T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKA VE PARLAMENTO

DOKTORA TEZİ

GÖKHAN KOÇER

NO: 5796

DANIŞMAN : Prof.Dr.TOKTAMIŞ ATEŞ

İSTANBUL - 1993

ÖNSÖZ

Bilimsel çalışmalar -genellikle- bir gereksinim sonucu doğarlar. Doğa bilimlerinde de, toplumsal bilimlerde de, özellikle önceliği olan bir gereksinim, çalışma konusunu belirler. Bu durumun istisnaları elbette vardır, «bilim» adına olmalıdır da. Fakat özellikle de toplumsal bilimlerin ilk işlevi, herhalde, gereksinimleri karşılamak olmalıdır.

Ancak, bilimsel çalışmanın en önemli aşaması, hatta belki de amacı olan «açıklama yapmak», yani neden sonuç ilişkileri aksında olgu ve olayları ortaya koymak, pek de kolay bir şey değildir. Fakat özellikle Türkiye'de, bazı durumları açıklamak, kimi zaman olanaksız gibi görünmektedir. Örneğin, bir askeri müdahaleyle feshedilmiş, sonra da askeri bir yönetimin gözetiminde yapılmış bir anayasayla kurulan bir parlamentonun, anayasa bir tarafa, içtüzüğünü neden hala değiştirmediği, yanıtı kolay olmayan bir sorudur. Uluslararası ve iç siyasal yaşamdaki gelişmelerin artan ivmeli ritmine karşın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, yirmi yıllık içtüzüğünü uygulamasının, siyasal, toplumsal ya da başka bir gerekçeyle açıklanabilmesi pek de mümkün değildir.

«Türkiye'de Dış Politika ve Parlamento» konulu bir akademik çalışma yapmak, bir güncel gereksinim sonucu.

Türkiye, birçok konuda, dünyada biricik bir ülkedir. Bu konulardan birisi de dış politikadır.

Türkiye'de, merkezi otoritenin yürüttüğü ulusal politikalardan, üzerinde hemen hiç tartışılmayan, yalnızca dış politikadır. Türkiye'de ilk parlamentonun kuruluşundan beri, dış politika, parlamento bazında bir çatışma, büyük bir muhalefet konusu olmamıştır. Çünkü, Türk dış politikası «milli» dir. Çünkü, dış politika, Türk siyasal yaşamındaki en hassas,

en narin, en dokunulmaz konudur. Durum böyleyken, bu konuda, gelişen bazı olaylar da, hayret uyandırıcı, şaşırtıcı olmaktadır.

Bu anlamda 27 Mayıs 1960'ta askeri müdahaleyle sona eren Demokrat Parti iktidarının, idam edilen üç siyasal kişisinden birisinin Dışişleri Bakanı (Fatin Rüştü Zorlu) olması, oldukça ilginç bir örnektir.

Türkiye'de gensoru verilerek, güven oylaması sonucu, «güvensizlik» ile düşürülen ilk ve tek siyasal kişi de, Türk siyasal yaşamının «en dokunulmaz» ve üzerinde «en uzlaşılmış» konusunun en yetkili kişisi olan Dışişleri Bakanıdır (1980'deki Adalet Partisi Hükümetinin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen).

Yine, Türk siyasal yaşamındaki, belki de en büyük muhalefet de, dış politika konusunda gelişmiştir. 1990 - 1991'-de gelişen Körfez Krizi ve Savaşı sürecindeki siyasal muhalefet, Türkiye'de görülmemiş düzeydedir. Fakat burada, savaşı canlı yayınla televizyon ekranlarına getiren yüksek teknolojik düzeydeki kitle iletişim araçlarının etkisini ve gücünü gözardı etmemek gerekmektedir. Aslında,doğrusunu söylemek gerekirse, söz konusu siyasal muhalefetin sesinin desibeli, bu süreçte, her zamankinden biraz daha yüksekçedir, o kadar. En çok kullanılan «tema» da, Parlamentonun devre dışı bırakılmış olmasıdır. Bu savı desteklemek için, -biraz da ileri gidilerek- Milli Mücadele döneminin TBMM'sine göndermeler bile yapılmıştır.

1982 Anayasası esas olmak üzere, Türkiye'deki güncel siyasal sistem tartışmaları da, dış politika alanındaki yetki kullanımının anayasal ve fiili durum farkından kaynaklanmıştır. 1990-1991'deki Körfez Krizi ve Savaşı sırasında, Türk dış politikasının belirlenmesi ve yönetilmesine ilişkin olarak, hem öze, hem de biçime yönelik eleştiriler, bir «rejim» tartışmasına dönüşmüş; ülkenin siyasal sistemi,tarihin-

de ilk kez, böylesine açık, daha önemlisi,yönetici kadro düzeyinde tartışılmıştır. Daha doğrusu, tartışmayı başlatan, tartışmaya neden olan, «devletin başı», Cumhurbaşkanı'dır. Dönemin Cumhurbaşkanı, iç politikada, tüm çabalarına, zorlamalarına,anayasal ihlallerine karşın ancak bir düzeyde etkileyebildiği hükümeti, bu dönemde, dış politikanın belirlenmesi sürecinde devre dışı bırakmayı başarabilmiştir. Ya da en azından, dış politikaya etkisini, potansiyel etki gücünü daha fazla göstermiştir. Bu aşamadan itibaren, Türk siyasal sisteminin yeniden belirlenmesi gereği ve zorunluluğu iddiasıyla,Cumhurbaşkanının ilk seçeneğine heyecanla taraf olduğu bir Başkanlık Sistemi-Parlamenter Sistem tartışması başlamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ile dış politika ilişkisine anayasal düzenleme açısından bakıldığında da, bir inceleme örneği olarak alınabilecek,çok ilginç ve Türk dış politikası açısından çok önemli olaylar, durumlar vardır. Cumhuriyet döneminde, dış politika alanında çok önemli üç olay vardır ki, bunların her biri ayrı anayasa düzeninde meydana gelmiştir. 1950'de Kore'ye Birleşmiş Milletler emrine Silahlı Kuvvet gönderilmesi 1924 Anayasasının, 1974'deki Kıbrıs Barış Harekatı 1961 Anayasasının,1990-1991'deki Körfez Krizi ve Savaşı sürecinde yürütülen dış politika 1982 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemlerde gelişmiştir. Türk dış politikası ve dolayısıyla Türkiye açısından birer tarihsel dönüm noktası olan çok önemli bu üç olayın, yaklaşık yetmiş yıllık bir süreçte yer alan üç ayrı anayasal düzende gelişmesi,Türk Parlamentosunun dış politika ile ilişkisinin daha açık ve net bir biçimde görülmesi ve belirlenmesi açısından oldukça önemli bir göstergedir.

Dış politika, devletin geleneksel faaliyet alanlarından biri olarak kabul edilmesine karşın, siyasal sistem incelemelerinde, genellikle yer almamakta, gözardı edilmektedir. Yine, uluslararası ilişkileri inceleyen çalışmalarda da, dış

politikayı belirleyen, yöneten ve denetleyen süreç ve mekanizmalar da, inceleme konusu olmamakta ya da yeteri kadar üzerinde durulmamaktadır. Oysa ki, bu süreç ve mekanizma, ülke siyasal sistemi içerisinde birer siyasal kurum olarak yer almaktadır. Dış politika ile iç siyasal yapı arasındaki ilişkileri, dahası bağlantıları gözardı etmek, en azından sağlıklı bir çözümleme için, büyük noksanlık olacaktır.

Dış politika ve parlamento ilişkisi, yalnızca bir kavram ile bir kurum arasındaki ilişki değildir. Dış politika, bir yürütme eylemidir genel olarak; parlamento da, yasama kurumudur. Ancak, bu çalışmada, yasama yürütme ilişkisi yalnızca ve bütünüyle anayasa hukuku sorunu çerçevesinde incelenmemiştir. Yasama-yürütme ilişkisiyle kastedilen, yasama organı (parlamento), ile yürütme organı (hükümet), arasındaki dış politikaya ilişkin her türlü ilişkidir. Fakat bu anlamdaki ilişkilerin tümü de, çalışmada bütünüyle yer almamıştır. Bunun başlıca nedeni de, bu çalışmaya «veri» de sağlayabilecek olan, «Türkiye'de, dış politika ve Parlamento ilişkisi» üzerine öncül çalışmaların yok denecek düzeyde olmasıdır.

Bu çalışmada, birincil derecede yararlanılan kaynaklar oldukça az sayıdadır. Aslında, yasama meclisleri (parlamento) tutanakları, resmi belgeler gibi veriler açısından bu normaldir. Fakat, Türkiye'de bunlara bile ulaşmak oldukça zor. Dahası, örneğin TBMM Dışişleri Komisyonu'nda, bu yönde içtüzük hükmü olmasına karşın, tutanak tutulmaması gibi, ilk adımda engeller söz konusudur. Varolan belgelere, bilgi kaynaklarına, verilere ulaşmanın da kolay olduğu söylenemez. Başka bir yönden, parlamento ve dış politika arasındaki ilişkileri ele alan, inceleyen ve çözümleyen çalışmalar açısından bakıldığında da, Türkiye'de, diğer ülkelere göre son derece düşük bir düzeyin, önemli bir boşluğun olduğu görülmektedir. Bu alandaki çalışmaların diğer ülkelerde de, toplumsal ve siyasal bilim çalışmalarının geneli içindeki yeri-

nin, göreceli az olduğu bir gerçektir. Fakat Türkiye'de, neredeyse, «yok»tur. Bu çalışmaya girişildiğinde,Türkiye'de, doğrudan konu üzerinde gerçekleştirilmiş yalnızca üç çalışmaya rastlanılmıştır. Bunlar, Mümtaz Soysal'ın «Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmak Bir inceleme» kitabı (1964), Şerafettin Turan'ın «II. Meşrutiyet Dönemi Parlamentosu ve Dış Politika» makalesi (1976) ve Mete Tunçay'ın «Hatay Sorunu ve TBMM» makalesidir (1976).

Bu çalışma, böylesi kısır bir ortamda ulaşılabilinen tüm kaynaklar ve veriler kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, özel olarak, «Türkiye'de Dış Politika ve Parlamento» konusunda öncül bir çalışma bulunmadığı için, çalışmada, TBMM tutanakları hariç, alıntı yapılan en önemli kaynak, ülkeler, dolayısıyla sistemlerdeki işleyişler üzerine ve oldukça eski olmasına karşın, Soysal'ın kitabı olmuştur. Bu nedenle, Soysal'a çok sıkça yapılmış göndermeler, çalışmadaki bir olumsuzluk olarak değerlendirmese gerektir.

«Siyasal sistem» ya da daha genel söylenişiyle «rejim» tartışmasının çok bilinçli olmasa da, toplumun her kesiminde yapıldığı Türkiye'de, bu tartışmaların, sağlıklı bir biçimde sona erdirilmesi için, akademik açıdan yapılması gereken, herhalde öncelikle, tartışmanın içeriğine yönelik bilimsel çalışmalar gerçekleştirmek olmalıdır. Bu çalışmalarda, yalnızca bir değişikliği gerçekleştirmeye odaklanmamalıdır. Rejim açısından, «önerilen» ya da «tercih edilen»in, «vazgeçilen»e göre artıları ortaya konmak ve bunlar yalnızca «iç politika»yı değil, ekonomi,dış politika ve diğer alanları da kapsamalıdır.

Bu çalışma, bir «rejim» tartışması değildir. Bir dış politika araştırması ve bu uaraştırma üzerine bir denemedir. Ancak, Türkiye'de bir rejim değişikliği tartışmasının ya da bir rejim arayışının başlamasındaki önemli unsurlardan biri

olan «dış politika» üzerinedir. Şunu da eklemek gerekiyor ki bu çalışmanın, yukarıda belirtildiği biçimde, siyasal sistem ya da rejim tartışmalarına son vermek ya da bu yöndeki arayışlara bir yanıt vermek gibi bir iddiası yoktur. Bu çalışma yalnızca, Türkiye'nin dış politikasında, Parlamentonun yerinin ne olduğunu anlamaya ve bunu göstermeye çalışan bir çabanın ürünüdür.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa No:

ÖNSÖZ ii

İÇİNDEKİLER viii

TABLOLAR LİSTESİ xii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM : KAVRAMLAR, KURAMLAR VE TARİHSEL SÜREÇ 1

Birinci Ayrım : Dış Politika 7

I. «Dış Politika» Kavramı 7
II. Dış Politikanın Belirlenmesi 12

İkinci Ayrım : Parlamento 14

I. Parlamento Kurumu 14
II. Parlamentonun İşlevleri 18
III. Parlamentonun Kurumsallaşması 20
IV. Parlamento Krizi 25

Üçüncü Ayrım : Yasama-Yürütme İlişkisi 28

I. Genel Olarak 28
II. Dış Politika Alanında 29

Dördüncü Ayrım : Dış Politika ve Parlamento ... 32

I. İç Politika ile Dış Politikanın İlişkisi.. 32
II. Dış Politika ile Parlamentonun İlişkisi... 36

İKİNCİ BÖLÜM : TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKA VE PARLAMENTO 40

Birinci Ayrım : Türkiye'de Dış Politika 40

I. Türkiye'de Dış Politika Olgusu 40
II. Türk Dış Politikasının Belirlenmesi 42

İkinci Ayrım : Türkiye'de Parlamento 47

I. Türkiye'de Parlamentonun Tarihsel Gelişimi 47
II. Parlamentonun Türk Siyasal Sistemindeki Yeri 49
III. Türk Siyasal Sistemi 59

Üçüncü Ayrım : Türk Parlamentolarının Dış Politika ile İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi 61

I. Türkiye'de İç Politika ile Dış Politikanın İlişkisi 61
II. Türkiye'de Dış Politika Alanında Yasama-Yürütme İlişkisi 73
III. Türkiye'de Dış Politika ile Parlamentonun İlişkisinin Tarihsel Boyutu 80
A. Birinci Meşrutiyet 80
B. İkinci Meşrutiyet 83
C. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 96
D. Milli Mücadele Dönemi 98
E. Tek Parti Dönemi 106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DIŞ POLİTİKA VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ 123

Birinci Ayrım : Anayasal Düzenleme 123

I. Yasama-Yürütme ilişkisi 123
II. TBMM'nin Görev ve Yetkileri 123
A. Genel Olarak 123
B. Dış Politika Alanında 124
1. Uluslararası Antlaşmaları Uygun Bulma 124
2. Savaş Hali ilanı ve Silahlı Kuvvet Kullanılmasına izin Verme 125

İkinci Ayrım : TBMM'nin Dış Politika Alanında Uzmanlaşması 125

I. Uzmanlaşmanın Tarihsel Gelişimi 125
A. Genel Olarak 125
B. Türkiye'de 132
II. TBMM'de Dış Politika ile ilgili Birimler.. 133
A. Sürekli Olanlar/Dışişleri Alanında 133
B. Sürekli Olmayanlar/Dış ilişkiler Alanında 148

Üçüncü Ayrım : Dış Politikanın TBMM'de Denetimi 156

I. TBMM'nin Dış Politikayı Denetimi 156
A. Anayasal Araçlar 156
1. Soru 156
a. Sözlü Soru 157
b. Yazılı Soru 157
2. Meclis Araştırması 158
3. Genel Görüşme 159
4. Gensoru 161
5. Meclis Soruşturması 193
B. Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması Yoluyla Denetim 194
C. Hükümetin TBMM'ye Bilgi Vermesi 213
D. Bütçe Görüşmelerinde Dış Politika 220

E. Anayasa Mahkemesine Başvuru Yoluyla Denetim 221
II. Dış Politikada Kriz Dönemleri ve TBMM 222
A. Kriz Dönemleri Dış Politikasının Belirlenmesi 222
B. Kriz Dönemleri Dış Politikasının TBMM'de Denetimi 223

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : DIŞ POLİTİKADA PARLAMENTER AYRILIK VE BİRLİK 290

Birinci Ayrım : Dış Politikanın Parlamenter Ayrılık ve Birlik Bağlamında Kazandığı Nitelik: Milli Dış Politika 290

I. «Milli Dış Politika»nın Anlamı 290
II. Dış Politikanın Milliliği 291
III. Türk Dış Politikasının Milliliği 292

İkinci Ayrım : Ayrılık ve Birlik 312

I. Dış Politikada Parlamenter Muhalefet 312
II. Dış Politikada Parlamenter Birlik 316

BEŞİNCİ BÖLÜM : TÜRK DIŞ POLİTİKASININ BELİRLENMESİ SÜRECİNİN YENİDEN YAPILANMASI 321

Birinci Ayrım : «Yeni Dünya Düzeni» ve Türkiye. 321

I. «Yeni Dünya Düzeni» 321
II. «Yeni Dünya Düzeni»nde Türkiye 322

İkinci Ayrım : Türk Dış Politikasının Belirlenmesi Sürecinin Tartışılması.. 323

I. Türkiye'de Yasama-Yürütme İlişkisinin Gerçek Durumu ve «Siyasal Sistem» Tartışması 323
II. Türk Dış Politikasının Belirlenmesi Sürecinin Yeniden Yapılanması 325

SONUÇ 328

KAYNAKLAR 335

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1. Türk Dış Politikasının Belirleyicileri 43

Tablo 2. Kurum ve Kuruluşlara Duyulan Güven 52

Tablo 3. Kamuoyunun En Güçlü Olarak Kabul Ettiği Siyasal Aktörler 53

Tablo 4. TBMM Üyelerinin Yasama Meclisi Deneyimleri 56

Tablo 5. TBMM Üyesi Milletvekillerinin Parlamento Deneyimleri 57

Tablo 6. Yasama Meclislerindeki Komisyon Sistemlerinin Görece Önemlilik Derecesi .. 130

Tablo 7. 19. Dönem TBMM Dışişleri Komisyonu 144

Tablo 8. İngiliz Parlamentosu Dışişleri Komisyonu'nun Raporları 146

G İ R İ Ş

«Gemide isyanın cezası ölümdür.» Bu, denizciliğin temel kurallarından biridir. Kaptanın verdiği emir ne olursa olsun itaat edilmediği zaman sonuç, zaten ölümle yüz yüze gelmektir, ölümdür. İçinde bulunulanın transatlantik ya da cankurtaran filikası olması farketmez, battığında herkes denize düşer.

Aynı nedenle, «demokrasi»nin bir ölçüde geçerli olmadığı kimi alanlar vardır. Bu «geçersizlik», genel demokratik ortam ne kadar gelişirse gelişsin, varlığını korur. Hatta denilebilir ki, demokrasinin gelişimi, -iletişimin/iletişim araçlarının gelişimine bağlı olarak- «zaman» ile doğru orantılıdır; oysa, bu kimi alanlardaki «geçersizlik», yine bu zaman sürecindeki gelişmelerin beraberinde getirdiği kimi olumsuzluklardan dolayı daha da katılaşmaktadır.

«Dış politika» da, çoğunlukla, «demokrasi»nin göreceli olarak geçersiz olduğu bu alanlardan kabul edilmekte ve bu alanlardan kabul edilmesinin gerekliliği savunulmaktadır. Alexis de Tocqueville gibi, «yürütme görevinin en demokratik yollardan yerine getirilmesini»(1) savunan biri bile şunları söyleyebilmektedir:

> **«Bir demokrasi yönetiminin niteliklerinden hiçbiri dış politikada işe yarayacak gibi değil; aksine bu alan, demokraside eksik olan melekelerin hemen hepsine ihtiyaç gösteriyor. Önemli bir teşebbüsün teferruatını düzenlemek, belli bir niyette sonuna kadar dayanmak ve ciddi engeller karşısında bile bunun gerçekleşmesini sağlamak, hep, bir demokrasinin beceremeyeceği şeyler. Demokratik bir idare, aldığı tedbirleri gizlilikle bağdaştıramaz ve sonuçlarını sabırla bekleyemez. Bunlar**

---

1) Mümtaz Soysal, Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Ankara, SBF Yayınları No: 183-165, 1964, s. 245.

daha çok, bireylere veya aristokrasiye özgü nitelikler...»(2)

Özgürlük ve demokrasiden söz edilince ilk akla gelen isimlerden olan Jean-Jacques Rousseau da, aynı doğrultuda görüşlere sahiptir. İktidarı demokratlaştırma çabalarının öncülerinden olan Rousseau bile, genel olarak yürütme göreviyle sorumlu kılınan organların, kamuoyunun düşünce ve talepleri doğrultusunda işlevini yerine getirme gereğinden söz ederken, genel yürütme görevi içinde bulunmasına karşın, dış politika için aynı gereği duymamaktadır.(3) Bu anlamda Rousseau,

«Her vatandaş için asıl önemli olan, içerideki kanunlara, mal mülkiyetine ve kişilerin güvenliğine saygı gösterilmesidir. Bu üç alanda işler iyi gittikten sonra yabancılarla görüşüp anlaşmak görevi konseylere(4) bırakılmalıdır ; en çok korkulması gereken tehlikeler o taraftan gelecek değildir.»(5)

diyebilmektedir.

Demokrasi rejimini ve siyasal sistemlerin demokratikleşmesini savunan kişilerin bile,dış politika alanında bütünüyle demokratik davranılmasının fazla bir geçerliliği olmadığını, hatta bunun sağlıklı olmayacağını da savunmaları,genel görüşleriyle çelişkili olarak düşünülebilir. Tarihsel süreçte gelişen uygulama ve kuramlarda da, yürütme organının ve görevlerinin demokratlığı mutlak olarak savunulurken, bir

---

2) Ibid., s.245'den Alexis de Tocqueville, Democracy in America, C.I,çev.Henry Reeves, London, Longmans, 1835, s.237 ve bkz. Alexis de Tocqueville, Democracy in America, çev. George Lawrence, der. J.P. Mayer ve Max Lerner, New York, Harper and Row, Publishers, 1966, s. 211.

3) Soysal, op.cit., s. 18.

4) Soysal, Rousseau'nun «konseyler» dediği organların, aslında «hükümet»i oluşturan kuruluşlar olduğunu belirtmektedir. Bkz. loc.cit.

5) Ibid., s. 18-19'dan Joseph Barthelemy, Democraite et Politique Etrangere,Paris,Librairie Felix Alcan, 1917, s.89-dan, Jean-Jacques Rousseau, Lettres ecorites de la Montagne, Kısım II, Mektup VII, s. 413.

yürütme görevi olan dış politika konusunda aynı düşüncenin taşınmadığı görülmektedir. Bu, dış politikanın doğasından, kendine özgü niteliklerinden kaynaklanan bir durumdur.

Aslında, dış politika konusunda demokratik olmak gerekliliğini ya da en azından dış olayların, dış ilişkilerin toplumda tepki yaratması, dış politikanın da topluma malolması gerektiğini savunan düşüncelerin gelişmemesi doğaldır. Çünkü, dış politika konusundaki kuramların çok büyük bir kısmı, fiili durumlar doğrultusunda, çerçevesinde oluşturulmuşlardır. Hatta kimi zaman, yalnız birkaç küçük rötuşla düzeltilerek, olaylar kuramsallaştırılmışlardır. Dahası, «fiili durumların hukuksallaştırılmaları»(6) söz konusu olmuştur. Bu hareket, dış politikanın, belirleyicileri ve uygulayıcıları dışında, içine girilmesi yasak bir alan olması niteliğini güçlendirme yönünde bir sonuç da doğurmuştur.

Dış politikanın, hem demokratik olması gerektiğini savunan kuramların geliştirilmemesinin, hem de yasak bir alan olmasının nedenlerinden biri de, konunun çoğunlukla «gizlilik» taşımasından kaynaklanmaktadır. Dış politika, ilk anlardan itibaren ülke savunmasıyla birleştirilmiş, özdeşleştirilmiştir. «Savunma», «güvenlik» amacına yöneldiği için, doğal olarak «gizlilik» de taşıyacaktır. Bu «gizlilik», dış politikanın yetkililerini (belirleyiciler) oldukça sınırlı ve seçkin kılarken, aynı zamanda «bilgi sızdırmama» niteliğinden dolayı, yakın zamana kadar, dış politikada «muhalefet»in oluşmasını engelleyici bir neden de olmuştur. Dış politikanın bu özelliklerinden dolayı «bilgi edinmek»ten yoksun kalan muhalefet, muhalefet etme görevini de yerine getirememiştir. Bu durum, bugün için de geçerlidir.

Dış politika, iktidarın temel ve en önemli görev alanlarından biri olarak gelişme göstermiştir. Neredeyse iktidar olgusuyla yaşıttır. Ancak, iktidarın demokratikleşmesi süreci yaşanırken dış politika, bu sürecin dışında kalmıştır. Dış

---

6) Soysal, op.cit., s. 19.

politikanın,demokratikleşme sürecinde yer alması çok geç olduğu gibi, bu süreçte aldığı yolun da çok fazla olduğu söylenemez. Tarihsel süreçte, iktidar demokratikleşmiş, ancak, iktidarın bir görev alanı ve bütününün parçalarından biri olmasına karşın, dış politika aynı gelişmeyi yaşamamıştır. Dış politikanın, bugün, kamuoyu (yönetilenler) açısından en büyük noksanlığı, göze batar tarafı ve eleştiriye açık yönü bu niteliğidir.

Özellikle uluslararası konjoktürün artan ivmeli bir hızla değişme gösterdiği son on yıllarda,güç çatışması içindeki bir ortamda; devletlerin, uluslararası alanda öncelikle ulusal çıkarlarını savunabilmek, sonra da, söz sahibi olarak etkili olabilmek için, dış politikalarını en hızlı biçimde belirlemeleri ve uygulamaları zorunluluğu vardır. Dış politikada değişen durumlara en kısa zamanda yanıt veremeyen, girdilere karşılık, mümkün olabilen en kısa sürede en optimal çıktılarını belirleyip uygulamaya koyamayan devletlerin, ulusal güvenlikleri tehlikeye girebileceği gibi, diğer ulusal amaçların gerçekleştirilmesinde de geç kalınacak ya da başarısızlığa uğranılabilecektir.

Bu durum, yani dış politikanın olabildiğince hızlı belirlenmesi ve uygulanması gereği ve zorunluluğu, hemen her ülkede aynı sonucu doğurmaktadır: Yasama organları, yani genel olarak parlamentolar, dış politika konusundaki anayasal yetkilerini gerektiği biçimde kullanamamaktadırlar. Bu süreç, parlamenter sistemlerin bir krizi olarak, devletlerin, özellikle son yüzyılda karşılaştığı en önemli sorunlardan birini de oluşturmaktadır. Çünkü, «yürütme»nin, dış politikanın belirlenmesi sürecini, «yasama»yı devre dışı bırakarak, örneğin «kanun hükmünde kararname»lerle aşmaya çalışması, anayasal tartışmalara yol açmanın ötesinde, sistemlerin genel demokratik niteliğini de zedeleyebilmektedir. Dahası, bu dönemlerde kimi zaman, parlamenter sistemden sapmalar görülebilmektedir.Genellikle,başkanlık sistemine özgü yetki kullanımları, ülkenin siyasal sisteminin tartışıldığı bir sürecin de başlamasına yol açmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ BÖLÜM : KAVRAMLAR, KURAMLAR VE TARİHSEL SÜREÇ

Birinci Ayrım : Dış Politika

I. «Dış Politika» Kavramı

«Dış politika», en saf, en geniş anlamında, devletin, dış aleme karşı izlediği tutum ve davranışları ifade etmektedir. Bu tanımlama çerçevesinde «dış politika» kavramı, «bir devlet içinde ve bu devlet açısından dış tercihlerin oluşturulması, bunların uygulanması ve değerlendirilmesi»(1) anlamını taşır.

Dış politika ile eş anlamlı olarak kullanılan çok sayıda kavram ve deyim vardır.(2) Bunlar genellikle aralarında

---

1) Mehmet Gönlübol, Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar - Kurumlar, 2. b., Ankara, S.Yayınları No: 16, t.y., s. 26.

2) Bu anlamda, «dış politika» ile birlikte kullanılan «milletlerarası siyaset», «milletlerarası politika», «uluslararası politika», «devletlerarası politika», «dünya politikası», «uluslararası olaylar», «dünya olayları», «dış olaylar», «uluslararası ilişkiler», «dış ilişkiler», «dışişleri», «dış siyaset», «dış siyasa», «diplomasi» gibi kavram ve deyimlerin bir kısmı Türkçe'deki sözcük zenginliğinden dolayı farklılaşırken, bir kısmı da gerçekten farklı anlamlar taşımaktadır. Fakat burada, konunun dağılmaması amacıyla sözkonusu kavram ve deyimlerin tanımına girişilmeyecektir.

Bu arada değinilmesi gereken önemli bir konu var. Türkçe'de kullanılan «politika» sözcüğünün ingilizce'deki karşılığı «politics» dir. Oysa, ingilizce'de «dış politika» için «foreign policy» deyimi kullanılmaktadır. Türkçe'de «policy» sözcüğünün karşılığı olarak «siyasa» sözcüğü kullanabilir. Burada, «policy»-«politics» deyimleri arasındaki fark tartışılmayacak, ancak belirtilmeli ki, iki sözcük aynı anlamı taşımamaktadırlar. Faruk Sönmezoğlu, «Uluslararası Politika Disiplini ve Bazı Kavramlar Üzerine,» İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 39, No: 1-4 (Temmuz 1980-Eylül 1981), s. 280.

Bu çerçevede, «dış siyasa» deyiminin, en genel biçimde, bir ülkenin diğer ülkelere karşı belirli bir konudaki tutumunu nitelediği söylenebilir. Diğer bir deyişle, bir ülkenin «askeri dış siyasası»ndan, «ekonomik dış siyasası»ndan ve kulağa pek hoş gelmese de teknik anlamda doğru olan «politik dış siyasası»ndan söz etmek mümkündür. İşte Türkçe'de kullanılan «dış politika» deyimi, bu «politik dış siyasa»nın alışılagelmiş bir söylenişidir. İngilizce'de de, teknik anlamda

fazlaca bir ayrım gözetilmeden, birbirleri yerine kullanılmaktadırlar. Bu durum her ülke için söz konusudur. Ancak, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerin gelişmesiyle birlikte, konuyla ilgili bir terminoloji oluşturma yönünde çabalara girişilmiştir.(3) Yine de bu konuda henüz kimi belirsizliklerin olduğu görülmektedir.

Politika, belli amaçlara varmak için izlenilen hareket ve yönetim tarzı ve uygulanan yöntem olarak tanımlanabilir. Bu genel tanım dış politikaya uygulanacak olursa; bir devletin, kendi ulusal sınırları dışında, ulusal çıkarlarını sağlamak ve korumak, yine ulusal amaçlarını gerçekleştirmek

---

daha doğru olan «political foreign policy» yerine, yalnızca «foreign policy» deyiminin kullanılması alışılagelmiş bir durumdur. loc. cit. Sözmezoğlu, «dış siyasa» deyiminin tam sözcük anlamıyla, «dış ilişkiler» deyimi gibi, devletin dışsallığının tümünü kapsar bir biçimde kullanılmasının da söz konusu olabildiğini belirtmektedir. Bkz. loc. cit.

Bu arada, Türkçe'de kullanılan kavramların tutarlılığının sağlanması açısından girişilecek bir çabada «foreign policy» karşılığı olarak «dış politika» yerine «dış siyasa» deyiminin kullanımına yaygınlık kazandırmaya çalışılmalıdır. «Dış siyasa» benzerlerine göre daha doğru bir deyimdir. Aynı yöndeki bir görüş için bkz. loc. cit. Türkçe olarak yazılmış dış politika ile ilgili kitaplar arasında, başlığında «dış siyasa» deyimi bulunan tek çalışma, Yusuf Hikmet Bayur'un Türkiye Devletinin Dış Siyasası (İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk İnkilabı Tarihi Enstitüsü, 1942) kitabıdır. Benzer biçimde, yalnızca bir örnek daha vardır ki, o da Bayur'a aittir. Ancak bu yalnızca «siyasa» sözcüğünü içermektedir. «Dış» yerine ise «acun» (âlem, dünya) sözcüğü kullanılmıştır. O da, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974) kitabıdır.

Ancak, tüm bunlara karşın, bu çalışmada, «siyasa» yerine, Türkçe'de çok daha yerleşik ve yaygın kullanımı olan «politika» sözcüğü tercih edilerek, «dış politika» deyimi kullanılacaktır.

3) Soysal, op.cit., s. 4'den James Rosenau, International Politics and Foreign Policy, New York, The Free Press, 1961, s. 5.

için izlediği hareket tarzı ile uyguladığı yöntemlere dış politika denir.(4)

Devletler, çeşitli unsurların ve gereksinimlerin itmesiyle uluslararası alanda belli bir politika izlerler. Bu bağlamda, bir devletin dış politikası, kısa, orta ve uzun dönemlere bölünebileceği gibi, her dönem için ayrı dış politika saptanması da söz konusu olabilir. Ancak, siyasal sistemleri, toplumsal ve ekonomik yapıları ne olursa olsun, tüm devletler, belli bir dış politikaya sahip olmak zorundadırlar. Bu zorunluluk, hiçbir devletin kaçınamayacağı bir olgu olmasının yanısıra, yine hiçbir devletin,diğer devletleri dikkate almaksızın yalnız başına yaşayamaması gerçeğinden kaynaklanır. Burada, siyasal/diplomatik ya da ticari/ekonomik herhangi bir ilişki değil, «ilgi» (en azından «kayıtsız kalmamak») esastır. Bu anlamda devlet, izolasyonist ya da otarşik bir politika izleyebilir; ancak bunlar da, zaten başlı başına birer politikadırlar.

Devletlerin dış politika izlemeleri genel bir zorunluluktur; ancak, bu genel zorunluluk altında bütün devletler

---

4) Bkz. A. Suat Bilge, Milletlerarası Politika, Ankara, SBF Yayınları No: 207-189, 1966, s. 297.
Belli bir konuda «politika»dan söz edildiği zaman, hem o konuda kararlaştırılmış temel ilkeleri, hem de ilkelere uymak için başvurulan belirli hareketleri anlamak gerekir. Ülke içinde, bir hükümetin «genel politikası» söz konusu olduğu zaman, hem o hükümetin benimsediği temel ilkeler,hem de benimsediği amaçlara varmak için izlediği hareket tarzları kastedilmektedir. «Tarım politikası», «eğitim politikası», «ulaştırma politikası» dendiği zaman da, temel ilkeler ve hareket tarzı hep birlikte düşünülmektedir. O halde, «dış politika», iktidardaki bir hükümetin, kendi yetki alanı dışındaki dünya ile olan ilişkileri bakımından amaç saydığı ilkeleri ve bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için izlediği hareket tarzını ifade etmektedir. Ancak, iktidarda iktidarda bulunmayan bir partinin dış politikasından söz edince, birinci unsur, yani «ilkeler» önemini korumakta, ancak ikinci unsur, yani «hareket tarzı» noksan kalmaktadır. Onun içindir ki, iktidarda bulunmayan siyasal kurumlar için «dış politika görüşü» deyimini kullanmak daha doğru olacaktır. Soysal, op.cit., s. 4-5.

birbirinin aynı olan ya da ortak bir politika izlemezler. Çünkü her devletin gereksinimleri ve olanakları farklıdır. Ayrıca, ülke coğrafyası, jeopolitik özellik, demografik yapı, ekonomik değerler ve göstergeler, askeri güç, siyasal sistem, ulusal moral gibi çok sayıda ve büyük kısmı değişken nitelikteki unsur, farklı düzey ve oranlarda olsa da dış politikayı belirleyici durumdadırlar. Herhangi bir unsurun «belirleyicilik» niteliği, «artma» ve «azalma» arasında değişim gösterse de, dış politikanın belirlenmesindeki oranı, hiçbir zaman «yok» ya da «tam» düzeyine ulaşmaz. Denilebilir ki, dış politika, eş zamanlı varolan, oluşan, fakat her zaman aynı derecede ve yönde etki yapmayan birçok unsura bağlıdır; dış politikayı belirleyen de bu unsurların tümüdür, toplamıdır.(5) Yine de, bir devletin dış politikası, içinde bulunduğu uluslararası ortamın, özellikle de uluslararası sistemin koşulları gözardı edilerek, bunlardan bağımsız değerlendirilemez. Dolayısıyla, bir devletin dış politikasını doğru, en azından sağlıklı olarak çözümlemek, açıklamak için, öncelikle varolan, içinde bulunulan uluslararası ortam ve uluslararası sistemin nitelik ve koşulları veri kabul edilerek hareket edilmeli, bu olanaklar çerçevesinde ortaya çıkan seçenekler belirlenmeli, değerlendirilmelidir.(6)

«Dış politika», aslında, hükümetler tarafından güdülen «genel politika»nın bir parçasıdır. Hükümet, iktidar olanaklarını kullanırken, açıkça belirtilmiş olsun olmasın, bazı temel amaçlara göre hareket etmektedir; böyle bir genel çerçeve içine giren hareketlerin «dış dünya»ya taşan kısmı «dış politika»yı meydana getirmektedir. Çok çeşitli etkenler bir tarafa bırakılsa bile, bir devletce izlenen dış politikanın saptanmasına, yürütülmesine ve denetlenmesine etki gösteren «iç» koşullar ve etkenler de bir tek incelemede ayrıntılı olarak gözden geçirilemeyecek kadar dağınıktır. Oy-

---

5) Bkz. Esat Çam, «Uluslararası Politik Sistem ve Dış Politikamız,» Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, İ.Ü. Yayınlarından No: 2260, İşletme Fakültesi No: 389, 1977, s. 62.

6) Ibid., s. 61.

sa, bir devletin dış politikasından söz edildiği zaman, bunun gerisindeki başlıca etken olarak akla, dış politikadan doğrudan doğruya sorumlu olan hükümetler gelir.(7) Ancak dış politika görevi, hükümet etme (yürütme) görevinin bir parçası olduğundan, dış politikanın da, bu genel görevin çerçevesiyle sınırlanması gerektiği ve bunun doğal ve normal olduğu söylenebiliyorsa da, dış politika alanındaki davranışların, genel davranış kalıplarına uymaması ve bu durumun hemen her ülkede görülerek bir genel nitelik kazanması, böyle bir hükmün geçerliliğini azaltmaktadır (8).

Devletlerin,uluslararası politikadaki çeşitli ilişkileri, rakibin ya da gelecekte rakip olabilecek olanın gücünü etkilemek ve onu denetim altına almak amacına yönelir. Bir dış politikanın amacı, -aynı zamanda- diğer devletlerin dış politikalarını etkilemektir; etkilemek olmalıdır. Bu «etkileme», karşı tarafın politikasını olabildiğince engellemek, etkisiz duruma getirmek anlamındadır.

Son yüzyıldaki gelişmeler, «devlet»in dış ilişkilerdeki yerini ve rolünü önemli ölçüde etkilemiş, değiştirmiştir. Bir yandan devletin ekonomik alandaki müdahalesinin artması, diğer yandan demokratik denetimin, uluslararası hukukun ve uluslararası örgütlenmenin gelişmesi, siyasal iktidarın (hükümetin) hareket serbestisini kısıtlamıştır.(9)

Bir yürütme eylemi olarak algılandığında dış politika, devletin dış alandaki eyleminin ana hatlarını belirler,eylemin uygulayıcısı ise diplomasıdır.(10) Diplomasi genellikle, yürütme organına, yani hükümete bağlı olarak örgütlenmiş durumdadır. Bu örgütlenme çoğunlukla Dışişleri Bakanlığı biçiminde olmakta, başında da Dışişleri Bakanı bulunmaktadır. Ancak, bir ülkenin dış ilişkileri Dışişleri Bakanlığı'nın bilgisi dahilinde, fakat tekelinde değildir.

---

7) Soysal, op.cit., s. 5.
8) Ibid., s. 7.
9) Çam, op.cit., s. 130.
10) loc. cit.

II. Dış Politikanın Belirlenmesi

Dış politika da, diğer politikalar gibi bir hükümet politikasıdır. Dolayısıyla, dış politikanın da temel belirleyicisinin hükümet olduğu ya da olması gerektiği, oldukça doğal bir uyaklaşımdır. Bu çerçevede, dış politikanın belirlenmesi süreci, hükümetin diğer tüm politikaları için geçerli olan kurallar ve sınırlar içinde işlemesinin düşünülmesi de, son derece normaldir. Ancak, baştan belirtmek gerekir ki, gerçek durum böyle değildir.

Her devletin dış politikası farklıdır. Bu farklılık,dış politikanın belirlenmesi sürecinin, dış ve iç unsurların etkisi altında gelişmesinden kaynaklandığı gibi, her ülkedeki dış politika belirleyicilerinin -doğal olarak-farklı olmasından da kaynaklanır. Ancak bu farklılık, dış politikanın belirlenmesinin «genel» olarak incelenmesini ya da genelleştirilmesini engelleyecek derecede de değildir.

En azından denilebilir ki, tüm dış politikalar, -içeriği tartışma açık olsa da- «ulusal çıkarlar»a göre belirlenir ve yürütülür.

Devletlerin «dış alem»e karşı takındıkları tutum ve gerçekleştirdikleri eylemlerini, yani dış politikalarını oluşturan unsurların hepsini çözümleyici bir tabloda, bir çerçeve içerisinde toplamak ve herbirinin «süreç»teki gerçek ağırlıklarını hesaplamak çok zor, hatta olanaksızdır.

Dış politikanın belirlenmesi sürecinin temel hareketi ya da ana mekanizması, «karar alma»dır. Basit anlamda karar alma, varolan seçenekler arasından tercih yapmak davranışıdır. Bu seçenekler, her zaman için belirgin ve net değildir. Özellikle de dış politikada belirgin, somut ve kesin veri elde etmek son derece zordur. Bu durumun en önemli sonucu, gerçekleştirilecek eylem çerçevesinde dikkate alınması gereken bir «risk» doğması ya da varolan «risk» oranının yükselmesi olacaktır. Bu noktada, karar alıcının sorumluluğu dahada ağırlaşmakta, fakat dahası, bizatihi «karar alıcı» önemli duruma gelmektedir.

Çalışmanın konusuyla ilgili olarak, denilebilir ki, dış politikanın oluşturulması ve uygulanması sürecine klasik güçler ayrılığı açısından bakıldığında, konu, temel özellikleri bakımından yürütmenin alanına girmektedir. Diğer yürütme eylemleri açısından olduğu gibi, dış politika açısından da, yasamanın belirli bir etkileme ve denetim işlevi bulunduğu bir gerçektir. Bununla beraber, dış politika konularına ilişkin olarak, yasamanın, yürütmeyi etkileme ve denetim olanaklarının, iç politika konularında olduğundan daha sınırlı kaldığı da bir başka gerçek olarak kabul edilmektedir. Yasama ile yürütme arasındaki bu ilişki, gerek Anayasalarda yer alan düzenlemeler, gerekse uygulama açısından, ülkeden ülkeye değişiklikler göstermektedir.

Dış politika konularına ilişkin olarak yasamanın yürütme üzerinde, kararların oluşması aşamasında belirgin bir etki uygulayabildiği örneklere pek rastlanmamaktadır.

Bir başka deyişle, yasama organında, denetleyebildiği bir çoğunluğa sahip bir siyasal iktidarın, dış politika konularında, elinde bulunan yürütme organı, yani hükümet aracılığıyla, oldukça geniş sınırlar içerisinde, istediği politikaları seçme ve uygulama olanağına sahip olduğu söylenebilir. Bu durumun bir nedeni de, muhalefetlerin, dış politika konularında iktidarla, genellikle, diğer konularda olduğundan daha fazla diyaloğa açık olmalarıdır. Çünkü, aralarında derece farkları bulunmakla beraber hemen hemen bütün ülkelerde, en azından bazı çok önemli konularda, iktidar ve muhalefetin üzerinde uzlaştığı ulusal politikalar oluşturulması gerektiğine ilişkin yaygın bir düşünce vardır. Bu nedenle, bütün siyasal iktidarlar genellikle, sahip oldukları hükümetin belirlediği ve uyguladığı dış politikaların olabildiğince büyük bir bölümünü ulusal politikalar olarak sunmakta, bu yolla muhalefetlerin bu konulara ilişkin eleştirilerini en aza indirmeye çalışmaktadırlar.(11)

---

11) Ibid., s.469.

İkinci Ayrım : Parlamento

I. Parlamento Kurumu

Devletin sahip olduğu yetkiler bütününe, yani egemenliğine dayanan faaliyetleri, Aristo'dan beri kabul edilen klasik bir ayrıma göre üç grupta toplanmaktadır: Yasama, yürütme ve yargı.(12) Bunlardan yasama faaliyeti, modern devletlerde meclisler, (yasama meclisleri) daha geniş bir adlandırmayla parlamentolarca yerine getirilir.(13) Dolayısıyla, yasama faaliyetinin aracı, zemini ve ortamı parlamentodur. Buradan, parlamento eşittir yasama çıkarsaması yapılabilir; kısacası, parlamento yasama organıdır.

Yasama deyince, genel, objektif ve emredici hukuk kuralları koyan işlev anlaşılır. Dolayısıyla yasama işlevi, son yüzyılda esas olarak, hukukun ortaya çıkmasını sağlayan bir faaliyetir.(14) Nitekim, modern devlette, iç hukuk düzeninin temellerini ve sınırlarını belirleyen işlev, yasama işlevidir (15). Ancak, yasa yapma işlevi, devletin diğer işlevleri arasındaki üstünlüğüne karşın, modern devletin tarihsel gelişimi sürecinde, en son ortaya çıkmış bir faaliyet alanıdır (16). Siyasal mekanizmanın sürekli olarak yasa yapmak biçiminde işlemeye başlaması, ondokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu bakımdan yasama meclisleri, özellikle de demokratik olanları oldukça genç bir siyasal kurum durumun-

---

12) Server Tanilli, Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş, 3. b., İstanbul, Say Yayınları, 1982, s. 253-254. Bu faaliyetler, hem siyaset bilimi, hem anayasa hukuku, hemde günlük dilde, aynı zamanda birer «güç» («kuvvet», «erk») olarak nitelendirilmektedirler.

13) Bkz. loc. cit.

14) Tanilli, loc. cit.

15) M.Tuncer Karamustafaoğlu, Yasama Meclisinde Komisyonlar, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No:201, 1965, s. 7'den Hüseyin Nail Kubalı, «Devlet Hukuk Nizamı ve Hükümet Edenlerle Hükümete Tabi Olanların Bu Nizam içindeki Vaziyetleri», Tahir Taner'e Armağan, İstanbul, 1956, s. 460.

16) Karamustafaoğlu, op. cit., 7'den Yavuz Abadan, Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, C. I, Ankara, 1952, s. 336.

dadırlar.(17) Fakat burada demokrasi tartışılmamaktadır. Önemli olan parlamentonun oluşmasıdır. Dolayısıyla, parlamentoların demokratik olup olmamaları, bu aşamada önemli değildir.

Yasalar ile benzerleri (tüzükler, yönetmelikler vd.) ve tüm genel ve objektif hukuk kurallarını koyan işlemler, yasama faaliyetine girer. Ne var ki, tüm bu işlemleri, genelde tek bir organın yapması çok zor olduğundan, içlerinden en önemlisi olan yasaları yapma yetkisi yasama organına, yani parlamentoya, ötekiler de yürütme organına bırakılır.(18) Bu genel bir uygulamadır. Dolayısıyla, basit olarak, «yasama» görevi, «yasa yapmak»tan kaynaklanmaktadır; «yasama organı»nın görevi de esas olarak «yasa yapmak»tan ibarettir. Parlamento, bu niteliğiyle de tekeldir. Ancak, yasa yapımı faaliyetinde bulunan parlamento, bunun ötesinde, politikaya temel oluşturabilecek içeriği sağlayan talep ve çıkarların ilk yönlendirilebileceği hükümet yapısını da oluşturur.(19)

Yasama meclisleri ya da genel adlarıyla parlamentolar, çağdaş toplumların, birkaç istisna dışında tümünde, -kesintisiz olarak varlığı sürmese de- bulunan bir kurumdur,(20) çünkü, parlamento, siyasal sistemi oluşturan kurumlardan biridir.(21)

Yasama faaliyetinin, içinde oluştuğu meclisler, «temsili» yapılardır.(22) Siyasal nitelikte olan bu temsilin oluşumu, Yunan ve Roma'da temsili hükümetleri andıran kimi ör-

---

17) Karamustafaoğlu, op.cit., s. 7'den Daniel Wit, Comparative Political Institutions, New York, 1953, s. 359-360.

18) Tanilli, loc. cit.

19) Ersin Kalaycıoğlu, Çağdaş Siyasal Bilim, Teori, Olgu ve Süreçler, İstanbul, Beta Yayınları, 1984, s. 373.

20) Ibid., s. 373'den Jean Blondel, Comparative Legistatures, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1974, s. 7 vd.

21) İlter Turan, «Parlamenter Demokraside Denetim işlevi ve Türkiye,» SBFD, C. 30, No: 1-2 (Mart-Haziran 1978), s. 1.

22) Tanilli, op.cit., s. 257.

neklerin bulunmasına karşın, Ortaçağ'ın kıta Avrupa'sında gerçekleşmiştir.(23)

Parlamento denilince akla ilk gelen, en eskisi olmasa bile, en etkin ve en görkemlilerinden biri olduğu için İngiliz Parlamentosu olmaktadır.(24) İngiliz Parlamentosu, 13. yüzyılda, etkili soylulardan kurulu, kralın gerek duydukça, vergilendirme konularında görüş aldığı bir heyet biçiminde oluşmuştur. O zamana kadar, kralın toplumu bağlayıcı kararlar üretebilmesi yeteneği sınırlıydı. Dolayısıyla, kralın politika uygulamalarının en duyarlısı olarak düşünülebilecek «mali politikalar» konusunda, toplumun en güçlü kesiminin onayını alarak hareket etme geleneği bir zorunluluk olarak oluşturulmuştur.(25)

Aslında, parlamentonun paradoksal bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Ortaçağ kaynaklı, Ortaçağ'a özgü olmasına karşın, hemen tüm çağdaş siyasal sistemlerde yer almaktadır. Demokrasiyle birlikte anılmasına karşın, aristokrasilerde ve diktatörlüklerde de bulunmaktadır.(26)

Parlamento, bir siyasal üst yapı kurumudur. Belli toplumsal, ekonomik ve siyasal gereksinimlere yanıt vermek üzere oluşturulmuş ve o yönde işlev gören bir siyasal yapıdır. Bu anlamda genelleştirilecek olursa, parlamentonun, akılcı

---

23) loc. cit.; Ahmet N. Yücekök, Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi, Ankara SBF Yayınları No: 553, 1983, s.1 ve ———— , Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi), Ankara, SBF Yayınları No: 565, 1987, s. 121. Siyasal temsilin doğuşu hakkında ayrıca bkz. Tanilli, op.cit., s. 257-262.

24) Kalaycıoğlu, op.cit., s. 384.

25) Ibid., s. 384'den Gerhard Lowenberg, «The Role of Parliaments in Modern Political Systems,» Modern Parliaments: Change or Decline?, der. Gerhard Loewenberg, Chicago, 1971, s. 4-5.

26) Gerhard Lowenberg, «The Role of Parliaments in Modern Political Systems,» Modern Parliaments: Change or Decline? der. Gerhard Lowenberg, Chicago, 1971, s. 1.

siyasal davranışlarla beslenen, dinamik, açık ve çatışmacı (27) bir toplumun ürünü olması beklenir.(28)

Parlamentolar, bulundukları ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısından biçim ve öz kazanmaktadırlar. Bu nedenle toplumsal ve ekonomik göstergeler, parlamentonun yapısını ve davranış biçimini değerlendirmede çok önemli bir unsur, bir araç olabileceği gibi, parlamentonun üstlendiği ve gerçekleştirdiği işlevler değerlendirilerek de, toplumun yapısı ve nitelikleri hakkında önemli bulgulara ulaşılabilir.(29) Tüm genelleştirmelere karşın, aslında, parlamentolar çok farklı görüntülere, dahası niteliklere sahiptirler. Toplumların yapısal özelliklerine göre parlamentoların yetki ve görevleri de birbirinden çok farklı olabilmektedir.(30)

Bu anlamda, parlamentoların kimi tek partili, kimi de çok partili olabilirken, hiç partisi bulunmayan parlamentolar da vardır.(31)

Bazı parlamentolar, politika belirleme sürecinde ulusal düzeyde oluşturulmuş forum niteliğine sahiptirler. Bazılarıysa, belirlenen politikayı onaylamadan öte yetkisi ve görevi olmayan kurumlardır.(32) Ancak kimi zaman, parlamentolar, bu yetki ve görevlere sahip olsalar da, işlevlerini yerine getirememektedirler. Bu durum kimi koşullardan kaynaklanan nedenlere bağlıdır ki,bunlar da özellikle ve öncelikle toplumsal nitelikte olanlardır.

---

27) «Çatışmacı» bir toplumun taşıdığı anlam için bkz. Yücekök, Siyaset..., s. 4-5. Fakat, burada en azından bir vurgulamayı yapmak gerekiyor. Buradaki «çatışmacı» kavramını sürekli bir çatışma değil, farklılaşma olarak algılamak daha doğru olacaktır.

28) Yücekök, Siyaset'in ..., s. 123-124.

29) Ibid., s. 124.

30) loc. cit.

31) loc. cit.

32) loc. cit.

Bazı parlamentolar, hükümetlerin (yürütme) toplumdaki seçkinlerin görüşlerini alabilmesini sağlamak için oluşturulmuşlardır; yalnızca ya da büyük ölçüde de seçkinlere açıktırlar.(33)

Yine, bazı parlamentolarca en önemli işlev ve görev olarak kabul edilen yasamaya katkı ve gündem oluşturma faaliyetinin, bazı parlamentolarda belki de hiç yaşanmamış olabilmektedir.(34)

II. Parlamentonun işlevleri

Parlamentolar, tarihsel süreçte, zamanla ve içinde bulundukları toplumsal koşullarla değişen, farklılaşan işlevlere sahip olmuşlardır. Ancak bunlar, çağdaş parlamentoların da hemen tümünün sahip olduğu işlevler olarak genelleştirilebilir.(35)

Parlamentoların ilk işlevi, yürütmenin,uyguladığı ya da uygulamayı düşündüğü politikalara, yönetilenlerin rızalarının olduğunu ifade etmelerini sağlayan bir araç niteliği taşımalarıyla ya da taşıdıkları iddialarıyla ortaya çıkmıştır. Bu işleve, yürütmenin faaliyetlerinin ve uyguladığı politikaların meşrulaştırılması işlevi denilebilir.(36) Kısacası, parlamento, iktidara «meşruiyet» ya da «meşruiyet görüntüsü» kazandırmaktadır.

---

33) loc. cit.

34) loc. cit.

35) Parlamentoların işlevleri için,aşağıdaki kaynaklardan ayrıca bkz. D. George Kousoulas, On Government: A Comparative Introduction California,Wadsworth Publishing Company, Inc., 1968, s. 204-207; Gilbert Abcarian ve George S. Masannat, Contemporary Political Systems, An Introduction to Government, New York, Charles Scribner's Sons,1970, s.179-187; Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, İstanbul, Beta Yayınları, 1986, s. 397-400 ve J.A.G. Griffith ve Michael Ryle, Parliament, Functions, Practice and Procedures, London, Sweet and Maxwell, 1989, s. 5-16.

36) Kalaycıoğlu, op.cit., s.384'den Loewenberg, op.cit., s. 4-5.

Parlamentonun, düzenli ve sürekli olarak toplanan, yasa yapma yetki ve gücüne sahip ve kimin iktidar olacağına kesin karar veren bir kurum olma durumu, siyasal katılma, genel oyun kabul edilmesiyle yaygınlaştığında daha da güçlenmiştir. Bu gelişme sonucunda parlamento, yasa yapma faaliyetinin yürütüldüğü siyasal bir kurum olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece, parlamentonun hemen her yazılı anayasada da belirgin bir biçimde vurgulanan resmi işlevi, yasa yapma işlevi olarak belirmiştir.(37)

Parlamentoların yasa yapma süreçlerini denetleme işlevi de, öncelikli işlevlerinden biridir. Bu denetleme, sistemin liberal olduğu durumda parlamento genel kurulundaki görüşme ve tartışmalardan komisyon çalışmalarına kadar uzanan geniş ve etkili bir alanda gerçekleştirilebilir. Sistem otoriter bir yapıya sahip olduğu durumda, bu denetim kapalı olarak, yönetim ve bürokrasi ile parlamenterlerin özel görüşmeleri yoluyla sağlanmaya çalışılır.(38)

Yasaların modern toplumlardaki önemi arttıkça, onlardan etkilenen kitle büyüdükçe ve toplum yaşamı çıkarılan yasalar tarafından artan oranda etkilenmeye başlayınca, parlamentonun siyasal sistemdeki önemi ve itibarı yükselmiştir. Aynı doğrultuda, parlamento üyeliğinin de toplumdaki itibarı ve saygınlığı artmıştır. Böylesi bir gelişme, beraberinde par-

---

37) Kalaycıoğlu, op. cit., s. 385'den Alfred Grosser, «The Evolution of European Parliaments,» European Politics: Reader, der. Mattei Dogan ve Richard Rose, London, Mcmillan, 1971, s. 453 vd., Abcarian ve Masannat, op.cit., s. 186-187.

Yasama organının bu «yasama işlevi» yalnızca teknik anlamda yasa yapmaktan ibaret ve bununla sınırlı olarak anlaşılmamalıdır. Yasama organı gerçek anlamıyla yasama kavramının içermediği bazı işlemler de yapar. örneğin, bir parlamento üyesinin dokunulmazlığının kaldırılmasına ya da üyeliğinin düşürülmesine karar vermek, parlamentonun yetkilerindendir. Bütün benzeri faaliyet ve işlemler yasama organı işlemidir, fakat «yasama» değildir. Tanilli, op.cit., s.253-254.

38) Yücekök, op.cit., s. 127'den J. Blondel, «"Legislative Behavior" Some Steps Toward a Cross National Measurement,» Government and Opposition, Winter 1969-1970, s. 69.

lamento ve parlamento üyelerinin düşünce ve davranışlarının etkilenmesi ve belirlenmesine yönelik çabalarda bir artışıda getirmiştir. Parlamento ve parlamenter, siyasal hedeflerden biri durumunda gelmiştir.(39) Böylece parlamento, çıkar ifadelendirmeye uygun,çok sayıda ve değişik görüş ve taleplerin yasa yapıcılarına ulaştırıldığı bir «girdi» mekanizmasının bir parçası olan siyasal bir yapıya dönüşmüştür. Sonuçta parlamentolar, ondokuzuncu yüzyıldan itibaren,çatışan çıkarları bağdaştırma ve çözüme kavuşturma faaliyetleri için bir platform durumuna gelmiştir. Bu gelişmeler de parlamentoya çıkar çatışmalarını ya da farklı çıkarları uzlaştırma ya da giderme işlevi biçiminde yeni bir işlev daha kazandırmıştır.(40)

III. Parlamentonun Kurumsallaşması

Parlamentolar, bu çalışmada olduğu gibi, iki taraflı bir ilişkinin incelenmesi bazında ele alındığında, bu kurumların kimi niteliklerini saptamak, çözümlemenin sağlıklı olması açısından gereklilik göstermektedir. Bu doğrultuda ele alınması gereken bir konu, parlamentoların yapısal ve işlevsel açıdan farklılaşmalarıdır. Buradan hareketle daha özelde «kurumsallaşma»larıdır. Parlamentoların tarihsel gelişim sürecinde geçirdikleri bünyesel değişim üzerinde, modernleşen toplumların etkilerinin ne olduğuna yanıt, iki başlıkta verilebilir. Birincisi, «modernleşme süreci» ile «parlamento» arasındaki ilişkinin; ikincisi de «parlamenter davranış» ve «parlamentonun siyasal etkinliği»nin değerlendirilmesidir. «Modernleşme süreci» ile «parlamento» arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde temel ve genel iki ölçüt olarak «parlamento üyelerinin değişen kompozisyonu» ve «parlamentonun kurumsallaşması» alınabilir. «Parlamenter davranış» ve «parla-

---

39) Kalaycıoğlu, loc. cit. özellikle modernleşen Avrupa'da bunun anlamı, çok sayıda ve zıt çıkarların, temsilcilerinin kanalıyla ya da doğrudan doğruya parlamenterler tarafından, ya da çeşitli çıkar ve baskı gruplarının lobi faaliyetleriyle parlamentoya yansıtılması olmuştur. loc. cit.

40) Bkz. loc.cit. ve Yücekök, loc.cit.

mentonun siyasal etkinliği»nin değerlendirilmesiyse, parlamentonun, yönetim karşısında yasama açısından ve siyasal oluşumu etkileme yönünden incelenmesiyle gerçekleştirebilir. (41)

Dış politika, yasama sürecinin en hızlı ve en verimli çalışma zorunluluğu bulunan alanlarından biridir. Bu süreci en fazla etkileyen unsurlardan biriyse, yasama kurumunun, yani parlamentonun kurumsallaşmasıdır. Bir parlamentonun diğer devlet kurumlarına karşı etkinliği, kendisinin kurumsallaşma düzeyi ile yakından ilgilidir. (42)

Genel olarak kurumsallaşma, değer verilen, sürekliliği olan, istikrarlı davranış örüntülerinin oluşması biçiminde tanımlanabilir. (43)

Yeni oluşturulan kurumların adet, gelenek ve normları henüz istikrar kazanmamıştır. Dolayısıyla bu kurumlar, üyelerinin davranışlarının belirli bir düzen içinde oluşumunu sağlayabilen bir yapıda değillerdir. Ancak, kurum içinde değer verilen kuralların oluşumu ve bu anlamda istikrarlı bir kalıp içinde oluşmasıyla kurumsallaşmanın varolduğu iddia edilebilir. (44) Yazılı olmayan kurallar, birdenbire belirmezler; çeşitli güçlükler, bocalamalar ve kararsızlıklardan sonra yerleşirler, geçerlik kazanırlar. Daha özet bir deyimle, kurumsallaşma bir oluşumdur, bir süreçtir. Bu oluşum sürecini tamamlayarak kurumsallaşmış bir kurumda, (parlamento) üyelerin oynadığı roller belirginleşmiş, her role ilişkin beklenti ve yükümlülükler ile bunlara uymama durumunda uygulanacak yaptırımlar belirlenmiş çeşitli yapısal kısımlar uzmanlaşmış ve özgün işlevler gören bir gelişme meydana gelmiş

---

41) Yücekök, op.cit., s. 125-136.
42) Turan, op.cit., s. 13.
43) Ibid., s. 13'den Samuel P. Huntington, Political Order of Changing Societies, New Haven, Conn., Yale University Press, 1968, s. 12.
44) Ibid., s. 12 vd.

olacaktır.(45) Dolayısıyla, kurumsallaşma, parlamentoların yalnızca yasa yapmak ve koymalarıyla değil, fakat aynı zamanda, kendi deneyimleri sonunda edindikleri birikimi kurallaştırmalarıyla gerçekleşir.(46)

Yasama kurumları olan parlamentolar da bu tür bir gelişmeyi zaman içinde göstermişlerdir. Özellikle 100-200 yıl gibi uzun bir süredir varolan parlamentolarda, kurumsallaşma sürecinin de, kurumsal yapının da yukarıdaki özellikleri gösterecek biçimde gelişmesi sözkonusudur.(47)

Kurumsallaşmış bir parlamento, herşeyden önce, çevresinden özerk ya da bağımsız bir durumdadır. Parlamentonun giderek daha bağımsız olması, ekonomik gelişme sonucu sayıları ve hacimleri artan toplumsal grupların ve farklı çıkarların parlamentoda temsilini de beraberinde getirecektir. Bu, parlamentonun dar bir seçkin kadronun tekelinden çıkmasını da sağlayacaktır.(48)

Kurumsallaşmış bir parlamentonun bir başka niteliği de, kurumun evrensel ölçütleri yerel ölçütlere tercih eder durumda olmasıdır. Böyle bir parlamentoda, evrensel kurallar uygulanacak adet ve teamüllere uyulacaktır.(49)

Parlamentonun kurumsallaşma sürecinde kazandığı bir nitelik de, örgüt (ya da kurum) yapısının karmaşıklaşmış ve

---

45) Turan, op.cit., s. 27-28.
46) Kalaycıoğlu, op.cit, s. 391.
47) loc.cit.
48) Kalaycıoğlu, op.cit.,s.391-392'den Nelson W.Polsby, «The Instutitutionalization of the U.S. House of Representatives,» Comparative Legislative Systems; A Reader in Theory and Research, der. Herbert Hirsch ve M.Donald Hancokc, New York, The Free Press, 1971, s. 190; Yücekök, op.cit., s. 126 ve op.cit., s. 126'dan A. G. Bogne et al., «Members of the House of Representatives and Process of Modernization,» The Journal of American History Vol. 63, No: 2 (September 1976), s. 272-302
49) Polsby, loc.cit.

aynı zamanda yapıyı oluşturan parçaların işlevlerinin birbirinden ayrılmış olmasıdır. Bu parçalar karşılıklı olarak bağımlı olup, birbirlerini ikame edebilecek durumda değillerdir. Böylece, bir işbölümü oluşmuş ve uzmanlaşmış işlevler gören yapısal kısımlar ortaya çıkmış olacaktır.(50)

Kurumsallaşmış bir parlamentonun göstergesi olan niteliklerinden biri de, kurum içi siyasal katılmanın genişlemesidir. Kurum içi siyasal katılmanın genişlemesi, kurumun topluma daha fazla açılmasını gösterir. Daha yaygın olarak, daha alt toplumsal katmanlardan da ve yalnızca yüksek öğrenim değil, daha düşük düzeylerde de öğrenim görmüş olan kişilerin de bünyesine katılmasını, üyesi olmasını sağlayabilen parlamento siyasal katılmanın genişlemesini gerçekleştirmiş olacaktır. Bu niteliğin aynı zamanda bir demokratikleşme ölçütü olduğu da düşünülürse, gerçekleştirilmesinin önemi daha iyi görülecektir.(51)

Parlamentonun yaşı, parlamento içerisinde yer alan siyasal partilerin yaşı, parlamenterlerin parlamento üyesi olmadan önceki siyasal deneyimleri de kurumsallaşmayı etkileyen unsurlardır. Fakat, belki de bunlardan daha da önemli olan, parlamenterlerin parlamento üyesi olarak geçirdikleri süre, başka bir deyimle, parlamento üyelerinin devir (değişme/dönüşüm) hızıdır.(52)

Kamuoyunun parlamentoya verdiği destek de, kurumsallaşma sürecinde gözardı edilemeyecek bir unsurdur. Varlığına ve yetkilerini kullanmasına değer verilen parlamento, daha verimli ve başarılı olabilecektir. Bu destek, parlamentonun varlığı, işleyişi ya da yetkilerini kullanması tehlikeye girdiği, engellendiği zaman, bunun önlenmesi amacıyla kamuoyundaki hangi güçlerin harekete geçtiği ve ne tür tepkiler

---

50) Bogne et al., loc.cit. ve Polsby, loc.cit.
51) Yücekök, op.cit., s. 126.
52) Turan, op.cit., s. 14.

gösterildiğiyle ilgilidir.(53) Böylesi bir toplumsal destek, parlamentonun, diğer devlet kurumları karşısındaki denetim gücünü belirleyen önemli bir değişken olarak da kabul edilmektedir.(54)

Parlamentonun kurumsallaşması, ayrıca, içsel ve dışsal olmak üzere iki boyutu da içermektedir. İçsel boyut, parlamentonun iç ilişkilerini, düzenli ve etkin bir biçimde yürütecek bir örgütlenme ve davranış kuralları bütünü oluşturulmasıyla ilgilidir.(55) Bu anlamda, üyeleri, parlamentonun işleyişine ilişkin yazılı ve geleneksel kuralları daha iyi bilen bir parlamento, usul sorunlarıyla vakit yitirmekten korunabilir.(56) Üyelerin birbirleriyle olan ilişkilerinde uyacakları nezaket kurallarını oluşturabilmiş bir parlamento bir yandan -üyeler arası gerilimlerden göreceli olarak arınmış olacağından- daha düzenli çalışabileceği gibi,diğer yandan, denetlemeyi amaçladığı devlet kurumları ve kamuoyu tarafından da daha saygın karşılanabilir ve dolayısıyla daha etkin olabilir.(57)

Dışsal boyut ise, bir kurum olarak, parlamentonun ve birer kamu görevlisi olarak parlamento üyelerinin parlamento dışı resmi ve resmi olmayan kurumlarla, onların temsilcileriyle ilişki kurarken uyacakları yazılı olan ya da gelenekselleşmiş davranış kurallarını içermektedir.(58)

Kısaca, parlamentonun kurumsallaşması, daha istikrarlı bir yapıya sahip olarak, karar alma sürecini daha akılcı ve daha pratik kurallara dayandırmış olması demektir.(59)

---

53) loc.cit.
54) Ibid., s. 29.
55) Ibid., s. 26.
56) Ibid., s. 13.
57) loc.cit., s. 14.
58) loc.cit.
59) Yücekök, op.cit., s.126'dan A.G. Bogne et al.,«Members of the House of Representatives and Process of Modernization,» The Journal of American History, C.63, No.2 (September 1976) s. 272-302.

IV. Parlamento Krizi

Uluslararası düzeyde, uzunca bir süredir bir parlamento krizi yaşanmaktadır. Bu kriz, parlamentoların yürütme (hükümet) neznnde büyük ölçüde «tabi» duruma düşmelerinden kaynaklanmaktadır. Krizin başlaması, büyük seçmen kitlelerinin siyasal katılımı genişletmeleriyle eş zamanlıdır.(60)

Parlamentoların yürütme karşısındaki etkinliğini zayıflatan ve dolayısıyla, söz konusu biçimde bir krizin varolmasına neden olan dinamikler, toplumsal yapılardan kaynaklanan farklılıklar taşısalar da, genelleştirilebilirler.

Bunlardan ilki, iç politika açısından da oldukça etkisi görülen, fakat özellikle, dış politikada ağırlığı duyulan, uluslararası ortamdaki ilişkilerin, daha doğrusu uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmasıdır. Bir «girdi» olarak uluslararası ortamın gerektirdiği -kısa- sürede karar alma zorunluluğu, ilişkilerde az sayıda muhatabın getirdiği kolaylıklar, ilişkilerin sürekli ve düzenli olması zorunluluğu gibi olgular, yürütmenin yasama karşısındaki üstünlüğünü arttırmış, perçinlemiştir.(61)

Merkezi otoritenin, daha genel bir deyimle devletin faaliyet alanının genişlemesi, yasama meclislerinin, yani parlamentoların faaliyet hacmini ve yükünü de fazlalaştırmıştır. Fakat bu, aynı zamanda, parlamentoların karar alma sürecini de daraltmış, kısaltmıştır. Hakkında karar alınması gereken konuları ve çözülmesi gereken sorunları, bu dar süre içinde ayrıntılı bir biçimde tartışamayan ve üye sayısının fazlalığı gibi fiziksel nedenlerin de etkisiyle hızlı karar almayı/politika üretmeyi başaramayan parlamentolar, kısa sürede çok karar alma becerisine sahip hükümet-bürokrasi

---

60) Yücekök, op.cit., s. 129'dan K.D.Bracher, «Problems of Parliamentary Democracy in Europe,» A New Europe?, der. S.R. Branbard, Boston, Beacon Press, t.y., s. 245-264.

61) Turan, op.cit., s. 8-9.

ikilisinin sürekli baskısı altında kalarak, karar alma sürecindeki ağırlıklarını yitirmişlerdir. Bu, bazen, yasa tasarılarını incelemeden, olduğu gibi, geldiği biçimiyle kabul etmek; bazen de, yetkilerinin bir kısmını yürütmeye (hükümet) devretmek biçiminde gerçekleşmiştir.(62) Burada, yasamanın, yani parlamentonun bütünüyle karar alma sürecinde devre dışı kalmasını önleyen mekanizma, yine parlamentoda oluşturulmuş bulunan uzmanlık birimleri, «komisyon»lardır.(63) Ancak, komisyonların da varlığına karşın, yavaş işleyen (ya da yeterince hızlı işlemeyen) yasama sürecinden hoşnut olmayan hükümetler, bu süreci hızlandırmak için, ya ivedilik gerektiren durumlar yaratmışlar ya da ivedi davranılmazsa, kriz doğacağı tehdidine sığınmışlardır.(64)

Uluslararası düzeyde bir parlamento krizinin doğmasındaki önemli olgulardan biri de, parlamenter demokrasi kuramına ilişkindir. Güçler ayrılığı ilkesine dayanan parlamenter demokrasi kuramı, politikaların belirlenmeleri ve uygulanmaları süreçlerinin, birbirlerinden kolaylıkla ayrılabileceğini, birbirinden bağımsız olarak değerlendirilebileceğini öne sürmektedir. Buna göre, politikaların belirlenmesi yasama tarafından gerçekleştirilmeli, uygulama yürütmenin yükümlülüğü ve sorumluluğunda olmalıdır. Ancak, kuramsal açıdan bir sorun içermeyen bu ayrım, fiili aşamada anlamsızlaşmakta, geçersiz olmaktadır. Belirli bir konu ya da alanda izlenecek politikanın ana çizgilerini, çerçevesini yasama -kurumu- belirlese bile, ayrıntılar, yürütme (hükümet) ve bürokrasi tarafından belirlenmekte, uygulamanın gerektirdiği kaynakların tahsisi, hükümete bağlı kalmaktadır. Sonuçta, politikalar, uygulama sonunda yeniden tanımlanarak, amaçları değiştirilebilmekte ya da tam olarak gerçekleşmemektedir. Daha genel olarak, politika belirlenmesi ve uygulamasının, birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaması da, yasama kurum-

---

62) Turan, op.cit., s. 8.

63) Komisyonlara ayrıntılı olarak Üçüncü Bölüm'de değinilecektir.

64) loc.cit.

larının yürütme kurumları karşısında, yetkilerini, dolayısıyla güçlerini giderek yitirmelerine neden olmuştur.(65)

Parlamento krizinin oluşmasındaki bir unsur da, parlamentoların, siyasal istikrarsızlığının bir nedeni olarak görülmesidir. Ancak, hükümetlerin kurulması ve güvenoyu almasında karşılaşılan güçlükler, parlamenter tartışmaların siyasal gerilimleri yükseltici etkileri, bu durumun nedenlerini oluşturmakla birlikte, istikrarsızlığın, aslında toplumdan kaynaklandığını, toplumun parlamentoya bir yansıması olduğunu belirtmek gereklidir.(66)

Parlamentoların güç yitirmesindeki etkin unsurlardan biri de, yönetilenlerin baskı grupları biçiminde sivil örgütlenmelere gidişi ve bu biçimdeki örgütlenmelerin artışıdır.

Ancak, herşeye karşın, parlamentoların güçsüzleşmelerini ve karar alma politika yapımı sürecindeki ağırlıklarını yitirmelerini açıklamakta, yukarıda saptanan unsurlar yeterli değildir. Parlamentoların söz konusu zaafları, yalnızca güçsüzleşmeğe yatkın bir ortam hazırlamış, parlamenter kurumların doğuşundan sonra ortaya çıkan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmelerse, güçsüzleşmenin gerçekleşmesine katkıda bulunmuşlardır.(67) Bu anlamda, sanayileşme ve ticarileşmenin beraberinde getirdiği yeni değerler de, parlamentoların kamuoyundaki desteğini zayıflatıcı bir etkide bulunmuştur. Ekonomik gelişme sonucu beliren verimlilik, rasyonellik, uzmanlığa saygı gibi değerler, uzmanlığı zayıf, yavaş çalışan kurumlar olan parlamentolara duyulan saygı ve güvenin azalmasına neden olmuştur.(68)

---

65) Ibid., s. 4.
66) Ibid., s. 9.
67) Ibid., s.4-5.
68) Ibid., s. 8'den Karl Dietrich Bracher, «Problems of Parliamentary Democracy in Europe,» Comparative Legislative Systems, der. Herbert Hirsch ve M. Donald Hancock, New York, Free Press, 1971, s. 343.

Üçüncü Ayrım : Yasama-Yürütme ilişkisi

I. Genel Olarak

Yasama ve yürütme güçlerinin birbirleriyle olan ilişkileri, genel olarak, siyasal sistemi belirleyicidir. Bu ilişkilerin niteliğine göre, sistemler sınıflandırılabilmektedir Bu sınıflandırmanın temel belirleyici niteliği, -bu iki «güç» ile birlikte «yargı»nın da- aynı elde («güçler birliği») ya da ayrı ellerde («güçler ayrılığı») toplanmasıdır. Başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve meclis hükümeti gibi en çok uygulanan siyasal sistemler, bu sınıflandırmada yer almaktadırlar.

Parlamenter sistemler açısından denilebilir ki, yasama ve yürütme güçleri arasında yapılan ayrımlar, parti sistemlerinin v mekanizmalarının işleyişi karşısında, fiilen ortadan kalkmış gibidir. iki ayrı gücü kullanan organların parti bünyesinde biraraya gelmesi, görünürdeki ayrılığa, bütünüyle biçimsel bir görünüş vermektedir. Aslında, yasama ve yürütme organlarına ayrı ayrı partilerin egemen olduğu durumlarda bile, belli konular ve belli tutumlar çevresinde toplanan çoğunlukların, parti duvarlarını aşarak ve bu konular bakımından «özel» gruplaşmalar meydana getirerek iki organın da birlikte çalışabilmesine olanak sağladığını sık sık görmek mümkündür. Gevşek parti disiplini sayesinde gereken köprüler kurulabildiği zaman, sistem işlemektedir. Bu olmadığı sürece, yasama ile yürütme arasında gerçekten bir iktidar bölünmesi var olmaktadır. Fakat böyle durumlarda bir ya da iki politikanın değil, durgunluğun egemenliği söz konusu olmaktadır. Böylece, belli konularda iktidar kullanılamamakta, bölünmüş olarak kalmaktadır. (69)

Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, yasama ile yürütme arasındaki bu temel bütünlüğün, yasama ve yürütme

---

69) Soysal, op.cit., s. 249.

«görevleri» arasında ayırımlar yapmağa engel sayılmamasıdır. İktidarı kullanmanın çeşitli ölçüleri ve dereceleri vardır. İşte, yasama ile yürütme arasındaki görev ayrılığının esaslarını da bu derecelendirmede aramak daha doğru olacaktır. Yasama, geniş anlamda, iktidarı, genel çerçevesinde kullanan bir organdır. Yürütme organı ise, iktidarın, bütün ayrıntılarıyla ve topluma doğrudan doğruya değinilerek kullanıldığı yerdir. İktidarın bazı yönleri yasama organı tarafından kullanılmağa elverişli; bazılarının kullanılması da ancak yürütme organının elindeki olanaklardan yararlanmakla mümkündür. Organların kullandıkları iktidar, farklı iktidarlar değil, fakat tek bir iktidarın değişik yönlerinden ibarettir.(70)

II. Dış Politika Alanında

Dış politika alanındaki yasama-yürütme ilişkisinde,herşeyden önce, yasama organının dış politika sürecine/görevine katılmasındaki sınırları, herhangi bir yürütme eylemine katılmadaki sınırlar ötesinde düşünmemek ve aşırı ölçülere saplanmamak gereği vardır. Hatta ilk anda, dış politika sürecinde özgün koşulların, bu sınırları herhangi bir yürütme eyleminde olduğundan çok daha fazla daraltabileceği de söylenebilir. Fakat, durumu,dış politika sürecinin başka yürütme eylemlerine oranla bazı özelliklerini ortaya koyarak açıklamaya çalışmak, bu çabayı çıkmaza da sürükleyebilir. Ya da en azından, bu konudaki tartışmaları başlangıç noktasına geri götürür; madem ki dış politika sürecinin bazı özellikleri ve bunlardan doğan bir önemi vardır, o halde dış politika alanındaki yasama-yürütme ilişkilerini genel ilkelerin dışında düzenlemek, bazı özel usuller ve kalıplar bulmak gerekecektir. Böyle bir düşüncenin tehlikesiyse, bitiş noktasının belli olmamasındandır.(71)

---

70) Ibid., s. 251.

71) Soysal, op.cit., s. 244.

Yasama ile yürütme arasındaki görev ayrımında, daha doğrusu işbölümünde, her zaman belli bir risk payı vardır. Ancak, bunun yalnız dış politika alanında olduğunu düşünmek, yasama-yürütme ilişkilerinin temel niteliği hakkında yanlış bir uyargıya varılmasına neden olur. Dış politikanın toplum yaşamında büyük önemi olduğu açıktır. Ancak, bu önem yüzünden, yasama ile yürütme arasındaki görev ayrımını ve buna dayanan işbölümü sınırlarını sürekli olarak yasama tarafına kaydırmaya çalışmak ve bu alanda, yasama-yürütme ilişkilerinin temel kurallarını genel kuralların dışına çıkarmak yanlış bir davranış olacaktır. Hatta böyle bir çaba, yürütme organı bakımından dış politika sorumluluğunun yerine getirilmesini son derece güçleştirecektir. Böylesi bir durum da, «iyi» bir dış politikanın, ancak seçkinler tarafından yürütülebileceği biçimindeki düşünceyi haklı çıkarır nitelikte olmaktadır. (72)

Geçmişte yönetenler ile yönetilenler ayrımına dayanan yasama-yürütme ilişkisi, bugün güçler ayrılığı uygulamalarında bile ortadan kalkmış gibidir. Ancak, ilişki çerçevesinde oluşan denetimin bütünüyle yok olduğu da söylenemez. Bir nitelik değişiminin sonucu olarak, yasama-yürütme ayrımının yerini, artık muhalefet-iktidar ayrımı almıştır. Fakat kabul etmek gerekir ki, geçmişte bütün yasama organı tarafından yerine getirilen denetim görevinin, fiilen bir «muhalefet denetimi»ne kayması, denetimin derecesine ve önemine de etki etmiştir.

Anayasalarda, dış politika alanındaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından kabul edilmiş olan özel yöntemlerin ve kuralların hemen hepsi, ancak, her şey olup bittikten, yürütme organının eylemleriyle ortaya çıkan fiili durumlardan sonra kullanılabilen denetim yolları niteliğindedir. (73) Ay-

---

72) Soysal, op.cit., s. 254.
73) Soysal, op.cit., s. 258-259.

rıca, dar anlamda bir parlamento denetiminin, hep, bir sonradan denetimi olarak düşünülmesi, yasama organının dış politikadaki rolünü, yalnızca izleyici ve onaylayıcı bir duruma getirebilir. Fakat parlamento, böyle bir kurum değil, iktidarın kullanılışına belli bir işbölümü içinde katılan bir organdır. Ancak, siyasal anlamda iktidarın, yürütme organı ile yasama organının bütününü değil, yalnızca, yürütme organı ile yasama organı içindeki «hükümet çoğunluğu»nu içerdiğine de dikkat edilmelidir. Bu çoğunluk, iktidara, yani hükümet görevine katıldığı ve dar anlamdaki «yasama»da bu görevin bir parçası sayıldığı için, muhalefetin rolü, geriye kalan «denetleme» ve «siyasal forum» açısından önem kazanmaktadır. Dar anlamdaki yasama görevinde, yürütme organı ile parlamento içindeki iktidar çoğunluğunun tasarruflarını temelinden değiştirmek olanağı yoktur. iktidar çoğunluğu bölünmedikçe, muhalefet tarafından yasa yapıldığı/yasama sürecinin işletildiği, pek de alışılmış bir durum değildir. Başka bir deyişle, parlamento çalışmalarının, parti mekanizması sayesinde otomatik olarak işleyen bir yönü vardırki, bu alanda «yasama-yürütme» ilişkileri artık öneminden çok şey kaybetmiştir. işte, dış politika konusunda, Anayasalarla yasama organlarına tanınan savaş ilanı ve antlaşmaları uygun bulma gibi özel hukuksal yetkileri, bu kategori içine sokmak mümkündür. (74)

Denilebilir ki, hangi siyasal sistem olursa olsun, dış politika alanında, yasama meclislerinin mi, yoksa yürütme organlarının mı, daha yetkili olduğu ya da olması gerektiği, henüz kesin bir çözüme ulaşmamıştır. Ancak, «gizlilik» unsuru ve anında «karar almak» gerekliliği gibi nedenlerden dolayı yürütme organının esas sorumlu ve yetkili olduğu görüşü hala ağırlığını korumaktadır.

---

74) Ibid., s. 259.

Dördüncü Ayrım : Dış politika ve Parlamento

I. İç Politika ile Dış Politikanın İlişkisi

Dış politika, ulusal sınırlar ötesinde izlenen bir politikadır. Böyle olması, genel olarak, iç politika ile arasında bir ayrım yapılmasına neden olmaktadır. Dış politika ile iç politikanın muhataplarının farklı olması da, bu iki politikanın birbirinden çok ayrı olduğu düşüncesini yaratmaktadır. Dış politika ile iç politika arasındaki bu ayrım, aslında gerçekçi değildir. Böyle bir ayrım yapmak, yanıltıcı olup, yanlış değerlendirmelere yol açmaktadır.

Burada «iç politika» ile kastedilen, yalnızca ülke içinde uygulanan hükümet politikası değildir. Kavram, genel olarak, ülkenin siyasal sistemi, bu sistem içerisinde yer alan kurumlar, siyasal yöneticilerin tutum ve davranışları ile günlük siyasal yaşam anlamında; hepsini içeren biçimde, bunların içiçeliği, birbirleriyle olan ilişkileri ve etkileşimleri gözardı edilmeden kullanılmaktadır. Denilebilir ki, Türkçe'de günlük yaşamda, halk ağzında «siyaset» sözcüğüyle ne amaçlanıyorsa, burada «iç politika» da o anlamda kullanılmaktadır.

İç politika ve dış politika, tek bir politikanın alt politikaları ya da farklı boyutlarıdır; biri içsel, biri dışsaldır. Gerçekte iç politika ile dış politika arasındaki ilişki, iki taraflı bir bağımlılık ilişkisidir. Dolayısıyla, herbirinin ayrı birer politika(75) olması, birbirlerinden kopuk, bağımsız düşünülmelerine, uygulanmalarına neden olmaz. Aksine, her bir politika, oturdukları siyasal/ideolojik tek bir tabanın ana temasını, çizgisini, renklerini taşımak-

---

75) Burada, «politika» yerine «siyasa» sözcüğünün kullanılması çok daha doğru olurdu; ancak, daha önce de değinilen nedenlerden dolayı, yine, kullanımı daha yaygın olan «politika» tercih edilmiştir.

tadır. Ancak, iktidarın, dış politikayı renklendirme, biçimlendirme, yetenek ve kapasitesi, iç politikaya göre -daha- sınırlıdır. Çünkü, dış politikanın olanaklar ve seçenekler yelpazesi, -yine iç politikaya göre- fazla geniş değildir. Her biri ayrı birer politika olarak kabul edilse de, «bir ülkenin dış politika seçeneklerinin iç politika ile doğrudan ilgili olduğu bir gerçektir.»(76)

Bu anlamda, ülkede, siyasal istikrarın olmaması (hükümetlerin çok sık değişmesi, koalisyon hükümetlerinin varolması), siyasal bölünmüşlüğün fazla olması, toplumsal uzlaşmanın olmaması, sivil ve demokratik olmayan yönetimlerin varlığı; ülke ekonomisinin olumsuz yönde seyretmesi, ülkenin sosyo-ekonomik düzeyinin düşük olması, toplumsal bir kaosun yaşanması gibi durumlar, dış politika davranışını/çıktısını belirlemektedir. Böylesi durumlarda, toplumsal bir uzlaşma için gerekli ortamı sağlamayı, ulusal birliği canlandırmayı amaçlayan dış politika eylemlerine girişilmektedir. Yine, toplumun ilgisini olumsuz «iç»ten «dış»a çekmek için aynı doğrultuda davranış biçimleri söz konusu olabilmektedir.

Ancak, aynı durumlarda, ülkenin dış politikada bir hareketsizliğe girmesi, hatta geri adımlar atması da görülebilmektedir. Dış aleme ilgi, hem siyasal iktidar, hem toplum (kamuoyu) düzeyinde azalır. Dış ilişkiler, daha alt düzeyde seyredebilir, herhangi bir uluslararası yükümlülüğe girmekten kaçınılır, hatta, kazanılmış hakların korunmasında bile cesur ve azimli olarak hareket edilemez. Bazen de, içerdeki yönetime destek sağlamak amacıyla dışarıya ödünler verilebilir. Bu davranış biçimleri, özellikle, «az gelişmiş» ya da «Üçüncü dünya» olarak adlandırılan ülkelerde görülmektedir.

Buna karşılık, ülkede, siyasal istikrarın bulunması ve sürekliliği, toplumsal uzlaşmanın varlığı, ulusal birliğin

---

76) Bilge, op.cit., s. 297.

güçlü olması, ülke ekonomisinin artı değerler taşımasının verdiği güven duygusu, devlet açısından, uluslararası alanda oynadığı rolün derecesini arttırma, nüfuz kazanma, müdahale etme, genişleme (yayılma) istekleri doğurur.

Bu biçimdeki etkileşimler dışında, iç politikanın, dış politikayı belirleyici bir unsur olması, uluslararası politikanın diğer aktörlerinin, özellikle devletlerin, söz konusu devlete yönelik davranışlarını, tutum alışlarını, dış politikalarını da etkiler. Yani, uluslararası alanda risk almaktan kaçınır ve hatta yine, uluslararası alanda meşru ve hukuksal haklarını bile koruyamazken, bu durum, aynı zamanda, B devletinin, A devletine karşı izlediği politikada -daha dacesur olmasına neden olabilir.

Dış politikanın iç politikaya bu denli bağımlı olmasının istisnai bir durumu vardır. Yani, iç politikanın koşullarına bağlı ve koşut olmaksızın, dış politikada kimi eylemlere girişilebilir. Bu esnekliği sağlayan unsur, denilebilir ki yalnızca, insan unsurudur. Bu anlamda, iç politika ile dış politika arasındaki en sıkı ve sürekli bağ, dış politikayı yönetenlerin kişilikleri (psikolojik çevre) ile bunların, etkisi altında kaldıkları gelenek ve davranış kalıpları (işlemsel çevre) arasında kurulmaktadır.

Dış politikayı belirleyenler ve yönetenler genellikle, -daha çok iç politika ile örtüştüğü kabul edilen- «siyaset» ten gelmektedirler. Bu potada yetişen kişilerin, ne kadar geniş bakış açısına, ne kadar ileri görüşlülüğe sahip olurlarsa olsunlar, dış aleme, iç politika penceresiniden, iç politika gözlüğüyle bakmaları kaçınılmaz olmaktadır.

Dış politikanın söz konusu istisnai durumu ve bu istisnai durumun da yukarıdaki niteliği doğrultusunda, kişilerin önemli olduğu dönemler söz konusu olabilmektedir. Karar alıcı/politika belirleyici kişilerin kişiliklerine göre, dış

politikanın biçimlendiği, renk değiştirdiği görülebilmektedir. Siyasal kurumlar ile kişiler arasındaki ilişkiler açısından bakıldığında da, kurumların bir ülkenin dış politikasını oluşturmadaki rolünün, bu kurumların niteliğine göre değişebildiği gibi, kurumların başında olan ya da bu kurumlarda görevli bulunanların kişiliklerine göre de değiştiği görülebilir. Fransa'da 1958'de işbaşına gelen Charles de Gaulle bu anlamda bir örnektir. De Gaulle, ülkedeki siyasal kurumları değiştirmemiş, fakat, pek de açık olmasa da dış politika alanındaki başlıca yetkileri Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında bölüştüren Fransız Anayasası'na karşın Cumhurbaşkanı sıfatıyla, dış politikaya ilişkin yetkilerin çoğunu kendisi kullanarak, Fransa'nın dış politikasında önemli değişiklikler yapmıştır.(77)

Türkiye'de aynı Anayasa düzeni içinde Başbakanlık yapan İsmet İnönü, Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in politikayı oluşturmadaki rolleri eşit olmamıştır. Örneğin, Kıbrıs konusunda, İsmet İnönü'nün ana muhalefet partisi olarak bulunduğu konumda başka hiç kimse olamamıştır. Ana muhalefet partisi lideriyken bile,hem de iktidarın kendisine danıştığı bir siyasal kişi olması, İsmet İnönü'nün kişiliğinden kaynaklanan bir durumdur.(78) Yine Türkiye'nin, Kıbrıs'a garantör devlet olarak, müdahale hakkını kullanmasında da böyle bir durum söz konusudur. 1964'te İsmet İnönü ve 1967'de Süleyman Demirel'in Başbakanlıkları sırasında, Kıbrıs'a askeri müdahalenin yalnızca girişim aşamasında kalması, buna karşılık, 1974'te Bülent Ecevit'in Başbakanlığı sırasında gerçekleştirilmesinde, Ecevit'in kişiliği gözardı edilemeyecek düzeydedir. Yine Türkiye'de aynı Anayasa, 1982 Anayasası düzeninde Cumhurbaşkanlığı yapan Kenan Evren, Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in dış politikadaki ağırlıkları oldukça

---

77) Mehmet Gönlübol, Dış Politika, İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969, s. 10-11.

78) Bkz. ibid., s. 10.

farklıdır. Özellikle de asker kökenli olması dolayısıyla daha «militarist» bir dış politika yaklaşımına sahip olması beklenen Evren'in, dış politikada, siyasetten geldiği için daha «sivil» bir dış politika yaklaşımına sahip olması beklenen Özal'dan daha az etkili olması, bu anlamda ilginçtir. Burada vurgulamak gerekir ki, ne Evren tam bir «militarist» kişiliğe, ne de Özal tam bir «sivil» kişiliğe sahiptir. Hatta, denilebilir ki, Özal bir «üniformasız» olduğu halde, Türkiye'de görev yapmış Cumhurbaşkanları içinde, belki de en az «sivil» olanıdır. Ancak, bu konu, çalışmanın sınırlarını zorlayacağı için burada tartışılmayacaktır.

II. Dış Politika ile Parlamentonun İlişkisi

Parlamentoların dış ilişkiler alanına ilk karışmaları (79) ülke topraklarından bir kısmının yabancılara terkedilişi sırasında görülmektedir.(80) Aslında bu davranışın temelinde «yaşama içgüdüsü»nün varolduğu bir gerçektir. Toplumlar, kendilerinden bir parçanın, rızaları alınmadan başkalarına bırakılmasına tepki göstermektedirler. Bu tepki, bu konudaki karar alıcıların gücü ne derecede olursa olsun, yaşama içgüdüsü kaynaklı olduğu için her durum ve koşulda vardır. Böyle bir tepkinin varlığını gören ya da doğal olarak oluşacağını düşünen hükümdarlar, işlerine gelmeyen durumlarda bu davranıştan yararlanmışlardır.(81) Parlamentoların rızasını toprak ilhak edileceği zaman aranmasıysa, tarihsel süreçte daha sonra gerçekleşmiştir.

Parlamentoların dış ilişkiler alanına karışmasındaki ilk durumlar, toprak terki ve ilhakı dolayısıyla ortaya çık-

---

79) Burada «karışmak» fiili, öncelikle «ilgi duymak», sonra da karar alma mekanizması içinde yer alarak, bir politika belirleyicisi ve fakat daha çok, «denetleyici olmak» anlamında kullanılmaktadır.

80) Soysal, op.cit., s. 21. Bu konudaki ilk örnekler için bkz. Ibid., s. 20-22

81) Ibid., s. 21.

tığına göre, aynı yaşama içgüdüsünün savaş ilanı kararlarında da kendini göstermesi doğaldır.(82)

Bütün bu aşamalar, aslında, çok daha köklü bir gelişmenin yanında, yine de oldukça önemsiz kalmaktadır. Bu gelişme de, siyasal sorumluluk konusu olarak, dış politikanın parlamentolara girişidir. Biçimsel ve hukuksal gelişmeler, bazen bunun başlangıç aşamalarını oluşturmakla birlikte, arada mutlak bir koşutluk bulmak mümkün değildir.(83)

Dış politikanın parlamentolara girişi sürecinde çok şaşırtıcı bir durum, parlamentonun ve parlamenterizmin öncüsü ve en kusursuz uygulayıcısı olarak görülen İngiltere'de, Avam Kamarası'nın bu alanda gösterdiği yavaşlıktır. Bunun en önemli nedeni de,bu konunun belirli bir uzmanlık alanı olması ve uzmanlık gerektirmesidir. Gerçi, Avam Kamarası, savaşlar sırasında kullandığı mali yetkiler dolayısıyla bu alana çok önceden müdahale etmeye başlamıştır. Fakat, dış politikanın başlı başına bir tartışma konusu olarak parlamentoya girmesi için daha uzun bir süre beklemek gerekmiş ve dışişlerinin yürütülmesi, yakın zamanlara kadar Taç'ın gerçek ayrıcalıkları arasında sayılmıştır.(84)

Parlamentoların dış politikaya karışmaları incelendiği zaman, büyük dönüm noktasının Birinci Dünya Savaşı olduğu görülmektedir. Hatta, dış politikada etkili ve gerçek bir parlamento denetlemesinin, ancak o tarihten itibaren başladığı söylenebilir.(85) Dünyanın o zamana kadar benzeri görülmemiş bir savaş içine girmesi, toplumları ister istemez dış politika mekanizmaları üzerinde düşünmeğe yöneltmiştir. Birçok ülkede,hükümetlerin dış politikada denetimsiz bırakılmış olması ile cephelerdeki milyonlarca kişi arasında neden-so-

---

82) Ibid., s. 22.
83) Ibid., s. 25.
84) Ibid., s. 42
85) Ibid., s. 43'den Carl Joachim Friedrich, Constitutional Government and Democracy: Theory and Practice in Europe and America, Boston, Ginn and Co., 1949, s. 346-347.

nuç bağlantıları kendiliğinden kuruluvermiştir.Birinci Dünya Savaşı ile beraber, ilk kez «cephe» kavramı ortadan kalkmış, her yer savaş alanı olmuştur. Artık siviller de çatışmaların muhatabı olmuşlardır. Sonuçta, «kitlesel savaş» kavramıyla karşılaşan kitleler, dış politikadaki tutumların, yalnızca uzak yerlerde meydana gelen çatışmalara neden olmakla kalmadığını, herkesin yaşamını temelden değiştirecek sonuçlar yarattığını görmüşlerdir. Hele, Birinci Dünya Savaşının başlamasında gizli antlaşmaların ne derece büyük rol oynadığı ortaya çıkınca, «gizli diplomasi»ye tepki büsbütün artmıştır.(86)

86) Soysal, op.cit., s. 63.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ BÖLÜM : TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKA VE PARLAMENTO

Birinci Ayrım: Türkiye'de Dış Politika

I. Türkiye'de Dış Politika Olgusu

Dış politika, Türk siyasal yaşamında en sık kullanılan kavramlardan biri olmasına karşın, en azından «resmi» düzeyde oldukça yeni sayılabilecek bir olgudur. Burada, Türk siyasal yaşamı derken, tüm Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin birlikte algılanması gerekmektedir. Çünkü, en azından siyasal-toplumsal alanda, Osmanlı'yı gözardı ederek, cumhuriyet Türkiyesi hakkında herhangi birşey söylemek mümkün değildir. Dış politikanın yeni bir olgu olmasına karşın, Türk siyasal yaşamında oldukça sık telaffuz edilmesi de şaşırtıcı olabilecektir. Ancak, dış politikanın, devlet olgusunun, daha doğrusu, ilk siyasal-toplumsal örgütlenmenin ortaya çıkışıyla eş zamanlı varolduğu da bir gerçektir. Bu anlamda, fiilen (de facto) varolan dış politikaya, isim koymamak fazlaca anlam taşımamaktadır.

Aslında denilebilir ki, hem Osmanlı imparatorluğu'nun, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşamlarında dış politika, iç politikadan daha önemli bir unsurdur; daha fazla ağırlığa sahip olmuştur.

Ancak, Osmanlı imparatorluğu, güçlü olduğu sürece, diplomasiye fazla bir önem vermek gereği duymamıştır. Bunun başlıca nedeni, devletin, üstün askeri güce dayanıyor olmasıdır. Fakat, yine de, kuruluş döneminde, bazı devletlerle -diplomatik anlamda- dostluk ilişkilerine özellikle önem verildiği görülmektedir.(1)

18. yüzyıldan sonra Osmanlı devletinin gücü zayıflamaya başlayınca, «diplomasi» de ön plana geçmeye başlamıştır. Osmanlı devleti ilk sürekli elçilerini de bu yüzyılın

---

1) Ömer Kürkçüoğlu, «"Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü,» SBFD, C. 35, No: 1-4 (Ocak-Aralık 1980) s. 313.

sonunda göndermiştir.(2) Ayrıca, diplomasinin 1815 Viyana Kongresi'nden sonra belli kalıplar ve ölçüler içinde yapıldığı da bir gerçektir.

Osmanlı devletinde bütün çağdaş kurumlarıyla «iç siyaset» kavramı o kadar geç ve noksanlıklarla dolu bir olgudur ki, 1908 yılında ikinci Meşrutiyet'in ilanına kadar, «siyaset» deyince, «dış siyaset» anlaşılmıştır.(3)

Osmanlı devletinde dış politika olgusu, hem ilgi, hem de yetki bakımından padişah ve birkaç yüksek bürokratın tekelindeydi; fakat, dış politika konularının (dış unsurlar) ülkedeki anayasa gelişmeleri (iç unsurlar) üzerinde etkide bulunup, uzun dönemde dış politika konusunun bir yasak alan olmaktan çıkmasını sağlayacak önemli bir dolaylı etkisi yine de olmuştur.(4)

1876 Anayasasıyla kurulan Birinci Meşrutiyet'in parlamentosunda, dış konuların, istisnai bir biçimde enine boyuna tartışıldığı görülür. Zaten II. Abdülhamid de, 19 Mart 1877 de toplanan Meclis-i Mebusan'a gönderdiği mesajda, izlediği dış politikaya parlamentoyu ortak etmek isteyen bir ifade kullanmıştır.(5)

Bu tarihsel yaklaşımdan sonra gelinen nokta, Cumhuriyet dönemi dış politikasıdır. Daha doğrusu, tüm Cumhuriyet döneminde, dış politikanın nasıl algılandığıdır ki, o da zaten, bu çalışmanın -parlamento ile birlikte- iki ana arterinden birini oluşturmaktadır.

---

2) loc.cit.
3) Ibid., s. 315.
4) Ibid., s. 315-316.
5) Ibid., s. 316.

II. Türk Dış Politikasının Belirlenmesi

Türk dış politikasının belirlenmesi, birçok ülkedekinden farklıdır. Elbette, her devletin dış politikası farklıdır. Ancak, belirlenme süreci, çoğunlukla, genel kurallar çerçevesinde işler. Türkiye'de ise, genel kurallara uyması beklenen bu süreç, herşeyden önce denilebilir ki, «irade dışı» işlemektedir. Yani, Türkiye öyle bir «çevre» içinde kendiliğinden oluşmaktadır. «Belirlenme süreci» olarak işlemektedir aslında. Çünkü, Türk dış politikası, kendine özgü olarak, oldukça çok sayıda, birbirleriyle karmaşık ve hiçbirinin «ağırlığı» kesin ve net olarak belirlenemeyecek «etkenler»e sahiptir (Bkz. Tablo-1).

TABLO - 1

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ BELİRLEYİCİLERİ

I. DIŞ ETKENLER

- A. Dolaylı (Genel) Etkenler
  - 1. Uluslararası Sistemin (Yapının) Etkileri
    - a. Siyasi Açıdan
    - b. İktisadi Açıdan
  - 2. Uluslararası İdeolojik Etkiler
  - 3. Dış Kamuoyunun Etkileri
- B. Doğrudan (özel) Etkenler
  - 1. Belirli Bir Dış Sorunun Olması
  - 2. Coğrafi Konum-Bölge (Komşuluk) Sorunları
  - 3. Uluslararası Bağlantılar
    - a. Siyasi Nitelikte
    - b. İktisadi Nitelikte

II. İÇ ETKENLER

- A. Milli Güç
- B. Sosyal Etkenler (Toplum Yapısı)
- C. İktisadi Etkenler
  - 1. Yönetim Felsefesi (Kurumlaşmış Dış Politika Doğrultusu)
  - 2. Resmi Kurumlar
    - a. Genel Olarak (Anayasa Yetki Dağılımı)
    - b. Siyasi Partiler
    - c. Ordunun Rolü (Milli Güvenlik Kurulu)
    - d. Dışişleri Teşkilatı
  - 3. Resmi Olmayan Kurumlar
    - a. Kamuoyu (Tarihi-Psikolojik Etkenler)
    - b. Baskı Grupları

Kaynak : Kürkçüoğlu, op.cit., s. 335.

Osmanlı imparatorluğu'nun son yıllarında, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşını verenlerin, bu savaşlarda komuta kadrosunda yer alanların büyük bir bölümü ile Cumhuriyeti kuranlar, ülke yönetiminde uzun yıllar söz sahibi olanlar, hep aynı «kişi»ler, «çevre»ler ve «kadro»lar olmuştur. Denilebilir ki, Türkiye'nin bugün sürdürmekte olduğu dış politikasının bugün sürdürmekte olduğu dış politikasının temel ilke ve amaçları (6) yoğunlukla, bu kişi, çevre ve kadrolarca belirlenmiştir.

Cumhuriyetin ilk on yılları tek parti döneminde de, çok partili siyasal yaşama geçilmesinden sonra 1960'lara kadarda bu, «devlet kuran kadro»nun, ağırlıklı olarak dış politikada belirleyicilikilerini sürdürdükleri söylenebilir.

1960'dan sonra, dış politikanın belirlenmesi sürecine yeni bir «belirleyici», hem de ağırlıkla katılmıştır. 1961 Anayasasıyla MGK (Milli Güvenlik Kurulu) kurulmuştur. MGK, Türkiye'de resmi olmasa da, fiili olarak en üst düzeydeki siyasal karar alma birimidir. MGK'de yer almaları dolayısıyla, «asker» ve «sivil» yetkili ve sorumlular, politika belirleme ve karar alma sürecine birlikte katılmaya başlamışlardır (Gerçi, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri, özellikle de ulusal güvenlik ve dış politika alanında asker-sivil ayrımına gidildiği söz konusu uolmadığı gibi, bu iki kesimin sürekli irtibatı söz konusudur. MGK, yalnızca bu ilişkinin Anayasallık kazanmış bir biçimde yapılanmasıdır). İç siyasal kararlarda olduğu gibi, dış politika alanında da, kimi kararlar, MGK'nin Bakanlar Kurulu'na bildirdiği görüşleri doğrultusunda alınmakta ve MGK'nın hemen her görüşü, Hükümet kararı olarak çıkmaktadır. Konunun sınırları biraz zorlanarak da olsa, denilebilir ki, MGK, Cumhurbaşkanının

---

6) Türk dış politikasının en önemli belirleyici «kişi» si, kuşkusuz Atatürk'tür. Bu anlamda, Türk dış politikasının ilke ve amaçları için bkz. İzzetin Doğan, «Atatürk'ün dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı,» Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul, Dr.Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları Araştırmalar Dizisi:1, 1983, s. 176-180.

katılmadığı zamanlar Başbakanın başkanlığında toplandığında, sayısal ağırlığın askerlerde olduğu bir kompozisyona sahipp tir. Bu durum, özellikle, dış politikada karar alma sürecinde, ağırlığın askerlere bırakıldığı görüntüsü vermesi açısından, çok eleştirilen bir noktadır. Ancak, eğer, kararların olumsuz etkileri/sonuçları ortaya çıktığında, bunun sorumluluğu askerlere yükleniyorsa, bu da, gerçekçi olmayacaktır ya da en fazla, söz konusu sorumluluktan kaçmak için bir neden olabilir. Çünkü, MGK'nin bildirdiği, sonuçta «görüş» tür. Son karar hak ve yetkisi, Bakanlar Kurulunda, yani Hükümettedir.

Dışişleri Bakanlığı açısından da, bu örgüte, oldukça fazla bir hukuksal yaklaşım geleneğinin sahip olduğu söylenebilir. Bakanlıkta, daha çok, olayların akışını izleme eğilimi, yani bir biçimde «bekle ve gör» politikası egemendir. Sorunlar çıktıkça, olaylar gelişitikçe üzerine gidilip çözülmesi yerleşmiş bir davranış biçimidir. Bu anlamda, -resmen olmasına karşın (7)- fiilen işletilmemektedir. Ayrıca, sorunların, olgu ve olayların, teknik ve hukuksal taraflarına ağırlık vermek ve dış politika davranışlarını/eylemlerini, hukuksal bir çerçeveye oturtarak hukuksal terminolojiyle açıklamak eğilimi egemendir. (8)

---

7) Dışişleri Bakanlığı bünyesinde 1959 yılında siyaset anlama Dairesi kurulmuştur bkz. ali L. Karaosmanoğlu, «Türkiye'de Dış Politika Araştırmaları,» Türkiye'de Sosyal Bilim araştırmalarının Gelişimi, der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, s. 124. Bu Dairenin işlevi ve görevi, «Türkiye dış politikasının ana hedeflerini ve prensiplerini tespit etmek maksadıyla incelemeler yaparak bu hususta mütalaa hazırlamak, ana hedeflerin uygulama planları hakkında tekliflerde bulunmak, Türkiye'nin cari dış politikasını takip ile, bunun ana hedeflere ve prensiplere uygunluk derecesini ve koordinasyonu incelemek ve tesbit etmek, dış politikaya tesir edebilecek dünya olay ve cereyanlarını takip ederek bunlar hakkında araştırmalar yapmak ve bu olay ve cereyanların Türkiye dış politikası üzerindeki çeşitli etkilerini inceleyerek mütalaa tespit etmek, görevleri ile ilgili mahiyetteki toplantıları takip ve bunlara katılmak işlerini yürütmektir.» Kemal Girgin, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol), Ankara, 1992, s. 144.

8) Karaosmanoğlu, loc.cit.

Dışişleri Bakanlığındaki üst düzey bürokratların/diplomatların dış politikanın belirlenmesi/karar alınması sürecine «katılmaları» (daha doğrusu «katkıları») ise, Türkiyede, demokrasinin genel gelişimiyle doğru orantılıdır denilebilir. «Yeni kuşak» diplomatlar, kendi entellektüel düzeylerinin dürtüsüyle, üstlerinin emirlerini uygulamakla birlikte görüş bildirmek, seçenek ve almaşıklar ileri sürmek ve çözüm yolları önermek konumuna gelmişlerdir.(9)

Bugün için denilebilir ki, -geçmişte de genellikle geçerli olmak üzere- dış politika sürecinde, «belirleyici» ve «karar alıcı»lar, Dışişleri Bakanı-Başbakan-Cumhurbaşkanı üçlüsüdür.(10)

Bu çalışma açısından denilebilir ki, Türk dış politikasının belirlenmesine ilişkin çalışmaların hemen hiçbirinde yasama organından/Parlamentodan/TBMM'den birinci derecede ya da en azından etkili bir karar alıcı/politika belirleyici olarak söz edilmemektedir. Yine,Cumhurbaşkanı,(11) Başbakan, Dışişleri Bakanı/Dışişleri Bakanlığı, Ordu/Genelkurmay Başkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu, dış politikada birer karar alıcı/politika belirleyici kabul edilirlerken, TBMM'ye bu anlamda bir göndermede bulunulmamaktadır.

---

9) İsmail Soysal, Türk Dış Politikası İncelemeleri için Klavuz (1919-1993), İstanbul, Ortadoğu ve Balkan incelemeleri Vakfı Yayınları, s. 37.

10) loc.cit.

11) Cumhurbaşkanı'nı Türk dış politikasının belirlenmesinde en etkili kişi olarak kabul eden görüş için bkz. Metin Tamkoç, The Warrior Diplomats, Guardians of the National Security and Modernization of Turkey, Texas,Texas University of Utah Press, 1976 ve ————, «Modern Türk Diplomatlarının Geleneksel Diplomasisi,» Dış Politika, C.I, No:4 (Aralık 1971), s.19-37. Tamkoç, özellikle «(...) 1960 yılına kadar, Cumhurbaşkanlarının, dış politika kararlarını almaya Büyük Millet Meclisi üyelerini dışarda bırakmak ölçüsüne varacak kadar, Cumhurbaşkanlığı görev ve imtiyazı nazarı ile baktıkları ve filhakika dış politika kararlarının çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı köşkünde (...)» alındığı söylemektedir. Ibid., s. 33 ve ————, The Warrior ..., s. 297-298.

İkinci Ayrım : Türkiye'de Parlamento

I. Türkiye'de Parlamentonun Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de ilk Parlamento, Osmanlı imparatorluğu'nda, 1876'da yürürlüğe giren Kanun-u Esasi gereği, 19 Mart 1877 de İstanbul'da toplanmıştır. Atamayla gelen 25 üyenin yer aldığı Meclis-i Ayan ile seçimle gelen 120 üyenin yer aldığı Meclis-i Mebusan, birlikte Meclis-i Umumi'yi, dolayısıyla ilk Osmanlı Parlamentosunu oluşturmuşlardır.(12)

Açıldıktan 10 ay 25 gün sonra, 14 Şubat 1878'de «Rusya ile savaş seferberliği» gerekçesiyle II. Abdülhamid tarafından kapatılan Parlamento, (13) 1 Ağustos 1908'de, yine II. Abdülhamid'in, sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderdiği bir Hatt-ı Humayun ile yeniden açılmıştır.(14)

Dış politika ile parlamentonun ilişkisi bağlamında bir saptama yapamak gerekirse, çok ayrıntılarına girilmeden, Osmanlı'da Parlamentonun kurulmasının, uluslararası bir zorunluluktan kaynaklandığı söylenebilir.(15) Yine, uluslararası ilişkiler açısından ilk Osmanlı Parlamentosunun bir özelliği de, bu. Parlamentonun, İslam dünyasındaki ilk Parlamento olmasıdır.(16)

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Osmanlı imparatorluğu'nun teslim olduğunu belgeleyen 30 Ekim 1918 tarihli Mondros

---

12) Yücekök, Siyaset ..., s. 76-77.
13) Ibid., s. 77.
14) Ibid., s. 83.
15) Ibid., s. 74. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. ibid., s. 74-77.
16) marvin G. Weinbaum, «Classification and Change in Legislative Systems: With Particular Application to Iran, Turkey and Afghanistan,» Legislative Systems in Developing Countries, der. G. R. Boyntun ve Chang Lim Kim, North Carolina, Duke University Press, 1975, s. 54.

Mütarekesi sonrası, Anadolu'nun Müttefik devletlerce işgale başlanması, ülkede büyük bir tepki yaratmıştı. Bu tepkinin ulusal bir direnişe dönüşmesi fazla uzun sürmemiştir. «Müdafaa-i Hukuk» tabanında gelişen bu direniş karşısında İstanbul Hükümeti de, Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasına izin vermek zorunda kalmıştır.(17) Müdafaa-i Hukukçular'ın büyük bir üstünlük sağladıkları seçimler sonucu, Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de toplanmıştır.Bu son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, 28 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında «Misak-ı Milli»yi(18) kabul etmiştir.(19) İstanbul'un işgali ve bazı üyelerinin tutuklanması üzerine Meclis,çalışmalarına 18 Mart 1920'de süresiz olarak ara vermiştir.(20) Padişah Vahdettin de Meclis-i Mebusan'ı 11 Nisan 1920'de -dört ay içinde seçimleri yenilemek gerekçesiyle- kapatmıştır. Böylece, Osmanlı imparatorluğu'nda yerleştirilmeye çalışılan parlamenter sistem, fiilen ve hukuken sona ermiştir.(21)

Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla, İstanbul'un işgalinden üç gün sonra, 19 Mart 1920'de Anadolu'daki tüm illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına bir bildiri göndererek, «olağanüstü yetkiye sahip bir meclis»in Ankara'da toplanabilmesi için yürürlükte olan seçim yasasına göre seçimlerin onbeş gün içinde yapılmasını istemiştir.(22) Burada «olağanüstü yetkiye

---

17) Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, 2. b., Ankara, Yetkin Yayınları, 1989, s. 6. «Ali Rıza Paşa Kabinesi, Müdafaa-i Hukuk ile anlaştıktan sonra 9 Ekim 1919'da Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname'yi yayınlayarak telgrafla tüm illere duyurmuş ve seçimlere başlanılmasını emretmişti.» Toktamış Ateş, Türk Devrim Tarihi, İstanbul, Der Yayınları, 1984, s. 132'den Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, 1920, Ankara, 1976, s. 44.

18) «Misak-ı Milli»ye bu bölümün Üçüncü Ayrım'ında değinilecektir.

19) Ancak, Misak-ı Milli'nin kamuoyuna açıklanması 17 Şubat'da (1920) yapılmıştır. Bkz. Ateş, op.cit., s. 138.

20) A. Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, 3. b., Ankara, S. Yayınları, 1991, s. 111.

21) loc.cit.

22) Bkz. Mustafa Kemal, Nutuk, C.I, b.y.y., Kültür Bakanlığı Yayınları, t.y., s. 514.

sahip meclis»(23) deyimiyle kastedilen, bu meclisin bir «Kurucu Meclis» olacağıydı.(24)

Türkiye Büyük Millet Meclisi,(25) 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır. TBMM, Mustafa Kemal'in söz konusu genelgesi doğrultusunda seçilenler ile son Meclis-i Mebusan'ın üyelerinden kendi iradeleriyle katılanlardan oluşmuştur. Birinci TBMM, parlamenter gücün ve parlamenter radikalizmin Türk Siyasal tarihindeki doruk noktası olduğu gibi,(26) aynı zamanda, Kuvayı Milliye'nin siyasal üst yapısıdır.(27)

TBMM, -ülke yönetimine Türk Silahlı Kuvvetleri adına el koyan Milli Güvenlik Konseyi tarafından feshedildiği 12 Eylül 1980'den 6 Kasım 1983 seçimleriyle tekrar açılmasına kadar geçen süre hariç- kuruluşundan bugüne kadar, varlığını kesintisiz sürdürmüştür.

II. Parlamentonun Türk Siyasal Sistemindeki Yeri

Türkiye'de ilk Parlamento 1876'da kurulmuştur, ancak, bu tarihte, Parlamentoyu sosyolojik olarak haketmiş, benim-

---

23) Türkiye Büyük Billet Meclisi'ndeki «Büyük» sıfatı da, zaten Meclis'in olağanüstü yetkilere sahip olduğunu vurgulamak için verilmiştir. Elaine Diana Smith, Turkey: Origins of the Kemalist Movement and the Government of the National Assembly (1919-1923), Washington, D. C., Judd and Detweiler, 1959, s. 44.

24) Bkz. Mustafa Kemal, loc.cit. Mustafa Kemal, bildirinin müsvettesinde önce «Meclis-i Müessian» (Kurucu Meclis) deyimini kullanmıştır. Amacı da,toplanacak meclisin «rejim»i değiştirimek yetkisine ilk anda sahip olmasını sağlamaktı. Fakat, bu deyimin kullanılmasındaki amacı, gerektiği gibi anlatamadığı ya da anlatmak istemediği için, halkın alışmadığı bir deyimdir diye Erzurum ve Sivas'tan uyarılmıştır. Mustafa Kemal bunun üzerine «olağanüstü yetkiye sahip bir meclis» deyimini kullanmıştır. Bkz. loc.cit.

25) Türkiye Büyük Millet Meclisi, bundan sonra, TBMM olarak anılacaktır.

26) Yücekök, op.cit., s. 91.

27) loc.cit. Kuvayı Milliye'ye bu bölümün Üçüncü Ayrımda değinilecektir.

seyecek, özümseyecek bir toplum yoktur. Bu nedenle, toplumun Parlamentosuna sahip çıkması söz konusu değildir. Parlamento kurulurken fazla ilgilenmeyen toplum, kısa bir süre sonra, aynı Parlamento kapatıldığında da fazla yadırgamamış, tepki göstermemiştir.(28) Ancak, herhangi bir tepkinin yüz yıldan fazla bir süre sonra, 1980'de, TBMM'nin Milli Güvenlik Konseyi'nce feshedilerek kapatıldığında neden gösterilmediği biçimindeki bir soruya yanıt vermek ise herhalde pek de kolay değildir.

1908'de Parlamento yeniden kurulmuştur. Bu kez, öncekinden daha uzun ömürlü olmuş, ancak, toplumla organik bağlarını kuramayan kapalı bir yapı olarak kalmıştır.(29)

TBMM, 1920'de kurulduğunda, yine toplumca gereksinim duyulan bir siyasal kurum olarak değil, fakat yüksek bir misyonu olduğundan benimsenmiş ve desteklenmiştir. Daha sonraları, laik cumhuriyetin ve modernleşme çabalarının destekleyicisi olması nedeniyle bir süre için yadırganmış,tek parti hükümetleriyle özdeşleştiği, özdeşleştirildiği için karşısında Parlamento dışı bir muhalefet oluşmuştur. Daha doğrusu, Türkiye'de Parlamentonun kurulmasıyla -denilebilir kieş zamanlı olarak oluşan muhalefet, daha örgütlü hale dönüşmüştür. Ancak yönetimin tek yasal kaynağı, meşru zemini ve tabanı olduğunun geniş kitlelerce görülmeye başlanılmasıyla, özellikle çok partili yaşama geçildikten sonra, Parlamento, toplumun en saygı duyduğu ve benimsediği siyasal kurumlardan biri olmuştur.(30) Fakat herhalde, saygı duygusu her zaman beraberinde bir «güven»i de getirmiyor. Türkiye'de toplumun kurum ve kuruluşlara duyduğu güven ile ilgili olarak yapılan bir araştırmanın sonuçları,oldukça ilginçtir. Toplumun güven duyduğu kurum ve kuruluşlar arasında TBMM, ancak, yedinci

---

28) Yücekök, op.cit., s. 123.
29) Bkz. loc.cit.
30) Bkz. loc.cit.

sırada yer alabilmektedir. Daha da ilginç olan bir nokta da, «meclis» fesheden «silahlı kuvvetler»in birinci sırada yer alarak «en çok güvenilen» kurum olmasıdır (Tablo-1).(31) Ancak, toplumsal ve siyasal yapı açısından, Türkiye ile kimi benzerlikler gösteren Güney Avrupa ülkelerinde de durumun pek farklı olmadığı görülmektedir (Tablo-2).

Türk Siyasal sistemindeki ve yaşamındaki yerini, dahada sağlıklı algılayabilmek için, TBMM'yi, önemine daha önce değinilen «kurumsallaşma» olgusunu açısından da değerlendirmek gerekmektedir.

---

31) Bu konuda, Turan'ın farklı bir yaklaşımı söz konusudur. Turan'a göre, «ordu» gibi güçlerin Parlamentoyu kapatma girişimleri, toplumda yaygın hoşnutsuzluğa yol açabilmektedir. Türkiye'nin yönetilmesi, Parlamentonun, yapılan işleri meşrulaştıran onayı olmadan son derece güçtür. Örneğin 12 Mart sürecinde, ağır baskılar altına alınmasına karşın kapatılmaması ve ordunun isteklerine direniş göstermesi, Parlamentonun, bütün aksaklıklarına karşın, Türk toplumu tarafından «tutulan» birkurum olduğunu göstermiştir. Turan, op.cit. s. 31. Burada Turan'a katılmalı, pek mümkün değildir. 12 Mart'da Hükümet, muhtıra üzerine, hemen istifa etmiş; TBMM kapatılmamış, ancak, ordunun kurduğu Hükümete, üyelerinden bakan vermiştir. «Muhtıra»nın amacı eğer Parlamentoyu «etkisiz» kılmaksa, bu amaç, Parlamento kapatılmadan da yerine getirilmiştir denilebilir. Turan'a göre, kurumsallaşması yavaş ilerleyen bir süreç olmakla birlikte, TBMM'nin, Türkiyede, siyasal demokrasinin sürekliliğinin sağlanmasında vazgeçilmez bir yeri vardır. «Hükümet etmek» isteyenler, Parlamentonun desteğini almadan uzun süre, toplum adına karar alma ve bunları uygulatabilme yetkisinden yoksun kalmaktadırlar. loc.cit. Ancak, Parlamentonun, kapatılarak ya da başka bir biçimde etkisiz duruma getirildiği zamanlarda, «meşruiyet»in, Temsilciler Meclisi (1960) ve Danışma Meclisi (1981) gibi kurucu meclisler yoluyla sağlandığı da, tarihsel gerçeklerdir.

Tablo - 2

Kurum ve Kuruluşlara Duyulan Güven

	Güvenirim		Güven	Güvenmem		Güvensizlik
	Çok (%)	Oldukça (%)	Toplamı (%)	Pek (%)	Hiç (%)	Toplamı (%)
Silahlı Kuvvetler	60.7	30.7	91.4	6.6	2.0	8.6
Emekli Sandığı veya SSK	32.8	42.1	74.9	18.9	6.2	25.1
Dini Kuruluşlar	39.1	28.0	67.1	22.0	10.9	32.9
Eğitim Sistemi	35.3	31.5	66.8	25.8	7.4	33.2
Polis	31.8	31.6	63.4	22.8	13.7	36.5
Mahkemeler	29.9	33.5	63.4	25.8	10.7	36.5
Meclis	28.8	29.3	58.1	24.7	17.2	41.9
Memurlar	20.8	29.4	50.2	36.0	13.8	49.8
Türk Siyasal Sistemi	19.3	30.4	49.7	26.8	23.5	50.3
Basın	15.6	27.0	42.6	39.7	17.7	57.4
Sendikalar	15.8	26.4	42.2	38.9	18.9	57.8
Büyük Şirketler	11.4	17.0	28.4	43.5	28.1	71.6

* Sıralama ve toplamlar bana aittir. G.K.

Kaynak : Sanayici ve işadamları Derneği, Türk Toplumunun Değerleri, İstanbul, Yayın No. TÜSİAD-/91, 6.145, 1991, s. 22

Tablo - 3

Kamuoyunun En Güçlü Olarak Kabul Ettiği Siyasal Aktörler

Kurumlar	İspanya (%)	İtalya (%)	Portekiz (%)	Yunanistan (%)
Hükümet	45.7	28.5	39.2	37.2
Cumhurbaşkanı/Kral	9.1	3.7	14.9	7.4
Partiler	2.2	9.8	4.3	2.3
Parlamento	1.6	2.6	4.8	3.5
Ordu	2.8	0.4	3.5	2.7
Kilise	2.9	11.8	4.2	11.9
Basın	0.8	2.0	0.7	3.1
Büyük Şirketler	5.9	6.8	1.4	7.0
Çokuluslu Şirketler	5.4	4.8	1.7	4.8
Bankalar	5.4	3.0	-	1.5
Sendikalar	1.5	7.9	0.9	4.7
Örgütlü Suç	1.4	8.6	0.5	1.2
Dış Unsur	3.8	3.5	4.1	9.7
Parlamentonun, en güçlü üç siyasal aktörden biri olarak kabul edilmesi	13.9	11.0	30.2	16.8
Bilmiyor	10.4	5.5	17.8	2.1
Yanıt Yok	1.3	1.6	1.6	0.7

Kaynak : Ulrike Liebert, «Parliaments in the consolidation of democracy-a comparative assessment of Southern European experiences,» Liebert ve Cotta, op. cit., s.268'den Data Banc of the Centro de Investigaciones Sociologicas: Survey on «The Political Culture in Southern Europe,» Madrid, 1986, s. 249-272.

TBMM'nin kurumsallaşmasını henüz tamamlamadığı ve kurumsallaşma sürecinin hala sürdüğü söylenebilir.(32) TBMM'nin önünde zorlu ve uzun bir kurumsallaşma sürecinin olduğu bir gerçektir. Denilebilir ki, TBMM'nin kurumsallaşma sürecini tamamlaması için, önünde yarım yüzyıl, belki de daha uzun bir süre bulunmaktadır.(33)

Hızlı bir ekonomik, toplumsal ve siyasal değişim süreci yaşayan Türkiye'de, her kurum, değişen koşullara uyabilme çabası içindedir. Ancak, bu süreç istikrarlı davranış örüntülerinin oluşmasını da yavaşlatıcı niteliktedir. TBMM de, toplumsal ve siyasal bir kurum olarak, kurumsallaşma sürecinde kimi engeller ve güçlüklerle karşılaşmaktadır.(34)

TBMM'nin kurumsallaşmasını tamamlamasındaki en önemli engellerden birinin, üyelerinin devir hızı olduğu söylene-

---

32) TBMM'nin kurumsallaşma sürecini tamamlamadığı ve bu sürecin hala sürdüğü yönündeki görüşler için bkz.Kalaycıoğlu, op.cit., s. 395-402; ————————, «The 1983 Parliament in Turkey: Changes and Continuties,» State, Democracy and the Military, Turkey in 1980 s, der. Metin Heper ve Ahmet Evin, Berlin, Walter de Gruyter and Co., 1988, s. 47-62; ————————, «Cylical breakdown, redesign and nascent institutionalization: the Turkish Grand National Assembly,» Parliament and Democratic Consolidation in Southern Europe: Greece, Italy, Portugal, Spain and Turkey, der. Ulrike Liebert ve Maurizio Cotta, London, Pinter Publishers, 1990, s. 184-222; ————————, «The Grand National Assembly of the Post 1983 Multi-Party Era,» Perspectives on Democracy in Turkey, der. Ergun Özbudun, Ankara, Turkish Political Science Association, 1988, s. 147-192 ve Turan, op.cit., s. 26-31.

TBMM'nin kurumsallaşma sürecini tamamladığını savunan görüşler de vardır. Görece eski bir görüş olmakla birlikte, örneğin Yücekök'e göre «Türlü toplumsal çalkantılardan geçerek 1980'li yıllara ulaşmış Türk parlamentosu toplumsal açıdan kurumsallaşmış, profesyonelleşmiş, sadakat ve ilgi çeken itibar sahibi bir siyasal kurumdur.» Ahmet N. Yücekök, Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi, Ankara, SBF Yayınları: 553, 1983, s. 150. Ayrıca bkz. ibid., s. 150-151.

33) Kalaycıoğlu, Çağdaş ..., s. 402 ve «The 1983 ...,» s. 62.

34) Turan, op.cit., s. 26.

bilir. TBMM üyelerinin devir hızı, özellikle son üç dönemde, yani 12 Eylül 1980'deki askeri müdahaleden sonra yapılan ilk genel seçimlerden (1983) itibaren oldukça yüksek düzeyde seyretmektedir. Millet Meclisi üyesi olarak parlamento deneyimine sahip olmak açısından değerlendirildiğinde, tüm parlamento bazında, TBMM'deki oranlar, 17. Dönemde (1983-1987) % 4.75; 18. Dönemde (1987-1991) % 45.7; 19. Dönemde (1991-sürüyor) ise, % 38.2'dir. (Bkz. Tablo-3). Fakat, geçmiş, dönemlerin farklı olduğu söylenemez (Bkz. Tablo-4). Üyeleri, büyük oranda ve sıkça yenilenen bir kurumun, gelenekler oluşturması, üyelerinin, görevlerini uzun vadeli ve sağlıklı olarak yerine getirmeleri beklenemez. Hele bu konuda, edindikleri deneyimleri göstermeleri, kazandıkları uzmanlığı kullanmaları hiç beklenmemelidir. Çünkü zaten, Parlamentoda bir dönem görev yapmak, deneyim ya da uzmanlık kazanılacak kadar uzun bir süre değildir.

Parlamento üyelerinin büyük çoğunluğunun deneyimsiz, yani daha önce Parlamentoda hiç bulunmamış olmaları, hükümet ve bürokrasinin Parlamento tarafından denetimini güçleştirirken, bunların Parlamento üzerindeki etkilerini de arttırmaktadır.

Yine Parlamento üyeliklerinin yüksek devir hızı, parlamentoda uzmanlaşmanın gerçekleşmesini de engellemektedir. Parlamento komisyonlarının üyelerine tanınan ve sağlanan olanaklar, üyelerin buralarda görev almak isteyişlerinde en önemli neden olmaktadır. Bu yönde oluşan -neredeyse parlamento tabanında ortak baskı, komisyon üyelerinin sıkça değişmesine neden olmaktadır.

TBMM'nin verimliliğini etkileyen unsurlardan biri de, Türk siyasal partilerinin «disiplin» («parti içi disiplin») sahibi olmalarıdır. Bunun uygulamadaki anlamı, bir siyasal parti üyesi olan Parlamento üyesinin, yani milletvekilinin, partisinin yetkili kurullarının kararları doğrultusunda

Tablo 4

TBMM Üyelerinin Yasama Meclisi Deneyimleri

	17. Dönem (1983-1987)	18. Dönem (1987-1991)	19. Dönem (1991):
Milletvekili Sayısı	400(399)	450(449)	450(450)
Millet Meclisi Üyesi	19	206	172
Temsilciler Meclisi Üyesi	3	2	1
Cumhuriyet Senatosu Üyesi	15	6	5
Danışma Meclisi Üyesi	20	5	5

* Milletvekili sayılarında parantez içindekiler, parlamentoya girenleri göstermektedir.

Kaynak : 17. Dönem TBMM Albümü, Ankara, 1984, s.XIX; 18. Dönem TBMM Albümü, Ankara, 1988, s. 16 ve 19. Dönem TBMM Albümü, Ankara, 1992, s. XVIII.

Tablo - 5

TBMM Üyesi Milletvekillerinin Parlamento Deneyimleri

Dönem	Yıl	Milletvekili Sayısı	Daha önce Parlamento deneyimine sahip Olan Milletvekili Oranı %
1	1920	390	21
2	1923	333	37
3	1927	333	63
4	1931	348	71
5	1935	444	66
6	1939	470	68
7	1943	492	67
8	1946	499	59
9	1950	494	19
10	1954	537	49
11	1961	450	16
12	1965	449	50
13	1969	450	47
14	1973	449	44

Kaynak : Kalaycıoğlu, op.cit., s. 397'den sacit karaibrahimoğlu, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara, Ege Matbaası, 1968, s. 47; Nihat Ülkekul, Parlamento Rehberi, b.y.y., t.y. ve Frank Tachau ve Mary ve Jo D.Good, «The Anatomy of Political and Social Change Turkish Parties, Parliaments and Elections,» Comparative politics, C.55, No:4 (Temmuz 1973), s. 555.

davranmakla yükümlü kılınması, aykırı davranışlarınsa yatırımlarla karşılaşmasıdır.(35)

Herşeyden önce, milletvekilleri yasa tasarılarını hazırlamadan önce, genellikle partilerinin Parlamentodaki yöneticilerinden izin almak durumundadırlar. Özellikle, hükümet partilerine üye olanlar açısından bu, hükümetin beğenmediği tekliflerin yapılamaması anlamına gelmektedir.(36)

TBMM'nin işlemesine ilişkin yasal düzenleme de siyasal parti yönetimlerinin milletvekilleri üzerindeki üstünlüğünü perçinlemektedir. Anayasada, fakat özellikle TBMM içtüzüğünde, parti grupları başlıca aktörler olarak kabul edilmiş ve Parlamento üyelerinin kişisel girişimlerine verilen olanaklar dar tutulmuştur. Bunun, Parlamentonun düzenli işleyişine ilişkin bir zorunluluk olduğu anlaşılabilirse de, parti yönetiminin yetkilerini güçlendirdiğini yadsımamak gerekir.(37).

Bundan başka, yasa tasarılarının en önemli kaynağı hükümettir. Gerçi parlamentoda, tasarılarda değişiklik yapma olanağı hem komisyon, hem de Genel Kurul oturumu düzeyinde vardır. Fakat burada da, iktidar partilerinin üyeleri, tasarıları savunmakla yükümlüdürler ve öze ilişkin değişiklik önerileri yapmamaktadırlar. Muhalefet partilerinin önerileri ise, iktidar partilerinin oylarıyla çoğu zaman reddedilmektedir.(38)

Herşeye karşın kabul etmek gerekir TBMM, Türkiye'deki en önemli ve temel siyasal kurumdur.(39) Türk siyasal sistemi içerisinde, TBMM'nin işlevini ikame edecek başka bir siyasal yapı yoktur, olması da kabul edilemez olmalıdır.

---

35) Turan, op.cit., s. 18.
36) Ibid., s. 19.
37) Ibid., s. 20.
38) loc.cit.
39) Bu konuda ve genel olarak, Parlamentonun Türkiye'deki yeri için bkz. Bülent Tanör, «The Place of parliament in Turkey,» Turkish State, Turkish Society, der. Andrew Finkel ve Nükhet Sirman, London, Routledge, 1990, s. 139-158.

III. Türk Siyasal Sistemi

Türkiye'de parlamenter bir rejimin var olup olmadığı bile, kimi zaman tartışılan bir durumdur. Ancak, herşeye karşın, tarihsel gelişimindeki bazı gerçeklere de hak verilerek, Türkiye'de bir «parlamenter rejim»in varolduğunu kabul etmek gerekir. Varolan bu sistemin, niteliği, içeriği ve işleyişinin tartışmalı olduğu da yadsınmamalıdır.

Liberal demokrasi düzeninin ana ögeleri olan parlamento ile hükümetin devlet içindeki konumları ve karşılıklı ilişkileri, ülkenin siyasal rejimini belirleyen en önemli kurumlar ve ilkelerdir. Bu konuda, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yasama ile yürütmenin eşit kabul edilidiği ve bu denklikle aralarında işbirliğinin sağlandığı; böylece, doğru anlamıyla «parlamenter rejim»in gerçekleşmiş olduğu savunulmaktadır. Başka bir deyişle, yasama ve yürütme organları ile yetkilerinin birbirinden ayrıldığı; ancak bunların kamu işlerini uyum içinde ortaklaşa yürüttüğü; hiçbirinin diğerine üstünlüğü ya da önceliği bulunmadığı; dolayısıyla, anayasal kuvvetler uayırımı ilkesini benimseyerek, klasik liberal demokrasinin etkili bir güvencesinin yasallaştığı öne sürülmektedir. (40)

Birgörüşe göre; bu savın dayandırılabileceği anayasal kural ve usuller bulunmakla birlikte, bunların kurduğu yasama-yürütme düzeninin «parlamenter rejim» olduğunu söylemek ve kabul etmek mümkün olmasa gerektir. Çünkü bu rejimin en belirgin özelliği ve birincil koşulu, yürütme organının, asıl yetkili ve sorumlu hükümet ile biçimsel ve sorumsuz devlet başkanı olmak üzere iki kanadının bulunması ve hükümetin yalnızca parlamento karşısında sorumlu olmasıdır. 1982 Anayasası sisteminde, yasama organının tek meclisten ibaret bulunması siyasal arejimin niteliğini etkilemezse de, yürüt-

---

40) Lütfi Duran, Türkiye Yönetiminde Karmaşa, İstanbul, [illegible] Yayınları, 1988, s.16-17.

menin gerçekte tek başlı ve bir kanatlı olması, «parlamenter rejim» sayılmasını engeller.(41) Dolayısıyla, 1982 Anayasasının kurduğu yasama-yürütme ilişkileri, «parlamenter rejim» değil, olsa olsa «aksak başkanlık hükümeti» ve/veya «otoriter başkanlık hükümeti» olarak adlandırılabilir.(42)

Ancak, 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanına klasik parlamenter sistemlerdeki devlet başkanının rolünü oldukça aşan bir yer vermiş olmakla birlikte, parlamenter sistemin temel unsurlarını korumuştur. Herşeyden önce, parlamenter sistemin en önemli ve tanımlayıcı unsuru olan, hükümetin parlamentö karşısındaki siyasal sorumluluğu ilkesi aynen korunmuştur. Diğer unsurlara değinmeye gerek kalmadan, kısaca denilebilir ki, 1982 Anayasasının kurduğu hükümet sistemi, Cumhurbaşkanının rolünü klasik parlamenterizme oranla oldukça etkin kılmasına karşın, temelde «parlamenter rejim» özelliğini korumaktadır. Dolayısıyla bu sistemi, «parlamenter rejim» ile «başkanlık sistemi» arasında bir karma ya da melez rejim olarak nitelendirmek bile abartılı olabilir. Bu rejime, belki, -Fransız literatüründen esinlenilerek, «zayıflatılmış parlamenerizm» adı verilebilir.(43)

---

41) Ibid., s. 17.

42) Ibid., s. 18-19.

43) Özbudun, Türk Anayasa ..., s. 323.

Üçüncü Ayrım : Türk Parlamentolarının Dış Politika ile ilişkilerinin Tarihsel Gelişimi

I. Türkiye'de iç Politika ile Dış Politikanın ilişkisi

Parlamento ile dış politika arasındaki bir ilişkide, eğer ilişki, bir «etkileşim» boyutunda kabul edilecek olursa, bu ilişkinin doğası, parlamentonun (iç politika) dış politikayı etkilemesini gerektirecektir. Parlamentonun, -bir «iç» siyasal kurum olması dolayısıyla- dış politika ile ilişkisinin onu «etkileme» içerikli ve düzeyinde olması beklenecektir. Bu «etkileme», «belirleme» ve «yönlendirme» niteliğine sahiptir. Parlamento ve dış politika kutuplarına sahip bir aksın ağır basan tarafının, parlamento, yani iç politika olması beklenir. Bu beklentinin, hem tarihsel, hem de genel olgulara dayanan gerekçeleri vardır. Yani, daha çok ya da genellikle, iç politikalar dış politikaları etkilemekte ve/veya belirlemektedir.

Ancak, denilebilir ki, böylesi bir sav, Türkiye'de, yalnızca parlamento açısından değil, iç politikanın bütünü için bile geçersizdir. Türkiye'de, iç politika ile dış politika kutuplarına sahip bir etkileşim sürecinin ağır basan tarafı, dış politika olmaktadır. Dış alandaki değişiklikler/değişimler, Türk siyasal yaşamında da değişiklikler/değişimler meydana getirmektedir. Bunun,tarihsel süreçte çok sayıda örneği bulunmaktadır. Çalışmanın bütününe oldukça katkı sağlayacağı inancıyla, bu örneklerden fazla sayıda incelenecektir.

Osmanlı imparatorluğu'nda, dış unsurların iç yapıyı etkilemesinin en önemli örneği belki de, «Batılılaşma» amacıyla «reform» adı altında girişilen hareketler ya da çabalardır. Denilebilir ki, Osmanlı devlet adamları, Batı'nın artan baskısına karşılık, devletin geleneksel güç dengesi politikasını daha da güçlendirmek amacıyla, reform politikalarını

uygulamışlardır.(44) Böylece, reformlar, Osmanlı'nın Avrupa ile ilişkilerinde bir politika aracı olmuştur.(45) Bu anlamda örneğin, 1876'da Birinci Meşrutiyet'in ilanıyla, meşruti monarşinin uygulanmaya başlanması, Rusya'ya karşı, Batı Avrupa'nın desteğinin kazanılması amacına yönelikti.(46) Osmanlı yöneticileri, bu tip politikalarla, Avrupa'nın, kendi içişlerine karışmasını engellemeyi, uyguladığı baskıları sona erdirmeyi ya da modernleşme girişimleriyle ve gayrimüslim tebaya tanıdıkları haklarla, yine Avrupa'nın kozlarını elinden alıp,(47) ilgi alanını değiştirmeyi umuyor-

---

44) Ali L. Karaosmanoğlu, «The International context of democratic trasition in Turkey,» Encouraging Democracy: The International Context of Regime Transition in Southern Europe, der. Geoffrey Pridham, London, Leicester University Press, 1991, s. 160. Büyük devletlerin, Osmanlı imparatorluğu'nun içişlerine etkisi konusunda bkz. Marian kent, der., The Great Powers ant the End of the Ottoman Empire, London, George Allen and Unwin, 1984 ve özellikle feroz Ahmad, «The Late Ottoman Empire,» ibid., s. 5-30.

45) Ibid., s. 160'dan T. Naff, «The Ottoman Empire and the European States System,» The Expansion of International Society, der. Bull ve Watson, Oxford University Press, 1984, s. 169.

46) Karaosmanoğlu, loc.cit.

47) Birinci Meşrutiyet,Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikası bakımından büyük önem taşıyan bir konferans sırasında ve açıkca bu konferansla ilgili olarak gösterişli bir biçimde ilan edilmişti. Bu yolla, Osmanlı, kendi rejim sorunlarını, azınlıklar yararına, dış müdahaleler olmadan çözebileceğini göstermek istiyordu. Soysal, op. cit., s. 30. «23 Aralık 1876 (...) Cumartesi günü, Rusya, Almanya, İtalya, Avusturya, İngiltere ve Fransa devletlerinin murahhaslarından müteşekkil olmak üzere toplanan İstanbul veyahut Tersane Konferansı,Osmanlı Devletinin murahhaslarının da iştirakiyle ilk oturumunu yapmış ve bu ilk oturum sona erdiği sıralarda, İstanbul'un muhtelif yerlerinden gelen top sesleri toplantı salonunda bulunanlara, memleketimizde ilk Esas Teşkilat Kanununun ilanını, meşruti bir idarenin teessüsünü haber vermişlerdi. Toplantıda hazır bulunan Dışişleri Vekili Mehmet Esat Saffet Paşa, Konferansa iştirak eyleyen murahhaslara, işittiğiniz şu top sesleri bütün memalik-i Osmaniye için Kanun-u Esasinin ilan olunduğunu haber veriyorlar; bu dakikadan itibaren Türkiye, hükümet-i meşrute sırasına dahil olmuştur diyerek Avrupa devletleri tarafından istenen garantinin kendilerine temin olunduğu yolunda onları temine çalışmıştır.» Recai Galip Okandan, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Birinci Kitap, İstanbul, İ.Ü. Yayınları No: 369 Hukuk Fakültesi No: 83, 1957, s. 39.

lardı.(48) Bu durum, yalnız Birinci Meşrutiyet için değil, 1856 tarihli Islahat Fermanı ve 1908'de ilan edilen ikinci Meşrutiyet için de geçerlidir.

Türkiye'de iç politika ile dış politikanın birbirini etkilemesinin ötesinde, içiçe girdiği, hatta birbirine karıştığı durumların en önemli örneklerinden biri, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e katılmasıdır. İkinci Dünya Savaşının bitiminde, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik çıkarlarının, kısacası, geleceğinin, kesinlikle Batı safında olduğu düşünülüyordu. Bu nedenle, Türk yöneticilerinde, Batıya daha fazla yaklaşılması düşüncesi egemendi. Almanya ve İtalya'da tek parti sistemlerinin çökmesi ve ortadan kalkması, Türkiye'deki tek parti sisteminin temellerini sarsmıştı. Batılı ülkeler, özellikle Amerika Birleşik Devletleri, siyasal sistemini daha demokratik bir duruma getirmedikçe, Türkiye'nin Batıda kazanmak istediği ve gereksinim duyduğu itibarı, gerektiği derecede elde edemeyeceğini hissettiriyordu.(49) Türkiye, Birleşmiş Milletler anayasasını kabul etmekle, bu anayasanın demokratik ilkelerine uygun, daha özgürlükçü bir düzene geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu.(50) Ancak, burada,dış dünyanın yaptığı baskının etkisi küçümsenemezse de, bunu, Türkiye'de çok partili sisteme geçişin tek nedeni olarak görmek yanlış olacaktır. Böyle bir yaklaşım, Türkiye'deki toplumsal güçlerin yadsınması ve çok partili sisteme geçişin yalnızca oportünist yaklaşımlarla yapıldığı anlamını taşır.(51) Bununla beraber Birleşmiş Milletler Anayasasının kabulü, kuşkusuz, tek partili sistemin yaşamasını zorlaştıracak bir ortam getirmiştir.(52)

---

48) Karaosmanoğlu, loc.cit.
49) Bu yönde bir görüş için bkz. Soysal, op.cit., s. 30.
50) Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s. 125
51) Ibid., s. 128
52) loc.cit.

Yine, Türkiye'de iç politika ile dış politika arasındaki ilişki açısından önemli bir örnek de, yine aynı süreçte, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e katılması sırasında görülmüştür. Tek partili sistemin sürmesine karşın, gelişen parti içi muhalefet, parlamento düzeyinde muhalefet olarak, ilk kez bir dış olay nedeniyle kendisini göstermiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun TBMM'de görüşülmesi, sırasında Hükümeti oldukça sert bir biçimde eleştiren Aydın Milletvekili Adnan Menderes, Birleşmiş Milletler Anayasasının ülke yönetiminde halk egemenliğinin sağlanmasını gerektirdiğini, bunun devlet ve kişiye ait siyasal ve toplumsal hakların uygulanmasında karşılıklı saygı gösterme ve serbest seçim yoluyla mümkün olabileceğini belirterek, halk yönetimini sınırlayan engellerin ortadan kaldırılmasıyla ulusların özgürlük ve bağımsızlığının kuvvetlendirilmiş olacağını söylemiştir.(53) Adnan Menderes'e göre,Birleşmiş Milletler Anayasasının kabuluyle,Türk Hükümetinin girmiş olduğu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için, özgürlükleri sınırlayan engellerin kaldırılması gerekiyordu.(54) Bunu, Menderes şöyle açıklamaktadır:

> **«(...) En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memleketlerde yurttaş hürriyetlerini milletlerarası karşılıklı taahhütlere bağlayan Birleşmiş Milletler Anayasası milli istiklalleri sakatlamak şöyle dursun, bilakis her milletin istiklalini diğerlerinin istiklalleriyle bir tutmak ve teyit etmek suretiyle yepyeni ve çok kuvvetli teminat altına almaktadır (...) Birleşmiş Milletler Anayasası ile kendi Anayasamızın dışında ve onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz.**

---

53) Ibid., s. 127'den Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 7, C. 19, s. 170-171 (15 Ağustos 1945) ve Ibid., s. 127'den Gottharda Jaschke, Die Türkei'Jahren 1942-1951, Wiesbaden, 1955, s. 50.

54) Karpat, op.cit., s. 127'den Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, s. 171.

Ancak, olsa olsa, fiili durum ile yazılı anayasamız arasında ki bazı ahenksizliklerin bertaraf edilmesi lüzumu hasıl olabilir ki bu da esasen Ana Kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemaliyle yerine getirilmesi demektir.(...)»(55)

Türkiye'de iç politika ile dış politika arasındaki ilişkinin önemli ve ilginç bir niteliği/özelliği de, dış politikanın, iç politikada bir «malzeme» olarak kullanılmasıdır. İç politika ile dış politikanın ilişkisinde, çok partili dönem Türk parlamentolarının özelliklerinden birisi, dış politika konusundaki yasama-yürütme, daha doğrusu, iktidar-muhalefet ilişkilerinin kolaylıkla iç politika alanına kayabilmesi biçiminde görülmektedir. Ancak, bunun, siyasal sistemin gelişmesinin doğal bir sonucu olduğu gerçektir. Parlamenter mekanizmanın ya da daha geniş bir anlamda, «demokrasi rejimi»nin normal koşullar içinde işleyememesiyse, dış politika tartışmalarının sonuçta iç politika malzemesi olmasına yol açmaktadır.(56)

Dış politikanın, iç politikaya ilişkin gelişmelerden etkilenmesinin, toplumun siyasal yapısının karmaşıklığı, siyasal katılmanın yüksekliği ve siyasal kutuplaşmanın fazlalığıyla doğrusal orantılı olduğu söylenebilir. Siyasal farklılaşmanın ve rekabetin yüksek düzeyde olmadığı toplumlarda, dış politikanın dış kaynaklarının daha fazla ağırlık taşıyacağı açıktır. Bu genelleme çerçevesinde, Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasının 1923-1950 yılları arasında, daha çok dış kaynaklardan etkilendiği ileri sürülebilir.(57) 1950'den, daha doğrusu, çok partili yaşama geçildiği tarih alınırsa 1946'dan itibaren, bu durumun ancak bir ölçüde de-

---

55) Soysal op.cit., s. 118'den TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 7, C. 19, s. 170.

56) Soysal, op.cit., s. 225.

57) Mehmet Gök, «Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları,» Atatürk Türkiyesi'nde (1923 Ekim 1983) Bildiriler, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1984, s.59'dan H.Ülman ve R.H.Dekmelian, «Changing Patterns

ğiştiği söylenebilir. Denilebilir ki, bu tarihten itibaren, iç etkenlerin, giderek dış politikada daha etkili olması söz konusuysa da, bugüne değin geçen sürede, dış politika, iç politikadan daha az demokratik bir niteliğe ve işleyişe sahip olmuştur.(58) Bu anlamda, özellikle 1950-1960 arası kurumsallaşmış dış politikadan uzaklaşılması, Türk siyasal yaşamını, Türk parlamenter sistemini ve demokrasisini de etkilemiştir. Dış politikadaki tek yanlılık, içerideki tek yanlılıkla (siyasal hoşgörüsüzlük) koşutluk içine girmiştir. Dış politikadaki Sovyetler Birliği aleyhtarı tutum, içeride de, demokrasinin, sola ve giderek her türlü eleştiriye kapalı bir yöne sürüklenmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır.(59)

Türkiye'de, iç politika-dış politika ilişkisinin ne iktidar ne de muhalefet tarafından, bütün ekonomik ve toplumsal yönleriyle birlikte, geniş bir biçimde yorumlanmaması da önemli bir başka özelliktir. Yirminci yüzyılda dış politikanın önemi arttıran bir unsur da, toplumların «iç» yaşamlarını «dış» yaşamdan ayırmanın olanaksızlığıdır. Ekonomik ve toplumsal politikaların dış politikadan ayrı düşünülebilmesi ve yürütülebilmesi olanaksızdır. Türkiye'de, dış politika konuları tartışılırken, sorunun bu yönü üzerinde gereken ciddilikle durulmamaktadır. Örneğin, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, NATO gibi uluslararası örgütlerde yer alarak, Batılılaşmasını gerçekleştirdiğine inandığı, özellikle 1945-1955 yılları arasında, «Türkiye'nin bir "hür dünya" topluluğu içinde bulunduğu, dolayısıyla iç rejiminin de "hür" olması gerektiği» yönündeki sav sıkça ileri sürülmüştür. Bu savın, hem parlamento bazında, hem de parlamento dışında kullanılmasıysa daha da ilginçtir. Bu durum 1960'dan sonra da sürmüştür. Bu dönemde, «dış politika ile iç politika birbirine sımsıkı bağlıdır; içeride hukuk devletine, insan haklarına saygı kalmazsa, dışarıda da Türkiye'nin değeri azalacaktır; biz rejimimiz bakımından batılı kaldıkça,

---

58) loc.cit.
59) Kürkçüoğlu, op.cit., s. 236.

Batı bizi terketmeyecektir» biçimindeki görüşler, TBMM'de sıkça dile getirilmiş, «iç politikadaki istikrarsızlığın ve huzursuzluğun dış itibarı zedeleyeceğini» savunan muhalefete karşı, «içeride istikrarsızlık ve huzursuzluk bulunmadığı» iktidar tarafından ispat edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de iç politika ile dış politika arasındaki bağlantı iddiaları, siyasal boyutundan kurtulup ekonomik ve toplumsal sonuçlarla ilgili tartışmalara inememektedir. Dış politika sorunlarının kolayca iç rejim tartışmalarına çevrilmesi ile partilerin dış politika konusundaki görevlerini tam olarak yerine getirmeyişleri arasında yakın bir bağlantı bulmak da mümkündür.(60)

27 Mayıs ile Türk siyasal yaşamında yeni bir dönem başlamıştır. 27 Mayıs müdahalesinin temelinde, dış politikaya ilişkin bir neden yoktur. Bu bağlamda, yine, 27 Mayıs müdahalesinin Türk dış politikası üzerinde, doğrudan yaygın bir «tartışma» başlattığı da söylenemez. Milli Birlik Komitesi'nin, Cezayir bağımsızlık hareketi lehinde sempatisini belirtmesi dışında Türk dış politikasında bir değişikliğe rastlanmamaktadır.(61) Hatta 1961 seçimleri arefesinde, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde yapılan partilerarası yuvarlak masa toplantısı gündemine konulan «milli bir hüviyet almış bulunan dış politikamızın tartışmalara konu yapılmaması»(62) biçimindeki bir madde, bu anlamda oldukça ilginçtir.

27 Mayıs'tan sonra dış politikada hemen önemli bir değişikliğin ortaya çıktığı söylenemez. Ancak, denilebilir ki,

---

60) Soysal, op.cit., s. 225-226.

61) Mehmet Gök, «Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının iç ve Dış Kaynakları,» Atatürk Türkiyesi'nde (1923 Ekim 1983) Bildiriler, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1984, s.59'dan H.Ülman ve R.H.Dekmelian, «Changing Patterns in Turkish Foreign Policy 1959-1967,» Orbis, 11, Fall 1967, s.774. Aynı yönde bir görüş ve daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Gönlübol et al., Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I (1919-1973-C.2 (1973-1983, 6. b., Ankara, SBF Yayınları No.558, 1987, s.323-326.

62) Ibid., s.326.

belki bazı konularda, daha esnek davranma isteği belirmiştir. 27 Mayıs'ın, dış politika üzerindeki asıl etkisi doğrudan doğruya dış politika uygulamasında değil, sonucu uzun dönemde görülebilecek birtakım yapısal değişikliklerde olmuştur.(63) 27 Mayıs'ın sonucu olan 1961 Anayasası,dış politikanın TBMM'de denetlenmesi konusunda hiçbir özel değişiklik getirmemesine karşın,(64) genel parlamenter denetim alanında daha etkili olmayı sağlayacak siyasal kurumsallaşma değişiklikleri getirmiştir.(65)

1964 yılının, özellikle «Kıbrıs» konusundaki dış politika gelişmeleri, Türkiye'nin belli başlı siyasal partilerinin, dış politika konusuna karşı takındıkları tutum bakımından da bu yılın, bir dönüm noktası olmasına neden olmuştur. 1964 yılının dış politika olaylarının getirdiği «uyanış» sonucunda, dış politika, siyasal partilerin hemen hepsinin sürekli ilgisini çeken, partiler arasında çoğu kez iç politika konularını ikinci plana itecek derecede bir önemle ve yoğunlukta tartışılır duruma gelmiştir.(66)

Siyasal partilerin dış politikaya karşı duydukları ilgi doğal olarak, etkisini yasama organında, yani TBMM'de de göstermiştir. Hem Cumhuriyet Senatosu, hem Millet Meclisi, bu dönemde ve bu tarihten itibaren, dış politika konularında genel görüşmelerin açıldığı, soru önergelerinin verildiği, düşüncelerin açıklandığı ve tartışmaların yer aldığı birer forum olmuşlardır.(67)

1964 yılında başlayan dış politika tartışmaları sırasında Türk dış politikası için ortaklaşa fazla özlemi çekilen nitelik «kişilikli» olmak olmuştur. Hem resmi, hem

---

63) Ibid., s.324-325.
64) Tamkoç, op.cit., s.259.
65) Kürkçüoğlu, loc.cit.
66) Duygu Sezer, Kamuoyu ve Dış Politika, Ankara, SBF Yayınları No: 339, 1972, s. 345. 1964 yılının dış politika gelişmeleri için bkz. Ibid., s. 334-345 ve Gönlübol et al., op.cit., s. 378-386.
67) Sezer, Ibid., s. 345.

gayri resmi çevrelerin çoğunda, kanaatların yönü birbirine ters ve özlem dereceleri farklı olsa bile, dış politikanın «kişilikli» olması gereği, asgari bir ortak görüş olarak belirmiştir. «Kişilikli dış politika» ile genel olarak, Türkiye'nin, bir devlet ya da bir ortak savunma örgütü ile ittifak ilişkilerine girmiş olsa bile, bu ilişkilerin kendi kişiliğini ve özvarlığını eritmeyecek biçimde düzenlemesi ve yürütülmesinin sağlaması; savunma amacıyla ilişki kurmuş olduğu sistemlere her konuda bağımlı olan ve dolayısıyla ulusal koşullarına ve gereksinimlerine aykırı düşen davranışlardan kaçınması ifade edilmekte ya da amaçlanmaktaydı. Bu özlem, soyut düzeyden somut düzeye geçirildiğinde, kişilikli dış politikanın anlamı, Türkiye'nin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve NATO ile ilişkilerinde, öncelikle kendi çıkarlarını düşünerek davranması zorunluluğu oluyordu.(68)

27 Mayıs müdahalesinin, Türk dış politikasının iç kaynakları açısından dolaylı bir etkisi de 1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlükçü ortamla ilgilidir. Bu çerçeve de, özellikle 1965 seçimleriyle TBMM'ye giren TİP'in de (Türkiye İşçi Partisi)'de katkısıyla, hareketlenen siyasal tartışma ortamı, özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısında dış politika alanına da yansıtmıştır. Bu gelişmenin en göze çarpan örneklerinden biri, 1968 yılı sonunda, başta TİP olmak üzere, radikal sol kesimin başlattığı, basın ve Üniversiteler tabanında destek bulan «NATO'ya Hayır» kampanyasıdır. Fakat, Türk dış politikasının temel unsurlarından biri üzerine başlatılan bu tartışma, Cumhuriyet Türkiyesi'nin hem iç, hem de dış siyasal yaşamının başlıca belirleyicilerinden birisi olan CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Genel Başkanı İsmet İnönü'nün, ağırlığını «NATO'dan yana» koymasıyla birkaç ay içinde etkisini yitirmiştir.(69)

1973 milletvekili genel seçimlerinden sonra, Türk siyasal yaşamı,kutuplaşmanın egemen olduğu bir döneme girmiştir.

---

68) Ibid., s. 523.
69) Gök, op.cit., s. 59-60.

Bu kutuplaşma, Türk toplumunu, demokrasi tarihinin en önemli kriziyle karşı karşıya getirmiştir. Bu kutuplaşmanın ve neden olduğu krizin Türk dış politikası üzerinde de önemli etkileri olmuştur.(70)

Bu etkilerin ilki, Parlamentodaki bölünmenin, istikrarsız hükümetler ve siyasal kriz sonucu iç politikada ortaya çıkan kilitlenme ya da politika belirleyememe/karar alamama durumunun, önemli dış politika konularına da yansımasıdır. Bu çerçevede, Kıbrıs ya da Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkiler gibi konularda, gerek AP, gerekse CHP, Parlamentoda rahat bir çoğunluğa sahip olmadıklarından,net ve sürekli bir tutum takınamamışlardır.(71)

İkinci olarak, parlamento bazındaki bu bölünmenin sonucu olarak MSP'nin (Milli Selamet Partisi) anahtar parti olması, yani hem AP hem de CHP'nin, iktidar olabilmek için bu partinin desteğine muhtaç olmaları, hükümetlerin, dış politika kararlarında, MSP'nin görüş ve isteklerini dikkate almak zorunda bırakmıştır.(72)

1973 seçimleri sonrası siyasal kutuplaşmanın ve bunun neden olduğu krizin bir etkisi de, hükümetlerin sıkça değişmesi ve her yeni gelen hükümetin, bakanlıklarda ve devlet kurumlarında önemli ölçülerde personel değişikliğine gitmesi, ulusal düzeyde karar alma mekanizma ve sürecinde kesintilere yol açarken, zaman içinde birbiriyle tutarlı politikaların ortaya çıkmasına olanak vermemiş olmasıdır.(14)

---

71) Gök, op.cit., s. 60'dan S. Sayarı, «The Changing Domestic and Regional Environment of Turkish Foreign Policy: Implications for Security and Cooperation in the Western Alliance,» Stiftung Wissenschaft und Politik, Munich, 1981, s. 22-24.

72) Gök, ibid., s. 60.

73) loc.cit.

74) Ibid., s. 60-61.

Ayrıca, siyasal istikrarsızlık ve kutuplaşmayı göğüslemek zorunda kalan hükümetler, kamuoyunda bir ulusal birlik havası yaratabilmek için, bazı dış politika sorunlarının çözülmeden kalmasından yana bir tutumla, bu durumdan yararlanılması yoluna gidilmiştir. Bu da, bu dönemdeki siyasal kutuplaşmanın etkilerinden biridir.(75)

1973 seçimleriyle kurulan CHP-MSP koalisyonu sekiz ay sürmüştür. Bu hükümet,1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nı takiben, CHP'nin, «Kıbrıs Zaferi»ni erken seçim yoluyla «oy»a dönüştürmesi isteğinden dolayı son bulmuştur.(76) «Milliyetçi Cephe» adı altında, AP, MSP, MHP ve CGP arasında kurulan hükümetin ömrü de 26 ay olmuştur. Her iki hükümet döneminde de MSP'nin Kıbrıs konusunda en ufak bir ödün verilmesine karşı çıkan uzlaşmaz tutumu, yalnızca bir seçim taktiği olmaktan öteye, gerek CHP'nin, gerekse AP'nin bu konuda tutarlı bir tavır almasına olanak tanımamıştır.(77)

1977 genel seçimlerinin ertesinde kısa süren ikinci Milliyetçi Cephe girişiminin ardından, AP'den ayrılan 11 bağımsız milletvekiline bakanlık verilerek kurulan CHP-Bağımsızlar-DP (Demokratik Parti)-CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) koalisyonu oldukça istikrarsız bir çoğunluğa dayanarak ve giderek o zayıf çoğunluğu da yitirerek, 1979 Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimlerinde CHP'nin ağır bir yenilgi almasına kadar sürmüştür. Bu iktidar sırasında,CHP Genel Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit'in, giderek popülaritesini kaybetmesi sonucu parti içinde kendisine karşı bir liderlik mücadelesinin başlatılması ve bu mücadelede partinin çeşitli fraksiyonlarının önem kazanması, CHP'nin gerek iç, gerekse dış politikası üzerinde etkili olmuştur. 1973-1980 döneminde siyasal yelpazede CHP'nin daha solunda bir siyasal parti parlamentoda temsil yeteneğine sahip olmamıştır. Bu durumda

---

75) Ibid., s. 61.
76) Bu konuda bkz. Hikmet Özdemir, «Kıbrıs ve İç Politika,» Cumhuriyet, 27 Ağustos 1988.
77) Gök, loc.cit.,

CHP'nin içinde 50-70 milletvekilini içeren bir sol grup, siyasal yelpazede, CHP'nin solunda yer alabilecek siyasal görüşlerin de sözcülüğünü yapmışlardır. CHP içindeki liderlik mücadelesi sırasında bu grubun desteği önem kazanmış ve Ecevit, bu gruptan gelen desteğe karşılık, hem iç hem de dış politikada onların görüşlerin lehinde bazı ödünler vermek zorunda kalmıştır.(78)

Kıbrıs konusunda iktidarla muhalefet arasındaki Türkiye'nin çıkarlarının en iyi kimin tarafından korunacağı tartışması, Türkiye'nin bazı hayati sorunlarının çözülmeden kalmasına yol açmıştır. Bunlardan bir tanesi Türk-Yunan anlaşmazlığıdır. Özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekatından sonra, gerek Kıbrıs, gerekse Ege konusunda her hükümet kendisini her an «Türkiye'nin çıkarlarını yabancılara satmak»la suçlamaya hazır bir muhalefetin soluğunu ensesinde duymuş ve sonuçta sorunların çözülmesinden daha çok,kendilerini bu tür suçlamalardan arındıracak girişimlerle sınırlayıcı duruma gelmişlerdir. Örneğin, Süleyman Demirel Hükümetinin (Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti) Yunan Hükümetinin önerisi üzerine Uluslararası Adalet Divanı'na gitmeyi kabul etmesi,muhalefet lideri Ecevit tarafından «Türkiye'nin çıkarlarını zedelediği yönünde», oldukça sert biçimde eleştirilimiştir.(79) Yine, 1976 Şubatında, Ecevit'in, Başbakan Demirel'i «Ege'de güç dengesini aleyhimize değiştirmek»le suçlamasının ertesi günü Hükümet, Hora (Sismik-I) adlı araştırma gemisinin Ege'de, Yunan iddialarına konu olan bölgede petrol aramak üzere hazırlandığını ilan etmiştir.(80)

12 Eylül 1980'de, Türk Silahlı Kuvvetleri, yaptığı müdahaleyle, ülke yönetimine hiyerarşik bir biçimde el koymuştur. Türk dış politikası açısından, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin en önemli sonucu, Türk siyasal yaşamındaki

---

78) loc.cit.
79) Ibid., s.62'den A.Wilson, The Aegean Dispute, Adelphi Papers, London, 1979/80, s. 7.
80) loc.cit.

ideolojik kutuplaşma ve siyasal istikrarsızlığa son vererek, her alanda olduğu gibi, dış politika alanında da karar alma mekanizma ve sürecinin aksamadan işlemesine yeniden olanak sağlamasıdır. Fakat bu gelişme, doğal olarak 1980-1983 yılları arasında Türk dış politikasının iç kaynaklarının önemini azaltmıştır. Bu da, Türk dış politikasının, yeniden, büyük ölçüde, uluslararası ortamda oluşan değişikliklere ya da dış ortamdan kaynaklanan uyarılara bir tepki olarak oluşmasına yol açmıştır.(81)

II. Türkiye'de Dış Politika Alanında Yasama-Yürütme İlişkisi

Osmanlı imparatorluğu'nda, dış politikadaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından Birinci Meşrutiyet'te görülen gelişme, Parlamentonun açılması temelindeki gelişme, 1908'de başlayan ikinci Meşrutiyet ile yeni bir sürece girmiştir. öncelikle, devlet sistemi tam bir parlamenterizme dayandırılmış, Kanun-u Esasi'de 1909 Ağustos'unda yapılan değişikliklerle,parlamenterizmin temel kuralları getirilmiştir.(82) Bu değişikliklerin, ilk anda Meclis-i Mebusan'ın, dış politika da dahil olmak üzere, yürütme üzerinde etkili bir denetleme kurabilmesine olanak sağladığı düşünülebilir. Ancak, bu kez, çok zayıflayan Padişah otoritesinin yerini, yürütme organının üstünlüğü almış oluyordu. Meclis-i Mebusan'ı feshetme, yasaları veto etme, hatta «muvakkat kanun» çıkarma gibi yetkiler dolayısıyla, ikinci Meşrutiyet döneminin yürütme organı Parlamentoya karşı, yasal açıdan güçlü durumdaydı.(83)

Ancak, asıl önemli olan, yasalardaki bu değişiklikler değil, ülkedeki siyasal yaşamın fiili işleyişidir. İkinci Meşrutiyet, parlamenterizme dayanan Anayasasına ve yasal me-

---

81) Gök, op.cit., s. 63.
82) Soysal, op.cit., s. 48.
83) Ibid., s. 48'den Tahsin Bekir Balta, Türkiye'de Yürütme Kudreti, Ankara, SBF, Yayınları No:114-96, idari ilimler Enstitüsü Yayınları No: 10, 1960, s. 10.

kanizmasına karşın, aslında, 31 Mart Olayı'ndan sonra, bir «tek parti diktatörlüğü»ne dönüşmüştü.(84) İttihat ve Terakki Partisi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın başkanlığında Büyük Kabine'nin kurulduğu 16 Temmuz 1912 ile Babıali Baskınının yapıldığı 23 Ocak 1913 arasındaki altı aylık süre dışında, aşağı yukarı on yıl süreyle iktidarda kaldığına göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918'e kadarki dış politikası hemen hemen bütünüyle İttihat ve Terakki oligarşisinin istekleri doğrultusunda yönetilmiştir.(85) Başka birçok konularda olduğu gibi, dış politikanın yürütülmesinde de ağırlık merkezini Meclis-i Mebusan ve Hükümet arasındaki ilişkiler değil, İttihat ve Terakki oligarşisi ile Hükümet arasındaki ilişkiler oluşturmuştur.(86)

İlkinin açılışından itibaren, yani 1877'den beri varolmuş Osmanlı Parlamentolarının dış politika bakımından her zaman «pasif» davrandıklarını söylemek mümkün değildir. Ancak, iki meşrutiyet denemesinin de, dış ilişkiler açısından çok hareketli bir zamana rastlamasının da, söz konusu durumda önemli payı olmuştur. Ayrıca, iktidarın ülke içinde kullanılışı, yani iç politika hakkında bir tartışma geleneğinin yerleşmiş bulunmaması, Parlamentoların bütün zamanlarını iç sorunlara ayıracak yerde, dış konular üzerine de eğilebilmelerine olanak sağlamıştır. Denilebilir ki, Osmanlı Parlamentoları, ilk günlerinden itibaren dış politika konularına el atmaktan çekinmemiştir. Dış politika açısından bakıldığında Osmanlı Parlamentolarının bir özelliği de, Parlamentoların dış politikada «aktif» davranmak istemeleri karşısında, iktidarların gösterdikleri hoşnutsuzluk ve sert tepkidir.(87)

Her iki meşrutiyet döneminde, parlamenter sistemin, gö-

---

84) Recai Galip Okandan, Amme Hukukumuzda II. Meşrutiyet Devri, İstanbul, İ.Ü. Yayınları No: 326, Hukuk Fakültesi No: 71, 1947, s. 89.

85) Tarık Zafer Tunaya, Hürriyetin İlanı: II. Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, İstanbul, Baha Matbaası, 1959, s. 31.

86) Soysal, loc.cit.

87) Ibid., s. 62.

rünümüne karşın, gerçek bir «partiler parlamenterizmi» tarzında yürütülememiş olması da, dış politika konusundaki yasama-yürütme ilişkilerinin niteliğini değiştirmiştir. İttihat ve Terakki, birçok durumda, dış politikadaki yanlışlarının hesabını kendi vermemiş, sahnede tuttuğu kimselere verdirmiştir. Bütün öteki koşullar gözardı edilerek ifade edilecek olursa, denilebilir ki, hükümetler, davranışlarını belli programlara dayandıran birer parti hükümeti olarak ortaya çıksalardı, belki Parlamentoların aktif durumları karşısında daha derli toplu bir dış politika güdüleceği düşünülebilirdi. Fakat, özellikle ikinci Meşrutiyet, dış dünya koşulları ve Osmanlı imparatorluğu'nun kendi iç gelişmeleri açısından öyle bir dönemdir ki, şu ya da bu biçimdeki bir tutumun, olayları ne dereceye kadar değiştirilebileceğini kestirmek oldukça güçtür.(88)

1923'den sonraki dönemde yasama-yürütme ilişkilerinin niteliğindeki değişmeyse,hukuksal durumdan çok,fiili siyasal yaşamdaki değişmelerden kaynaklanmıştır. İktidardaki ağırlık noktası, bu dönemde çok net bir biçimde yürütme organına geçmiştir. Bu durumun nedenini de tek partili sistemin doğasında aramak gerekir. Yürütme organının başında bulunanlar, Parlamentodaki tek partiye de egemen olan kimselerdir. Dolayısıyla, hukuksal durumun tersine, tek parti mekanizması sayesinde, yürütme yasamaya egemendir. Aslında çok partili parlamentolarda modern parlamenterizmin ve parti gerçeğinin doğurduğu bu durum, tek partili bir sistemde, çok daha belirgin bir biçim almaktadır.(89) Bu koşullar altında, dış politikanın belirlenmesi ve yönetilmesi bakımından ağırlık noktasının da,açıkça yürütme organına, hükümete ve hatta tek partinin «şef»i durumundaki Cumhurbaşkanına kaymış olması doğaldır. Cumhurbaşkanlarının dış politika üzerindeki egemenlikleri, 1924 anayasanın 37'nci maddesiyle verilmiş olan «yabancı devletlerin nezdine Türkiye Cumhuriyetinin siyasal temsilcilerini tayin ve yabancı devletlerin siyasi temsilci-

88) loc.cit.
89) Ibid., s. 104.

lerini kabul» biçimindeki simgesel yetkiyi çok aşmış, politikanın fiilen yönetilmesine kadar varmıştır. Bunun açık bir belirtisini, TBMM'nin toplantı yılları açılışları dolayısıyla Cumhurbaşkanlarının 1 Kasım nutuklarında görmek mümkündür. Bu nutuklarda, yabancı devletlerle ilişkiler bakımından güdülen sıra ve kullanılan deyimler, gerek Parlamento, gerekse yabancı çevreler tarafından dikkatle izlemekte ve bunlara dayanılarak bazı sonuçlara varılmaktaydı. Örneğin, aynı biçimde ikinci Dünya Savaşının Avrupa'da son bulması üzerine, TBMM'nin 11 mayıs 1945 tarihli birleşiminde, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmasından sonra «TBMM'nin minnet ve şükranlarının 20 milletvekilinin ağzından Sayın Cumhurbaşkanına bildirilmesi»(90) biçimindeki bir önergenin kabul edilmesi de, Cumhurbaşkanının dış politikadaki aktif rolünü saptamak bakımından dikkate değerdir. Fakat, bu fiili duruma karşın hukuksal durum ve hatta temel mekanizma korunmuştur. İki dünya savaşı arasında, TBMM'nin, Milli Mücadele sonrasındaki duruma oranla daha durgunlaşıp, bürokratlaşmasına karşın, Cumhurbaşkanlar ya da Hükümetler, dış politika bakımından kritik dönemlerde, sorunları Parlamento önüne getirmeye ve ancak ondan sonra davranışlarına resmi biçim vermeye dikkat etmişlerdir. Örneğin, İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasından sonra Milletler Cemiyeti'nce kararlaştırılan ekonomik ve mali zorlama önlemlerinin Türkiye tarafından da uygulanabilmesi için, yalnızca Misak'a imza konulması yeterli görülmemiş, Hükümet bu konuda, TBMM'den ayrı bir yasayla yetki almıştır.(91)

Tek partili dönemde, 1924 anayasasının, yasamanın üstünlüğü yönünde kurmuş olduğu yasama-yürütme ilişkisi, uygulamada tersine dönmüş ve bu durum, yasamanın, yürütme organını ve onun dış politikasını denetleme görevini simgesel duruma getirmişti. Nitekim, dış politika konularının Parla-

---

90) Ibid., s. 105'den TBMM Tutanak Dergisi, 7. Dönem, C. 17, s. 47.

91) Soysal, op.cit., s. 104-105.

mentoda görüşülmesi ya da herhangi bir antlaşmanın onaylanlanması sırasında, hemen hiçbir zaman karşıt görüş öne sürülmemiş, dış politika konularındaki hemen her oylama oybirliğiyle ya da buna yakın bir çoğunlukla sonuçlanmıştır. Aynı biçimde, Anayasada yer almamasına karşın, TBMM'nin onayından geçirmeden önce akdetme ve yürürlüğe koyma yetkisi veren yasalar da, yasama organında hiçbir itiraza uğramaksızın, hafta tartışılmaksızın çıkmıştır.(92)

Çok partili siyasal sisteme geçilmesi, yasama-yürütme ilişkilerindeki fiili durumu değiştirmemiştir. Parlamentoda büyük çoğunluğa sahip olan iktidar partisinin yöneticileri, parti disiplini sayesinde yasama organına egemen olmuşlardır.(93)

Çok partili dönemde, Türk parlamentolarındaki dış politika alanında yasama-yürütme ilişkileri bakımından en önemli hukuksal «şekil» tartışması, 1950'de Kore'ye silahlı kuvvet gönderilmesi kararı dolayısıyla olmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kuzey Kore kuvvetlerinin Güney Kore topraklarına girmesi üzerine, önce 25 Haziran 1950 tarihli kararıyla, bu hareketin «barış bozucu» bir davranış olduğunu belirtmiş,daha sonra da 27 Haziran 1950 tarihli kararıyla da «Birleşmiş Milletler üyelerinin, silahlı saldırıyı defetmek ve bu bölgede milletlerarası barış güvenliği tesis eylemek için [Güney] Kore Cumhuriyetine gereken yardımda bulunmalarını» tavsiye etmiştir.(94) Türk Hükümeti de,25 Temmuz 1950'de, Kore'deki Birleşmiş Milletler Gücü emrine bir askeri birlik göndermeye karar vermiştir. Ana muhalefet partisi CHP'nin Genel İdare Kurulu, ertesi gün yaptığı bir toplan-

---

92) Edip Çelik, Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, 100 soruda Dizisi, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969, s. 204.

93) loc.cit.

94) Ibid., s. 196'dan Seha L. Meray, Devletler Hukukuna Giriş, 2.b., Ankara, SBF Yayınları No: 96-78, DışMünasebetler Enstitüsü Yayınları No:10, 1959, s. 316.

tıda, Hükümetin kararının Anayasayı ihlal ettiği görüşüne varmıştır.(95) CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, bir gün sonra, «bu mesele hakkında, Hükümet Büyük Millet Meclisi'nin dahi reyini almış değildir» demiş ve Anayasaya uyulmadığını söylemiştir.(96) Buna karşılık, Cumhurbaşkanı da, TBMM'yi açış nutkunda, «Türkiye, (...) Kore'ye bir askeri birlik göndermek suretiyle kendisine düşen vecibeyi yerine getirmiştir»(97) demekle yetinmiştir. Hükümetin ise, herhangi bir yanıtı söz konusu değildir. Fakat, muhalefetin ısrarlı tutumunu, Hükümeti, asıl kararın alınmasından çok sonra, bu konuda açılan gensoru sırasında kabul edilen bir önergeyi, TBMM kararı olarak Resmi Gazetede yayınlamaya ve böylece gerekli hukuksal «şekil şartı»nı yerine getirmiş gibi gözükmeye yöneltmiştir.(98)

Muhalefetin ısrarlarına dayanak oluşturan hüküm, 1924 Anayasasının 26'ncı maddesiydi. Bu maddeye göre, TBMM'nin «harp ilanı» görevini «bizzat kendi ifa» etmesi gerekmekteydi. Anayasanın hükmü, yetkiyi kullanacak makam bakımından hiçbir endişeye yer bırakmayacak kadar açıktır. Fakat hangi hareketin «harp ilanı» sayılacağı belli değildir. Bu da, savaşın, herkes tarafından kabul edilen ortak bir tanımlamasının bulunmadığından olsa gerektir. Ancak, Kore'deki durumun, bir «savaş» sayılması gerektiğini de söylemek gerekir.(99) Fakat, Türk Hükümetinin aldığı kararda söz konusu olan, Kore'deki durumun bir savaş olup olmamasından çok, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 39, 41 ve 42'nci maddelerine

---

95) Soysal, op.cit., s. 197'den Ulus, 27 Temmuz 1950.

96) Soysal, op.cit., s. 197'den Sabahat Erdemir, der., Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956, İstanbul, M. Sıralar Matbaası, 1965, s. 18.

97) Soysal, op.cit., s. 197'den TBMM Tutanak Dergisi, IX Dönem, C. 2, s. 10 (1 Kasım 1950).

98) Soysal, loc.cit. TBMM kararı için bkz. loc.cit.

99) Ibid., s. 199'dan Meray, op.cit., s. 329'dan L.C. Green, «The Nature of the War in Korea,» International Law Quaxterly, C. 4 (1951), s. 462-468.

göre Birleşmiş Milletler emrime askeri birlik vermenin bir savaş kararı, yani TBMM tarafından alınması gereken bir karar sayılıp sayılmayacağıdır.(100)

Türk birliğinin Kore'de fiilen savaşa girişiyse, Türkiye'de dış politika alanında iktidar-muhalefet ilişkisinin gerçek yüzünü göstermesi açısından son derece önemlidir. Bir anda Türkiye'nin, denilebilir ki kendisi savaş içinde bulması, her zaman olduğu gibi, Parlamentoda bir birlik havasını egemen kılmıştır. Bu çerçevede, «Kore'de savaşan subay ve erlere Büyük Millet Meclisi'nin selam ve sevgilerinin bildirilmesine dair» önerge, 27 Aralık 1950'de, TBMM'de oybirliğiyle kabul edilmiştir.(101)

Türkiye'de dış politika alanındaki yasama-yürütme ilişkilerinin, genel gelişimi ile doğru orantılıdır. 1961 Anayasasının «özgürlükçü» ve «katılımcı» nitelikleri, Parlamentoda çoğulculuğu sağlamıştır. Ancak, doğrusu, bu çoğulculuğun, özellikle de dış politika alanında fazlaca etkisi olduğu da söylenemez.

Anayasal düzenlemeler açısından, 1982 Anayasasının, 1961 Anayasasına göre daha «Başkanlık rejimi»ne yakın olduğu iddiası söz konusuysa da, bu Anayasal dönemde de, yasama-yürütme ilişkileri, eski dönemlerden farklılık göstermiştir denilemez.

---

100) Soysal, op.cit., s. 200.

101) Soysal, op.cit., s. 198'den TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, C. 2, s. 214-215.

III. Türkiye'de Dış Politika ile Parlamentonun İlişkisinin Tarihsel Boyutu

A. Birinci Meşrutiyet

Dış politikanın Türk parlamentosunda ilk kez gündeme gelip görüşme konusu olması, 1877'de, hemen Meclis'in açıldığı ilk günlerdedir. O tarihte süren Sırbistan ve Karadağ olayları, özellikle de Rus Çarlığı ile ilgileri dolayısıyla, birer dış politika konusu olarak, Meclis'in gündemine gelmiştir. İlk Heyet-i Mebusan 19 Mart 1877'de toplandığı zaman Bosna-Hersek'te Osmanlı Devleti'nin lehine bir durum söz konusuydu. Sırbistan ile 1 Mart 1877'de barış imzalanmış, Karadağ ile görüşmeler de sürmekteydi. Padişah II. Abdülhamid, Meclis-i Umumi'nin açılışında okunan nutkunda, bu olayları Ayan'a ve Mebusan'a şu biçimde haber vermektedir.(102)

> **«İki seneye karib zamandanberi uğradığımız gavail-i dahiliyye ve alelhusus Sırbistan ve Karadağ ile muharebe esnasında umum tebaa-i sadıkamız taraflarından izhar olunan âsar-ı hamiyyet ve askerimizin her türlü meşakku metaibi ihtiyar ile ibraz eyledikleri gayret ve besalet nezdimizde fevkalgaye mucib-i takdir oldu. Bu hadiselerce mücerred hukukumuzu muhafazadan ibaret olan teşebbüsatımız neticesi olarak Sırbistan maslahatının kararı istihsal olunduğu gibi Karadağ ile cereyan eden müzakere üzerine ittihaz edeceğimiz muamele Meclisinizin birinci içtimaında mütalâanıza havale olunacağından kararını tacil eylemenizi tavsiye ederim.»(103)**

İşte bu nutka verilen yanıtla, dış politika Türk parlamentosunda ilk kez görüşme konusu olmuştur.

Kanun-u Esasi'de bu yönde hiçbir işaret olmamasına karşın, ilk günlerin havası içinde, Padişah yalnız antlaşma

---

102) Soysal, op. cit., s. 33.
103) Ibid., s. 33-34.

yapmak yetkisini değil, fakat dış politika üzerindeki yetkisini de belli bir ölçü çerçevesinde, Meclis ile paylaşır gözükmek istemiş, Meclis de bu fırsatı kaçırmamıştır. Bu durum o kadar ileri gitmiştir ki, önce, oldukça kapalı bir biçimde Sırbistan ile yapılan «müsalaha»da fazla lütufkar davranıldığı belirtilmekte, sonra da Karadağ ile yapılacak Antlaşmanın hangi esaslara dayanması gerektiğinin Meclis tarafından Padişah'a bildirilmesine girişilmektedir. Meclis-i Mebusan, daha henüz «ex-post facto denetim» yetkilerine sahip olmadan, yürütme organına, hem de dış politika konusunda yön gösterme çabasına girişmiştir.(104)

Padişah'ın nutkuna yanıt dolayısıyla Karadağ sorunu üzerindeki görüşmeler, bir birleşimden ibaret kalmamıştır. 28 Mart 1877 tarihli birleşimde de aynı konuyla ilgili görüşmeler sürdürülmüş, bu konuyla ilgili olarak pek çok kimse söz almıştır.(105) Meclis-i Mebusan'ın bütün bu çalışmalarından sonra Padişahın nutkuna verilen yanıtta, Sırbistan ve Karadağ ile ilgili kısımlar şu biçimi almıştır:

> **«Sırp emaretinin düçar olduğu beliyye-i iğtifal âkıbet enva-ı perişanı-vü ıztıraba giriftar etmiş olduğuna ve emarit-i mumaileyha memalik-i devlet-i aliyyenin ceza-i hazret-i padişahilerini eltaf-i sabıkaya bir nimet-ü inayet-i lahika bileceği ümidindeyiz.**
>
> **«Nutk-u hümayun-u tacidarilerinde heyet-i acizanemize havale olunacağı irade buyurulan Karadağ meselesine dair evrak vürudunda müzakerat-ı muktaziyesini bitta'cil hasıl olacak kararın arzına müsaraat olunacağının beyaniyle beraber Kanun-u Esasi ahkamına tatbikan hukuk-u mukaddese-i mülk-ü milletin temami-i muhafazasını Meclis-i Mebusan ile umum heyet-i Osmaniyan bilittihat nihayet-i arzu ve hülasa-i efkar edilmiş oldu-**

---

104) Ibid., s. 34.

105) Ibid., s. 35'den Meclis-i Mebusan 1293 (1877) Zabıt Ceridesi, der. Hakkı Tarık Us, İstanbul, Vakit Yayınları, 1939, s. 53-59.

gundan şimdiden imasına mücaseret ederiz; olvakit neticе-i kararın arzına müsaraat kılınacaktır».(106)

Dış politikadaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından organlar arasındaki bu yakınlaşma, yalnızca nutuktaki açıklamadan ve yanıttaki temennilerden ibaret kalmamıştır. Padişah verdiği sözü tutmuş ve Karadağ sorunu hakkında varılan kararları Meclis-i Mebusan'a getirmiştir. Yalnız, Meclis bu konudaki görüşmelerini gizli oturumlarda yapmış ve ancak bunlar sona erdikten sonra bir «tasvipname» yayınlamıştır.(107) Bu tasvipnamede, sanki bu konuda Heyet-i Vükela kararlıymış ve Meclis de Vükela'yı destekliyormuş gibi bir ifade kullanılmıştır.(108) Böylece,dış dünyaya karşı «yasama-yürütme dayanışma»sında bulunmanın Türk tarihindeki ilk belirtisine, 1876 Meşrutiyeti'nin ilk günlerinde rastlanılmaktadır.(109)

II. Abdülhamid, ilk Meclis-i Mebusan'ı feshederken, dış olayların gidişi dolayısıyla ortaya çıkan eleştirilere son verebileceğini ummuştu. Fakat bu susturma girişimini, parlamentoyu büsbütün ortadan kaldırmağa ve Anayasanın temel ilkelerinden açıkça ayrılmağa kadar götürmemiştir.(110) Dış görünüşlere bağlı kalabilmek için, ikinci bir Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını,bir süre için yararlı görmüştür. Yapılan seçimlerden sonra Ocak 1878 başlarında ilk kez toplanan ikinci Meclis-i Mebusan, Padişah'ın istediği biçimde oluşmamıştır.Sürmekte olan Osmanlı-Rus savaşının geleceğinin artık belli olması dolayısıyla askeri ve siyasal durumun çok olum-

---

106) Soysal, op. cit., s.35-36'dan Us, op. cit., s. 16-19 ve Şeref Gözübüyük ve Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri, Ankara, SBF Yayınları No: 75-57,idari ilimler Enstitüsü Yayınları No: 2, New York Üniversitesi Graduate School of Public Administration and Social Service Ortak Yayını, No: 7, t.y., s. 39-44.

107) Soysal, op. cit., s. 36.

108) Bkz. ibid., s. 38.

109) loc. cit.

110) Soysal, ibid., s. 40.

suz bir hal alması, Meclis'in, Padişahca okutturulan açış nutkuna karşılık olarak hazırladığı «cevabi mazbata»da bile, Heyet-i Vükela'ya karşı güvensizlik ifade edilmesine neden olmuştur. Meclis, bu güvensizlik karşısında bilgi vermek üzere kürsüye çıkan vekilleri de şiddetle eleştirmekten çekinmemiş; II. Abdülhamid, mebusları yatıştırmak için, Sadrazam İbrahim Ethem Paşa'nın yerine Ahmet Paşa'yı getirmekten başka çare bulamamıştır.(111) Fakat, bu değişiklik de muhalefeti ortadan kaldıramamış, tersine dış olaylar dolayısıyla yapılan eleştiriler daha da çoğalmıştır. Sadrazam Ahmet Hamdi Paşa'dan kuşkulanan Padişah, kurtuluşu, Heyet-i Vükela'nın başına otoriter ve sadık Ahmet Vefik Paşa'yı getirip, onun eliyle Meclis-i Umumi'yi belli olmayan bir süre için 13 Şubat 1878'den itibaren kapatmakta bulmuştur.(112)

Meclis-i Umumi'nin kapatılması hakkında Meclis-i Vükela tarafından yayınlanan «mazbata», Parlamentonun rolü bakımından Padişah'a yakın çevrelerdeki zihniyeti göstermesi ve yine Parlamentonun dış politikada nasıl bir engel sayıldığını açığa vurması bakımından oldukça önemli bir belgedir.(113)

B. İkinci Meşrutiyet

İkinci Meşrutiyet döneminin Osmanlı Parlamentosu'nun, özellikle de, seçimle gelen üyelerden oluşan kanadını oluşturan Meclis-i Mebusan'ın, iç politika sorunlarında olduğu gibi dış politika konularında da etkin bir davranışta bulunması ya da görüşlerini belirtebilmesi, hiç kuşkusuz ki, her şeyden önce, bir yetki ve bu yetkiyi kullanma yeteneği ve alışkanlığı sorunudur. Bu bakımdan, İkinci Meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusan'ın dış politika konularında etkili bir tu-

---

111) Okandan, op.cit., s. 188 ve 225.
112) Soysal, loc. cit.
113) loc. cit., Bu belge için bkz. ibid., s.41'den Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941-47, s. 677.

tum gösteremedikleri kolaylıkla söylenebilir. Ancak, bu durumun da bazı nedenlere dayandığı gözardı edilmemelidir.(114)

1876 Kanun-u Esasi'si, Meclis-i Mebusan'a çok kısıtlı bir yasama yetkisi verirken, Hükümetin de Parlamentoya karşı değil, yürütme organının başı olan Padişaha karşı sorumlu olması esasını getirmişti. Bu yüzden, Parlamentonun,daha çok yürütmenin yetkisi içerisine giren ve üstelik kendisine karşı sorumlu olmayan bir Hükümetin yürüttüğü dış politika karşısında etkin bir tavır alabilmesi pek de mümkün değildir. Her ne kadar Anayasada 1909 yılında yapılan bazı değişikliklerle Meclislerin yetkisi arttırılmış ve hükümetlerin Parlamentoya karşı sorumlu oldukları ilkesi getirilmişse de, yine de dış politikanın hükümetlere ait bir yetki ve görev olduğu görüşünden vazgeçilmemiştir.(115)

İkinci Meşrutiyet döneminde Parlamento ve onun etkili kanadı olan Meclis-i Mebusan, bütün büyük ve komşu devletlerle, özellikle de «düvel-i mütehabbe-i muazzama» (dost büyük devletler) ile iyi ilişkiler sürdürmek biçimindeki, Birinci Meşrutiyet'ten beri süregelen politikayı benimsemiştir. Meclis-i Umumi'nin açılışından itibaren, dönem ya da toplantı yılı başlarında Padişahlar tarafından,hükümet değişiklikleri sırasında da hükümet programlarının Parlamentoya sunulmasında sadrazamlar aracılığıyla belirtilen dış politika esasları, ayrıntılar dışında değişmeksizin sürmüş ve her defasında da Meclis-i Mebusan tarafından uygun görülmüştür.(116)

İkinci Meşrutiyet'in daha ilk günlerinde Hükümetin dış politikası bütün devletlerde yakın ilişkiler sürdürmek esa-

---

114) Şerafettin Turan, «II.Meşrutiyet Dönemi Parlamentosu ve Dış Politika,» Türk Parlamentoculuğunun ilk Yüzyılı 1876-1976 (Kanun-u Esasının 100. Yılı Sempozyumu 9-11 Nisan 1976) haz. Siyasi İlimler Derneği, Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, t.y., s. 209-210.

115) Ibid., s. 210.

116) Ibid., s. 211.

sına oturtulmuş ve Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın Krallığını ilan etmesi ya da Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katması gibi çok önemli dış sorunların da dost büyük devletlerin yardımları sayesinde çözümlenebileceği görüşü benimsenmiştir. Bu büyük dost devletlere ters düşmeyen bir politika izleme, imparatorluğun Birinci Dünya Savaşına girmesine kadar sürdürülmüştür.(117)

Meclis-i Mebusan, II. Abdülhamid'in nutkuna yanıt olarak hazırladığı «Ariza»da, yürütülen dış politikayı benimsediğini belirtirken, bunun, Osmanlı imparatorluğu'nu barış isteyen bir devlet olarak göstereceğini de eklemekten geri kalmamıştır.(118)

İkinci Meşrutiyet döneminde, dış politikanın yürütülmesi hükümetin yetkisi çerçevesinde kabul edilmiş ve Meclis-i Mebusan,hükümetlerin izledikleri dış politikayı benimsemiştir. Buna karşın,zaman zaman da adeta ağırlığını duyurmak istediği ve dış politika sorunlarında eleştirilere girişildiği de görülmektedir. Bunun için de hükümet programlarının okunması ve bütçe görüşmeleri birer fırsat sayılmış gibidir.(119)

1876 Anayasası, doğrudan doğruya Padişah tarafından tayin edilen ve sadece ona karşı sorumlu olan hükümet modeli getirdiğinden, yeni kurulan hükümetlerin Meclisler'e programını sunması ve güvenoyu alma yoluna gitmesi doğal olarak söz konusu olamazdı. Nitekim Parlamento'nun II.Abdülhamid'in nutkuyla açıldığı 17 Aralık 1908'de işbaşında bulunan Kâmil Paşa Hükümeti, Meclis-i Mebusan'da herhangi bir program okuyup güvenoyu alma gereğini duymamıştır.(120) Ancak, onun yerine Sadrazam olan Hüseyin Hilmi Paşa, «Meclis-i Mebusan'ın adem-i emniyete delalet edecek ufak bir işareti üzerine çe-

---

117) Ibid., s. 211.
118) Ibid., s. 211-212
119) Ibid., s. 216.
120) loc. cit.

kilmek» zorunluluğu duyan bir sorumluluk anlayışıyla kabinesinin programını Meclis-i Mebusan'da okumuş ve böylece parlamenter bir geleneğin doğmasında etkili olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa'nın 17 Şubat 1909'da okuduğu «Beyanname» yani programdan sonra, verilen bir önergenin kabulüyle açık oylamaya geçilmiş ve büyük bir çoğunlukla Hükümet güvenoyu almıştır.(121) 1909 Anayasa değişikliği Meclis'in yetkilerini artırmasına ve hükümetin kuruluş biçimi ile sorumluluğunu belirtmesine karşın hükümet programlarının Meclis-i Mebusan'da okunma ve sonrasında güvenoylaması yapılması yönünde herhangi bir hüküm getirmemişti. Bununla birlikte, Meclis-i Mebusan, Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi programının okunmasıyla başlayan teamülü benimsemiş ve her hükümet değişikliğinde, program üzerinde görüşlerini açıklamış ve sonunda da değişik biçimlerde de olsa bir güvenoylamasına gidilmiştir.(122)

İkinci Meşrutiyet'in dış politika bakımından çok hareketli bir döneme rastlaması, dış ilişkiler ile iç siyasal yaşam arasındaki karşılıklı etkileşimi son derece arttırmıştır. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın kaybı, daha Meşrutiyetin ilanını hemen izleyen günlerde, toplumdaki olumlu havayı ortadan kaldırmıştı. Trablusgarp Savaşı ise, İttihat ve Terakki bünyesindeki ve Meclis-i Mebusan içindeki huzursuzlukların oldukça arttığı bir zamana rastlamıştır. Son kayıplardan sonra Trablusgarp'ın da elden çıkmak üzere olduğu halk tarafından sezilince, İttihat ve Terakki yönetici kadrosu önemli derecede prestij kaybetmiştir. İttihat ve Terakki'nin emirlerini yerine getirmek için iktidarda duran, fakat hangi çoğunluğa dayandığını pek bilemeyen Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, 28 Eylül 1911 günü İtalyan Ültimatomunu alır almaz, Meclis-i Mebusan'ın karşısına bile çıkmağa cesaret edemeden çekilivermiştir.(123)

---

121) loc. cit.
122) Ibid., s. 216-217.
123) Okandan, op. cit., s. 90-91.

Trablusgarp Savaşı'nın gidişi, muhalefetteki çeşitli unsurların Meclis içinde ve dışında giriştikleri kampanyayı daha da güçlendirmiş, halkın hoşnutsuzluğu 1911 Ekim'inde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın sempati toplamasında önemli bir neden olmuştur. Bu arada, dış politikadaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından ilgi çekici olan bir nokta, Trablusgarp Savaşı dolayısıyla muhalefetin güçlenmesinden korkan İttihat ve Terakki çevrelerinde, Anayasayı değiştirip, Meclis'in fesih yetkisini genişletmek düşüncesinin uyanmasıdır. Bu düşüncedeki amaç, seçimleri yenilemek ve İttihat ve Terakki'nin daha büyük bir çoğunlukla Meclis'e girmesini sağlamaktı. Ancak, daha sonra, Kanun-u Esasi'nin buna olanak vermediği görülmüş, bu konudaki «değişiklik teklifleri» de Meclis'de kabul edilmemiştir.(124) Bu süreçte, Sadrazam Mehmet Said Paşa'nın, 35. madde değişikliğini Meclis'e getirdiği zaman, gerekçe olarak, dış ilişkilerin yarattığı ortamı kullanmak isteyip, savaştan sonra barış görüşmeleri yapılırken güçlü bir hükümetin işbaşında bulunması gereğini savunması, dış politikadaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından önemli bir noktadır.(125)

Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi'nin güvenoyu alışı sırasında verilen bir önerge, bu dönemin dış politikadaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından oldukça ilgi çekicidir ve niteliği bakımından da, Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ın davranışlarını anımsatmaktadır. Meclis üyelerinden bazıları, verilecek güvenoyunu Trablusgarp ile ilgili bazı dış politika koşullarına bağlamak istemekteydiler.(126) İzmir Mebusu Seyit Bey ve arkadaşlarının verdikleri önergede şu ifade yer almıştır:

«(...) Bilumum metalib-i gayrimeşruaya mumaşat etmeyip rey-i müstakil olarak hareket etmek ve vahdet ve

---

124) Soysal, op. cit., s. 53.
125) loc. cit.
126) Ibid., s. 54.

müsavat-ı Usmaniyeyi ihlal edecek tekalif kabul etmemek ve Trablusgarp'ta hukuk-u hakimiyet-i Usmaniyenin fiilen ve tamamen muhafazasında sebat etmek ve metanet göstermek şartıyla Kabineye beyanı itimat edilmesi (...)». (127)

Trablusgarp savaşının bitişi de, yine dış politikada yasama-yürütme ilişkileri bakımından ilginçtir. 15 Ekim 1912'de imzalanan Uşi Barışı, aslında bir gizli antlaşmaydı. Meclis-i Mebusan, 5 Ağustos 1912'de feshedildiği (128) ve ancak yeni seçimlerden sonra 1912 Kasım'ında toplanması söz konusu olduğundan bu Antlaşma imzalandığı zaman ortada siyasal tutumu olan bir Parlamento yoktu. Fakat, İtalya ile barış imzalayan Hükümet, bir toprak terkinin Parlamentoda ne gibi tepkilere yol açabileceğini çok kolay tahmin ettiği içindir ki, bu karmaşık yollardan gitmeyi daha uygun bulmuştur. (129)

Osmanlı imparatorluğu 8 Ekim 1912'de Balkan Savaşına girdiği zaman, İttihat ve Terakki Partisi iktidarda değildi. Savaş başarısızlıkları yüzünden Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi de 29 Ekim 1912'de çekilmiş, yerine İttihat ve Terakki tarafından sevilmeyen Yusuf Kamil Paşa'nın kabinesi gelmişti. (130) Burada dış ve iç politika bağlantıları bakımından önemli olan nokta, Trablusgarp Savaşı gibi, Balkan bozgununun da iktidar kavgası için rahatça kullanılabilmiş olmasıdır. (131)

---

127) Ibid., s. 54'den Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. 2, Kısım 1, Ankara, Tarih Kurumu Basımevi 1943, s. 293.

128) Bu feshin nedenleri için bkz. Okandan, Amme Hukukumuzun ..., s. 378-385.

129) Soysal, op. cit., s. 55.

130) Ibid., s. 55-56. İttihat ve Terakki'nin Trablusgarp konusundaki savaşçı tutumunu, Hükümeti güç durumda bırakma politikasıyla açıklayan Bayur, Babıali Baskınını yapanların aslında Edirne'yi değil, iktidara gelmek için en elverişli zamanı düşündüklerini ortaya koyan bir tez savunmaktadır. Bkz. loc. cit.

131) Ibid., s. 56.

İttihat ve Terakki, Babiali Baskını ile tekrar iktidara geldiği zaman, 5 Ağustos 1912'de fesholunan Meclis-i Mebusan'ın son gününde alınmış karar gereğince yeni bir seçime gideceği yerde, bu kararın yerine getirilmesini 1914 Mayısı'na kadar ertelemiştir. Böylece, imparatorluğun dış politikası birbuçuk yıl daha Parlamentosuz yönetilmiştir.(132)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşına girişine neden olan Rus limanlarının Alman gemileri Göben ve Breslau'nun da içinde bulunduğu «Donanmayı Humayun» tarafından topa tutulmasından, kamuoyu ve Meclis bir yana, en yakından ilgili Kabine üyelerinin bile bilgisi yoktur. Dikkat çekici olan bir nokta da, bu sırada, Meclis'in kapalı olmasıdır. Hükümet, Almanya ile gizli bir antlaşmanın imzalandığı ve seferberliğin ilan edildiği 2 Ağustos 1914 günü Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil etmiştir.(133)

Meclis-i Mebusan, savaşa girildikten sonra, 14 Aralık 1914'te tekrar toplanmıştır. Savaşa girişin gerekçesini Meclis'e açıklayan Padişahın açış nutkuna karşılık, Meclis,hiçbir eleştiri getirmemiş, tersine nutku övmüş, hatta Cihad-ı Mukaddes'ten takdirle sözetmiştir.(134) Bu nedenle, savaşa girilirken Meclis'in kapalı olmasını pek de önemli bir durum olarak saymamak gerekir. Meclis-i Mebusan, çoğu zaman olduğu gibi, İttihat ve Terakki Partisinin politikasını uygun bulmaktan başka birşey yapmamıştır.(135)

---

132) loc.cit.
133) Ibid., s. 57.
134) Ibid., s. 57-58.
135) Ibid., s. 58. Kendisi de savaşa girişten en son haberdar edilenler arasında bulunan Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Meclislerin savaş ilan etmek ya da savaş ilanı kararlarını onaylamak konusundaki yetkilerinin son derece «nazari» kaldığını, bu konudaki Meclis kararlarının olup bittileri kabulden öteye geçmediğini haklı gören bir düşüncededir : «Bir müddet sonra toplanan Ayan ve Mebusan Meclisleri de harp halini büyük bir ekseriyetle tasvip ve kabineye itimat ettiklerine göre, Hükümetin dış siyaseti tasvip edilmiş demek oluyor.» Ibid., s. 58'den Cemal Paşa, Hatıralar: İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi, der. Behçet Cemal, Selek Yayınları, 1959, s. 152.

Meclis'in tatil edilmiş olması, olsa olsa, bu koşullar içinde bile parlamentoyla birlikte çalışmanın ittihat ve Terakki liderlerine ne derece ağır geldiğini gösterir.(136)

Ancak, tüm bunlara karşılık, Meclis-i Ayan'da bazı muhalefet belirtilerine rastlamak da mümkündür. Örneğin Meclis-i Ayan'ın 24 Aralık 1914 tarihli birleşiminde, «nutk-u hümayun»a verilecek karşılık görüşülürken, Ahmet Rıza Bey, «bitaraf bulunan düvel-i muazzama ve hükümet-i saire ve bahusus komşumuz Bulgaristan hükümeti»ne karşı güdülen politika hakkında «siyaset-i müdebbirane» deyiminin kullanılmasına itiraz ederek, savaş dönemindeki ilk muhalefeti yapmıştır:

> **«Siyaset-i müdebbirane tabirine itiraz edeceğim. Vakıa hükümete müzaheret bizim için bir vazife-i vataniyedir. Hususiyle böyle müşkül bir zamanda bu vazifeyi ihmal edemeyiz. Lakin bu tarz-ı ifade ile hükümetin adam-i siyasetini kabul etmiş gibi görüneceğiz. Buna, zannederim ki, hükümet udahi lüzum görmez (...).»(137)**

Meclis-i Mebusan, yalnız savaşın başlaması sırasında değil, savaş sürecinde de gerek dış politika, gerekse askeri harekat açısından hiçbir denetleme yapmamıştır. Hatta, savaşa girişin ve yenilginin en büyük sorumlusu kabul edilen Enver Paşa bile,Meclis önüne uzun süre çıkmamış, ancak Sarıkamış Faciasından birbuçuk yıl sonra kürsüye gelmiştir.(138)

On yıl süren ittihat ve Terakki dönemi, Talat Paşa Kabinesinin 7 Ekim 1918'de görevden çekilmesiyle sona ermiştir. Padişah Vahdettin de, ittihat ve Terakki Partisinin izlerini taşıyan bir Parlamentodan gelebilecek herhangi bir

---

136) Soysal, loc. cit.
137) loc. cit. ve ibid., s. 58'den Bayur, op. cit., C. 3, Kısım I, s. 433.
138) Soysal, op. cit., s. 59.

tehlikeyi bütünüyle ortadan kaldırmak ve Mondros Ateşkes Anlaşması'nın gereklerini rahatlıkla yerine getirmek getirebilmek için, Kanun-u Esasi'nin değişik yedinci maddesine dayanarak, 21 Aralık 1918 tarihli bir «irade-i Seniyye» ile «esbab-ı zaruriye-i siyasiyeden naşi» Meclis-i Mebusan'ı feshetmiştir.(139)

Anayasada yer almadığı halde, hükümet programlarının Meclisler'de okunması geleneğinden yararlanarak dış politika sorunlarına eğilen ikinci Meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusan'ı, bütçe görüşmeleri dolayısıyla da dış politika konularını ele almış,eleştirmekten de geri kalmamıştır.(140) Bütçe görüşmeleri dolayısıyla Meclis-i Mebusan'da dış politika konularının ele alınmasına ilk kez 1912 yılında Sadaret Bütçesi müzakereleri sırasında rastlanmaktadır. Bütçe ele alınırken Draç Mebusu Esad Paşa, geçirilmekte olunan «buhran»a dikkat çekince, genel iç ve dış politika hakkında açıklamalarda bulunması için Sadrazam Said Paşa'nın davet edilmesine karar verilmiştir.(141)

İkinci Meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusan'ında, Hükümetin izlemekte olduğu dış politika konusunda daha fazla bilgi almak için mebusların zaman zaman istizah (gensoru) yoluna da başvurdukları da görülmüştür.(142)

Dış politika hakkında ilk istizah takriri, (gensoru önergesi), İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid (Yalçın) Bey tarafından verilmiştir. Hüseyin Cahid Bey, Aralık 1908'de verdiği gensoru önergesinde, Meşrutiyetin ilanından sonra işbaşına gelen Sadrazam Kamil Paşa'nın, politikası hakkında bir açıklamada bulunmadığına, dolayısıyla Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan ile başgösteren anlaşmazlıklar hakkında

---

139) Soysal, loc. cit. ve Okandan, op.cit., s. 406-408.
140) Ibid., s. 218.
141) Ibid., s. 223-224.
142) Ibid., s. 224.

«milletçe bir guna malumat-ı sariha» edinilemediğine değinerek, Padişahın açış nutkunda değinilmemiş olmasına karşın, bir «Girit Meselesi»nin de varolduğuna, Girit'in yakın bir gelecekte Yunanistan'a ilhakının bir «emr-i muhakkak haline sahib olan millet muvacehesinde bu muzlim noktaların tenviri için Sadrazam Paşa Hazretlerinden istizahta» bulunduğunu ifade etmiştir.(143) Hüseyin Cahit Bey'in gensorusuna Sadrazam Kamil Paşa tarafından hazırlanan yanıt,Meclis'in 12 Ocak 1909 günkü oturumunda Mektupçu Fuat Bey tarafından okunmuştur. Bu yanıt, Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Girit sorunlarının o zamanki durumları hakkında Hükümetin değerlendirilmesini gösterdiği kadar, belki de ondan daha fazla olarak, «Düvel-i Muazzama»nın dış sorunlarda yardımının, karşılıklı bazı ödünlerden öteye geçemiyeceğini göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.(144)

Meclis-i Mebusan'ın hükümet programları, bütçe görüşmeleri ya da gensoru önergeleri gibi çeşitli yolları kullanarak dış politika konuları üzerine eğilmesine ve zaman zaman da olsa eleştirilere girişmesine karşılık Ayan Meclisi'nde dış politika üzerinde hemen hiç durulmamıştır. Bunda, kuşkusuz,seçimle değil de,Padişah tarafından ömür boyu görev yapmak üzere atanan Ayan üyelerinin,dış politikadan sorumlu yürütme organının başı olan Padişaha karşı herhangi bir durum almak istememelerinin büyük rolü vardır. Aynı zamanda Anayasaya göre üstün durumda bulunan ve hem Kanun-u Esasi'yi yorumlamak, hem de Hükümet ile Meclis-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık başgösterdiğinde bir çeşit hakemlik yapıp Meclis'in tatil edilip edilmemesi yolunda görüş bildirmek yetkisine sahip olan Ayan Meclisi'nin bu statüsünün de, dış politika konusunda tartışmalara girmeyi bir ölçüde engellediği de söylenebilir. Fakat bütün bunlara ek olarak, çoğunluğu uzun devlet deneyimlerine sahip ve başbakan, bakan, büyükelçi vs. olmak için adeta sıra bekleyen Ayân üyeleri-

---

143) Ibid., s. 224-225'den Takvim-i Vekayi,18 Kanunuevvel 1324, s. 3 vd.

144) Ş, Turan, op. cit., s. 225.

nin, dış politika sorunlarıyla fazla uğraşmak istememeleride dikkati çekmektedir. Yoksa, Hükümet programları Meclis-i Mebusan'da olduğu gibi Ayân Meclisi'nde de okunduğu ve bütün bütçeler, Parlementonun bu kanadında da müzakere edildiği halde dış politikaya girişilmemesini başka türlü açıklamaya olanak olmasa gerektir.(145)

Dış politikanın yürütülmesi hükümetlerin yetki çerçevesinde kabul edilse bile, ikinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı Parlamentosu'nun,ortaya çıkan çok çeşitli ve hepsi de birbirinden önemli siyasal gelişmeler ve olaylar karşısında etkin olamadığı, hatta zaman zaman görüşünü bile açıklayamadığı söylenebilir.(146) Bunun çeşitli nedenleri vardır. Anayasa ya da yasalardan kaynaklanan nedenlerin dışında kalan nedenler, Osmanlı devletinin toplumsal ve siyasal yapısı ile doğrudan ilgilidir.

İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı Parlamentosu'nun dış politika konusunda etkin olamayışının nedenleri arasında belki de en önemli olanı, dış politikanın ayrıntılarına gir-

---

145) Ibid., s. 227-228. örneğin, Meclis-i Mebusan'da uzun ve sert eleştirilere yol açan 1911 yılı bütçesi Meclis-i Ayan'da görüşülürken, söz alan üyelerden hiçbiri izlenmekte olan dış politikanın esasları üzerinde durmayıp, yalnızca Girit'e gönderilecek kadılar ile İran ve Amerikan ülkelerinde açılacak konsolosluklar hakkında görüşlerini belirtmişlerdir. Ibid., s. 228'den Meclis-i Mebusan ve Ayan'ın Zabıt Ceridesi (1327), s. 1005-1012. Yine, Sadrazam Said Paşa, 18 Ekim 1911'de Meclis-i Mebusan'dan sonra Ayan Meclisi'nde de Hükümetinin programını okumuş ve ardından Trablusgarb sorunu için «gizli» oturuma geçilmiştir. Fakat olağan, yani açık yapılan oturumda hiçbir Ayan üyesi söz almamıştır. Ibid., s. 17. Bunun gibi, 30 Temmuz 1912'de Dahiliye Nazırı tarafından okunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesinin programından sonra Meclis-i Ayan'ın görüşü, üyelerden Nuri Bey'in «Cenab-ı Hak mazhar-ı tevfıkat buyursun!» temennisine karşılık salondan yükselen «Amin!» sesleri olmuştur. op. cit., s. 228'den Meclis-i Ayan'ın Zabıt Ceridesi, II. Devre, I. Sene, s. 252.

146) Ş. Turan, op. cit., s. 241.

menin sakıncalı olabileceği kuşkusunun varlığıdır. Mebusların bir kısmı, dış politika sorunlarının ayrıntılarına girmenin ya da bunları açıkça tartışmanın yarar sağlamaktan çok zarar verebileceği kuşkusunu taşımaktadırlar. Mebusların birçoğu, Meclis'in ilk toplantı yılından itibaren, bir endişe ya da korku içerisinde, dış politikada yalnızca bilgi edinmeyi ya da genel görüşler dile getirmeyi benimsemişlerdir. Bu, dış sorunların tartışmasını Meclisler'in dışında yapmayı tercih etmek de demektir. (147) Bu tutum dolayısıyla bazı mebusların dış politika hakkında Hükümetçe bilgi verilmesini bile gerekli görmemelerini doğal karşılamak gerekir. Nitekim 1912 yılı Sadaret bütçesi görüşülürken, Sadrazam Said Paşa'nın davet edilip dış politika hakkında bilgi vermesi konusu gündeme geldiğinde, Canik Mebusu Ahmet Efendi, görüşünü tek cümle ile açıklamıştır: «Canım bahs olunsa ne faide olacak?». (148)

İkinci Meşrutiyet döneminin Osmanlı Meclisleri'nin dış politika sorunlarına gerektiği kadar eğilememesinin nedenlerinden biri de, parlamenter yaşamdaki deneyimsizlik olsa gerektir. İlk kez Anayasayı uygulayacak, yasaları yapacak, kendi içtüzüğüne göre hareket edecek olan mebusların, bu konularda hiçbir deneyimlerinin bulunmadığı ve içlerinden bir kısmının da, soru, gensoru, soruşturma, hatta oy verme hakkında bilgilerinin olmadığı düşünülecek olursa, ikinci Meşrutiyet dönemi Meclislerinin, dış politika sorunlarını ikinci plana bırakmalarının nedenleri kolaylıkla anlaşılabilir, (149) hatta bir derece kabul bile edilebilir.

Bu dönemde Parlamentoda ve özellikle onun etkin kanadı olan Meclis-i Mebusan'da dış politika tartışmalarının çok az ya da yetersiz olmasının bir nedeni de, Hükümet ile Meclis

---

147) Ibid., s. 241-242.
148) Ibid., s. 242-243'den 30 Haziran 1928 (13 Temmuz 1912) tarihli Meclis-i Mebusan Zabıtları, s. 661 vd.
149) Ş. Turan, op. cit., s. 243.

arasında başgösteren anlaşmazlıklar ve bu anlaşmazlıkların her defasındaki sonucunun Meclis-i Mebusan'ın kapatılarak yeni seçimlere gidilmesi olmuştur. Dış sorunların yalnızca çok olmakla kalmayıp, incelenmesinin de o oranda önemli olduğu bir dönemde, hem de bir yıl içerisinde arka arkaya iki kez seçimlere gidilmesi dikkat çekicidir.(150) Bunun, Meclis-i Mebusan'ın çalışma düzenini bozduğu, dolayısıyla dış sorunlara olduğu kadar, iç sorunlara eğilmeyi de güçleştirdiği kuşkusuzdur. Diğer yandan, Hükümet-Meclis anlaşmazlığının, hep Anayasayı değiştirip Hükümetin yetkisini arttırmak istemekten doğduğu da dikkate alınacak olursa, 1906 sonlarından başlayarak Meclis-i Mebusan'da eleştirilerin gittikçe artmasının nedenlerini de anlamak mümkün olacaktır.(151)

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği sıralarda, Osmanlı toplumunda siyasal örgütlenmenin, hem parlamento bazında, hem de parlamento dışında henüz çok zayıf oluşu, gerçek anlamda siyasal parti ya da muhalefetin varolmaması da, dış politikaya ilgisizliğin ya da yeteri kadar üzerine gidilmesinin nedenlerinden biridir. Parlamento'da çoğunluğa sahip İttihat ve Terakki Partisi'nin lider kadrosunun, Parti üzerindeki egemenliği ve her yeni seçimde muhalif mebusların sayısının azalması da, bir çeşit iktidar-muhalefet tartışması olan dış politika görüşmelerini olumsuz yönde etkilemiştir.(152)

Meclisler'de dış politika sorunlarına yeterince eğilmemenin nedenlerinden biri de, üyelerin bu konulardaki bilgi ve hazırlıklarının yeterli olmayışı olsa gerektir. Parlamenterlerin yeterli bilgileri olmadığı durumlarda üzerinde konuşmaktan çekindikleri ve esasen ayrıntılarına girmeyi çok

---

150) Meclis-i Mebusan, 18 Ocak-18 Nisan 1912 tarihleri arasında 3 ay kapalı kalmış, 3, 5 ay sonra da 4 Ağustos 1912'de yeniden seçimlere gidilmiştir. loc.cit.

151) loc. cit.

152) loc.cit.

kez sakıncalı buldukları dış politika konuları yerine, hazırlanması çok kolay olan, üstelik seçmen kitlesi karşısında kendilerini daha etkin gösterecek olan iç politika konularını tercih etmeleri, her zaman görülen ve bir bakıma da parlamenter yaşamın gereği olan bir davranış niteliğini taşımaktadır.(153)

C. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı

Osmanlı imparatorluğunun son Meclis-i Mebusan-ı, Aralık 1919'da yapılan genel seçimlerden sonra, 19 Ocak 1920'de toplanmıştır. Meclis'in, Batılı galiplerce arka arkaya ileri sürülen bütün koşullara boyun eğmeğe alışmış «Padişahçı» çevreler elinden dış davranış tekelini alması ve dünyaya karşı sesini yükselmesi bekleniyordu. Nitekim, Meclis, kendine bağlanan ümitleri boşa çıkarmamış ve «Misak-ı Milli» diye de anılan «Aht-ı Milli Beyannamesi»ni yayınlamıştır. Meclis-i Mebusan'da böyle bir hareketin yapılabilmesi, seçimlerin yalnız taşrada değil, İstanbul'da da Hürriyet ve İtilaf aleyhtarı ve «Anadolucu»(154) mebuslar tarafından kazanılması sayesinde mümkün olmuştur.(155)

> **«Osmanlı Meclis-i Mebusan azaları, istiklâl-i devlet ve istikbâl-i milletin, haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i âzamisini mutazammın olan esasat-i atiyeye temami-i riayetle mümkün-üt-temin olduğunu ve esasat-ı mezkure haricinde pâyidar olan bir Osmanlı saltanat ve cemiye-**

---

153) Ibid., s. 244.
154) Soysal, op.cit., s. 60'dan Tarık Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler:1859-1952, İstanbul, 1952, s. 454.
155) Soysal, op.cit., s. 59-60.

tinin devam-ı vücudu gayrimümkün olduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.»(156)

diye başlayan beyannamenin yayınlanışı, toplumların ölüm-kalım günlerinde dış politika inisiyatifinin nasıl yer değiştirdiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Yürütme organının halk bilincini ifade etmekten aciz olduğu bir durumda, yasama organı, hiç şüphesiz Anadolu'da belirmekte olan yeni kurtuluş gücünün de etkisiyle, dış dünyaya karşı resmi hükümetinkinden farklı bir davranışla ortaya çıkmaktadır. Bu hareketin dış politikadaki yasama-yürütme ilişkilerinin gerçek anlamı bakımından taşıdığı önem, ölüm-kalım günlerinde inisiyatifin nasıl gerçek kaynağa doğru kaydığını göstermesindendir.(157)

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı bu davranışının cezasını önce, 16 Mart 1920'de bazı üyelerinin tutuklanmasıyla ödemiş bir gün sonra da, «umumi inikatların tehiri» kararını almıştır.(158) zaten işlemez duruma gelen Meclis,nihayet,11 Nisan 1920'de,Dördüncü Damat Ferit Kabinesinin isteğine uyan Padişah Vahdettin tarafından feshedilmiştir.(159)

---

156) Ibid., s. 60'dan Ahmet Mitat, Türkiye Cumhuriyetinde Hukuk-u Esasiye Hareketi, İstanbul, Sanayi-i Nefise Matbaası, 1929, s. 69'dan Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 17 Şubat 1336. Bu cümle bugünkü Türkçe ile şöyle ifade edilebilir: « (...) Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri, devletin ve ulusun geleceğinin adaletli ve sürekli bir barışa kavuşması için göstereceği özverinin en son sınırı olan ilkelerinin hepsinin uygulanabileceğine inandığını ve sözü geçen ilkeler dışında Osmanlı Saltanat ve toplumunun varlığının olanaksızlığını kabul ve onaylamıştır.» Ünsal Yavuz, Atatürk, imparatorluktan Milli Devlete, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 58.

157) Soysal, op.cit., s. 60.

158) Ibid., s. 61'den Okandan, op.cit., s. 416.

159) Soysal, loc.cit.

D. Milli Mücadele Dönemi

Milli Mücadele dönemindeki dış politika Parlamento arasındaki ilişkileri değerlendirmek, ilk anda biraz karışık görünebilir. Çünkü, Milli Mücadelenin 19 Mayıs 1919'da başladığı kabul edildiğinde, önce, 1920'de, Misak-ı Milli'yi kabul eden; çok kısa bir süre sonra da kapanan Meclis-i Mebusan ile karşılaşılmaktadır. Fakat, her şeye karşın, Milli Mücadele dönemi parlamentosu olarak, yalnızca ilk TBMM'nin kabul edilmesi doğru olandır.

Milli Mücadelenin başlamasından yaklaşık bir yıl sonra kurulan ilk TBMM, 1923'deki genel seçimlere kadar görev yapmıştır. Bu dönem, normal olmayan bir dönemdir, bir savaş dönemidir. Böylesi bir dönemde görev yapan bir parlamentonun, ilk TBMM'nin, özellikle dış politika konusundaki tutumu, davranışları, Cumhuriyet dönemine göre, şaşılacak ve saygı duyulacak kadar olgun ve sağlıklıdır. Ancak, yine de bu durumu abartmadan incelemek, değerlendirmek gerekmektedir. Fakat böylesi bir yaklaşım da, elbette, TBMM'nin Türk siyasal tarihindeki çok özel yerini gözardı etmeyi beraberinde getirmemelidir.

Parlamentonun iç politika ya da yalnızca «iç» ile sınırlı olduğu düşüncesinin yaygın olması nedeniyle, TBMM'nin işlevi ilk anda yadırganabilir. İlk TBMM'nin varlık nedeni, ülkenin savunulmasından kaynaklanmaktadır. TBMM, «dış»a karşı kurulmuştur. Meclis'in varlığının temel nedeni, «ülkeyi «dış» tehlikeden kurtarmaktır; fakat dış tehlike, aynı zamanda, «içeride»dir.»(160) Ülke işgal altında olması, siyasal iradenin (otorite) uygulayacağı politikada iç ve dış boyutlarını ortaya ayrı ayrı koymasını, pek de olanaklı kılacak ortamı sağlamamıştır. Denilebilir ki 1918'den sonra «iç» ve «dış» artık birbirine karışmıştır.(161)

---

160) Ibid., s. 81.
161) loc.cit.

Bu dönemdeki «dış politika» olgusundan, düşmanla fiili uğraşma durumundan öteye geçilerek, Türkiye'nin dış alem karşısındaki tutumunu belirleme ve yönlendirme de amaçlanmaktadır. TBMM, bu konuda tek yetkili olarak da kendisini görmektedir. TBMM, ilk toplantısının üzerinden henüz bir buçuk ay geçmeden, Türkiye ile dış alem arasındaki hukuksal bağlantılar bakımından tek yetkili organın kendisi olduğu anlamına gelen bir karar almış ve 7 Haziran 1920 günü, «16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul hükümetince aktedilen bilcümle mukavelât, uhudat vesaireyi keellemyekün» sayan bir yasa çıkarmıştır.(162) Ayrıca,Meclis,18 Temmuz 1920 günü bir kapalı oturumda «Misak-ı Milliye sadakat yemini» ederek (163) Türkiye'nin milli kurtuluşu için kendi kendisine adeta bir «misyon» vermiştir.

Milli Mücadele döneminde, yasamanın, dış politika alanında yürütmeye ne kadar müdahale etmek isteği taşıdığı, belki de en açık olarak «Ermenistan istizahı»nda görülmektedir. Vekiller Heyeti, 1920 yılı sonlarında bir yandan Moskova Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmaya çalışırken, bir yandan da durumun uygun olmasından yararlanarak, Doğu cephesinde harekete geçip, Ermenileri barış görüşmelerine yanaşmaya zorlamıştır. Bazı mebuslar, bütün bu işlerde, TBMM'nin «dinleyici» durumunda bırakıldığı düşüncesindedirler. Sonradan ikinci Grup üyeleri arasında yer alan Erzurum Mebusu İsmail Bey ve rüfekası, 15 Kasım 1920 günü Meclis Başkanlığına sundukları gensoru önergesinde,

> **«TBMM bütün meham-ı umura vaztülyed olup,vekiller, Meclis mukarreratının tenfizine memur olduğuna nazaran, harp ve sulh mesail-i mühimmesinin Meclis mukarreratı ile cereyanı lüzumu meydanda iken, Heyet-i Vekile Ermenistan'a taarruz ve Ermenistan'la sulh mesailinde Mec-**

162) Yücekök, op.cit., s. 126'dan A.G.Bogne et al., «Members of the House of Representatives and Process of Modernization,» The Journal of American History, C. 63, No: 2 (September 1976) s. 272-302.

163) Soysal, op.cit., s. 81.

lisi sami mevkiine tenzil etmiş olduğu gibi, bugün şark-ı alem politikasının merkez-i cereyanı olan Moskova'ya yeniden bir sefir-i kebir izamı teşebbüsatı Meclis-i Alinin reyi alınmaksızın ve bundaki lüzum ve mecburiyet Meclise izah edilmeksizin yapılmakta olduğundan, Heyet-i Vekileyi Meclis-i Alinin teşekkülünü esasından mahveden bu hale ne gibi mülahazın sevketmiş olduğunun bugün müstaceliyetle Hariciye Vekaletinden istizah olunmasını teklif eyleriz». (164)

denmektedir.

Mebusların bu önergeleri Hükümet tarafından kabul edilmiş ve üç gün sonraki gündeme konmuştur. 18 Kasım 1920 birleşiminde, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Moskova'da bulunduğu için, yerine Hariciye Vekaleti Vekili Muhtar Bey açıklama yapmış, Mustafa Kemal Paşa da, askeri durum hakkında yaptığı kısa bir konuşmayla bu açıklamayı tamamlamıştır. Muhtar Bey'in konuşmasındaki en ilgi çekici nokta, dış ilişkilerin hep Meclis ile birlikte yürütülemeyeceğini belirten sözleridir.

«(...) Heyet-i Vekile'nin teşebbüs ettiği muamelat bizzat sulh akdi demek olmayıp, ancak akd-i sulhü izhar edecek birtakım teşebbüsat-ı siyasiyeden ibarettir. Muamelat-ı siyasiyenin ilk hatvesinde Heyet-i Vekile ve Hariciye Vekili tarafından vâki olan teklifatın mukabil taraftan reddedilmesi ihtimali mevcut olduğundan, bunların evvelemirde Meclis-i Aliden geçirilerek bir karara raptı elbette Meclis-i Alinin şeref ve haysiyetiyle mütenasip olmayacak bir hal ihdas edebilirdi... Heyet-i Vekile Ermenistan'la akd-i sulh etmemiştir. Meclis-i Alinin bu hususta hukuku tamamiyle mahfuzdur... İkinci kısma gelince, Moskova'ya sefir tayini meselesi... Pekala hatırnişanınızdır ki, Heyet-i Aliniz müteaddit ve-

164) loc.cit.

sail ile Heyet-i Vekile'nin memurinin nasp ve azlinde tamamiyle serbest olduğuna karar vermişti... Sefirin bir memurdan başka bir sıfat ve selahiyeti yoktur, bir memurdur (...)»(165)

Bu konuşma üzerine Meclis'te oldukça heyecanlı bir görüşme başlamıştır. öylesine ki, Malatya Mebusu Sıtkı Bey'in saptamasıyla, Meclis'in «... bidayet-i küşadı olan 23 Nisan [1920] tarihinden bugüne gelinceye kadar böyle heyecanlı bir müzakere devam etmemiştir.»(166)

Görüşmede, sonradan ikinci Grup üyeleri arasında yer alan Karahisarısahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey, «(...) mütarekeyi Meclis-i Alinize teklif etmek ve Meclis-i Alinizin muvafakatı alındıktan sonra tebliğ etmek icabederdi(...)»(167) derken, yine ileride ikinci Grup üyelerinden olan Ertuğrul Mebusu Necip Bey, «(...) Ali Fuat Paşa mebustur. Mebusun sefir olması Meclis'in muvafakatine bağlıdır(..)»(168) demiştir. Fakat, Meclis'teki bu ilk muhalefet grubunun çabaları bir sonuç vermemiş ve Trabzon Mebusu Hüsrev Bey'in sunduğu «yeterlik önergesi» kabul edilerek, güvenoyuna başvurulmadan görüşmeler sona erdirilmiştir.(169)

İlk TBMM'de,«yasama» ve «yürütme»nin birbirlerine görev alanlarında karışması bakımından gösterilebilecek önemli örneklerden biri de, dış görüşmeler için görevlendirilen heyetlerin çoğunlukla Meclis üyelerinden oluşturulmasıdır. El-

---

165) Ibid., s. 81-82'den TBMM Zabıt Ceridesi, (yeni harflerle, I. Dönem, C.3 (7 Haziran 1920), s. 126-132.

166) M.Soysal, op.cit., s. 82'den Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da (1919-1921)-I, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, Atatürk ve Devrim Serisi No: 7, 1959, s. 77.

167) M.Soysal, op.cit., s. 82.

168) M.Soysal, op.cit., s. 83'den TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C.5, s. 399.

169) M.Soysal, op. cit., s. 84'den TBMM Zabıt Ceridesi, s. 377.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

bette burada, hukuksal yapının olduğu kadar, fiili koşulların da etkisini gözardı etmemek gerekmektedir. Milli Mücadele dönemi Türkiyesi'nin bütün Anadolucu «kadro»su ve «elit»i TBMM'de toplanmıştır. Dış görüşmeler gibi, oldukça deneyim, bilgi ve yetenek isteyen işler söz konusu olduğu zamanlarda, ister istemez,heyetleri Meclis içerisinden oluşturmak zorunlu olmuştur. Kaldı ki, büyükelçilere varıncaya kadar bütün dış temsil kadrosunun «ihtilalci»lerden seçilmesi de, köklü siyasal sistem değişikliğine uğrayan ülkelerde sıkça görülen (170) ve «ihtilalin doğası»na uygun bir olgudur.

Heyetlerin TBMM üyelerinden oluşturulması, bunların Meclis tarafından «seçildiği» biçiminde anlaşılmamalıdır. (171) Burada da, fiili gereksinimler ağır basmış ve heyetler doğrudan doğruya yürütme organı tarafından kurulmuştur. Ancak, üyelerin «mebus» olması, hepsi için Meclis'ten izin alınmasını gerektirdiğinden,ortada bir çeşit «seçilişin Meclis tarafından uygun bulunması» vardır.Bunun da en tipik örneği, Lozan Heyeti üyelerine izin verilmesi dolayısıyla Meclis'te yapılan hararetli görüşmelerdir. Lozan Heyeti, Milli Mücadele döneminin en bunalımlı olaylarından biri olmuş,(172) TBMM'deki muhalefetin en şiddetlilerine bu süreçte rastlanmış ve milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesi kararına kadar varan gelişmeler, büyük bir olasılıkla, bu olaydan sonra başlamıştır.(173)

«Heyet-i Murahhasa»nın İsviçre'ye hareketinden önce, TBMM'de uzun ve hareretli görüşmeler olmuştur. Hariciye Vekili ve Heyet Başkanı İsmet Paşa, Lozan'da izlenecek tutum hakkında açıklamalar yapmış ve «heyetimiz için Meclis-i Alinin daimi müzahareti tevfikat-ı ilahiyenin tecellisine vesi-

---

170) Ibid., s. 381.
171) Ibid., s. 381-382. Bu konuda bkz. Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.243-250.
172) loc.cit.
173) Ibid., s. 382.

le olacaktır» demiştir.(174) Ancak,o günler,Meclis'teki ikinci Grup muhalefetinin en şiddetlendiği günlerdir ve Lozan Heyetine muhalefetten temsilci alınmaması, Meclis'teki konuşmaların eleştiri dozunu daha da arttırmıştı. Örneğin, ikinci Grup'ta yer alanlardan Lazistan Mebusu Ziya Hurşid, yapılacak Lozan görüşmeleri dolayısıyla söz aldığı zaman, yalnız Konferans hakkında dileklerde bulunmakla kalmamış, Heyetin «kuvvetsiz» olduğunu ima edecek sözler söylemiştir.(175) 3 Kasım 1922 birleşiminde, o zamana kadar görülmemiş sayıda mebus söz almıştır. Bu mebuslar, Düyun-u Umumiye'den hukuk-u adliyeye, Kürdistan sorunundan Kıbrıs'a kadar birçok konuya değinmiş ve Heyetin dikkat etmesi gereken noktaları belirtmişlerdir. Görüşmeler sona erdiğinde Meclis Başkanlığına verilen, çeşitli dileklerle dolu önerge sayısı 21'i bulmuş; sonunda, bütün önergelerin «Heyet-i Murahhasa riyasetine tevdi edilmesi» kararlaştırılmıştır.(176)

Birinci TBMM'de, dış politika konusundaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından klasik denetleme yollarına oldukça sık başvurulmuştur. Yalnız, örneğin, sözlü soruların nitelik ve içeriğinde tam bir tutarlılık bulmak olanağı yoktur. Örneğin, «Spa konferansı reisi Mösyö Millerand tarafından verilen cevabı notada müstamel tabirattan dolayı Heyet-i Vekile'nin ne gibi teşebbüsatta bulunduğuna dair Hariciye Vekaletinden» soru (177) sorulduğu gibi, aynı Vekaletten «mesaili hariciye hakkında izahat» verilmesi istenmektedir.(178)

Bazı olaylar Meclis'te geniş tepki uyandırmakta ve denetleme yollarını düzene koyacak tam bir parti yapısı ve mekanizması varolmadığı için,aynı olayla ilgili soru ve gensoruların arkası kesilmemektedir. Örneğin, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya giderken Padişah Vahdettin ile

---

174) Bu konuda ayrıca bkz. Demirel, op.cit., s. 505-507.
175) Soysal, op.cit., s. 92.
176) loc.cit.
177) i Soysal, op.cit., s. 89'dan TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, s. 68-69 (3 Ağustos 1920).
178) Ibid., C. 15, s. 283 (2 Ocak 1922).

görüşmesi ve bunun daha önceden Ankara Hükümeti tarafından kararlaştırılmış olması, Meclis'i galeyana getirmiş, aynı konuyla ilgili iki güvenoyu önergesi ve iki soru önergesi verilmiştir. Açılan gensoru görüşmelerinde, hem Hariciye Vekaleti Vekili Mahmut Celal Bey, hem de Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa açıklama yapmak zorunda kalmış, bunlar da yeterli görülmeyince, Mustafa Kemal Paşa söz alıp «Yusuf Kemal Bey'in Halife ile görüşmesi salahiyeti dahilindedir» biçiminde açıklamada bulunmuştur. Daha sonra yapılan açık oylama hükümet lehine sonuçlanmıştır.(180)

Milli Mücadelenin, dış politika açısından da oldukça önem taşıyan, özelliklerinden biri de, yönetiliş tarzıdır. Bu dönemde geçerli olan ve kullanılan «TBMM Hükümeti» deyimi, yalnızca bir hukuksal anlamdan ibaret kalmamıştır. Belki de Kurtuluş Savaşının en önemli başarı sırlarından biri budur. Mustafa Kemal, «Milli Mücadele Hareketi»nin örgütlenmesinde, yürütülmesinde ve sonuçlandırılmasında başrolü oynamaktadır; fakat harekette, başlangıçtan itibaren «kollektif» davranışın gücü vardır.(181)

Milli Mücadele, Türk tarihinde siyasal açıdan iç ve dış unsurların kesiştiği bir noktaya rastlamaktadır. -Neredeyse- III. Selim zamanından beri süregelen «iktidarın sınırlandırılması» ve «devletin, elinde kalan son topraklara sahip çıkması» biçimindeki iki çaba, bir savaş kavşağında biraraya gelmişlerdir. Ancak bu çabalar çatışmamış, fakat yanyana gelince, yeni bir dinamizm yaratan unsurlar olarak bir noktada birleşmişlerdir.(182)

Milli Mücadele dönemi, bir «ölüm-kalım» niteliği taşımasına karşın, iktidarın sınırlandırılması bakımından kendinden önceki dönemlere oranla daha ileri bir aşamadadır.

---

180) Ibid., C.18, s. 60-73 (6 Mart 1922).
181) Soysal, op.cit., s. 77.
182) Ibid., s. 77-78.

Normal olarak daha otoriter yönetimlere yol açması gereken bir dış tehlike durumu, Türkiye'de ters yönde bir sonuç doğurmuştur. Dıştan gelen tehlike, içeride, iktidarın halk yönetimine doğru kaydığı, meşruiyet kaynağını değiştirdiği bir dönemin en önemli aşamasına rastlamaktadır. Bu durum, Milli Mücadele süresince, dış ilişkilerin yürütülmesini son derece ilginç bir duruma getirmiştir.(183)

Ancak, belirtmek gerekir ki, «Meclis Hükümeti» sistemi, Milli Mücadele sırasında rastgele ortaya çıkmış bir sistem, Mustafa Kemal'ın benimseyip, ayrıntılarını planladığı bir genel sistemin bir aşamasını oluşturmaktaydı. Mustafa Kemal, hem Milli Mücadele ruhuyla Ulusal Kurtuluş hareketini gerçekleştirmek, hem de bu kurtuluştan sonra, devletin, temelde siyasal olmak üzere tüm bünyesini ve sistemini değiştirmek niyetindeydi. Meclis Hükümeti sisteminin kabul edilişi, daha başlangıçtan itibaren böyle bir değişikliğin temellerini atmakla birlikte, bu gidişin göze çarpacak bir açıklıkla ortaya çıkmasını ve Padişahlığı vazgeçilmez bir kurum olarak kabul eden çevrelerde gereksiz tepkilerin uyanmasını önlemiştir.(184)

Milli Mücadele'nin en önemli özelliklerinden biri de, TBMM adına yürütülmüş olmasıydı. Bu, bir Anayasa gereğiydi; çünkü 1921 Anayasasında, yasama ve yürütme organları arasında kesin bir ayırım yapılmamış, «Meclis Hükümeti» sistemi benimsenmişti. 1921 Anayasasının üçüncü maddesinde bu durum, «(...) Türkiye Büyük millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi hükümeti ünvanını taşır» biçiminde ifade edilmiştir. Nitekim, Milli Mücadele sırasında yapılan eden Meclis tartışmalarında, bu Anayasa hükmünün etkileri açıkca görülebilmektedir. Meclis, olayları enine boyuna tartışmış ve Milli Mücadele sürecine, kabine ve başkanlık sistemlerinde görüldüğünden daha geniş ölçüde müda-

183) Ibid., s. 78.
184) loc.cit.

halelerde bulunmuştur. Fakat, Meclis Hükümeti sistemine karşın, Milli Mücadelede liderlerin başrolü oynadığı, hatta, bu hareketin Mustafa Kemal tarafından örgütlendiği, yürütüldüğü ve sonuca ulaştırıldığını, buna karşılık Meclis'in, durumları tartışan bir «forum» olmaktan pek ileri gidemediğini söylemek de yanlış olmasa gerektir. Bu yüzden, 1921 Anayasasının açıkça benimsediği Meclis Hükümeti sistemine karşın, Milli Mücadele döneminde, yürütme yasamaya egemen olmuştur.(185)

E. Tek Parti Dönemi

Bazı tek partili sistemlerin partilerinin varoluş nedenleri, varlıkları, işlevleri ve siyasal sistem içerisindeki yerleri, belli bir kurama (ideoloji) dayanmaktadır. Bazı partilerse, ülkelerinin belli dönemlerinde, siyasal ve toplumsal olayların gelişimi ve ülke koşulları ve gerçeklerinin zorlaması sonucu kurulmuş, ülkenin siyasal sistemi, neredeyse doğaçlama olarak tek partili biçimde oluşmuştur.(186)

Tek partinin resmi bir iktidar doktrinine dayanıp dayanmaması önemli bir ölçüttür. Bu, özellikle yasama-yürütme ilişkilerinin incelenmesinde, bu durum ayrı bir önem kazanmaktadır.(187) Hele, dış politika açısından, bu önem bir kat daha artmaktadır.

Türkiye'deki tek partili sistemi, yukarıdaki sınıflandırma çerçevesinde, belli bir dönemde, siyasal ve toplumsal olayların gelişimi ve ülke koşulları ve gerçeklerinin içerisinde doğmuş kabul etmek gerekir. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye Cumhuriyeti, bir tek partili sistem oluşturmak dü-

---

185 Ibid., s. 77.
186 Ibid., s. 101. Bu konuda geniş bir kaynak olarak bkz. Mete Tuncay, T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), 2. b., İstanbul, Cem Yayınevi, 1989.
187) Ibid., s. 102.

şüncesiyle kurulmamıştır. Ancak, «Kuvayı Milliye Ruhu»nu (188) temsil eden Birinci TBMM'nin demokratik ve çoğulcu yapısı, süreç içinde bir otoriter tek parti yönetimine dönüşmüştür denilebilir.(189)

Türkiye'de tek parti dönemi olarak daha çok, her nedense, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi algılanmakta ve anımsanmaktadır. Oysa ki, Türkiye'de 1923'den (190) 1946'ya

---

188) Bu deyim, Samed Ağaoğlu'na aittir. Bkz. Samed Ağaoğlu, Kuvayı Milliye Ruhu (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi), İstanbul, Ağaoğlu Yayınları, 1965. Ağaoğlu, «Kuvayı Milliye Ruhu»nu şöyle açıklamaktadır:

> «Bütün dünya tarihinde millet meclisleri arasında milletin kaderine en küçük noktalara kadar bu kadar hakimiyet ve iktidara el koymuş başka bir meclis gösterilemez. Ona, bu yetki yalnız birinci Esas Teşkilat Kanununda (Anayasa) yazılı olan, "Türkiye Büyük Millet Meclisi millet kaderine kayıtsız ve şartsız hakimdir." hükmünden gelmiyordu. Çünkü o meclisin kullandığı yetki yazılı hükümlerle ilgili olmayan bir kaynaktan doğuyordu. İşte o kaynak "Kuvay-i Milliye Ruhu" idi.
>
> «Kuvay-i Milliye Ruhu yüksek bir siyasi olgunluk seviyesine gelmiş bir milletin, bu siyasi kudretini en azametli ve göz kamaştırıcı bir şekilde kullanmasından başka bir şey değildir. Bu kullanışta her çeşit ve ferdi endişe ve iktidar sıfıra indirilmiş ve her yetki en büyük sorumlulukla karşı karşıya konulmuştur. Büyük Millet Meclisinin murakebe ve kontrolü gizli ve açık oturumlarla sert, amansız, müsamahasız ve aralıksız bir şekilde devletin bütün işlerine kadar götürülmüştür.»

Ibid., s. 38.

189) Cemil Koçak, «Siyasal Tarih 1923-1950,» Türkiye Tarihi, C.4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980), İstanbul, Cem Yayınevi, 1989, s. 85.

190) Türkiye'de tek parti döneminin başlangıcını Milli Mücadele yılları değil, Halk Fırkası'nın kuruluş tarihi olarak almak daha doğru olur. Halk Fırkası Nizamnamesi 9 Eylülde kabul edilmiş, Fırka ise 11 Eylül'de resmen kurulmuştur. Kuruluş dilekçesi ise, ancak 23 Ekim'de Dahiliye Vekaletine verilmiştir. Bununla birlikte, Halk Fırkasının kuruluş tarihi, daha simgesel bir tarih olan 9 Eylül 1922 (İzmir'in Türk ordusu tarafından Yunan işgalinden kurtarıldığı gün) kabul edilmiştir. Ibid., s. 90. ve Soysal, op.cit., s. 102.

kadar, hatta, iktidarın el değiştirdiği tarih alınacak olursa 1950'ye kadar süren bir dönem söz konusudur.(191) Atatürk'lü tek parti döneminin, kendi mantığı içinde ve zamanın iç ve dış siyasal konjonktürü açısından bakıldığında, tartışılmasının fazlaca bir anlam ve değer taşamıyacağı, kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Tek parti döneminin inönü ile özdeş görülmesinin en önemli nedeni, 1938'den 1950'ye kadar Cumhurbaşkanlığı yapan inönü'nün, görevinin yarısının, 1939-1945 arasındaki ikinci Dünya Savaşına rastlaması ve bu dönemde de savaş ortamının doğasından ve gereklerinden kaynaklanan nedenlerle, bir barış ortamına göre daha az hoşgörülü ve sert bir tutum izleyen, «otoriter».bir siyasal iktidarın varlığı olsa gerektir.

Dış politika açısından, tek parti sistemindeki yönetim anlayışının (felsefe/zihniyet/yaklaşım), Atatürk dönemi ile inönü dönemi arasında temel bir fark bulmak güçtür.

Genel olarak denilebilir ki, bütün tek parti dönemi süresince, dış politikayla ilgili tüm gelişmeler, Cumhurbaşkanı tarafından dikkatle izlenmiş ve dış politikadaki tüm önemli ve temel kararlar, yine Cumhurbaşkanı tarafından alınmıştır. Dışişleri Bakanları, dış politika belirleyicisi ve yöneticisi olmaktan çok, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen dış politikanın sadık birer uygulayıcısı olmuşlardır. Dışişleri Bakanları, hazırlık aşamasında, Bakanlık Genel Sekreterinin yardımıyla başlıca rolü oynamıştır. Bu süreçte dışişleri bürokratları gerekli raporları hazırlayıp seçenekler oluştur-

---

191) Burada, 17 Kasım 1924'den 5 Haziran 1925'e kadar süren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 6 Ağustos 1930'dan 18 Aralık 1930'a kadar süren Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerini dışarıda tutmak gerekiyor. Fakat, bu denemelerin, özellikle dış politika konusunda, yasama-yürütme ilişkilerine köklü bir değişiklik getirmediği düşünülürse, aradaki kesintiler, konu bakımından hiç de önemli değildir. Dolayısıyla, dış politikada yasama yürütme ilişkileri incelenirken 1923-1946 arası bir bütün olarak ele alınabilir. loc.cit.

maktaydılar.(192) Konu Başbakan düzeyinde ele alındığında, gerekiyorsa Genelkurmay Başkanı'na danışılmaktaydı. Son sözü söyleyense Cumhurbaşkanı olmaktaydı. Ancak, kimi zaman, Atatürkün de, İnönü'nün de dış politikayı yönlendirici direktifleriyle bu süreç yukarıdan aşağıya doğru işlemiştir.(193)

Tek parti döneminde, fakat özellikle de İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu savaş sürecinde, yönetimde son söz hep «Çankaya»da olmuştur. İnönü, her ne kadar Başbakanlığı sırasında, Cumhurbaşkanı olan Atatürk'ün, dış politika konularında Başbakan olarak kendisine danışmaksızın karar almasına ve bu kararlarıda Dışişleri Bakanı kanalıyla uygulamasına ve o aşamada kendisini devre dışı bırakmasına tepki duymuşsa da, kendisi Cumhurbaşkanı olduğunda bu yöntemi değiştirmemiş ve aynı biçimde uygulamıştır.(194) Ancak iç politika konularında karar alma süreci, dış politika konularına göre bir ölçüde farklılık göstermektedir.(195) Yine, bu dönemin dış politika gelişmeleri ve sorunları, belirleyici nitelikte ve sürekli olduğundan, Çankaya'nın iç politika kararlarında hükümeti daha serbest bıraktığı söylenebilir. İç politika konuları daha çok hükümete ya da ilgili bakanların insiyatifine bırakılmıştır. İnönü'nün, iç politikada temel yönü ve genel çerçeveyi belirlemek dışında, ayrıntı sayılabilecek konulara karışmadığı söylenebilirse de, bütün gelişmeleri yakından izlediği de bilinen bir gerçektir.(196) Zaten özellikle de böylesi bir savaş ortamında «iç politika» ve «dış politika»

---

192) Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma, Ankara, Yurt Yayınevi, 1986, s. 392-393.

193) İsmail Soysal, Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993), İstanbul, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993, s. 37.

194) Koçak, op.cit., s. 393.

195) Ibid., s. 395.

196) loc.cit.

biçiminde bir ayrımı da keskin çizgilerle yapabilmek söz konusu değildir.(197)

Savaş sürecinde dış politika konuları ve sorunları, genellikle ne TBMM'de ve ne de CHP Meclis Grubunda ele alınıp tartışılmamışlardır.

Dış politikayla ilgili kararlar, dar bir kadro içinde, fakat son sözü söyleme yetkisi sürekli Cumhurbaşkanında olarak, Çankaya'da alınmış ve dış politika, ana çizgileriyle orada belirlenmiştir.(198)

Tek parti döneminde, dış politikada karar alma sürecinde, dış politikada karar alma sürecinde Bakanlar Kurulu, genellikle devre dışı bırakılmıştır. Bakanlar Kurulunun dış politikada karar alma sürecinde devre dışı bırakılmasının

---

197) Bu konuda Metin Toker'in saptaması şöyledir:
«Cumhurbaşbakanı, bütün harp yılları boyunca tam bir Milli Şef gibi hareket etti. Meclis,hükümet hukuken vardılar. Fakat politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare ediyordu. Politika ise, o tarihte, iç ve dış politika diye kesin çizgiyle ayrılmıyordu. Dolayısıyla bir bütün teşkil ediyordu.» Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1970, s. 21-22.

198) Koçak, op.cit., s. 393. Bu dönemde, Dış politika konuları bir uzmanlık alanı olarak görülmekte ve bu görüşle yönetilmektedir. Refik Saydam'ın Başbakanlığı döneminde dış politika konularıyla yakından ilgilenmediği sezilmektedir; bunun yanısıra o dönemde Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakanı olarak İnönü ile yakın çalışma içindedir ve dış politikanın temellerinin çizilmesinden birinci derecede sorumludur. Doğal olarak kararların son onay yerinin bizzat İnönü olduğu ve dış politikanın son olarak onun tarafından belirlendiği unutulmamalıdır. Saraçoğlu,kendi hükümeti döneminde Başbakan olarak dış politikayla Saydam'a oranla daha yakından ilgilenmiştir. Numan Menemencioğlu da, bu dönemde ülkenin dış politikasının yönetildiği dar çevre içinde yer almaktadır. Dönem boyunca İnönü, Saraçoğlu ve Menemencioğlu üçlüsünün, dış politikanın gerçek mimarları olduğu söylenebilir. Ancak, dış politika alanında onlara büyük ölçüde yardımcı olan ve son derece yetenekli bir bürokrat kadrosu olduğu da unutulmamalıdır. Ibid., s. 393-394.

nedenlerinden biri, gizliliği korumaktır. Bir diğer nedense, kabine üyelerinin dış ilişkiler, dış politika alanında yeterince bilgi ve deneyim sahibi olmadığı düşüncesiydi.(199) Bu düşüncenin, özellikle ve öncelikle, elbette Atatürk ve İnönü'de egemen olduğunu düşünmek gerekir.

Bir siyasal kurum olarak, etkili bir belirleyici niteliğiyle dış politikada karar alma sürecinde yer alması gereken parlamento da (TBMM), tek parti döneminde, özellikle de ikinci Dünya Savaşı sırasında, oldukça etkisiz durumdadır. Daha doğrusu etkisiz kılınmıştır. Bu dönemde iki Cumhurbaşkanın karizması ve Cumhuriyeti kuran asker-sivil bürokratların sınırsız iktidarları, yalnızca toplumu değil, parlamentoyu da büyük ölçüde «vesayet altında» tutmuştur. Dolayısıyla parlamento, yürütme karşısında «teslimiyetçi» bir nitelik taşımıştır.(200)

Bu dönemde, dış politika alanında TBMM'nin hemen hiçbir işlevi olmamıştır. TBMM'nin, dış politikanın belirlenmesi ve denetlenmesi sürecine katılmak isteği yönünde bir niyeti/yaklaşımı ve çabası da esasen mevcut değildir.

Aslında TBMM, dış politika alanında olduğu gibi, iç politikada da bir tartışma ya da denetleme organı olmamış/olamamıştır. TBMM ,yalnızca Hükümet tarafından getirilen, Çankaya'da belirlenmiş ve Parti Meclis Grubunda onaylanmış kararları bir «formalite olarak» yasal duruma getiren bir me-

---

199) Yücekök, Siyaset ..., s. 122.

200) Koçak, loc.cit. «(...) Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetleri, Meclis Grubu ile ve dolayısıyla Meclisle birlikte iş görürlerdi (...) Partinin Meclis Grubu Meclis faaliyette iken her hafta muntazam surette toplanır, iç ve dış politika meselelerini serbestçe görüşürdü. Partili milletvekilleri Hükümet üyelerine kayıtsız sorular ve tenkitler tevcih ederlerdi. Bu denetlemeler neticesinde çekilmek zorunda kalan bakanlar olurdu.(...)» Tahsin Bekir Balta, «Türkiye'de Yasama-Yürütme Münasebeti,» incelemeler, Ankara, SBF Yayınları No: 100-82, İdari İlimler Enstitüsü Yayınları No: 9, 1960, s. 45.

kanizmanın son dişlisini oluşturmuştur. Gelen önerileri-savaşın sonuna dek-hep oybirliğiyle kabul eden TBMM, bu niteliğiyle, sürecin/formalitenin gerektirdiği işlemi yerine getiren bir kurum olmuştur. Gerçi bu, TBMM'de hiç tartışma yada eleştiri olmadığı anlamına gelmemelidir. Bazen son derece ılımlı ve dikkatli eleştiriler yapılmakta, fakat CHP tüzüğüne göre TBMM'de Grupta alınan kararlar doğrultusunda oy kullanmak, parti disiplini açısından zorunlu olduğundan, bizzat eleştiri yapanlar da, sonuçta önerilere olumlu oy kullanmak zorunda kalmaktaydılar.(201)

---

201) Weisband bu konuda şu yorumu yapıyor:

«(...) kararları Meclis'e onaylanması için değil-çünkü bundan nasıl olsa kuşkuları yoktu-meşruluğunun onaylanması için sunuyorlardı (..) Grubun, İnönü'nün (...) aldığı bir kararı kabul etmemesi düşünülemezdi. Meclis Dışişleri Komisyonu, hükümetin ve onun asıl başının, yani İnönü'nün, çizdiği politikayı süreklii izleyen bir komiteden başka birşey değildi aslında.

«Kısacası, anlaşıldığı kadarıyla işler bir çember içinde yürütülüyordu; Meclis, yetkilerini gerek kendisi, gerekse Cumhuriyet adına kullanmak üzere, Cumhurbaşkanına emanet etmişti; buna karşılık İnönü de dış politika kararlarında Meclisin onayını aramaktaydı. Meclis, gerçek oturumundan önce, Meclis Grubu olarak kendiaralarında bir anlaşmaya varıyordu; böyle olunca da, hiç şaşmaz bir biçimde hükümetin güttüğü siyaseti onaylıyordu (...) Toplantılar bazen sert geçmekle birlikte (...) saptanan politikanın yönünü, hiç demeyelim ama, pek az değiştirebiliyordu. Bu da, o dönemde Meclis Genel Kurul ve Meclis Grubu üyeliğinin ne kadar sınırlı bir görev olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Üyeler dış politika kararlarında genellikle hiç bir rol almamayı tercih ediyorlar ya da sözün gelişi, İnönü'nün avcu içinde bulunuyorlardı.» Edward Weisband, İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası, çev. M.Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1974, s. 59-62. Bu konuda ayrıca bkz. ————, Turksh Foreign Policy 1943-1945, Small State Diplomacy and Great Power Politics, b.y.y., Princeton University Press, 1973, s. 60-70 ve Selim Deringil, Turkish Foreign Policy During the Second World World WorWan «Active» Neeutrality, Wiltshire, Cambridge University Press, 1989, s. 41-45.

TBMM'nin denetim görevini aslında CHP Meclis Grubu yerine getirmiştir.(202) Parti Grubu, iç politikayla daha yakından ilgilenmiş, bu alanda yapılan görüşme ve tartışmalar hiçbir zaman önemli bir önerinin geri çevrilmesi ölçüsüne varmamıştır. Hükümet önerileri önce Parti Meclis Grubunda kabul edilmekte ve daha sonra TBMM'de yasalaşmaktaydı.(203) Fakat, bir tek partili sistemin parlamentosunu, denetim işlevini ve görevini Parti Grubuna bıraktığı gerekçesiyle suçlamak da doğru olmayacaktır. Parti Grubu, olsa olsa Parlamentonun (TBMM) küçük ölçekte örgütlenmiş bir biçimidir.

Tek parti döneminin dış politikayla ilgili önemli olaylarına bakarak, bunlar hakkında Parti Grubunun önemli görüşmelerde bulunduğunun tahmin etmek güç değildir. Özellikle ikinci Dünya Savaşı boyunca önemli kararların, Parlamentoda «nispi bir sükunla ve tasvip havasıyla karşılanması» bunlar hakkındaki Grup görüşmelerinin de aynı koşullar içinde gerçekleştiğini düşündürmemelidir. Fakat, bütün bu görüşmelerde son sözün Hükümette, daha doğrusu Partinin lider kadrosunda bulunduğunu da unutmamak gerekir. Ancak, Grup, lider kadrosunu denetleyen bir organ olarak değil, daha büyük bir olasılıkla, Parti ve Hükümet çalışmalarının yukarıdan aşağıya iyi denetlenebilmesi için, bu kadroya yardım eden bir mekanizma biçiminde çalışmıştır. Hatta, CHP'nin 1939 Kurultayından sonra oluşturulan «Müstakil Grup», içtenlikle ve tam bir verimlilikle işlemediği görülen bu denetleme mekanizmasının düzeltilmesi için düşünülmüş ve uygulanmış bir yöntemdir. Yine, Müstakil Grup, denetlemedeki fiili gücü arttırmaktan çok, denetlemenin teknik noksanlıklarını gidermek ve ayrıntılar üzerindeki incelemeleri tamamlamak açısından yararlı olmuştur denilebilir. Bu nedenle, Müstakil Grup denemesinin,

---

202) «(...) Meclis murakabesi, CHP'nin tek parti devrinde işlemiyor, bir dereceye kadar yerini Partinin Meclis Grubunca yapılan murakabe tutuyordu. Bu murakabe devamlı surette cereyan ederdi. Grup, Meclisin toplantı zamanlarında haftada bir gün muntazam surette toplanır, hükümet işlerini görüşürdü. Hükümet, Grupla sıkı temas halinde bulunurdu(...)» Balta, op.cit., s. 49.

203) Koçak, op.cit., s. 396.

dış politikadaki denetlemeye yeni bir unsur getirdiği söylenemez. Bu anlamda, ikinci Dünya Savaşı süresince, Müstakil Grup Başkanvekili Ali Rânâ Tarhan tarafından TBMM Genel Kurulunda yapılan dış politika konuşmaları ile Hükümet üyelerinin ya da «ana grup»tan olanların konuşmaları arasında, temelde, hatta ayrıntıda, biçimde bile bir fark bulmak neredeyse olanaksızdır. (204)

Tek parti döneminin hükümetleri gerektiği zaman, dış politika konuları için araverme sırasında, TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağırmaktan da çekinmemişlerdir. TBMM'nin, 1923 ile 1946 tarihleri arasında yaptığı dokuz olağanüstü birleşimden, beşi dış politika konuları dolayısıyla olmuştur. (205)

Dış politika konusundaki olağanüstü birleşimlerden ilki 18 Ekim 1924'de Musul sorununu görüşmek üzere yapılmıştır. Daha, henüz, «Musul Vilayeti»nin kaderi Milletler Cemiyeti'nde karara bağlandığı bir sırada, Hükümet, ingiltere ile Türkiye arasındaki gergin durum karşısında Parlamentonun düşüncesini almak gereğini duymuştur. Ancak, bu danışmanın TBMM Genel Kurulunda olmamış ve birleşim, TBMM Reisi Fethi Bey'in açış nutkundan sonra Başvekil İsmet Paşa'nın Musul konusundaki kısa beyanatıyla bitmiştir. (206)

Dış politikayla ilgili ikinci olağanüstü birleşim, Yugoslavya Kralı Alexandre I'in ölümü dolayısıyla, 24 Ekim 1934 günü olmuştur. Atatürk'ün Balkan politikasının bir parçası olarak, Yugoslavya ile kurduğu dostluğun önemini belirtmek niyetinde olmasından dolayı ve Türkiye'nin davranışına daha anlamlı bir görünüş vermek amacıyla, TBMM Başkanı, olağanüstü toplantı davetinde bulunmuştur. Başkan, birleşimin

---

204) M.Soysal, op.cit., s. 115-116.
205) Ibid., s. 106
206) Ibid., s. 106'dan «İsmet İnönü'nün 28 Temmuz 1950 günü Hürriyet gazetesine demeci» Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1960, der. Sabahat Erdemir, İstanbul, M. Sıralar Matbaası, 1956, s. 18.

başında, «tatil esnasında, son günlerde, siyasi vaziyet, harici siyaset ehemmiyet kesbettiğinden dolayı, Hükümetle çalışmak imkanını vermek için Büyük Millet Meclisi'ni içtimaa davet ettim»(207) dedikten sonra, sözü Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'a bırakmıştır. Hariciye Vekili'nin kısa konuşmasından sonra «vefat edenlere hürmeten bir dakika sükut» edilmiş ve «Yugoslav Kralı I.Alexandre Hazretleriyle Fransız Hariciye Nazırı M. Barthou'nun ölümlerinden dolayı Meclis'in taziyetlerinin Yugoslav ve Fransız milletlerine bildirmesi» hakkında bir önerge kabul edilmiştir.(208)

İkinci Dünya Savaşından önceki dış politikayla ilgili olağanüstü toplantıların sonuncusu Montrö Sözleşmesi nedeniyledir. Yine TBMM Başkanının davetiyle, Sözleşme'nin imzalanmasından on gün sonra, yani 30 Temmuz 1936 tarihinde olağanüstü toplanan Meclis, ilk birleşimini on dakikada bitirmiştir, çünkü, Sözleşme ile ilgili olarak Hükümetten gelen «tasdik layihası»nın «Hariciye ve Milli Müdafaa Encümenlerince müştereken tetkikine» karar verilmiştir.(209)

Montrö Sözleşmesi konusundaki asıl görüşmeler, 31 Temmuz 1936'da yapılmıştır. Bu görüşmelerde, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın şiddetli alkışlarla karşılanan konuşmasından sonra, 18 kişi söz almıştır. Konuşmaların hepsinde, Hükümeti tebrik ve bir zafer kutlama havası egemendir. Bu nedenle, aslında, bu olağanüstü toplantıyı bir kriz toplantısı değil, Sözleşmeyi bir an önce onaylamak için yapılmış bir toplantı olarak saymak gerekir. Nitekim, görüşmelerin sonunda, «20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux'de imza olunan Boğazlar Mukavelenamesi ve buna bağlı bir protokol ve dört lâhika», 366 oyla, «müttefikan kabul ve tasdik olunmuştur».(210)

---

207) M. Soysal, op.cit., s. 106-107'den TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9 (eski harflerle), s. 3-4.
208) M.Soysal, op.cit., s. 107.
209) Ibid., s. 107'den TBMM Zabıt Ceridesi, C. 12, s. 302.
210) M. Soysal, loc.cit.,

İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan iki «olağanüstü» toplantı, niteliği bakımından oldukça önemlidir. TBMM, 2 Ağustos 1944'de, Balıkesir Milletvekili Kazım Özalp, Trabzon Milletvekili Hasan Saka, İstanbul Milletvekili Rana Tarhan ve 108 arkadaşının önergede üzerine olağanüstü toplantıya çağrılmıştır. Önergede çağrı nedeni gösterilmemesine karşın, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, toplantının başında yaptığı konuşmada, olağanüstü çağrının nedenini açıklamıştır:

> **«(..) Müttefikimiz İngiltere, ittifak çerçevesi dahilinde bizden Almanya ile siyasi ve iktisadi bilcümle münasebetimizin kesilmesini istemiştir. Amerika Birleşik devletleri hükümeti İngiliz talebini desteklemiştir. Hükümetimiz bu talebi inceden inceye tetkik ederek bunun ittifak çerçevesi dahilinde ve haklı bulunduğunu görmüştür ve müsbet cevabını Meclisin kabülüne arzetmeyi kararlaştırmıştır. Alacağınız karar bir harp kararı değildir. Bunun bir harp kararına münkalıp olması veya olmaması karşı tarafın olacağı tavra bağlıdır.(...)»(211)**

Başbakan Saraçoğlu'nun bu konuşmasından sonra söz alan yedi konuşmacının da düşünceleri, ilişkilerin kesilmesi yönündedir. Sonuçta, Trabzon milletvekili Hasan Saka ve üç arkadaşının, «Almanya ile siyasi münasebetlerimizin 2 Ağustos 1944 Çarşambayı 3 Ağustos 1944 Perşembe gününe bağlayan gece yarısından itibaren kesilmesi» için verdikleri önerge, açık oylamada 411 oyla ve oybirliğiyle kabul edilmiştir. TBMM, bunun üzerine, İngiliz Parlamentosu'na bir «selam ve muhabbet telgrafı çekilmesini» kararlaştırmıştır. Bu olağanüstü toplantının en önemli özelliği, TBMM'nin böyle bir karar alması için hiçbir hukuksal zorunluluğun bulunmamasıdır. 1924 Anayasasına göre, TBMM «(...) harp ilanı (...) [görevini] bizzat kendi ifa eder» (m. 26), fakat, siyasal ilişkilerin kesilmesi, savaş ilanı demek değildir.(212)

---

211) M. Soysal, op.cit., s. 109'dan TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, s. 126-127.

212) M.Soysal, op.cit., s. 108.

Buna karşın, Hükümetin TBMM'yi toplantıya çağırıp karar aldırması, dikkate değer bir noktadır. Çünkü, örneğin, Kore Savaşına, Birleşmiş Milletler emri altına askeri güç gönderilmesi gibi, savaş ilanına çok daha yakın bir durum söz konusuyken, bu durumun TBMM'nin oyuna sunulması gereği duyulmamıştır. Zira bu bakımdan, 1924 Anayasasındaki «savaş ilanı» hükmünün içeriği hakkında sürekli tereddüte düşüldüğü de söylenebilir.(213)

TBMM, ikinci Dünya Savaşı sırasında, olağanüstü toplantıya son kez 23 Şubat 1945'te, Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı amacıyla, Meclis Başkanı tarafından çağrılmıştır. Toplantının nedenini, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın konuşmasında bulmak mümkündür:

> **«(...) Müttefikimiz İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Maurice Peterson 20 Şubat günü (...) bir memorandum tevdi etmiştir. Bu muhtırada, Kırım'da toplanan konferansta verilmiş bir karar gereğince (...) Mihver devletlerine karşı 1 Mart 1945 tarihinde evvel harf ilan etmiş bulunacak olanların 25 Nisan 1945'te San Francisco'da (...) toplanacak konferansa davet edilecekleri bildirilmekte (...) Hükümetimiz (...) harp ilanını ve Birleşmiş Milletler Beyannamesine iltihakını Yüksek Meclisinizin tasvibine arzedeceğini Büyükelçiye bildirmiş bulunmaktadır.»(214)**

Buradaki en önemli nokta, tek parti döneminin Parlamentosu önünde bile, savaş ilanı kararındaki gerçek nedenin açıkça söylenmiş olmasıdır. Dışişleri Bakanı, o günkü koşullar içinde fazlaca zorlanmayacağı kimi kamuflajlara girişmek gereğini duymamıştır. Dönemin zihniyeti açısından, yalnızca Parti Meclis Grubu toplantısı havasına uyan sözler, aynı açıklıkla TBMM Genel Kurulunda söylenebilmiştir. Fakat, hiç

---

213) Ibid., s. 109.
214) Ibid., s. 109'dan TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, s. 127.

de sıradan olmayan bir kararın kamufle edilmesi ve bunun da açığa çıkması gibi bir durumun, olumsuz bir görüntü yaratacağı düşüncesinin de, bu açıklıkta önemli bir neden olabileceği gözardı edilmemelidir.(215)

Dışişleri Bakanının konuşmasındaki önemli bir nokta da, savaş ilanını «Meclis'in tasvibine arzetmek»ten söz etmesidir. İlk bakışta, Anayasanın açık hükmü karşısında, bunun hatalı bir deyim olduğu düşünülebilir. 1924 Anayasasına göre savaş ilani kararının TBMM tarafından «tasvip» edilmesi değil, TBMM'nin doğrudan doğruya «savaş ilanı kararı alması» söz konusudur. Fakat, aynen «muahede akdi» yetkisinin fiilen «muahedeleri tasdik etme» yetkisine dönüşmesi gibi, burada da, fiili durum, Bakanı bir «tasvip»ten söz etmeğe yöneltmiştir.(216)

Aynı birleşimde, Müstakil Grup adına söz alan İstanbul Milletvekili Ali Rona Tarhan da, savaş ilanı kararının uygun olacağını söylemiştir. Tarhan'dan sonra konuşan beş konuşmacının düşünceleri de aynı yöndedir.(217)

Başbakan Şükrü Saraçoğlu da, «Müsbet kararın Türk Milletine büyük faydalar temin edeceğine Hükümetimiz candan kanidir. Bu kanaatimizi Büyük Meclisin tasvibine arzediyoruz» demiştir. Sonuçta, Ali Rana Tarhan ve üç arkadaşının verdiği «Cumhuriyet Hükümetinin teklifi veçhile, harp ilanına ve Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin iltihak etmesine karar verilmesini Büyük Meclis'ten dileriz» biçimindeki önerge, yapılan oylama sonucu 401 oyla ve oybirliğiyle kabul edilmiştir. Böylece TBMM, bir savaş ilanı kararıyla birlikte uluslararası bir antlaşmaya «katılma kararı»nı da almış olmaktadır. Bununla birlikte, burada söz konusu olan uluslararası metin, yani 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler

---

215) M. Soysal, loc.cit.
216) Ibid., s. 110.
217) loc.cit.

Beyannamesi tam bir uluslararası antlaşma niteliği taşımamaktadır. Nitekim, sonradan Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na girişi ayrı «tasdik kanunu» biçiminde TBMM'ye gelmiştir. Ancak, daha doğru hukuksal deyimlerle ifade etmek gerekirse, bu, bir «katılma» değil, yapılmasına Türkiye'nin de katılmış olduğu çok taraflı bir uluslararası antlaşmanın, San Francisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşmasının «tasdik»i biçiminde olmuştur.(218)

Yine de, tüm bunlara karşın, 1924 Anayasasına göre son derece üstün ve güçlü bir durumda olan yasama organının, yani TBMM'nin, denetleme görevini yerine getirmediği söylenebilir. TBMM, hükümet faaliyetlerini denetleyen bir organ olmaktan çok, yönetime (iktidar) yardımcı olmayı kendisine asıl görev edinmiş bir organ niteliği taşımış ve bu haliyle yönetimin aldığı kararların meşru hale gelmesine hizmet eden bir işlev görmüştür. Yasama organının denetim işlevini bütünüyle yitirmesi sonucunda, bu işlev, büyük ölçüde CHP Meclis Grubuna geçmiştir.(219)

İkinci Dünya Savaşına rastgelen zaman dilimi, Türk dış politikasının en başarılı dönemlerinden biridir. Bu başarıdaki etkenler, çok sayıda ve çok çeşitli olsa da, en önemlisi, herhalde, dış politikanın bütünüyle ve tüm savaş süresince tek elde «belirlenmesi» ve yine aynı tek elden «yönetilmesi»; çok önemli kimi durumlarda da «yürütülmesi»dir. Bu tek elin, İsmet İnönü gibi, hem savaşı, hem de barışı bilen bir kişi olmasıysa, herşeyden önce Türkiye'nin şansı olmuştur. Tek parti döneminde, özellikle savaş döneminde, Türk dış politikası İnönü ile özdeşleşmiştir. Bu özdeşleşmede İnönü'nün kişilik yapısının olduğu kadar, sahip olduğu savaş ve barış dönemleri deneyimlerinin de oldukça payı vardır.

---

218) loc.cit.
219) Koçak, op.cit., s.397.

Tek parti döneminin dış politikasının, hem kendi koşulları içerisinde, hem de tarihsel süreçte değerlendirildiğinde, oldukça «doğru» olduğu söylenebilir. Buradaki «doğru»nun ölçütü, Misak-ı Milli temeline dayanan Türk dış politikasının ilkelerinin tüm gerelerinin yerine getirilmesi ve bu sırada da, -istatistiksel olarak «ihmal edilebilir» bir düzeyde «yanlış», daha doğrusu «hata» yapılmış olmasıdır. Kaldı ki, bu dönemin dış politikadaki başarıları küçümsenmeyecek düzeydedir. Halen yürürlükte olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) ile Hatay'ın Türkiye sınırları içerisinde yer alması (1939)(220) bu dönemin askeri zorlamalara başvurmadan gerçekleştirilen tarihisel diplomatik başarılarıdır.

Tek parti döneminin dış politikası konusunda vurgulanması gereken en önemli noktalardan biri de, söz konusu dönemdeki Türk dış politikasının ne denli uzak görüşlülükle belirlenmiş ve uygulanmış olduğudur. Bu dönemde uygulanan politika, daha sonraki yıllarda da, Türkiye'nin dış politika alanında daha az zorlanacağı bir konumda olmasını sağlamıştır. Türkiye'nin (Türk yönetici kadrosu) siyasal/askeri dış siyasal gelişmelerle ilgili öngörüleri -çoğu kez şaşırtıcı derecede- doğru çıkmıştır.(221) Zaten, ikinci Dünya Savaşı öncesi dönemde, olası bir dünya savaşı, Türk yönetici kadrosu tarafından avrupa devletlerinin kendi başlarına açtıkları

---

220) Hatay sorununun Türk Parlamentosunda tartışılması ve Parlamentonun, soruna bakışıyla ilgili olarak bkz. Mete Tunçay, «Hatay Sorunu ve TBMM,» Türk Parlamentoculuğunun ilk Yüzyılı 1876-1976 (Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu 9-11 Nisan 1976), haz. Siyasi ilimler Türk Derneği, Ankara, Ajans- Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, t.y., s. 249-269.

221) Koçak, op.cit., s. 394-395. Atatürk'ün, bir dünya savaşı hakkındaki öngörüsü için özellikle bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C. 2. b., İstanbul Remzi Kitabevi, 1966, s. 408. Aynı yönde İsmet İnönü'nün bir değerlendirilmesi için özellikle bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam C.2, 3. b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, s. 243.

bir «bela» olarak değerlendirilmekteydi. Bu dönemde, Türkiye'nin, genç bir devlet olarak resmi hiçbir toprak istemi ya da uluslararası ilişkilerde kendi yerinin yeniden değerlendirilimesi gibi bir arzusu ya da isteği, yani revizyonist bir düşüncesi de yoktur.(222)

Tek parti döneminin dış politikasındaki «başarı»da en önemli unsur, herhalde, özellikle de, ikinci Dünya Savaşı yıllarındaki yönetici kadronun, oldukça deneyimli siyasi kişiler olmalarıdır.

Genel olarak ve özetle denilebilir ki, tek parti döneminde uygulanan dış politika, yanlış değildir. Hatta, gerek Atatürk, gerek İnönü'nün dış politikası, o günün koşullarında, Türkiye'de başka herhangi bir mekanizmayla ortaya konabilecek dış politika daha olumlu nitelikler taşımıştır.(223) Bu bağlamda, özellikle ikinci Dünya Savaşı sürecindeki uygulamasıyla, tek parti döneminin dış politikasının doğru ve oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

---

222) Selim Deringil, «İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası,» Tarih ve Toplam, No: 35 (Kasım 1986), s. 23.
223) Tunçay, op.cit., s. 251.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DIŞ POLİTİKA VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Birinci Ayrım : Anayasal Düzenleme

I. Yasama-Yürütme ilişkisi

1982 Anayasasına göre, yasama yetkisi, Türk Milleti adına TBMM'nindir (m.7). Yürütme yetkisi ve göreviyse, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından Anayasaya ve yasalara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir (m. 8). Bu genel düzenleme çerçevesinde, aslında, her türlü yürütme eyleminin dayanağı da yasama eylemi olduğundan, yasama ile yürütme arasında bir ilişki, kendiliğinden doğmaktadır. Ancak, böylesi «otomatik» bir ilişki bile çok zaman sağlıklı işlememekte, farklı alanlarda farklı düşüncelerle hareket edilebilmektedir. Yani, yasama-yürütme ilişkisi, aynı Anayasa çerçevesinde seyretmesine karşın, ekonomik ya da adalet alanında farklı, dış politika alanında farklı olabilmektedir.

II. TBMM'nin Görev ve Yetkileri

A. Genel Olarak

1982 Anayasasına göre TBMM'nin görev ve yetkileri, yasa koymak, değiştirmek ve kaldırmak; Bakanlar Kurulunu ve Bakanları denetlemek; Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe ve kesin hesap yasa tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilanına karar vermek; uluslararası antlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Anayasanın 14'üncü maddesindeki fiillerden dolayı hüküm giyenler hariç olmak üzere, genel ve özel af ilanına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetdkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir (m. 87).

B. Dış Politika Alanında

TBMM'nin dış politika alanındaki görev ve yetkileri bir «dış politika» başlığı altında değil, fakat, ayrıca, «milletlerarası andlaşmaları uygun bulma» (m. 90) ve «savaş hali ilanı ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme» (m. 92) başlıkları altında ayrı maddeler biçiminde düzenlenmiştir.

1. Uluslararası Andlaşmaları Uygun Bulma

Anayasaya göre Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, TBMM'nin onaylamayı bir yasayla uygun bulmasına bağlıdır (m. 90).

Ekonomik, ticari ya da teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan antlaşmaların, Devlet Maliyesi bakımından bir yüklenme getirmemek, kişi hallerine ve Türklerin yabancı ülkelerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak koşuluyla, yayımlanmayla yürürlüğe konabilecekleri de Anayasayla düzenlenmiştir. Ancak, bu takdirde, bu antlaşmalar, yayımlarından başlayarak iki ay içerisinde TBMM'nin bilgisine sunulmak zorundadırlar (m. 90).

Anayasaya göre, uluslararası bir antlaşmaya dayanan uygulama antlaşmaları ile yasanın verdiği yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik ya da idari antlaşmaların TBMM tarafından uygun bulunması zorunluluğu yoktur, ancak, bu fıkraya göre yapılan ekonomik, ticari ya da özel kişilerin haklarını ilgilendiren antlaşmalar, yayınlanmadan yürürlüğe konulamaz (m. 90). Türk yasalarına değişiklik getiren her türlü antlaşmaların yapılmasında, TBMM'nin, onaylamayı bir yasayla uygun bulması biçimindeki birinci fıkra hükmü uygulanır (m. 90).

2. Savaş Hali ilanı ve Silahlı Kuvvet Kullanılmasına izin Verme

Anayasaya göre, uluslararası hukukun meşru saydığı durumlarda savaş hali ilanına ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmaların ya da uluslararası nezaket kurallarının gerektirdiği durumlar dışında, Türk Silahlı kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ya da yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi TBMM'nindir (m. 92).

Ancak, TBMM tatilde ya da ara vermede iken, ülkenin ani bir saldırıya uğraması ve bu nedenle silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması durumunda Cumhurbaşkanının da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebileceği, Anayasada hükme bağlanmıştır (m. 92).

İkinci Ayrım : TBMM'nin Dış Politika Alanında Uzmanlaşması

I. Uzmanlaşmanın Tarihsel Gelişimi

A. Genel Ularak

Modernleşmenin, özellikle kentleşme ve sanayileşmenin gelişim sürecinde, parlamento üzerinde geniş bir yelpazede, değişik ve derin etkileri olduğu bir gerçektir. Bu etkilerden biri de, yasamanın ilgi alanına giren konuların gittikçe girift, karmaşık ve teknik bilgi gerektirir bir nitelik kazanmasıdır. Buna ek olarak, kentleşme ve sanayileşmeden kaynaklanan çok sayıda sorunun çözümü için yeni yasalara duyulan gereksinim, yasa tasarılarının sayısını da olağanüstü arttırmıştır. Bir yandan tıp, mühendislik, sosyoloji, hukuk gibi alanlarda yetkin bilgi sahibi olmayı gerektiren yasa tasarıları üzerinde çalışma zorunluluğu, bir yandan da sorun-

ların acilliği dolayısıyla tasarıların kısa sürede yasalaşması zorunluluğu, yasama organlarını, yasa yapma işlevini yerine getirmesini sağlayacak bir örgütlenmeyi gerçekleştirmeye zorlamıştır.(1)

Yasa yapmak, öne sürme (teklif), inceleme ve onaylama olmak üzere başlıca üç aşamada gerçekleşir. Her yasama girişimi, yasalaşıncaya kadar bu aşamalardan geçer. Gerçekte komisyonlar, yasa yapma faaliyetlerinin herşeyden önce, inceleme aşamasında görev yaparlar. İnceleme aşamasıysa, yasa yapma işleminin en karışık aşamasıdır.

İşte yasama meclisleri bu karışık inceleme aşamasının düzenli bir biçimde yürütülmesini sağlamak amacıyla önce bürolar,(2) daha sonra da özel ve sürekli komisyonlar sistemlerini geliştirmişlerdir.(3)

Böylesi bir örgütlenmeyi zorunlu kılan bir unsur da, parlamentoların yapısıyla ilgilidir. Parlamentolar,genellikle 400 ile 600 ya da bunların arasında bir sayıdan kurulu,

---

1) Kalaycıoğlu, op.cit., s. 386'dan John P.Mackintosh, «Reform of the House of Commons:The Case for Specialization,» der. Loewenberg,ibid., s. 35-61. «Bu gelişmeye en fazla karşı duran ingiliz Parlamentosu olmuştur. Ancak ihtisas komisyonu faaliyetlerinin sürekli olmayışı, parlamentoyu yalnızca yürütmenin önüne koyduğu yasa taslaklarını, büyük bir acz içinde tescil ederek meşrulaştırma aracı durumuna dönüştürmüş ve onun,yürütmenin yaptığı harcamaları denetleyemez ve ondan hesap soramaz duruma sokmuştu. Bunun anlamı, İngiliz Parlamentosu'nun adeta 13. yüzyıldaki durumuna dönmesi, 18. ve 19. yüzyılda sahip olduğu yürütmeyi denetleme işlevini, ondan hesap sorma ve özellikle mali politikaları denetleme yeteneğini fiilen yitirmesine neden olmuştur. Bu nedenle ingiliz Parlamentosu'nda da sürekli ihtisas komisyonu faaliyetleri başlamıştır.» Ibid, s. 39-40.

2) «Bürolar» hakkında geniş bilgi için bkz. Karamustafaoğlu, op. cit., s. 23-27.

3) Miceli, op. cit., s. 114.

kalabalık kurumlardır.(4) Parlamentoların büyük bir çoğunluğu, çalışma yüklerinin ağırlığını azaltmak, yasama faaliyetini daha hızlı ve verimli yürütebilmek için tarihsel süreçte bir arayışa girmişlerdir.(5)

Bu zorunluluklar, konuyla ilgili uzmanların biraraya gelerek çalışacakları sürekli uzmanlık komisyonlarının kurulmasına neden olmuştur. Burada «uzmanlar» derken, komisyonun çalışma alanında yetkin bilgi sahibi, deneyimli parlamento üyeleri kastedilmektedir.

Parlamento komisyonlarının oluşması, yasaların biçimlenmesinin büyük ölçüde onların çalışmalarıyla belirlenmesi, çıkar gruplarını, kendi alanlarına giren konuların tekil komisyonlarca ele alınması doğrultusunda faaliyetlere yöneltmiştir. Bunun sonucunda, özellikle Fransız ve Alman parlamentolarında çok sayıda uzmanlık komisyonu oluşturulmuştur.(6) Ancak böylesi bir oluşumun,kendi sınırlarını aştığı yönünde düşünceler de varolmuştur.öyle ki Avrupa parlamentolarındaki birçok reform çabası, bu tür bir bürokratik yapıyı değiştirme ya da komisyonların, parlamentonun işlevlerini üstlenen güç merkezleri durumundan çıkarılması amacına yöneltmiştir. Yapılan eleştirilerin büyük bir kısmı da, parlamentonun yasa yapımı işlevinin komisyonlara, yürütmeye ve çıkar gruplarına devredilmiş olduğu yönündedir. Yine Avrupa parlamentolarının işlev ve güçlerini yitirdikleri de bu çerçevede iddia edilmektedir.(7)

Komisyonlar, parlamentonun üyelerinin bir kısmının seçilerek katıldığı, yasama faaliyetinin hazırlıklarını yapan birimlerdir. Genel olarak,parlamento genel kurulunun,yürütme

---

4) Karamustafaoğlu, op. cit., s. 8'den John P. Roche ve Murray S.Stedman, The Dynamics of Democratic Government, New York 1964, s. 182.

5) Bkz. Kalaycıoğlu, op.cit., s. 386.

6) ilk komisyonlar için bkz. Karamustafaoğlu, op. cit., s. 16-30.

7) Bkz. Kalaycıoğlu, op.cit., s. 386.

organının faaliyet alanlarına paralel olarak örgütlenmesiyle oluşan komisyonlar, gündemi görüşen minyatür bir genel kurul olarak da kabul edilebilirler. Parlamentolarda,hemen her bakanlığa ilişkin bir komisyon vardır. Komisyonların oluşumu, parlamentoda temsil edilen ve genellikle de parlamentoda grubu olan partilerin katılımıyla gerçekleşmektedir. Böyle bir durumda, örneğin, Dışişleri Komisyonunun çalışma görünümünün, dış politika ile ilgili bir konuyu görüşen, tartışan parlamento genel kurulunun görünümünden farkı olmayacaktır.

Komisyonların temel ve genel amaçları, alanlarındaki yasama faaliyetleri üzerinde çalışmak, getirilen öneri ve tasarıların ilk incelemesini yapmak,tartışmak ve genel kurul görüşmelerine dayanak olmak üzere sunulacak raporu hazırlamaktır.(8) Ancak,komisyonların amacı,yalnız tartışmak değil, sorunların özü üzerinde kararlara varmak, önemli noktalara çözüm getirmek olmalıdır.(9)

Komisyonlar aracılığıyla birçok konu aynı zamanda görüşülüp incelenir ve parlamentolar, buralardan gelen raporlara dayanarak, kararlar ve yasa tasarıları üzerinde daha çabuk sonuca varabilirler. Eğer bütün parlamento,yasama faaliyetine katılmaya kalkışırsa, yasama faaliyetinin altından kolaylıkla kalkılamaz.Yasama faaliyeti karışık,ağır bir tempoda tıkanıp kalır.(10) Ayrıca, komisyonlar, yasama sürecini hızlandırmaktan öte, yasa tasarılarının daha bilgili, yetenekli ve profesyonel kişilerce incelenmesi, tartışılması, elenmesi gibi bir yarar sağlar ki, parlamentoların tam olarak bu incelemeyi yapabilmesi hiç de kolay değildir. Bu nedenle, komisyonların görüşleri ve önerileri parlamentolarca

---

8) Ibid., s. 9'dan Geoges Lafrod, «Parlamenter Usulün Bazı Yönleri,» çev. Bahri Savcı, SBFD, C. 9, No: 2 (Mart 1954), s. 312.

9) Karamustafaoğlu, op.cit., s. 9'dan Robert Luce, Legislative Procedure, Cambridge, Mass., 1922, s. 88.

10) Roche ve Stedman, loc.cit.

büyük bir güven ve önemli karşılanmaktadır.(11) Dolayısıyla yasa tasarılarını, genel düzeyde görüşmeden önce, uzmanlık komisyonları aracılığıyla inceleyen,düzelten ve standartlaştıran bir parlamento, böyle bir uzmanlık uygulamasına sahip olmayan bir parlamentoya göre daha üretici olabilir, daha verimli çalışır.(12)

Ancak, komisyonların verimliliğini,etkinliğini sağlayan çeşitli unsurlar sözkonusudur. Fakat, her ülkenin toplumsal ve siyasal yapısı farklı olduğundan, bu unsurların etki dereceleri de farklı olmaktadır (Tablo-3). Zaten, tüm parlamenter sistemlerde de, yine toplumsal ve siyasal yapıdan kaynaklanan nedenlerden dolayı, uzmanlık komisyonları mevcut değildir.

Bu unsurlardan belki de birincisi, yapısal bir öge olan «büyüklük» tür. Bir komisyonun üye sayısı arttıkça, çalışma

---

11) Karamustafaoğlu, op. cit., s. 8-9
12) İ.Turan, op.cit., s. 13.

Tablo - 6

Yasama Meclislerindeki Komisyon Sistemlerinin
Görece Önemlilik Derecesi

Görece Önem Sırası	Ülke	Yasama Meclisi
1	Amerika Birleşik Devletleri	Congress
2	İtalya	Parliament
3	Almanya	Bundestag
4	Filipinler	Congress
5	Kanada	Louse of Commons
6	İngiltere	House of Commons
7	Hindistan	Lok Sabha
8	Japonya	Diet

Kaynak : Malcolm Shaw, «Committees in Legislatures,» Legislatures, Oxford University Press, 1990, s. 237.

hızı yavaşlayacaktır. Üye sayısının bir noktadan sonra artması, «azalan verim» kuralını harekete geçirmektedir. Parlamento komisyonlarının, genelde bu kural dışında kalmamaları, (13) doğal ve sıkça görülen bir durumdur.

Komisyonların verimliliğine ilişkin bir başka önemli durum da, yardımcı personel istihdam edip etmemeleridir. Yardımcı personel, hem uzmanlık hem de sekreterlik hizmetlerini karşılayabilir. Oysa ki, birçok yasama kurumunda yardımcı personel kullanılmaması ya da kullanılamaması, komisyonları, neredeyse yalnızca usul sorunlarıyla ilgilenmemeğe itmektedir (14).

Komisyon üyelerinin, üyeliklerinin süreklilik göstermesi de, komisyonların verimliliğini sağlayan önemli unsurlardan biridir. Uzmanlık kazanmada deneyim önemli olduğuna göre komisyon üyelerin sık sık değişmemesi gerekmektedir. Seçimler çok sayıda üyenin değişmesine neden oluyorsa, uzmanlaşma olanağı da oldukça azalır. Yasama kurumu, eğer uzmanlaşmaya önem veriyorsa, komisyon üyesi parlamenterlerin, sürekli olarak görev yapabilmesini sağlayacak kurallar geliştirmek zorundadır. (15)

Son olarak, komisyonların yasal yetkileri de, verimliliklerini ve güçlerini kısıtlayıcı ya da arttırıcı etkide bulunabilmektedir. Yasa tasarılarının, komisyonlardan geçmesinin bir zorunluluk olup olmaması; komisyonların, tasarıları değerlendirmeleri için süre sınırı bulunup bulunmadığı; ya da komisyonların tasarılarda yapabileceği değişikliklerin sınırlı olup olmadığı burada belirleyici olmaktadır. (16)

Siyasal sistemler açısından yaklaşıldığında ise, bir genelleme yapılarak, tek partili sistemlerdeki parlamento

---

13) İ. Turan, op.cit., s. 186.
14) Ibid., s. 187.
15) loc.cit.
16) loc.cit.

komisyonlarının güçsüz, çok partili sistemlerdeki parlamento komisyonlarının ise güçlü oldukları söylenebilir.(17)

Yine denilebilir ki, genel olarak başkanlık sistemlerinde ve Kıta Avrupası parlamenter sistemindeki komisyonları güçlü, özel olarak da İngiliz Parlamentosu komisyonları güçsüzdür.(18)

Dış politikayla ilgili uzmanlık komisyonlarının tarihsel gelişimi de, genel gelişim çerçevesinde olmuştur.(19)

B. Türkiye'de

Türk parlamento tarihinde parlamentoda uzmanlık işlevini yüklenen ve bu amaçla kurulan birimlere, henüz 1876'daki ilk parlamentoda rastlanmaktadır. Bunlar, «şube» ve «encümen» biçiminde ve adıyla oluşturulmuşlardır. Şubeler, Meclis-i Mebusan'da, encümenler, hem Meclis-i Mebusan'da hem de Meclis-i Ayan'da yer almışlardır.(20)

İlk TBMM'de de, Meclis üyelerinin bilgilerinden yararlanmak ve yasama işlerinin verimli bir biçimde yürütülmesini sağlamak amaciyla, uzmanlık komisyonları, yani encümenler kurulmuştur. Bu encümenler, İcra Vekilleri Heyetinin (Bakan-

---

17) Malcolm Shaw, «Committees in Legislatures,» Legislatures, der. Philip Norton, Oxford, Oxford University Press, 1990, s. 237.

18) Ibid., s. 253.

19) Batıda (Batı demokrasileri) dış politikanın kontrolü dış politikayla ilgili komisyonların çalışmaları ve bu komisyonların dış politika üzerindeki etkileri için oldukça geniş bir çalışma olarak bkz. Antonio Cassese, der., Control of Foreign Policy in Western Democracies, A Comparative Study of Parliament Foreign Affairs Committees, 3 C., New York, Oceana Publications, Inc., 1982.

20) Meclis-i Umumi'deki şube ve encümenler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Karamustafaoğlu, op. cit., s. 32-41.

lar Kurulu) görev alanlarıyla karşılıklı olarak oluşturulmuştur. Bu çerçevede kurulan encümen sayısı ondur. Bunlar, Adliye, Dahiliye, Hariciye, İktisat, Maarif, Maliye, Müdafaa Milliye, Nafıa, Sıhhiye ve Şer'iye encümenleridir.(21)

TBMM'deki uzmanlık komisyonları, ilk Meclis'ten beri kimi anayasa, yasa ve içtüzük değişikliklerivle biçimsel değişikliklere uğramışlarsa da, özde değişmemişlerdir. Bu bağlamda, TBMM uzmanlık komisyonlarının, «politika belirleme» sürecinde bir etkilerinin olduğunu söylemek zordur.

Dış politika da, Türk parlamentolarında, uzmanlık komisyonlarının varolmasıyla, Dışişleri Komisyonunun ilgi, görev varlığını bugün de sürdürmektedir.

II. TBMM'de Dış Politika ile İlgili Birimler

A. Sürekli Olanlar/Dışişleri Alanında

TBMM'nin iç yapısı ve çalışma kuralları, kısmen Anayasa kısmen de Meclis içtüzüğü ile düzenlenmiştir.

Anayasaya göre (m. 95) «Türkiye Büyük Millet Meclisi, çalışmalarını, kendi yaptığı içtüzük hükümlerine göre yürütür.» 1982 Anayasasına göre oluşan TBMM, hala içtüzüğünü yapmamış olduğundan, Anayasanın geçici 6 ncı maddesi uyarınca halen «Millet Meclisinin 12 Eylül 1980 tarihinden önce yürürlükte olan içtüzüğünün, Anayasaya aykırı olmayan hükümleri» uygulanmaktadır.(22)

TBMM'deki komisyonlar Millet Meclisi içtüzüğünde be-

---

21) Ibid., s. 43-44'den TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.1, s. 98.

22) 5.3.1973 Tarih ve 584 Karar No'lu «Millet Meclisi İçtüzüğü,» Resmi Gazete, s. 14506 (13.4.1973).

lirlenmiştir (m.20).(23) Bu komisyonların oluşturulmaları, çalışma yöntemleri, görev ve işlevleri ile yetkileri de aynı içtüzükte belirlenmiştir.

Komisyonlar, TBMM'de grubu bulunan, yani en az 20 milletvekiline sahip siyasal partilerin, grupların toplam sayısı içindeki yüzde oranlarına göre alacağı üyelikler, TBMM Başkanı tarafından belirlenerek oluşturulmaktadırlar (m. 11 ve 12). Dolayısıyla, komisyonlarda, grup oluşturamamış siyasal partiler ve bağımsız milletvekilleri yer alamamaktadırlar. Nitekim, üyesi bulunduğu siyasal parti ile ilişkisi sona eren ya da grup kurma hakkını kaybeden bir siyasal partiye üye milletvekilinin, komisyon üyeliğinin kendiliğinden sona ereceği ve Genel Kurulda siyasal parti gruplarının oranlarında değişiklik olması sonucunda, bunların bir komisyonda sahip oldukları üyeliklerin sayısının değişen oranlara uymaması durumunda, TBMM Başkanının gereken işlemi yapacağı da içtüzük'te belirtilmiştir (m. 22).(1) Grubu bulunmayan siyasal partilerin üyesi ve bağımsız parlamenterlerin, komisyonlarda yer almasının, yasal olarak engellenmesi, parlamenter sistem ve demokrasinin sağlıklı işlemesi açısından tartışılması gereken bir durumdur.

Komisyon başkan, başkanvekili, sözcü ve yazmanları, üye seçiminin tamamlanmasından sonra, TBMM Başkanının çağrısıyla yapılan toplantıda seçilmektedirler. Seçim için toplantı yeter sayısı, komisyon üye tamsayısının salt çoğunluğudur.

---

23) Bu komisyonlardan halen var olanlar, Anayasa Komisyonu; Adalet Komisyonu; Milli Savunma Komisyonu; İçişleri Komisyonu; Dışişleri Komisyonu; Milli Eğitim Komisyonu; Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret; Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komisyonu; Tarım, Orman ve Köyişleri Komisyonu; Sağlık ve Sosyal İşler Komisyonu; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hesaplarını İnceleme Komisyonu'dur. İçtüzük'te yer almamasına karşın daha sonra oluşturulan komisyonlar ise, Dilekçe Komisyonu; Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu; Plan ve Bütçe Komisyonu; İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ile Çevre komisyonu'dur.

Seçim gizli oyla yapılmakta ve seçilmek için, toplantıda hazır bulunanların salt çoğunluğunun oyu gerekmektedir. Gereken durumlarda, komisyon başkanının önerisi üzerine belli bir konu için özel sözcüler ya da bir özel yazman toplantıda hazır bulunanların salt çoğunluğunun oyu ile seçilebilmektedir (m. 25).

Tatil ve araverme sırasında çalışacak komisyonlar, TBMM Başkanının önerisi üzerine Genel Kurul tarafından saptanmaktadır (m. 26).

Komisyonlar, kendi başkanlarınca toplantıya çağrılmaktadırlar. Zorunluluk olmadıkça komisyon toplantısı için çağrı, en az iki gün önceden yapılmakta, bu çağrıda, komisyon başkanınca hazırlanan gündem de belirtilmektedir. Ancak, komisyon, gündemi belirleme yetkisine de sahiptir. Bu çağrı ve gündem, komisyon üyelerine, Başbakanlığa, ilgili bakanlıklara ve parti gruplarına ve diğer ilgili komisyonların başkanlıklarına ve teklifleri gündemde yer alan yasa teklifi sahibi TBMM üyelerinden ilk imza sahibine gönderilmekte, ayrıca ilan tahtasına asılmaktadır (m. 27).

Komisyonlar, başkanlarının yönetiminde çalışmaktadırlar. Başkan bulunmadığı zaman başkanvekili, o da yoksa sözcü komisyona başkanlık eder. Komisyonlar, üye tamsayısının üçte biri ile toplanmakta ve hazır bulunan üyelerin salt çoğunluğu ile karar vermektedirler (m. 28).

Komisyon üyeleri, komisyon toplantılarına devam etmek zorundadırlar. Komisyon devam çizelgeleri, TBMM Başkanlığına ve siyasal parti grup başkanlıklarına sunulmaktadır. İzinsiz ya da özürsüz olarak üst üste üç toplantıya ya da bir yıl içindeki toplantıların üçte birine katılmayan komisyon üyesi üyesi olduğu siyasal parti grubunca komisyondan çekilebilir. Bu biçimde boşalan üyeliğin en kısa zamanda tamamlanacağı da içtüzükte belirtilmiştir (m. 29).

Komisyonlarda istem sırasına göre söz verilmektedir. Komisyon başkanı ve komisyondaki hükümet temsilcisi, söz sırasına bağlı değildir. Komisyonca çağrılmış uzmanlara, komisyon başkanı, gerekli gördüğü zaman söz verebilir (m. 30).

Komisyon toplantılarına Başbakan ya da bir bakan katılabilmektedir. Başbakan ya da bakan, gerekli görürse, kendi yerine, yüksek dereceli bir kamu görevlisine yazılı temsil yetkisi verebilmektedir. Komisyonlar, düşüncelerini almak üzere, uzman çağırma yetkisine de sahiptirler (m. 31).

Komisyon toplantıları, TBMM üyelerine, Bakanlar Kurulu üyelerine ve hükümet temsilcilerine açıktır. Komisyonlarda, TBMM üyeleri, öneride imzası bulunan milletvekilleri ve Bakanlar Kurulu üyeleri söz alabilirler. Ancak, komisyon üyeleri dışında kimse değişiklik önergesi verememekte ve oy kullanamamaktadır. Ancak, her milletvekili, üyesi olmadığı bir komisyonun belgelerini görüp okuyabilme hakkına sahiptir (m. 32).

İçtüzük uyarınca, bir komisyonda kapalı oturum yapılmasını, ancak ilgili bakan ya da komisyon üyelerinin üçte biri isteyebilmektedir. Kapalı oturumda komisyon üyelerinden ve bakanlardan başkası bulunamamaktadır. Kapalı oturum yapılmasının, «görüşmelerin sır olarak saklanmasına söz vermek» olduğu da içtüzükte belirtilmiştir (m. 33).

İçtüzük, komisyon görüşmelerinin tutanak özetini düzenlemekten, komisyon yazmanını sorumlu tutmuştur. Yazman, bu özeti, komisyon başkanı ile birlikte imzalamaktadır. Bu tutanak özetine oturumda hazır bulunan komisyon üyeleri, varsa yazılı itirazlarını ekleyebilmektedirler. İçtüzüğe göre, komisyon yazmanının bulunmadığı durumlarda, hazır bulunan en genç komisyon üyesi, geçici olarak yazmanlık görevini yerine getirir. İçtüzük, tam tutanak tutulmasını, komisyonun kararına bırakmıştır (m. 34).

İçtüzüğe göre, bir komisyon, kendisine gönderilen tasarı ya da teklifi, başka bir komisyonun uzmanlık alanında görürse, gerekçeli olarak tasarı ya da teklifin o komisyona gönderilmesini isteyebilmektedir. Bir komisyon, kendisine gönderilen tasarı ya da teklif ya da herhangi bir sorun için, bir başka komisyonun düşüncesini öğrenmeyi gerekli görürse, tasarı ya da teklifin o komisyonda görüşüldükten sonra iadesini isteyebilir. Bir komisyon, başka bir komisyona gönderilen bir tasarı ya da teklif ya da herhangi bir sorun için düşüncesini belirtmekte yarar görürse, o tasarı ya da teklifin kendisine gönderilmesini isteyebilir. Böyle durumlarda, ilgili her iki komisyon aynı görüşteyseler, TBMM Başkanı gereğini yerine getirir ve Genel Kurula bilgi verir. İki komisyon arasında uyuşmazlık çıkması durumunda, sorunun TBMM Başkanı tarafından Genel Kurula sunulup, görüşme yoluyla çözüleceği kaydı, İçtüzük'te yer almıştır (m. 35).

Komisyonlar kendilerine gönderilen yasa tasarı ya da tekliflerini aynen ya da değiştirerek kabul ya da reddedebilmekte; birbirleriyle ilgili gördüklerini birleştirerek görüşebilmektedirler. Bu yetkiler de komisyonlara İçtüzük ile verilmiştir (m. 36).

İçtüzük, komisyonlara gönderilen işlerin görüşülmesine, gönderilme tarihinden itibaren kırksekiz saat sonra başlanabileceği kaydını getirmiştir (m. 37).

Komisyonlara gönderilen tasarı ya da tekliflerin, gönderilme gününden sonraki 45 gün içinde komisyonca sonuçlandırılıp Genel Kurula gönderilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, söz konusu tasarı ya da teklifin doğrudan doğruya gündeme alınmasını Hükümet ya da teklif sahipleri istemek hakkına sahiptirler. İçtüzük uyarınca, bir komisyon tarafından diğerine gönderilen bir sorun ya da konunun 10 gün içinde sonuçlandırılması ve bu gerçekleşmezse, gerekçenin bildirilmesi gerekmektedir (m. 38).

İçtüzük, komisyonları, kendilerine gönderilen tasarı ya da tekliflerin Anayasanın metin ve ruhuna aykırı olup olmadığını incelemekle yükümlü kılmıştır. Bir komisyon, bir tasarı ya da teklifin Anayasaya aykırı olduğunu gördüğü takdirde gerekçesini belirterek maddelerin görüşülmesine geçmeden reddeder (m. 39).

Komisyonlarda karar alma sürecinin son aşamasını «rapor»lar oluşturmaktadır. İçtüzüğün bu konuda da düzenlemesi vardır. İçtüzük uyarınca, komisyonlar, karara bağladıkları işler için birer rapor düzenlerler. Rapor, başkan ya da komisyon sözcüsü ya da bu iş için seçilen özel sözcü tarafından yazılır. Raporda, konu hakkında komisyonun düşünceleri ile komisyonca yapılan değişikliklerin gerekçeleri yer alır (m. 43).

Raporlar, konu hakkındaki son oylamaya katılan komisyon üyelerince imzalanmaktadır. Daha önceki toplantılara katılmış olup, tasarı ya da teklifin tümünün son oylamasında hazır bulunamayan komisyon üyeleri, varsa gerekçeli muhalefetlerini de yazarak raporu imzalayabilmektedirler. Ancak bu durumda olan üyelerin, son toplantıya katılmadıkları, raporda belirtilmek zorundadır. Komisyon raporunda imzası bulunan komisyon üyesinin diğer komisyonlarda ve Genel Kurulda, çekimser ya da muhalif olduğunu rapor metninde yazıyla belirttiği konular dışında, sözcüden soru soramayacağı ve komisyon raporuna aykırı konuşamayacağı içtüzükte belirtilmiştir (m. 43).

Komisyon raporları bastırılıp milletvekillerine dağıtılmakta ve Genel Kurulda görüşülmesine başlandığı ilk birleşimin tutanağına eklenmektedir. Komisyon raporunun tümüne ya da belli kısımlarına çekimser ya da muhalif kalan komisyon üyeleri rapora çekimserlik ya da muhaliflik görüşlerini eklemek hakkına sahiptirler. Bu üyeler, raporda tasarı ya da

teklifin hangi maddesine muhalif olduklarını yazmak zorundadırlar. İçtüzüğe göre, üyeler, komisyon raporuna katılmakla beraber, raporda yer almayan görüşlerini rapora eklemek hakkına da sahiptirler (m. 43).

İçtüzüğe göre, komisyon, bir gündem maddesinin görüşülmesi tamamlanmadan önce, o konu ile ilgili belli bir hususun yeniden görüşülmesini, hazır bulunan üyelerin salt çoğunluğunun oyu ile kararlaştırabilmektedir. Komisyon, belli bir gündem maddesinin görüşülmesini tamamladıktan sonra, aynı konunun komisyonda yeniden görüşülmesi, komisyon raporu TBMM Başkanlığına verilmeden önce, komisyon üye tamsayısının salt çoğunluğunun gerekçeli ve yazılı istemi üzerine bir kez için mümkündür (m. 44).

İçtüzük uyarınca, seçimi yenilenen komisyon, aynı komisyonca daha önce verilmiş rapor hakkında yeni bir karar alacağını, görev bölümü yaptıktan sonra en geç bir ay içinde TBMM Başkanlığına bildirmezse eski raporu benimsemiş sayılacaktır (m. 45).

Komisyonların, işlev ve görevleri açısından son aşama Genel Kurul olmaktadır. İçtüzük, komisyonların, Genel Kurulda başkan ya da başkanvekili ya da o konu için seçilmiş özel sözcü ya da sözcüler tarafından temsil edilmelerini uygun bulmuştur. Yine içtüzüğe göre, komisyon sıralarında, toplantı yeter sayısını oluşturacak sayıda komisyon üyesi yer almamışsa, komisyon temsilcisi, komisyon metninin değiştirilmesini isteyen önergelerin reddini ya da komisyona iadesini isteyebilmektedir (m. 46).

TBMM'den dış politikayla ilgili «sürekli» tek birim, Dışişleri komisyonudur. Dışişleri Komisyonu da, doğal olarak, TBMM içtüzüğünün komisyonlarla ilgili hükümleri doğrultusu ve çerçevesinde görev yapmakta, yetkilerini kullanmaktadır.

TBMM komisyonları, Türk siyasal yaşamının en az ilgi çekmiş olan kurumlarındandır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, siyasal partilerin, Genel Kurul'da sahip bulunduklarına oldukça yakın ve paralel bir biçimdeki bir oranda komisyonlarda yer almalarıdır. Bir diğer önemli nedense, komisyonların parti disiplini ilkelerine göre çalışmalarından dolayı parti yönetiminin ve özellikle tüm kritik konularda parti lideri ya da hükümetin istediği doğrultuda karar alan yapılar durumunda olmalarıdır.(24)

Dışişleri Komisyonu da, bu genel değerlendirme çerçevesinde yer almaktadır.

Dışişleri Komisyonu, diğer komisyonlar için de geçerli olan biçimde, TBMM'nin küçük ölçekte bir yapılanmasıdır. Bu bağlamda Dışişleri Komisyonu, TBMM'nin diğer komisyonlarından hemen hiçbir fark taşımamaktadır. Hatta, dış politika gibi, yasama eylemlerinin, hemen bütünüyle onaylamanın uygun olduğuna ilişkin yasa yapılmasıyla sınırlı olduğu bir alanda çalışmaktan dolayı, Dışişleri Komisyonu, diğer komisyonlara göre, performansı ve verimi daha düşük bir görünüme sahiptir. Gerçekten, Dışişleri Komisyonunun yasama alanındaki işlevi, uluslararası antlaşmaların uygun bulunduğuna ilişkin yasa tasarılarını görüşmekten ibarettir, denilebilir.

Yapılan uluslararası antlaşmaların sayısı, özellikle son yıllarda oldukça fazla olduğundan, Komisyon yoğun bir çalışma içinde görünüyorsa da, yapılan, yalnızca antlaşmaları

---

24 i) Ersin Kalaycıoğlu, «TBMM'de Neler Oluyor?,» Milliyet, 14 Ağustos 1992. TBMM komisyonlarının oluşturulmaları ve yasama işlemleri üzerindeki etkileri için bkz. Erdoğan Teziç, Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları, İstanbul, İ.Ü. Yayınları No: 2726, Hukuk Fakültesi No: 614, 1980, s. 102-113.

formaliteden öteye gitmeyen bir biçimde, yasama sürecinin gereği olarak tartışmaktır. Örneğin, TBMM Dışişleri Komisyonu'na, 17. Dönemde, (19.12.1983-9.9.1987 tarihleri arasında) 61; 18. Dönemde (22.1.1988-23.8.1991 tarihleri arasında) 140 19. Dönemin ilk yarısında da 5.12.1991 - 28.6.1993 tarihleri arasında 115 adet yasa tasarısı ve Kanun Hükmünde Kararname gelmiştir. Bu yasa tasarılarının hemen tümü uluslararası antlaşmalardır. Bunlardan, 17. Dönemde yalnızca 5'i, 18. Dönemde 36'sı, 19. Dönemde de 33'ü Komisyondan çıkmamış, geri kalanlar TBMM Kanunlar ve Kararlar Müdürlüğü'ne gönderilmişlerdir.(25)

TBMM içtüzüğü gereğince, bir yasama döneminde sonuçlandırılmamış olan yasa tasarı ve teklifleri hükümsüz sayıldığından, (m. 78) bazı Kanun Hükmünde Kararnameler, yıllardır Komisyona tekrar tekrar gönderilmektedir. örneğin, her yasama yılında hep ilk dört sırada olmak üzere, «Devlet Tanıtma Teşkilatı Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname», 19.12.1983 , 22.1.1988 ve 5.12.1991; «Devlet Tanıtma Teşkilatı Kurulması Hakkında 46 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 9'uncu Maddesinin Birinci Fıkrasının Değiştirilmesine ilişkin Kanun Hükmünde Kararname», 19.12.1983, 22.1.1988 ve 5.12.1991; «Dışişleri Bakanalığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname», 19.12.1983, 22.1.1988 ve 5.12.1991; «Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Yurtdışı Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname», 19.12.1983 22.1.1988 ve 5.12.1991 tarihlerinde Dışişleri Komisyonuna gönderilmiştir.(26) Ancak, bunların hiçbiri, hiçbir zaman Komisyondan çıkmamıştır. Değişen uluslararası ortama uyum sağlamak ve dış politikanın belirlenmesi mekanizma ve sürecini yeniden biçimlendirmede, bürokrasi bağlamında ilk adım olabilecek değişiklikleri içeren bu Kanun Hükmünde Kararnamelerin, yasama tarafından verilen destek ve onayla geliştirilmiş olup da, yasamanın bir alt organı olan Dışişleri Ko-

---

25) TBMM Dışişleri Komisyonu Kayıt Defteri.
26) loc. cit.

misyonundan on yıldır, hem de farklı iktidarlar dönemlerinde çıkmaması, pek de kolay açıklanabilir bir durum değildir.

Komisyonların verimliliğini olumlu yönde etkileyen bir unsur da uzman yardımcı personel istihdam edilmesidir. TBMM Dışişleri Komisyonunda bu konuda bir gelenek oluşturulmamıştır.(27)

TBMM, henüz kurumsallaşmasını tamamlamamıştır. Dolayısıyla, bir alt organı olan Dışişleri Komisyonu da aynı niteliktedir. Kurumsallaşmanın önemli göstergelerinden birisi, kurum üyelerinin devir hızıdır. Komisyonlar, bir çeşit uzmanlık işlevi üstlenmişlerdir. Uzmanlık kazanmada, deneyimin önemli bir yeri olduğu düşünüldüğünde, komisyon üyelerinin sık sık değişmemesi gerekir. Hele dışişleri gibi, yabancı diplomatik misyonla kurulan kişisel ilişkilerin önemli rol oynadığı bir alanda, üyelerin, üyeliklerinin uzun süreli olması zorunludur. Ancak, kimi zaman yasal, kimi zaman teamülden kaynaklanan; kimi zaman da, komisyon üyesi, özellikle de Dışişleri Komisyonu üyesi olmanın getireceği ayrıcalık ve kazanımlar, nedeniyle böylesi zorunlu olan bir sürekliliğin olmadığı ve Dışişleri Komisyonunda üyelerin devir hızının oldukça yüksek ve istikrarsız olduğu görülmektedir. örneğin, Dışişleri Komisyonu üyelerinin devir hızı, 1964-1967 yılları arasında % 84, 1967-1971 yılları arasında % 100, 1971-1975 yılları arasında % 0, 1975-1983 yılları arasında %95'dir.(28) TBMM'nin tekrar açılıp işlemeye başladığı 1983-den itibaren, 17. Dönemde (1983-1987), 21 kişilik Komisyonda 43 görevlendirmede 36 kişi görev yapmıştır. 18. Dönemde (1987-1991), yine 21 kişilik Komisyonda 49 görevlendirmede 41 kişi görev yapmıştır. Son olarak, 19. Dönemde, ilk iki

---

27) Temmuz 1993 itibariyle, Dışişleri Komisyonu'nda Dışişleri Bakanlığı tarafından görevlendirilen bir muvazzaf büyükelçi, yaklaşık bir buçuk yıldır görev yapmaktadır.

28) Ersin Kalaycıoğlu, «The Grand National Assembly of the Post-1983 Multi-Party Era,» Perspectires on Democracy in Turkey, der. Ergun özbudun, Ankara, Turkish Political Science association, 1988, s. 179.

yasama yılında 21 kişilik Komisyonda 28 görevlendirmede 26 kişi üye olarak bulunmuştur.(29) Toplam 120 görevlendirmede 103 kişi Komisyon üyesi olarak görev yapmıştır. Üye sayısı 21 olan Dışişleri Komisyonunda, on yılı bulmayan bir sürede 120 kez görevlendirme yapılması ve 103 kişinin görev yapması, Komisyonun sürekliliği açısından son derece olumsuzdur. Komisyonun üye sayısının beş katı kadar kişinin görev yapması, parlamenter sisteminin bir gereği değildir. Türkiye gibi bir ülkede, özellikle son on yıldaki uluslararası ve bölgesel gelişmeler ortamında, böylesi hızlı ve sürekli bir değişim yasal açıdan ne kadar etkisiz olursa olsun,Dışişleri Komisyonunun, parlamenter düzeyde dış politikanın belirlenmesi sürecine katılmasını, daha ilk aşamada engellemektedir. Böylesine hızlı ve sürekli bir devir, üye milletvekillerinin, dış politika alanında uzmanlaşmalarına değilse de, en azından diploması bağlamında kişisel ilişkiler geliştirmelerine olanak tanımamaktadır. (Komisyon üyelerinin, dış politikada, Komisyonda görev olarak uzmanlaşmaları, böylesi bir mekanizma içinde zaten söz konusu olamaz). Yine, devir hızı açısından bir örnek de, 19. Dönemde, 21 kişilik Dışişleri Komisyonundaki üyelerin, Millet Meclisi'nde görev yapmaları itibariyle ancak % 38.2'sinin (8 kişi) parlamento deneyimi, ancak % 28,5'nin de (6 kişi) Dışişleri Komisyonu deneyiminin varolmasıdır. (Bkz. Tablo-5).

Dışişleri Komisyonunda görev almış ya da alacak olan tüm milletvekillerinin birer dış politika uzmanı olmasını beklemek gerçekçi değildir. Ancak, üyeler açısından bir sürekliliğin de sağlanamadığı düşünülürse, üyelerin, en azından, öğrenim ya da meslekleri itibariyle siyasal bilim ya da yakın toplumsal bilim alanlarından seçilmesi, Komisyonun sağlıklı ve verimli işlemesi açısından olumlu etkide bulunabilecektir. Bu anlamda, TBMM Dışişleri Komisyonu olumlu sayılabilecek bir yapısal görünüme sahip değildir (Bkz. Tablo-5).

---

29) Veriler TBMM Dışişleri Komisyonundan alınmıştır.

Tablo - 7

19. Dönem TBMM Dışişleri Komisyonu (a)

Milletvekili	Parti	Seçim Bölgesi	Parlamento Deneyimi(b)(c)	Dışişleri Komisyonu Deneyimi(c)	Yüksek öğrenim Alanı	Bilinen Yabancı Dil(d)
Bülent Akarcalı	ANAP	İstanbul	17-18	17-18	Ekonomi	Fr.-ing.
Fethi Akkoç	DYP	Bursa	-	-	Gazetecilik	Alm.
Tunç Bilget	DYP	Aydın	-	-	Ekonomi	ing.
İsmail Coşar	RP	Çankırı	-	-	İlahiyat	ing.
İrfan Demiralp	DYP	Samsun	18	18	Sosyoloji	ing.
M.Vehbi Dinçerler	ANAP	Ankara	17-18	18	İnşaat Müh.	ing.
Mustafa Doğan	CHP	Gaziantep	-	-	Elektrik Müh.	Alm.
Baki Durmaz	DYP	Afyon	18	-	öğretmenlik	ing.
İbrahim Gürsoy	SHP	İstanbul	-	-	İnşaat Müh.	Fra.
Kamran İnan	ANAP	Bitlis	17-18	18	Siyaset Bilimi Hukuk	Fr-ing-it.
Muhtar Mahramlı	DYP	Tekirdağ	-	-	(Yok)	ing.
Atilla Mutman	SHP	İzmir	-	-	Kimya Müh.	ing.
S.Kemal Mimaroğlu	DYP	Ankara	-	-	Siyaset Bilimi Hukuk	Fr.-ing.
Hüsamettin örüç	ANAP	Bursa	18	18	İnşaat Müh.	ing.-Alm.
Fethiye özver	DYP	Tekirdağ	-	-	Ekonomi-Sosyal Bilimler-Hukuk	Alm.-Fr. ing.-isp.
Mehmet Sağdıç	ANAP	Ankara	17-18	17-18	İlahiyat	ing-Ar.Far.
Erkut Şenbaş	DYP	İzmir	-	-	Ekonomi	ing.
Abdüllatif Şener	RP	Sivas	-	-	Ekonomi	Ar.Fr.
Nurhan Tekinel	DYP	Kastamonu	18	-	Endüstri Müh.	-
A.Adnan Türkoğlu	DYP	Çorum	-	-	Mimarlık	ing.
Şahin Ulusoy	SHP	Tokat	-	-	Arkeoloji	ing.

(a) Tablo Temmuz 1993 durumunu yansıtmaktadır.

(b) Parlamento deneyimi için, yalnızca Millet Meclisi'nde milletvekili olarak bulunmak ölçüt alınmıştır.

(c) Sayılar, dönemleri göstermektedir.

(d) Al. = Almanca, Ar. = Arapça, Far. = Farsça, Fr.= Fransızca, ing. = ingilizce, isp.= ispanyolca, it. = italyanca.

Kaynak : 19. Dönem TBMM Albümü, Ankara, 1992.

Dışişleri Komisyonu, henüz yasama işlevini bile bütünüyle yerine getirememektedir. Bunda, yasal konum ve yetkilerinin yanında, TBMM'nin henüz kurumsallaşma sürecini tamamlamamış olmasının da etlisi vardır. Durum böyleyken, Dışişleri Komisyonunun, Türk dış politikasının belirlenmesi sürecinde bir belirleyici (ya da «daha etkili bir belirleyici») olarak yer almasını beklemek gerçekçi olmayacaktır. Ancak yine de, Türkiye için hayati bir alana ilişkin olduğu düşüncesinden hareketle, Dışişleri Komisyonunun, dış politikanın belirlenmesi sürecinde, etkili bir biçimde yer almasını sağlayacak yeniden yapılanmaya gidilmelidir. Bir karşılaştırma yapılacak olursa, İngiltere Parlamentosu Dışişleri Komisyonu (Foreign Affairs Committee), bu bağlamda, her ne kadar etkinliği az bir komisyon sayılsa da dış politikanın belirlenmesi sürecinde, en azından, parlamentonun dış politikaya bakış açısını yansıtıcı bir yaklaşımla yer almaktadır (Bkz. Tablo-6). TBMM Dışişleri Komisyonunun benzeri bir işlevi üstlenmesiyse ancak yasal düzenlemelerle mümkün olabilecektir. Fakat yasal düzenlemeden de önce, Türk siyasal sistemi çerçevesinde, Parlamentonun, dış politikanın belirlenmesi sürecinde yer almasına sıcak bakan, kabul eden bir yaklaşımın, siyasal kurumlar ve siyasal kişiler düzeyinde yerleşmesi gerekmektedir.

Tablo - 8

İngiliz Parlamentosu Dışişleri Komisyonu'nun Raporları

Dönem	K o n u
1979-80	- Moskova Olimpiyat Oyunları hk.
	- FCO
	- Denizaşırı öğrencilerin Ücretleri
	- ODA'nın Gelişme Daireleri
	- Afganistan
1980-81	- Britanya Kuzey Amerika Faaliyetleri
	- Türk ve Caicos Adaları
	- 1981-82 Mali Yılı FCO/ODA harcamaları
	- Meksika Zirvesi (Brandt Raporu)
	- Zimbabwe (Britanya Yardımı)
	- Gibraltar
1981-82	- Britanya Kuzey Amerika Faaliyetleri
	- 1982-83 Mali Yılı FCO/ODA Harcamaları
	- Commonwealth Kalkınma işbirliği
	- Karayipler ve Orta Amerika
1982-83	- Wiston House Uluslararası Konferans Merkezi
	- Türk ve Caicos Adaları
	- ODA'nın Bilimsel ve Özel Birimleri
1983-84	- 1983-84 Mali Yılı FCO/ODA Ek Harcaması
	- Grenada
	- Fontainbleau Zirvesi
	- 1984-85 mali Yılı FCO/ODA Harcamaları
	- Falkland Adaları
1984-85	- Diplomatik Dokunulmazlık ve Ayrıcalıklar
	- Afrika'da Açlık

- 1-2 Mayıs 1982 Olayları (Belgrano)
- 1985-86 Mali Yılı FCO/ODA Harcamaları
- UNESCO

1985-86
- Afrika'da Açlık/1985-86 Mali Yılı Ek Harcaması
- Birleşik Krallık-Sovyetler ilişkileri
- Tek Avrupa Seneti
- 1986-87 Mali Yılı FCO/ODA Harcamaları
- Filipinler
- Güney Avrupa

1986-87
- Güneydoğu Asya ve Hint-Çini
- Çift Taraflı Yardım: Ülke Programları
- Kıbrıs
- Kültürel Diplomasi

1987-88
- Somali'de Açlık
- İran-Irak Çatışması
- Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma
- 1988-89 Mali Yılı FCO/ODA Harcamaları

1989-90
- UNESCO
- Tek Avrupa Seneti
- 1990-91 Mali Yılı FCO/ODA Harcamaları
- Almanya'nın Birleşmesi

* FCO : Foreign and Commonwealth Office (Dış ve Commonwealth Dairesi)
* ODA : Overseas Development Administration (Denizaşırı Gelişme İdaresi)

Kaynak : Charles Carstairs ve Richard Ware, Parliament and International Relations, London, Open Press University, 1991, s. 35-36.

B. Sürekli Olmayanlar/Dış İlişkiler Alanında

TBMM'nin dış ilişkileri, 28.3.1990 tarih ve 3620 sayılı «Türkiye Büyük Millet Meclisinin Dış İlişkilerinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun»(30) çerçevesinde yürütülmektedir. Yasa, TBMM'nin uluslararası faaliyetlerinin başlıcalarını şöyle belirlemiştir (m. 1):

a) Türkiye Cumhuriyeti'nin üye olduğu uluslararası kuruluşlardan, üye ülke parlamentolarının temsil edildiği organlar çerçevesinde yürütülen ilişkiler;

b) Türkiye Cumhuriyeti ile bünyesinde parlamenterlerden oluşan bir organ bulunan uluslararası kuruluş arasında mevcut bir anlaşma gereği kurulmuş bulunan ya da kurulacak karma parlamento komisyonları çerçevesindeki ilişkiler;

c) Uluslararası bir anlaşma ile ya da böyle bir anlaşma olmaksızın kurulmuş ya da kurulacak parlamento birlikleri çerçevesindeki ilişkiler;

d) Yabancı devlet parlamentolarının bir ya da birkaçı ile karşılıklılık ilkesine göre kurulacak dostluk grupları ile yürütülen ilişkiler;

e) Yabancı devlet parlamentoları ile karşılıklı resmi ziyaretler;

f) Yabancı parlamentolar, hükümetler, uluslararası kurum kurul ya da kuruluşların, parlamento üyelerinin katılımıyla düzenleyecekleri uluslararası toplantılar ile bunlardan TBMM tarafından düzenlenecek toplantılar;

g) Türkiye'nin dış politikasını ilgilendiren konularda yabancı ülkelere gönderilecek özel parlamento heyetlerinin faaliyetleri.

---

30) 28.3.1990 tarih ve 3620 sayılı «Türkiye Büyük Millet Meçlisinin Dış ilişkilerinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun,» Resmi Gazete, S. 20484 (6.4.1990). Bu yasayla, 16.1.1964 tarih ve 378 sayılı «Yasama Meclisleri Dış Münasebetlerinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun» ile ek ve değişiklikleri yürürlükten kaldırılmıştır.

Yasa, dostluk grupları ve parlamentolararası birlik gruplarının, TBMM Genel Kurulu'nun alacağı karar üzerine kurulabileceklerini hükme bağlamıştır (m. 4).

Dostluk grupları TBMM'nin bütün üyelerine açıktır (m.4)

Parlamentolararası birlik gruplarının ya da temsil heyetlerinin oluşturulması yapılacak ikinci maddeye göre yapılacak seçimlerde, ilgili parlamentolararası birliğin ana tüzüğü varsa bu tüzük hükümleri alınır (m. 4).

Dostluk gruplarının dış temas heyetleri temsili olarak oluşturulurlar. Bu temaslar, TBMM Başkanının oluruyla ve karşılıklılık ilkelerine göre düzenlenir ve yürütülür (m.4).

Yasa, dostluk gruplarını ve parlamentolararası birliklerinin tüzükleri konusunda da hüküm getirmiştir. Buna göre, dostluk grupları, tüzüklerini kendileri yaparlar. Ancak, tüzüklerde; i) değişik siyasal eğilimli üyelerin, gerek dostluk grubu yönetim kurulunda, gerek grup adına dış ülkelere gönderilecek temsil heyetlerinde adil bir biçimde yer almalarını sağlayacak; ii) aynı TBMM üyesinin birden fazla dostluk grubu yönetim kuruluna seçilmesini önleyecek ve iii) dış ülkelere gönderilecek dostluk grubu heyetlerini yalnızca yönetim kurulu üyeleriyle sınırlandırmayacak hükümlerin yer alması zorunludur (m. 5).

Parlamentolararası birlikler için grup tüzüğü yapılması gereği varsa, bu tüzük, TBMM Başkanlık Divanı tarafından ve hükümetin görüşü alındıktan sonra yapılır. Parlamentolararası birlikler için hazırlanacak tüzüklerde bu maddenin a/i bendindeki duruma ek olarak, yurt dışında yapılacak temas ve toplantılara düzenli katılımını sağlayacak hükümlerin de yer alması zorunludur (m. 5).

TBMM'nin yasayla belirtilen dış ilişkilerinde, dostluk grupları hariç, TBMM'yi temsil edecek heyet üyelerinin seçi-

mi de, yasada belirtilen esaslara göre yapılmaktadır (m. 2). Buna göre;

a) TBMM'yi temsil edecek asıl ve yedek üyeler, üyesi oldukları siyasal parti grubunun iç yönetmelik hükümlerine göre aday gösterilirler. Bu adaylar, TBMM Başkanlığınca Genel Kurulun bilgisine sunulmakla seçilmiş sayılırlar.

Asıl üyenin katılamadığı her toplantı ve çalışmaya yedek üye oy verme hakkı da dahil olmak üzere tam yetkiyle katılır. Bu katılımı sağlamaktan Heyet Başkanı sorumlu ve yetkilidir.

b) Her bir siyasal parti grubuna düşen sayı, bunların parti grupları toplam sayısı içindeki yüzde oranlarına göre TBMM Başkanlığınca saptanır. Bu sayı ve oranlara, siyasal parti grupları, bildirimden itibaren üç gün içinde itiraz edebilirler. Bu itirazlar, Başkanlık Divanı tarafından kesin olarak karara bağlanır.

c) Bir siyasal parti grubunun, kendisine düşen asıl yada yedek üyeliklerden bir diğer siyasal parti grubu lehine, seçim sonuçları kesinleşmeden önce feragat etmesi mümkündür.

d) Yedek üyelikler için de yukarıdaki bendler uyarınca işlem yapılır. Aynı siyasal parti grubuna üye bir asıl üyenin yerini, ancak aynı gruba üye bir yedek üye alabilir; ancak (c) bendi uyarınca yapılmış feragatlar saklıdır.

e) Bu madde gereğince yapılan seçimler, TBMM'nin çalışma dönemi olarak kabul edilen Başkanlık Divanı görev süresince geçerlidir. Birinci dönem iki yıllık, ikinci dönem üç yıllık bir süreyi içerir.

f) Heyet üyelerinin kendi aralarından üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu ile seçecekleri milletvekili o heyetin başkanı olur.

Üyeliğin hangi koşullarda sona ereceği de yasada belirtilmiştir. Buna göre, birinci maddeye göre oluşan parlamentolararası grupların üyelerinden, üyesi olduğu siyasal parti ile üyelik bağı sona eren ya da TBMM'de grup kurma

hakkını kaybeden bir siyasal parti grubu üyesi milletvekilinin üyeliği kendiliğinden sona ermektedir. Siyasal parti grupları oranlarında değişiklik olması sonucunda, bunların bir heyette sahip oldukları üyelik sayısı değişen oranlara uymuyorsa, TBMM Başkanı bu durumu saptar. Bunun üzerine ikinci madde uyarınca gerekli işlem yapılır (m. 3).

TBMM'nin çalışmalarına ara vermesi ya da tatilde bulunması durumunda, dört, altı ve dokuzuncu maddelerdeki davetler ile onuncu maddedeki Başkanlık Divanı önerilerinin onaya sunulması ve heyetlerin seçimi olanaksızsa, TBMM Başkanı, siyasal parti grup başkanları ya da vekillerinden birisi ya da yetkili bir grup temsilcisiyle birlikte yapacakları toplantıda alınacak karar uygulanır. Bu karar, TBMM çalışmaya başladığında Genel Kurul'un bilgisine sunulur (m. 11).

TBMM'deki birlik ve grupların yabancı parlamentolara yapacağı resmi ziyaretlerin esasları da yasada yer almıştır. Buna göre, yabancı parlamentolardan TBMM'ye yapılan ziyaret davetlerine uyup uymamak konusunda karar TBMM Genel Kurulunda alınır, TBMM Başkanı da, alınan kararı davet sahibine duyurur. Davete uyulacaksa, ikinci madde uyarınca seçim yapılır. Heyet başkanlığı, şahsen davet edilmiş olan TBMM Başkanı tarafından üstlenilecekse, onun üyesi olduğu siyasi parti grubu, iç yönetmelik hükümlerine göre kendisine düşen sayıdan bir noksan sayıda aday gösterir (m. 6).

Daveti yapan parlamento ile karşılıklı dostluk grupları kurulmuşsa, TBMM Başkanı, dostluk Grubu Başkanını ya da ilgili siyasi parti grubunun olumlu görüşünü almak koşuluyla bir milletvekilini bu heyete dahil edebilir. Bu durumda, bu üyenin, üyesi olduğu gruba düşen sayıdan bir kişi eksiltilir (m. 6).

Yasa, TBMM'ye yapılacak resmi ziyaretlerin genel esaslarını da belirlemiştir. Buna göre, TBMM tarafından, yabancı parlamentolara yapılacak ziyaret davetleri, Başkanlık Diva-

nınca kararlaştırılır. Bu karar, Genel Kurulun bilgisine sunulur. TBMM Başkanı da, alınan kararı diplomatik yoldan davet edilene duyurmakla yükümlüdür (m. 7).

TBMM'de grubu bulunan siyasal partilerin milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanların yaptıkları yurtdışı gezi, temas ve toplantılara katılabilmeleri, TBMM Genel Kurulu'nun kararı olmak koşuluyla olanaklı kılınmıştır (m.8).

Yabancı parlamentolar, hükümetler, uluslararası kurum, kurul ya da kuruluşların, parlamento üyelerinin katılımıyla düzenlenip, TBMM'nin de bir heyetle katılması istenilen kongre ve konferanslar gibi uluslararası toplantılara katılıp katılmama konusunda, TBMM Genel Kurulunun kararı gerekmektedir. Alınan kararı diplomatik yoldan davet sahibine duyurmak TBMM Başkanının görevidir (m. 9).

Eğer davete uyulacaksa, heyet seçimi ikinci madde uyarınca yapılır. Birinci fıkraya göre ve isim belirtilmek suretiyle yapılan davetlerde; siyasal parti gruplarının yüzde oranlarına uygun olması koşuluyla ve TBMM Başkanlığının olumlu görüşü üzerine, Genel Kurulun onayıyla heyet seçilir (m. 9).

Türkiye'nin dış politikasını ilgilendiren konularda, «milli dava»ların gereği gibi tanıtımında ve ulusal çıkarların gerçekleştirilmesine destek sağlanması amacıyla, yabancı ülke parlamenterleri ile temaslar yapılması için TBMM'den bir heyet gönderilmesi mümkün olabilmektedir. Bu gibi durumlarda Dışişleri Bakanlığının gerek görmesi halinde, konu hakkında TBMM Başkanlık Divanının görüş ve önerisi üzerine Genel Kurul karar verir. Gönderilmesi kararlaştırılan heyetin seçimi de ikinci madde uyarınca yapılır (m. 10).

TBMM adına dış ilişkilerde bulunan heyetlerin (birinci maddede sayılan heyetler), dış ülkelere gitmeden önce hükümetle temas etmeleri, yasada öngörülen bir hükümdür. Yine,

yasaya göre, hükümet, bu heyetlere istedikleri ve gerekli bilgileri vermekle ve gereken yardımı yapmakla yükümlü kılınmışlardır (m. 13).

Yasada söz konusu olan heyetlerin başkanlarının görev ve sorumlulukları da, yine yasayla belirlenmiştir. Herşeyden önce, heyet başkanları,heyetin temsil görevini yerine getirmesini sağlayıcı önlemleri almakla yükümlüdürler. Her toplantıya gitmeden önce, toplantı gündemindeki konular hakkında TBMM Başkanına bilgi vermek ve dönüşte, heyetin faaliyetleriyle ilgili bir rapor hazırlayarak TBMM Başkanlığına sunmak zorundadırlar. Yine, komisyon ve alt komisyon üyeleri de dönüşlerinde, raporlarını heyet başkanalığına yazılı olarak vermekle yükümlüdürler (m. 14).

Yasanın birinci maddesinin (a), (b) ve (c) bendlerine göre görevlendirilen heyet başkanları, bu raporlara ek olarak yıl sonunda «yıllık faaliyet raporu» hazırlayıp, TBMM Başkanlığına sunmaktadırlar. TBMM Başkanlığı da, bu raporlardan gerekli gördüklerini Genel Kurulun bilgisine sunmaktadır (m. 14).

TBMM Başkanı, ikinci fıkrada belirtilen heyetler arasında bilgi alışverişini ve koordinasyonu sağlamak amacıyla yılda iki kereden az olmamak üzere heyet başkanlarıyla toplantılar yapmak yetkisine de sahiptir (m. 14).

Yasa, TBMM binalarının uluslararası toplantılarda kullanılması konusunda da bir hüküm getirmiştir. Buna göre,TBMM binalarının uluslararası toplantılar için kullanılmasına, TBMM Başkanlık Divanı izin vermeye yetkilidir. Bu iznin verildiği, ilgili mercie TBMM Başkanlığı tarafından bildirilir (m. 15).

TBMM'nin dış ilişkilerini düzenleyen yasa, yasada belirtilen dış ilişkilerde yer alacak olan milletvekillerinin, yabancı dil bilmesi zorunluluğu konusunda da bir hüküm

getirmiştir. Buna göre, bir, iki, dokuz ve onuncu maddeler gereğince, TBMM'den uluslararası toplantılara katılacak olan milletvekillerinin Fransızca ya da İngilizce'yi ya da gidilen toplantıda kullanılacak dillerden birini iyi bilmeleri gerekmektedir. Bu milletvekillerinin ikinci madde gereğince adlarının TBMM'ye sunulabilmesi ve seçimlerinin kesinlik kazanabilmesi için, bu fıkrada yazılı dillerden birini iyi bildiklerini kanıtlayıcı bilgi ve belgeleri, üyesi oldukları siyasal parti grubu yönetime vermeleri zorunlu tutulmuştur. Siyasal parti grupları da, bu bilgi ve belgeleri inceleyip araştırdıktan sonra, oluşacak kanaatlerini, belgeleriyle birlikte ve her aday için ayrı bir yazıyla TBMM Başkanlığına bildirmekle yükümlüdürler. Ancak bu bilgi ve belgeler üzerinde Başkanlık Divanında inceleme yapılmadan ve aranan yabancı dil bilgisinin varolduğu saptanmadan adaylar Genel Kurulun bilgisine sunulmaz. Dil bilgisi yeterli görülmeyen adayların yerine yenilerinin gösterilmesi, ilgili siyasal parti grubundan istenmektedir (m. 12).

Yasa, dostluk grupları ve yabancı parlamentolara ziyaret amacıyla gidecek heyet üyelerindeyse yabancı dil koşulu aramamaktadır (m. 12).

TBMM'de, dış ilişkiler alanında faaliyet gösteren bir komisyon ve beş grup vardır. Bunlar, Türkiye- AT (Avrupa Topluluğu) Karma Parlamento Komisyonu ile Avrupa Konseyi Parlamento Komisyonu ile Avrupa Konseyi Parlameneter Meclisi Türk Grubu, Kuzey Atlantik Asamblesi Türk Grubu, AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) Parlamenter Asamblesi Türk Grubu, KEİ (Karadeniz Ekonomik İşbirliği) Parlamenter Asamblesi Türk Grubu ve Parlamentolararası Birlik Türk Grubu'dur.

Bunlar arasında, hem bir Parlamento Komisyonu olması, hem de, görece en fazla faaliyette bulunması ve tek başına bir «yürütme organı» gibi hareket etmesi nedeniyle, Türkiye-

Avrupa Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu'na kısaca bakmak gerekiyor.

Türkiye-AT Karma Parlamento Komisyonu, Ankara Antlaşmasının 27. maddesine ve Ortaklık Konseyi'nin 1/15 sayılı kararına dayanılarak, 27 Temmuz 1965'te oluşturulmuştur. Komisyon, ortaklığın «demokratik denetim organı» olması istek ve amacıyla kurulmuştur. TBMM ve Avrupa Parlamentosu'nun 15-er üyesinden oluşan Komisyon, yılda iki kez toplanmakta, ortaklık kapsamına giren tüm sorunlara eğilmekte ve Ortaklık Konseyi tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporlarını incelemektedir.(31) Taraf parlamentoların birbirlerini ve sorunlarını daha yakından tanımasına olanak vermekle birlikte, herşeye karşın, bu komisyonun kararları, yalnızca «tavsiye» niteliğindedir, bu nedenle etkisi sınırlı kalmaktadır.(32)

Parlamentoların, dış politikaya katılmasında kullanılan yollardan birisi de, ziyaretlerdir. Dış ülke parlamentoları ile siyasal ve siyasal olmayan kurumlara parlamenter düzeyde yapılan ziyaretler, resmi nitelik taşırlar ve önemli ölçüde devletin/hükümetin görüşünü yansıtıcı biçimde gerçekleşirler Türk Parlamento Heyetlerinin, kimi zaman, bu anlamda önemli işlevler yüklendikleri söylenebilir.

Örneğin, Türk dış politikasının çok yönlü bir nitelik kazanmaya başladığı 1960'lı yılların ortalarından itibaren, parlamenter düzeyde yapılan dış ziyaretlerin,önemli bir araç olduğu görülmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesinde, Kıbrıs sorununda taraf kazanmada ve yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkelerle ilişki kurulması sürecinde, bu ziyaretler ayrı bir önem taşımıştır.

Bu bağlamda, Mayıs 1963'de Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığındaki bir Parlamento Heyeti

---

31) Tekeli ve İlkin, op.cit., s. 198'den Avrupa Topluluğu, Türkiye-AET İlişkileri, Ankara, 1977, s. 47-57.
32) Tekeli ve İlkin, op.cit., s. 199.

Sovyetler Birliği'ne iki haftalık bir ziyarette bulunmuştur. Ekim 1963'de Millet Meclisi Başkanı Fuat Sirmen başkanlığındaki bir Parlamento Heyeti de Batı Almanya'yı ziyaret etmiştir. Aralık 1964-Şubat 1965 arasında, Birleşmiş Milletler platformunda, «tarafsız» ve «bağlantısız» ülkelerin desteklerinin sağlanması amacıyla, değişik Parlamento heyetleri, ortadoğu, Kuzey Afrika, Kuzeybatı Afrika, Orta Amerika, Güney amerika ve Uzakdoğu'ya ziyaretlerde bulunmuşlardır. Temmuz-Ağustos 1966'da Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli başkanlığında bir Parlamento Heyeti Sovyetler Birliği'ni, 1967-nin yazı ve sonbaharında da Cumhuriyet Senatosu Başkanı İbrahim Şevki Atasoy'un başkanlığındaki bir Parlamento Heyeti de, Çekoslavakya, Yugoslavya ve İngiltere'yi ziyaret etmişlerdir. Kasım 1967'de, Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı E. Akça başkanlığındaki bir heyet, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki Kıbrıs görüşmelerine katılmak için New York'a gitmiştir. Çeşitli Parlamento Heyetleri de, Haziran 1968'de Bulgaristan ve Polanya'ya, Eylül 1968'de Arnavutluk'a, Aralık 1968'de Lübnan'a Ocak 1969'da Pakistan'a, Haziran 1969'da Macaristan'a, Haziran-Temmuz 1969'da Güney Kore ve Formoza'ya ziyaretlerde bulunmuşlardır. (33)

Aynı dönemde, 1964-1969 yılları arasında da, Fransa, Batı Almanya, Romanya, Sovyetler Birliği, İtalya, Bulgaristan, Polanya, Güney Kore, Arnavutluk ve Çekoslavakya'dan parlamento heyetleri TBMM'nin konuğu olarak Türkiye'ye ziyarete bulunmuşlardır. (34)

Son yıllarda, TBMM'nin, Parlamento Heyeti ile temas anlayışı biraz geri plana itilmiş gibi görünmektedir. Bunda, belki de iletişim teknolojisinin çok gelişmiş olması, dış politikada tek kişinin (Başbakan/Cumhurbaşkanı) sorunları çözücü olarak kabul edilmesi gibi bir yaklaşımın benimsenmenin etkili olduğu söylenebilir. Son zamanlarda, Türkiye'ye Parlamenter düzeyde ve TBMM'ye yapılan ziyaretler, TBMM he-

---

33) Tamkoç, Warrior ..., s. 261-262.
34) Ibid., s. 262.

yetlerinin yaptığından daha fazladır. Yasamanın dış politikadaki etkisi açısından bir gösterge sayılabilecek Parlamento heyetleri ziyaretleri, TBMM düzeyinde yok denecek kadar azalmıştır. Bu da, TBMM'nin dış politikadaki rolünü göstermesi açısından, olumsuz bir veridir.

19. Dönemin birinci yasama yılında (1991-1992), 4 Mayıs 1992'de Çin Halk Cumhuriyeti Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı Heyeti, 8 Mayıs 1992'de Arjantin Devlet Başkanı Darlos Saul Menem ile gelen bir heyet, 27 Mayıs 1992'de Almanya Federal Meclisi insan Hakları ve İnsani Yardımı Alt Komisyonu Heyeti, 2 Haziran 1992'de de Rusya Federasyonu Yüksek Sovyeti Başkanı Ruslan Khasbulatov ve beraberinde bir Parlamento Heyeti TBMM'yi ve Dışişleri Komisyonunu ziyaret etmişlerdir. Aynı dönemin ikinci yasama yılında da (1992-1993) TBMM'ye ziyaretler sürmüştür. 25 Kasım 1992'de Kanada Parlamentosu Kıbrıs Komitesi, 28 Ocak 1993'de Kanada Parlamentosu Kıbrıs Komitesi, 28 Ocak 1993'de Almanya Federal Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Dr. Hans Stercken ve Komisyon Sekreteri, 11 Şubat 1993'de, Hindistan'daki Babr-i Camii'ne yapılan saldırı konusunda temaslarda bulunmak amacıyla bir Pakistan Heyeti, 15 Şubat 1993'de de Danimarka Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı ve beraberinde bir Parlamento Heyeti, TBMM'ye ziyarette bulunmuşlardır.(35)

TBMM'ye yapılan ziyaretlere karşın, TBMM'nin, özellikle de Dışişleri Komisyonunun, temas amaçlı yurtdışı ziyaretleri oldukça azdır. Örneğin, 19. Dönemin birinci yasama yılında, yalnızca bir TBMM heyetinin Almanya'yı ziyareti söz konusu olmuştur. Aynı dönemde, Dışişleri Komisyonu Başkanı Ali Dinçer, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in, Avrupa'daki Türk Büyükelçileri ile 11 Mart 1992'de Brüksel'de yaptığı toplantıya katılmış, ertesi gün, 12 Mart'da da Çetin ile birlikte Portekiz'e gitmiştir. 19. Dönemin ikinci yasama yılında ise, hiçbir dış temas söz konusu değildir.(36)

---

35) Veriler, TBMM Dışişleri Komisyonu'ndan alınmıştır.
36) Veriler, TBMM Dışişleri Komisyonu'ndan alınmıştır.

Üçüncü Ayrım : Dış Politikanın TBMM'de Denetimi

I. TBMM'nin Dış Politikayı Denetimi

A. Anayasal Araçlar

TBMM'nin dış politikayı denetimi Anayasayla düzenlenmiştir. Ancak, bu denetim genel denetim içerisinde yer almaktadır; yani dış politikanın denetimi için ayrı bir düzenleme söz konusu değildir. İlginç bir biçimde, soru, meclis araştırması ve genel görüşme, Anayasada «genel» başlığı altında bir madde de toplanmışken, gensoru ve meclis soruşturması, ayrı ayrı maddelerde toplanmışlardır. 1982 Anayasasına göre, «Türkiye Büyük Millet Meclisi Soru, Meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve Meclis soruşturması yollarıyla denetleme yetkisini kullanır»(m. 98).(37)

1. Soru

1982 Anayasasına göre, «soru, Bakanlar Kurulu adına sözlü ya da yazılı olarak yanıtlandırılmak üzere Başbakan ya da bakanlardan bilgi istemekten ibarettir»(m. 98).

Soru, Türkiye'de, genel olarak, parlamenter denetleme alanında en fazla başvurulan, kullanılan araçtır.(38) Bunun nedeni, soru sormanın kolay bir yöntem olmasıdır. Bu dış politika için de geçerlidir.

Buna karşın, hem sözlü, hem de yazılı soru sorma konusunda, iktidar partileri, hükümetin eleştirilere hedef olma-

---

37) Ayrıca parlaments sistemde, parlamentonun hükümeti denetim araçları konusunda genel bir inceleme olarak bkz. Ergun Özbudun, Parlamenter Rejimde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 171, 1962.

38) Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Kalaycıoğlu, «The Grand National ...,» s. 171.

sına yol açacak sorulardan kaçınmaktadırlar.(39) Yine, muhalefet partilerinden gelen soruların, ilgileri tarafından yeterince, soru sahibini doyurucu düzeyde yanıtlanmadığı, yanıtlanmaktan kaçınıldığı da bir gerçektir.(40)

TBMM içtüzüğüne göre, soru, kısa, gerekçesiz ve kişisel görüş ileri sürülmeksizin, bir önergeyle Hükümet adına sözlü ya da yazılı olarak yanıtlanmak üzere, Başbakan ya da bakanlardan açık ve belli konular hakkında bilgi istemekten ibarettir (m. 94).

a. Sözlü Soru

Sözlü sorular, Genel Kurulda, Hükümete ya da bir Hükümet üyesine doğrudan sorulabilmektedir. İçtüzük, Hükümet adına verilecek yanıtın süresinin on dakikayı geçemeyeceğini ve aldığı yanıtın kendi bilgisine uygun olup olmadığı hakkında, soru sahibi milletvekilinin, beş dakikayı geçmemek üzere kürsüde görüşünü açıklayabileceğini hükme bağlamıştır (m. 94).

Sözlü soru, ancak Başbakan ya da ilgili bakan ve soru sahibi milletvekili söz alabildiğinden, ayrıca, sorunun yanıtlanmasından sonra herhangi bir oylama yapılmadığından, çok etkili olmayan bir denetim yoludur.

b. Yazılı Soru

Soru, yazılı olarak soruluyorsa, önerge, yalnızca bir

---

39) Aslında, çok partili sistemlerde, iktidar partilerinin, kendi kurdukları hükümetleri, parlamentoda, muhalefet önünde denetledikleri, eleştirdikleri pek sık rastlanan birşey değildir. Ancak, bu gibi sistemlerde, dış görünüşe bakarak, hükümetlerin kendi partilerince hiçbir denetlemeye tabi tutulmadıklarını ve yalnızca muhalefet partileri önünde hesap verdiklerini düşünmek de yanlış olacaktır. Hükümetlerin kendi partilerince denetlenmesi açıkta değil, parti organları içinde ve özellikle parlamentodaki parti grubunda yapılmaktadır. Soysal, op.cit., s.113.

40) Turan, op.cit., s.18.

milletvekili tarafından imzalanabilmektedir. TBMM Başkanlığı'na verilen soru önergeleri, bir yazıyla Başbakanlığa yada ilgili bakanlığa gönderilmektedir. İçtüzük, yazılı soruların, Başbakanlığa ya da ilgili bakanlığa gönderildiği tarihten itibaren en geç 20 gün içinde yanıtlanmasını hükme bağlamıştır. TBMM Başkanı, süresi içinde yanıtlanmayan sorular için sorunun muhattabının dikkatini çekmekle yükümlüdür. Dikkati çekme yazısının tarihinden itibaren 15 gün içinde yazılı sorunun yanıtı TBMM Başkanlığına gelmediği taktirde, yazılı soru, sözlü soruya çevrilmektedir (m. 96).

2. Meclis Araştırması

Meclis araştırması,(41) Anayasada tanımlandığı biçimiyle, belli bir konuda bilgi edinilmek için yapılan incelemeden ibarettir (m. 98). İçtüzüğe göre, meclis araştırması açılması, Hükümet,siyasal parti grupları ya da en az on milletvekili tarafından TBMM Başkanlığına bir önergeyle istenebilir. Bu işlem, hemen gelen kağıtlar listesine alınarak Genel Kurula ve Hükümete duyurulur (m. 102 ve 100). Meclis araştırması açılıp açılmamasına Genel Kurulun karar vereceği ve Genel Kurulda bu konudaki görüşmede, Hükümet, siyasal parti grupları ve bulunan milletvekillerinden birinci imza sahibi ya da onun göstereceği bir diğer imza sahibi ya da onun göstereceği bir diğer imza sahibinin konuşabileceği, genel görüşme açılıp açılmayacağına ilişkin oylamanın işaretle yapılacağı içtüzükte hükme bağlanmıştır (m.102 ve 100) Yine içtüzüğe göre,meclis araştırma komisyonu (42) incelemelerini bitirdiğinde TBMM'ye bir rapor sunar. Bu rapor hakkında Genel Kurulda genel görüşme açılır (m. 102). Ancak, genel görüşme sonunda herhangi bir karar alınması ve Hükümetin sorumlu bulunması söz konusu değildir. Araştırma, Hükümetin izlediği politikanın hatalı yanlarını ortaya koymuşsa,

---

41) Meclis araştırması konusunda genel bilgi için özellikle bkz. Erdal Onar, Meclis Araştırması, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No. 419, 1977, s. 3-48.

42) Meclis araştırma komisyonu ve yetkileri için, bkz. Millet Meclisi İçtüzüğü, m. 103.

bu verilere dayanılarak bir gensoru önergesi verilerek, Hükümetin siyasal sorumluluğu gerçekleştirilebilir. Yoksa, meclis araştırması, doğrudan doğruya Hükümetin siyasal sorumluluğuna yol açacak bir denetim aracı değildir. Yine meclis araştırmasından elde edilen bilgilerin ışığında TBMM'nin yeni bir yasa yapması ya da varolan bir yasayı değiştirmesi de elbette mümkündür. Dolayısıyla, meclis araştırması, TBMM'ye, yasa yapma ya da Hükümeti denetleme görevinde yardımcı olacak bir denetim aracıdır.(43) Bu neden de etkili olmak üzere, meclis araştırmasının, dış politika alanında etkili olmak bir yana, kullanılan bir denetleme aracı olduğunu bile söylemek zordur.

Belirli bir konuda meclis araştırması yapılması, yine iktidar partilerinin yönetici kadrosunun böylesi bir girişimi, olumlu karşılamasına bağlıdır. Meclis araştırması yapılmasına kadar verildikten sonra, bu işi yapmakla görevlendirilen komisyonun bilgi edinmesi güvence altında değildir. Örneğin, içtüzük, araşatırma komisyonlarının kimlerden bilgi isteyebileceğini belirtmektedir ancak bilgilerin esirgenmesi durumunda, yasama kurumunun ne gibi yaptırımları kullanabileceği açık değildir (m. 103). Dolayısıyla Meclis araştırmasının etkinliği sınırlanmış olmaktadır.(44)

3. Genel Görüşme

Genel görüşmenin tanımı Anayasada yer almaktadır. Buna göre, genel görüşme, toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, TBMM Genel Kurulunda görüşülmesidir (m. 98).

İçtüzüğe göre genel görüşme açılmasında, meclis araştırması açılması konusundaki hükümler uygulanmaktadır (m.100 ve 102). Eğer genel görüşme açılmasına karar verilirse,genel görüşme günü bir özel gündem biçiminde Danışma Kurulu tara-

---

43) özbudun, loc.cit.
44) Turan, op.cit., s. 19.

fından belirlenir. Genel görüşmenin başlayacağı gün, görüşme açılmasına karar verilmesinden itibaren 48 saatten önce ve yedi tam günden sonra olamaz. Genel görüşmede ilk söz hakkı, genel görüşme önergesi sahibi siyasal parti grubu yada gruplarına ya da önergedeki birinci imza sahibi milletvekiline ya da onun göstereceği bir diğer imza sahibi milletvekiline aittir. Bundan sonraki görüşmeler için genel hükümler uygulanır (m. 101).

Genel görüşmede, görüşmelere önerge sahibi milletvekilleri dışındaki milletvekilleri de katılabilmektedir. Bu yönden genel görüşme, yalnızca soru sahibi milletvekili ile ilgili bakan arasında bir diyalog niteliği taşıyan sözlü sorudan çok daha etkili bir denetim aracıdır. Ancak, genel görüşmenin sonunda da bir oylama söz konusu olmadığı ve hükümetin siyasal sorumluluğunu ortaya koyacak bir karar alınamadığı için, genel görüşme, sözlü soruya benzemekte ve gensorudan ayrılmaktadır. Genel görüşme, etkinlik derecesi yönünden, soru ile gensoru arasında yer alan bir denetim yoludur. 1924 Anayasasında ve zamanın içtüzüğünde yer almayan genel görüşme, parlamenter denetimin etkinliğini arttırmak amacıyla, 1961 Anayasasına konulmuş ve 1982 Anayasasında da korunmuştur. Gerçekten, genel görüşmenin, gensorunun tersine hükümetin siyasal sorumluluğuna yol açmaması nedeniyle, parlamentodaki iktidar partisi çoğunluklarının, genel görüşme mekanizmasının işletilmesini daha kolayca kabul edilecekleri düşünülebilir. Genel görüşme açılıp açılmaması, TBMM Genel Kurulunun kararına bağlı olmakla birlikte, sonuçta, Genel Kurul çoğunluğu görüşme açılmasını kabul etmese bile, görüşme açılıp açılmayacağı hakkındaki görüşmelerin, parlamenter bir denetleme yolu oluşturduğu açıktır.(45)

Türk parlamento tarihindeki ilk dış politika genel görüşmesi, 9 Ocak 1963 tarihinde Millet Meclisi'nde yapılmıştır.(46) Genel görüşmenin,parlamenter denetim araçları için-

---

45) Özbudun, op.cit., s. 279.
46) Sezer, op.cit., s.133. Bu konuda ayrıca bkz. loc.cit.,

de, özellikle dış politika alanında, bu tarihten sonra en çok başvurulan ve kullanılan araçlardan biri olduğu söylenebilir.

4. Gensoru

Bütün parlamenter denetim araçları arasında yalnızca gensoru, hükümetin ya da bir bakanın siyasal sorumluluğuna yol açabilmekte, yani hükümetin ya da ilgili bakanın parlamento tarafından görevden uzaklaştırılabilmesine olanak sağlamaktadır. Gerçi meclis soruşturması sonucunda Yüce Divana sevkedilen bir bakan da bakanlıktan düşmektedir, fakat, bu yol, yalnızca «cezai» sorumluluğu gerektiren durumlarda kullanılmaktadır.(47)

«Gensoru»nun, 1961 ve 1982 Anayasalarında, oldukça ayrıntılı olarak düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, özellikle 1960 öncesinde, gensoru yolunun hemen hemen hiç işleyememiş olmasıdır. Gensoru, 1924 Anayasasında da bulunmakla birlikte, yürürlükteki içtüzüğe göre gensoruların gündeme alınıp alınmaması, TBMM tarafından görüşmesiz olarak karara bağlandığından, iktidar çoğunlukları, muhalefetin gensoru önergelerinin gündeme alınmasını hemen hemen sürekli olarak reddetmişler ve böylece bu denetim yolunun işletilmesi mümkün olmamıştır. 1961 Anayasası bunu önlemek amacıyla gensoru önergelerinin gündeme alınıp alınmayacağının da bir öngörüşme sonrası kararlaştırılmasını öngörmüştür. Dolayısıyla, gensorunun gündeme alınıp görüşülmesi, sonuçta reddedilse bile, hiç değilse bu öngörüşme aracılığıyla bir denetime olanak sağlanmış olmaktadır.(48)

1982 Anayasası, gensoruyu 1961 Anayasasına benzer bir biçimde düzenlemiştir. Anayasada bağımsız bir madde olarak düzenlenen gensoru önergesi, bir siyasal parti grubu adına ya da en az yirmi milletvekilinin imzasıyla verilebilmek-

---

47) Özbudun, op.cit., s. 280.
48) Ibid., s. 280-281.

tedir (m. 99). Yine Anayasaya göre, gensoru önergesi verilişinden sonraki üç gün içinde bastırılarak üyelere dağıtılır, dağıtılmasından itibaren on gün içinde gündeme alınıp alınmayacağı görüşülür. Bu görüşmede, ancak önerge sahiplerinden birisinin, siyasal parti grupları adına birer milletvekili, Bakanlar Kurulu adına Başbakan ya da bir bakanın konuşabileceği de, Anayasada belirtilmiştir (m. 99). Anayasaya göre, gündeme alma kararıyla birlikte, gensorunun görüşülme günüde saptanır; ancak gensorunun görüşülmesi, gündeme alma kararının verildiği tarihten başlayarak iki gün geçmedikçe yapılamaz ve yedi günden sonraya da bırakılamaz (m. 99).

Gensoru görüşmeleri sırasında milletvekillerinin ya da siyasal parti gruplarının verecekleri gerekçeli güvensizlik önergeleri ya da Bakanlar Kurulunun güven isteği, bir tam gün geçtikten sonra oylanır (m. 99). Bakanlar Kurulunun ya da bir bakanın düşürülebilmesi, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla olur, oylamada yalnız güvensizlik oyları sayılır (m.99). Aynı hüküm, 1961 Anayasasında da varolmakla birlikte oylamada yalnız güvensizlik oylarının sayılacağı kuralı, 1982 Anayasasıyla getirilmiştir. Bu hükümle, güven oylamasında adi çoğunlukla azınlıkta kalan, fakat Anayasa gereğince istifaya zorunlu olmayan bir hükümetin, prestij kaybına uğraması önlenmek istenmiştir.(49)

Türk siyasal yaşamında, parlamenter denetim konusundaki belki de en önemli örnek, 1980 yılında iktidarda bulunan AP Hükümetinin Dışişleri Bakanı olan Hayrettin Erkmen'in, hakkında verilen gensoru ile bakanlıktan düşürülmesidir. Bu olayın, Türk siyasal tarihinde ilk ve tek olmak gibi bir özelliğe sahip olmasının yanı sıra, dış politika konusunda gelişmiş olması da ilginç bir yönüdür. Çünkü, Türkiye'de, üzerinde en çok «uzlaşma» sağlanan, en az «tartışma» yapılan ve «milli» kabul edilen bir siyasal alan, bir politika için,

---

49) Ibid., s. 282.

parlamenter denetim mekanizmasını işletmek, alışılmadık bir durumdur. Ancak, bu olay, başka bir bakış açısıyla, yukardaki niteliklere sahip dış politikaya verilen önemin göstergesi de sayılabilir. Yani, başka hiçbir alanda, parlamenter denetim mekanizmasını işletmeyen Parlamento, en «milli», en «hassas» alan olan dış politika söz konusu olunca, bu mekanizmayı ısrarla ve hızla işletebilmektedir, biçiminde bir sav ileri sürülebilir.

MSP Genel Başkanı ve Grup Başkanı Konya Milletvekili Necmettin Erbakan ve iki arkadaşı, Grup Başkanvekili Süleyman Arif Emre ile Grup Başkanvekili Adana Milletvekili Hasan Aksay, Millet Meclisi Başkanlığı'na 29.7.1980 tarihinde, tutum ve davranışlarıyla dış politika konusunda milli menfaatlere aykırı hareket ettiği iddiasıyla Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında, Anayasanın 89 ncu Millet Meclisi içtüzüğünün 107 nci maddeleri uyarınca bir Gensoru açılmasına ilişkin önerge vermişlerdir.(50)

11/66 esas numaralı önerge şöyledir :

«AP azınlık Hükümetinin Dışişleri Bakanı Sayın Hayrettin Erkmen, 8 aydan beri tutum ve davranışlarıyla dış politikamızda milli menfaatlerimizi ihlal etmekte, telafisi imkânsız neticelere sürüklemektedir. Şöyle ki:

1. Sayın Bakan göreve başlar başlamaz, bizi neticede Avrupa'ya vilayet yapacak, Türkiye'yi İslâm dünyasından ayırıp, Batı ile siyasi birleştirmeye müncer olacak, Ortak Pazara sokmaya teşebbüs etmiştir.

2. Ege'deki haklarımızı korumak şöyle dursun, 714 sayılı Notam'ı sebepsiz olarak kaldırmış, Ege'deki adaların Yunanlılarca tahkim edilmesine ilaveten, Yunanlıların Ege'yi kendi gölleri olarak kabullenmesine zemin hazırlamıştır.

---

50) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 5, Toplantı 3, C. 16 (Ağustos 1980) s. 718.

Bu yüzden Ege hava kontrolü Yunanlıların eline geçmiştir.

3. Batı Trakya'da zulme uğrayan kardeşlerimize asla sahip çıkmamıştır.

4. Bu bakan, «İran'a reeksport yaptırmam» diyerek, İslama döndüğü için Batılıların koydukları ambargoda İran'ın değil Batılıların yanında yer almıştır.

5. Afganistan :

Bu Bakan, Afganistan'a vaki komünist tecavüzleri karşısında Amerika müsaade etmediği için konuşamamış, Afganlı mücahitlere gönül yardımı bile yapamamıştır.

6. İslam Konferansı :

Bu Bakan, son İslam Konferansını, koşup Brüksel'e yetişmek bahanesiyle yarıda bırakmış, konferansta alınan çok önemli tarihi kararları milletimize müjdeleyeceğine, «Konferansta ihtilaf çıktı» diye ancak İsrail'i memnun edecek mahiyette beyanlar vermiştir. «Bu konferansta alınan kararlar ülkemizi bağlamaz» diyerek menfi bir tutum takınmış, Müslüman ülkelerle münasebetleri zedelemiştir.

7. İsrail'in, emperyalist hedefleri ve tecavüzleri karşısında tutumu :

Bilindiği gibi, bugünkü İsrail, dünya siyonizm planlarının bir adımı olarak kurulmuştur. İsrail meclisinin önünde heykeli bulunan Thedor Herzl'in yüz sene evvel hazırladığı plan, önce merkezi Kudüs olmak üzere bir İsrail Devletinin kurulmasını, bilahare de adım adım ilerleyerek Fırat, Dicle ve Nil havzalarının, yani Anadolumuzun İsrail'e vilayet yapılmasını esas almaktadır.

İsrail son aylarda, tecavüzleri daha da artırmış, işgal ettiği Müslüman topraklarından çekilmesi lazım gelirken, tam tersine, bir yandan bu bölgelerde sürekli olarak yeni yerleşme merkezleri tesis etmekte, diğer yandan bu bölgelerdeki Müslüman halka terörist tecavüzler düzenlemektedir.

Bütün bu olaylar cereyan ederken, bu Bakan sadece susmuştur ve bilakis İsrail'le münasebetleri geliştirimeye özen göstermiştir.

8. Bu vahim olaylar üzerine, bütün Müslüman ülkelerin Dışişleri Bakanları İsrail'in,tecavüzlerini telin ve önlemek maksadıyla, Ortadoğu ve dünya sulhü bakımından büyük öneme haiz Amman Konferansını tertip ettiler, bu Bakan, 11-13 Temmuz tarihleri arasında yapılan bu toplantıya gitmedi. Bunun yerine Sofya'ya gitmeyi tercih etti.

9. Son olarak, İsrail Parlamentosu 1400 yıllık İslam şehri Kudüs'ü kendisine devlet merkezi yaptığına dair bir karar aldı. Bu olay, asrımızın en mühim olayıdır. İslam aleminin haklarına, Ortadoğu ve dünya sulhune karşı pervasızca ve küstahça bir tecavüzdür.

İsrail'in Kudüsü başkenti ilan etmesi, aynı projenin bir diğer bölümü olan, Anadolumuzu kendisine vilayet yapma adımının bir başlangıcıdır. Böyle tarihi bir olay karşısında yapılacak ilk iş, İsrail'le münasebetleri olan Türkiye'den başka bir ülke mevcut değildir. 1973'den beri her İslam Konferansında Türkiye'nin İsrail'le münasebetlerini kesmesi, ısrarla talep edilmektedir.

Son Kudüs olayı, vahim bir olaydır ve artık münasebetlerin kesilmesi lazımdır. Bu Bakan, Müslüman ülkelerle her türlü münasebetlerimizin geliştirilmesine mani olmaktan başka bir işe yaramadığı halde, ısrarla İsrail'le münasebetlerimizi devam ettirmekte, İslam âlemini itmekte, karşılıklı olarak sağlanacak milli menfaatleri ihlal etmektedir.

Yukarıda arz edilen sebeplerden dolayı, Anayasanın 89. maddesi gereğince Dışişleri Bakanı hakkında Gensoru açılmasını arz ve talep ederiz.»(51)

---

51) Ibid., s. 718-719.

Gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmaması konusunda yapılan görüşmelerde Anayasada belirtilen sıraya göre, önce önerge sahibi olarak MSP Malatya Milletvekili Mehmet Necai Kutan söz almıştır.

Kutan, AP azınlık hükümetinin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in, «dış politikadaki 9 aylık icraatı, tutum ve davranışlarıyla milli menfaatleri büyük ölçüde haleldar ettiğini, şayet Millet Meclisi gerekli müdahalede bulunmaz ve gerekli tedbirleri almazsa telafisi çok müşkül durumların ortaya çıkacağını»(52) savunmuştur.

Kutan daha sonra, AP'nin uzun vadeli, ciddi ve tutarlı bir görüşe sahip olmadığını, şahsiyetli bir dış politika, milli bir dış politika yerine, Batının paralelinde günlük politikalar tercih ettiğini söylemiştir. Kutan, Dışişleri Bakanı hakkında, Türk siyasal yaşamında pek rastlanmayan bir eleştiri getirerek, «bakanın dış politika ile ne ilgisi olduğunu»(53) sormuştur.

Kutan, AP'nin uzun vadeli ve sürekli bir dış politika görüşünün bulunmadığını savunmakla birlikte, aynı partinin dış politikasının hiç değişmeyen ve kararlılıkla uygulanan bir çizgisi olduğunu, bunun da Batı yanlısı ve Batıya bağlı olmak olduğunu ifade etmiştir.(54) Fakat, aslında böylesi bir eleştiri, Türkiye'nin geleneksel dış politikasına yöneltilmiş olmaktadır. Çünkü «bağlı olmak» düzeyinde değil, ancak Batı safında yer almak, Türkiye'nin, yaklaşık iki yüzyıllık, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren de, resmi olarak, dış politikasının temel belirleyicilerinden biri, belki de birincisi olmuştur.

---

52) Ibid., s. 773.

53) loc. cit.

54) loc. cit.

Kutan, daha sonra, önergede yer alan eleştiri konularına teker teker değinmiştir.

Önergenin birinci maddesi olan Ortak Pazar ile ilgili olarak Kutan, «Dışişleri Bakanının iktidarlarının daha üçüncü ayında bu meseleye dört elle sarıldıklarını»(55) söyleyerek, «hükümetin, Ortak Pazar'a tam üye olabilmek gayreti ve telaşı içinde olduğunu»(56) belirtmiştir. Ortak Pazar'ın bir Truva Atı olduğunu savunan Kutan, Ortak Pazar'ı şöyle değerlendirmiştir:

> **«Muhterem milletvekilleri; Ortak Pazar, Türkiye'yi İslam aleminden koparıp, Batı Hıristiyan potası içerisinde eritmek isteyen bir siyonist plandır. Ancak bu planlar yürümemiştir, bundan sonra da yürümeyecektir. Üç tane "Batı Kulüp"üyesinin ve beynelminelci kozmopolitin keyfi için bu aziz millet Hıristiyan Avrupa'ya hizmetçi uşak ve işçi olacak değildir. Bu kürsüden ilan ediyoruz, kimsenin gücü buna yetmeyecektir. Bu aziz millet ve bu milletin temsilcisi olan Parlamento, Allah'ın izniyle şu gök kubbeyi Ortak Pazarcıların tepesine indirecektir.»**(57)

Kutan, ikinci olarak, Ege sorununa değinmiştir. Yunanlılar'ın adım adım «Megalo idea» denilen ham bir hayalin gerçekleştirilmesi çabasında olduklarını, Lozan Antlaşması'na aykırı olarak 12 Ada'da tahkimat yaptıklarını söyleyen Kutan, Dışişleri Bakanı'nın, 714 numaralı Notam'ın kaldırılmasından da sorumlu olduğunu söylemiştir.(58)

---

55) loc. cit.

56) loc. cit.

57) loc. cit.

58) loc. cit.

Kutan, daha sonra, Batı Trakya'da Müslüman Türkler'e yapılan insanlık dışı zulümlerin,hükümet tarafından ne zaman Birleşmiş Milletler'e getirileceğini sormuştur.(59)

İran ile ilişkiler konusunda, Dışişleri Bakanı'nı suçlayan Kutan,Bakanın, İran'daki yeni rejimle ciddi ve kardeşçe bir ilişkiyi gerçekleştiremediğini belirtmiştir.(60)

Kutan, Afganistan konusunda, Afganistan'ın «emperyalist Rus ordularının işgaline uğrayınca» Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın takındığı tavrın, «cidden yürekler acısı» olduğunu söylemiştir.(61)

Bakanın İslam Konferansı'na karşı tavrı ve Türkiye'nin İsrail ile ilişkisi olan tek İslam Konferansı üyesi olması da Kutan tarafından eleştirilmiştir.(62)

Kutan, hükümetin İsrail'e karşı tutumunu eleştirirken, Türkiye'nin Ortadoğu'da 15 yıldan beri herhangi bir Müslüman ülkesine değil, yalnızca İsrail'e uçak seferi işlettiğini söylemiştir.(63)

Kutan, İsrail'in Kudüs'ü başkent yapması ile ilgili olarak da Dışişleri Bakanlığı'nın kınamaktan öteye gitmeyen tutumunu eleştirmiştir. Batılıların da kınamada bulunduklarını, oysa Kudüs'te bulunan Mescidi Aksa'nın Müslümanlar'ın ilk kıblesi olduğunu söylemiştir.(64)

Mehmet Recai Kutan,gensorunun gündeme alınmasına gerekçe olmak üzere, son olarak şunları söylemiştir :

---

59) Ibid., s. 775.
60) loc. cit.
61) loc. cit.
62) Ibid., s. 776.
63) loc. cit.
64) loc. cit.

«Muhterem milletvekilleri, bütün bu arz ettiklerim açıkça ortaya koymaktadır ki, Dışişleri Bakanı Sayın Erkmen'in dokuz aylık icraatı milli menfaatlerimize ters düşmektedir.

Dışişleri Bakanlığını da, halen tatbik edilen dış politikayı da yeni baştan düzenlemekte ve milli bir çizgiye getirmekte zaruret vardır.

Aziz milletimizin kesin arzu ve temayüllerine rağmen, milli menfaatlerimize rağmen İsrail'le ilişkileri kesmeyen bu bakana, Meclis olarak artık yeter dememizde ve Meclisin iradesiyle İsrail'le siyasi ilişkilerin kesilmesinde kesin zaruret vardır.

Bu sebeplerden dolayı Anayasanın 89 ncu maddesi gereğince Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında verdiğimiz bu Gensorunun gündeme alınmasını teklif ve rica ediyoruz.»(65)

Daha sonra, ana muhalefet partisi olan CHP Grubu adına İstanbul Milletvekili Hikmet Çetin söz almıştır. Çetin, öncelikle, AP hükümetinin biçiminin, programının ve politikasının başından beri karşısında olduklarını belirtmiştir. Uygulamaya konulan ekonomik modelin ülkeyi daha da dışa bağımlı duruma getireceğini ve beraberinde ülke yararına olmayan sakıncalı ve yanlış dış politikayı da getireceğini söyleyen Çetin, uygulamanın, söyledikleri gibi olumsuz gerçekleştiğini de ifade etmiştir. Çetin, gensoru gündeme alındığı takdirde, bu eleştirilerini somut örneklerle destekleyeceklerini de söylemiştir.(66)

Hikmet Çetin, dış siyasal ilişkilerle dış ekonomik ilişkilerin içiçe ve iç ve dış sorunların da bir bütün olduğu bir çağda bulunulduğunu söyleyerek, Türkiye'nin de içinde bulunduğu durumun böyle bir nitelik taşıdığını belirtmiştir. Çetin, hükümetin ekonomik bunalımdan kurtulmak için tüm umu-

---

65) Ibid., s. 777-778.
66) Ibid., s. 778.

dunu dış kaynaklara bağlamış olmasının, dış politikada da bir yansıması olacağının kaçınılmazlığını savunmuştur.(67)

Hikmet Çetin, AP hükümetinin dış politikası konusunda, MSP adına ve önerge sahibi olarak konuşan Kutan'ın getirdiği eleştirilerin hemen hemen aynısını getirmiştir. Önergenin maddeleri üzerinde çok kısa duran Çetin, gensoru önergesi gündeme alındığı takdirde, yapılacak görüşmeler sırasında görüşlerini somut örneklerle ortaya koyacaklarını söylemekle yetinmiştir.(68)

Çetin, Kutan'ın konuşmasındaki bir yanlışı da düzelterek, Türkiye'den Ortadoğu bölgesine 15 yıldır İsrail dışında hiçbir ülkeye uçak seferi yapılmadığı eleştirisine karşılık, bunun, 1978 yılı başına kadar doğru olduğunu, ancak 1978 yılı başında CHP'nin hükümet olmasından sonra,başta Libya ve Körfez ülkeleri olmak üzere, birçok İslam ülkesine uçak seferlerinin başlatıldığını söylemiştir.(69)
Hikmet Çetin, konuşmasını şöyle bitirmiştir :

«Bu Hükümetin kurulmasında katkıda bulunan, bu yana oylarıyla bu Hükümete destek olan Milli Selamet Partisinin, Hükümetin dış politikası hakkında 9 noktada toplanan önemli görüşleri ve iddiaları var. Bunların askıda bırakılabilecek konular olduğunu sanmıyoruz. Hükümetin ve Sayın Dışişleri Bakanının elbette söyleyecekleri olması gerekir. Buna iktidar partisinin de, Hükümetin de ihtiyaç duyacağını ve oylarıyla olanak sağlayacağını umuyoruz.

«Bugünkü Hükümet,Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisinin desteği ve oylarıyla kurulmuş bulunan bir azınlık hükümetidir. Şimdi, destek veren partilerden biri, en azından dış politikada Hükümete ters

---

67) loc. cit.
68) Ibid., s. 778-780.
69) loc. cit.

düşen bir görüş içine girmiş ve Gensoru vermiş bulunmaktadır.

«Bu konular gündeme alınıp konuşulmaz ise;şu ya da bu şekilde bir sonuca ulaştırılmaz ise, Hükümet bundan böyle hangi oyla, hangi destekle dış politika konularını yürütme olanağını bulacaktır. Bu konudaki kuşkuların özellikle dış politika gibi bir alanda ortada kalmaması gerekir. Bu nedenle de Gensorunun açılmasında, Gensorunun gündeme alınmasında büyük yarar görmekteyiz.

«Bütün bu nedenlerle Cumhuriyet Halk Partisi olarak Sayın Dışişleri Bakanı hakkındaki Gensorunun gündeme alınarak konunun tüm ayrıntılarıyla konuşulmasına olanak sağlanması yönünde oy kullanacağız.

«Bu,bu Gensoruda belirtilen görüşlerin ve gerekçelerin tümüne aynen katıldığımız anlamına gelmez. Gensoru gündeme alındığı takdirde Cumhuriyet Halk Partisi olarak, bu Hükümetin dış politikası hakkındaki gerekçelerimizi ve görüşlerimizi ayrıca Yüce Meclise sunma olanağını da bulmuş olacağız.»(70)

Hikmet Çetin'in, gensoru önergesinin gündeme alınması için yaptığı konuşma, yeterli ve Parlamento üyelerini ikna edici bir konuşma değildir. Ancak,öyle anlaşılıyor ki, önergenin gündeme alınması konusunda zaten olumlu bir karar vermiş ve bu konuda da yeterli çoğunluğu sağlamış bir Parlamento söz konusudur.

MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) grubu adına söz alan Sivas Milletvekili Ali Gürbüz ise, önergenin gündeme alınmasına karşı bir konuşma yapmıştır. Gürbüz'ün konuşmasında, MSP'nin İslam'ı yorumlayışının yanlış olduğu düşüncesi egemendir. Gensorunun gündeme alınmasına karşı çıkışlarının nedeni de, bu yanlışlık gibi görünmektedir.(71)

---

70) Ibid., s. 778-780.
71) Ibid., s. 779.

AP grubu adına İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem konuşmuştur. Türk siyasal yaşamında ve Türk Parlamentosunda pek rastlanılmayan bir yaklaşımla, önce «Dış politika, milletin menfaatlerini kısa, orta ve uzun vadede korumanın vasıtasıdır»(72) biçiminde bir tanımlama yapan Erdem, Hükümetlerinin de bu tanımlama çerçevesinde ve doğrultusunda hareket ettiğini ve bunu sürdüreceğini söylemiştir. Gensorunun gündeme alınmaması yönünde Ali Naili Erdem'in yaptığı konuşmanın da ana teması, MSP'nin İslam'ı algılayış ve yorumlayış biçimi olmuştur. Gensoru önergesinin tüm maddelerinin gerekçelerinin, Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ve Batı ülkeleriyle ilişkileri aksına oturtulmasını eleştiren Erdem, MSP'nin dini siyasete alet ettiğini ve İslam'ın MSP'nin tekelinde olmadığını savunmuştur.

> **Erdem, «Müslüman sadece siz değilsiniz (...) hepimiz elhamdülillâh Müslümanız. Siz olmadan önce de Kur'an okunur, hatimi şerif indirilir; ilahiler okunarak geliyoruz. Acaba siz olmadan evvel, babalarımızın mezar taşlarında ne yazıyor? Yücelerin yücesi Kur'an-ı Kerim'i oy sandığına sokamazsınız; bu günahtır; bu, ayıptır.»(73)**

demiştir.

Erdem, konuşmasını, gensoruyu «aklın kurallarına gözlerini kapatarak, tarihsizce kaleme alınmış»(74), «idrakten kopmuş, izanı reddetmiş, faydayı kovmuş»(75), ve «Meclisi fuzulen işgalden öte bir anlamı»(76) olmayan bir metin olarak değerlendirerek, «ret» oyu verilmesi istemiyle bitirmiştir.(77)

---

72) Ibid., s. 779-780
73) Ibid., s. 780-782
74) Ibid., s. 782-784
75) Ibid., s. 784
76) loc. cit.
77) loc. cit.

Gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmaması hakkında, gensoruya muhatap olan Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen konuşmuştur. Erkmen, konuşmasına

«...Bu Gensoru önergesi,bizim anlayışımıza göre ve objektif görüşle herkesin anlayışına göre, çağdışı bir dış politikanın yanlışlıklar ve yanılgılar dolu bir anlayışın ve ahde vefasızlığın mahsülüdür;çağdışı dış politikanın mahsülüdür.Çünkü,biraz evvel huzurunuzda sergilenen dış politika anlayışı, saplantılarla dolu, dünyayı bir bölgeden ibaret sanan bir zihniyetle sergilenmiş ve miktarınca muhterem heyetiniz tarafından değerlendirilmiştir.»(78)

diyerek başlamıştır.

Hayrettin Erkmen'in konuşmasındaki en önemli, üzerinde en çok durduğu husus, uygulanan ve eleştirilen dış politikanın kişisel bir politika olmadığı, hatta bu politikanın hükümet politikası da değil ve fakat devlet politikası olduğudur.

Erkmen bu konuda şunları söylemiştir :

«(...) benim,özel,şahsi bir dış politikam yoktur ve olamaz;hiçbir Dışişleri Bakanının şahsi ve özel bir dış politikası olamaz. Dışişleri Bakanlarının görevi,mensup olduğu hükümetin tespit ettiği, Meclislerin tasvibine mazhar olmuş politikaları uygulamaktır. Eğer ondan inhiraf ederse, o zaman o politikayı yürütememenin sorumluluğunu, mevkiini terk etmekle öder. O da, hükümetin içinde önce, grubun içinde sonra hesaplanacak bir husustur.

.1h8

---

78) loc. cit.

«(...) Bizim Hükümetimizin yönettiği, yürüttüğü dış politika (...) Cumhuriyetin geleneksel politikasıdır; Atatürk'ün çizdiği politikadır.

«(...) Benim zihniyetim, benim inancım (...) Müslüman Türk milletine dış politika alanında ve her alanda en iyi hizmet yolu, Atatürk'ün yoludur.

«Atatürk'ün benimsediği prensipleri tatbik eden, memleketine, Müslüman Türk Milletine çağın icaplarınca hizmet eder; Atatürk'ün çizgisini inkar edenler ise, çağdışı bir karanlığa gömülmeye mahkum olurlar.

«Evet; bu, benim yürütmeye çalıştığım muvaffakım veya değilim, o ayrı konu; ama yürütmeye çalıştığım politika, Büyük Meclisin tasvibinden geçmiş geleneksel Cumhuriyet politikasıdır, Cumhuriyet dış politikasıdır; Atatürk çizgileri içinde çerçevelenmiş dış politikadır. Bunun tatbikatından herhangi bir yanlışlığım da olsa, gene neticenin Hükümete gelmesi lazımdır. Grup içinde halledilmemişse, Dışişleri Bakanının hataları Meclis içinde halledilebilir; ama Hükümete yönelik olarak gelmesi lazımdır. Çünkü, bu politika Hükümetin politikasıdır.»

Erkmen, gensoru önergesinde ortaya konan durumun tersine, dış politikanın parlamento bazında oluşturulduğunu, tartışıldığını, parlamentodan gizli hiçbir şeyin söz konusu olmadığını ve bütün gelişmelerin parlamentonun bilgisi dahilinde olduğunu savunmuştur. Erkmen, bu konuda şöyle konuşmuştur:

«(...) dış politika 1980 yılı içinde, bu yılın başından bu yana hareketlilik kazandı. Bu hareketliliğin gereği olarak ve Büyük Meclislere saygılı bir hükümet olduğumuz için, dış politika olayları ve dış politika ilkeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisinin her iki Mec-

lisinde de en sık, en çok bu son 9 aylık dönem içinde, yani bizim Hükümet olduğumuz dönem içinde yapıldı.(79)

«Büyük Meclis, meselelere ışık tuttu, biz Büyük Meclise bilgi sunmaya çalıştık, tartışmalar yaptık; hiçbir şey mâverânızda cereyan etmedi, herşey apaçık ortada, Büyük Meclisin bilgisi dahilinde ve direktifleri istikametinde yürütüldü.

«Biz Büyük Meclislere bilgi vermeyi elbette anayasal bir görev sayarız ve ona uymaya mecburuz. Bununla da yetinmedik, ayrıca grupları da tenvir etmek, gruplarında görüşlerinden yararlanmak çarelerini aradık ve bu maksatla iki üç defa sayın grup temsilcileriyle buluşmalar tertip ettim; yararlandım, bilgi verebildimse çok bahtiyarım; ama grup temsilcilerinin beyanlarından ve sorularından o buluşmalarda yararlandım.»(80)

Erkmen, MSP'nin hükümetin kuruluşunda güvenoyu vermiş olmasının, hükümetin dış politikasını da onayladığı anlamına gelmiş olacağını savunarak, uygulanan dış politikanın «Milli Selamet Partili muhterem milletvekillerinin de müspet oylarıyla tekevvün etmiş»(81) bir politika olduğunu ve «onların layık oyları»(82) olmasaydı, ne bu politikanın uygulanmasının ne de kendisinin Dışişleri Bakanı olmasının mümkün olamayacağını söylemiştir.(83) Erkmen, MSP'nin bu davranışını, ahde vefasızlık olarak nitelendirmiştir.(84)

Erkmen'in konuşması sırasındaki belki de en önemli nokta, varolmayan bir «yanlış»ı düzeltmek için düştüğü affedilemez bir hatadır. Bir Dışişleri Bakanının, Türkiye'nin AET'ye

---

79) Buradaki cümle düşüklüğü tutanak metinlerinden kaynaklanmaktadır. Erkmen, büyük olasılıkla, dış politika olaylarının her iki Meclis'de de görüşülmesinden söz etmektedir. Zaten konuşmasının devamı da, bu doğrultudadır.

80) Ibid., s. 785.

81) loc.cit.

82) Ibid., s. 786.

83) Ibid., s. 785.

84) loc. cit.

ortak üye olmasını sağlayan Ankara Antlaşması'nı kimin imzaladığı konusunda net bir bilgiye sahip olmaması, herhalde, hiçbir biçimde özür kabul edecek bir durum değildir.

Erkmen'in konuşmasının, müdahalelerle kesilen bu bölümü şöyledir :

«Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen (...) Bakınız bu 1963 anlaşması, sandıklarının hilafına, Sayın İsmet İnönü Başbakan iken değil, Sayın Ürgüplü Başbakan iken imzalanmış ve Rahmetli Feridun Cemal Erkin Bey ...

Hikmet Çetin (İstanbul)-İnönü'nün başkanlığında...

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen (Devamla)-İsmet İnönü'nün başkanlığında... Özür dilerim, bir yanılgıya düştüm, tashih ettim, teşekkür ettim.

Oğuzhan Asiltürk (Ankara)-Aynı yanılgıya sürçü lisanla Kutan da düştü.

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen (Devamla)-Oradan ben hüküm çıkarmıyorum, siz hüküm çıkarmaya çalışıyorsunuz, maksatlıdır yanılgınız, onun için üzerinde duruyorum, onun için karşınıza çıkıyoruz. Siz de düzeltti-nizse mesele yok.

Oğuzhan Asiltürk (Ankara)-Tabii,tabii,gayet tabii.

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen (Devamla)-Tamam, oldu, anlaştık efendim, mesele yok. Yanlış hesap, Bağdat'a gitmeye gerek yok, buradan dahi dönebilir; döndü işte.»(85)

Hayrettin Erkmen, konuşmasını gensoru önergesindeki tüm maddeleri yadsıyarak, kendi doğrularını söyleyerek tamamla-

---

85 1) loc. cit.

mıştır. Erkmen'in konuşması, kendisi hakkındaki bir gensorunun gündeme alınıp alınmaması için yapılan bir görüşme çerçevesinde yeterli bir konuşma değildir.

Gensorunun gündeme alınıp alınmaması için yapılan görüşmelerin kapanma safhasında ilginç bir tartışma vardır. Tartışma, MSP Grup Başkanvekili Süleyman Arif Emre'nin verdiği bir önergeyi parlamentoya açıklayan oturum başkanı Başkanvekili İsmail Hakkı Yıldırım ile MSP Ankara Milletvekili Oğuzhan Asiltürk arasındadır:

«Başkan-(...) Milli Selamet Partisi Grup Başkanvekili Sayın Süleyman Arif Emre'nin bir önergesi var.

Sayın Dışişleri Bakanı konuşmasında Gensorumuzun çağdışı olduğunu iddia ederek Grubumuza sataşmıştır, diyorlar bu sebeple söz istiyorlar.

Dışişleri Bakanının konuşmalarından ben şöyle bir şey tespit ettim. "Atatürk'ün çizgisini inâr edenler çağdışı politika içindedirler" dediler. Bu beyanını mı sataşma kabul ediyorsunuz?

Oğuzhan Asiltürk (Ankara)-Hayır efendim.

Başkan- Benim tespit ettiğim bu.

Oğuzhan Asiltürk (Ankara)- Daha önce, konuşmasına başlarken, "Bu Gensoru çağdışı" diye başladı.

Başkan- İşte, gerekçesini de böyle ifade ettiler.

Oğuzhan Asiltürk (Ankara)- Konuşmasının ortasında bunu ifade etti. Onun için, ayrı bir şey...

Başkan- Bunu sataşma mı kabul ediyorsunuz?

Oğuzhan Asiltürk (Ankara)- Evet.

Başkan- Ben bu konuda da satışma görmüyorum. Direniyor musunuz efendim? Direniyorsanız.

Oğuzhan Asiltürk (Ankara)- Direniyorum efendim.

Başkan- Oylatmaya imkan kalmadan süremiz dolmuştur efendim.»(86)

---

86) loc. cit.

Oturum başkanı ile gensoru sahibi arasında geçen bu tartışmanın ilginçliği, dış politika konusunda Parlamentonun tavrı açısındandır. Oturum başkanı, TBMM Başkanı olarak hareket etmektedir ve bu konumdayken, Türk dış politikasının, önerge düzeyinde bile, Atatürkçü olmayan bir çizgiye çekilme amacı doğrultusundaki bir hareketi kabul edemeyeceğini ifade etmektedir. Elbette, Türk dış politikasının, Atatürkçü olmayan bir biçimde ve genel anlamda olmak üzere geleneksel Cumhuriyet devleti politikasından farklı kılınmak, uzaklaştırılmak istenmesi, kabul edilemez. Hele, MSP'nin dış politika anlayışının çağın gerçeklerinden uzak, yirminci yüzyılın son çeyreğinin içinde bulunduğu gerçekleri gözardı eden bir politika olduğu da muhakkaktır. Ancak, Parlamentoda, uygulanan dış politikayı, iyi niyetle yalnızca bir «hükümet tasarrufu» olduğu için eleştirmenin kanallarını kapatmak da, parlamenter demokratik yaşamın kurallarıyla, gelenekleriyle ve uygulamalarıyla bağdaşır bir durum değildir. Fakat, vurgulamak gerekir ki, MSP'nin eleştirisi bir «hükümet tasarrufu» ile sınırlı değil gibi görünmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, asıl hedef, devletin geleneksel dış politikası bazında «Cumhuriyet zihniyeti»dir.

Daha sonra yapılan açık oylamada, gensorunun 2 Eylül 1980 Salı günkü Millet Meclisi birleşiminde görüşülmesi kabul edilmiştir.

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkındaki gensoru önergesi, 2 Eylül 1980 günü çoğunluk sağlanamamasından dolayı oturum yapılamadığı için, 3 Eylül 1980 günü görüşülmeye başlanmıştır.

Bu görüşmede konuşma süreleri, hükümet adına 40 dakika, siyasi parti grupları adına 30'ar dakika olarak, Genel Kurul kararıyla belirlenmiştir. Ancak, ilginç olan bir durum, görüşmenin başlayacağı ana kadar yalnızca, MSP Grubu adına söz isteminde bulunulmuş olmasıdır. Başkan'ın bu durumu açıkla-

masıyla, son anda, diğer siyasi parti grupları adına da söz isteminde bulunulmuştur.

İlk sözü alan MSP Grubu adına Malatya Milletvekili Mehmet Recai Kutan, AP'nin uyguladığı dış politika bazında, yine, geleneksel Türk dış politikasını eleştirmiştir:

> **«(...) Dış politikaların ısrarla, kararlılıkla ve şuurla tatbik edilen yanı şudur: Her zaman Batı yanlısı ve Batı'ya bağlı olmak; her zaman Yahudiye, Ruma ve benzeri milletlere müsamahakâr ve tavizkâr olmak; Müslüman ülkelerle olan münasebetlerimizi inanç, tarih ve kültür beraberliğimizin gereği olarak sımsıkı ve kardeşçe değil, mesafeli ve serin tutmak.»(87)**

Kutan, hükümetin dış politikasını, özellikle Ortak Pazar temelinde eleştirirken, yorumlarını sağlam bir dayanağa oturtmak amacıyla, Roma Antlaşması'nın kimi hükümlerini gündeme getirmişse de, duygusallıktan, hamasi yaklaşımdan kurtulamamış, «Bu maddelerin tatbikine razı olduktan sonra, biz istiklal Harbini niye yaptık muhterem arkadaşlarım? Çanakkale'nin bir tepesinde yarım milyon evladımızı niye şehit verdik?»(88) demekten kendini alamamıştır.

Kutan, AP hükümetinin dış politikasını eleştirirken, bir gensoru önergesinin gerektiği içerikten daha çok, seçimler öncesi yapılan propagandaların düzeyinde konuşmuş, gensorunun gündeme alınıp alınmaması konusunda yapılan görüşmelerde söylediklerinden farklı birşey söylememiştir.

Kutan, konuşmasını, yine, partisinin Cumhuriyet rejimi çerçevesinde biçimlenen geleneksel Türk dış politikasına

---

87) Ibid., s. 777-778.
82) Ibid., s. 791.

karşı «reddedici» bir tavır alan dünya görüşü doğrultusunda, 1980'lerdeki bir Türk Dışişleri Bakanı için gensoru oluşturacak hiçbir dayanağı bulunmayan bir anlayışın ifadesi olan cümlelerle bitirmiştir :

> **«Milli görüşle bu millet Anadolu'yu da, İstanbul'u da fethetmiş; altı asır bu topraklar üzerinden dünyaya ilim, medeniyet, ahlak ve adalet ışıklarını saçmıştır. Vaktaki içimize Batı hayranlığı ve kaprisliği girmiş, ittihat ve Terakki kurulmuş; Tekin Alp takma ismi ile Moiz Kohen akıl hocalığına başlamış, işte o zaman Libyada, Ortadoğudaki bütün Müslüman ülkeler de, Kudüsde dahil, teker teker elden çıkmıştır. İşte, bütün bunlar Batı kulübün marifetleridir. Nasıl, «Batı kulüp» denilen tabirin, «Batı kulüp» denilen oyunun ne olduğunu iyice anlayabildiniz mi ey muhterem temsilci?...»(89)**

CHP Grubu adına söz alan İstanbul Milletvekili Hikmet Çetin konuşmasına kuramsal bir yaklaşımla başlamış ve «İç ve dış konular, dış ekonomik ilişkilerle dış siyasal ilişkiler, özellikle Türkiye'nin jeopolitik durumunda ve Türkiye'nin yapısında bir ülkede birbirinden soyutlanamaz, ayrılamaz.»(90) diyerek Türkiye'de kimi zaman gözardı edilen, kimi zaman da, bir bahane olarak ileri sürülen bir gerçeği vurgulamıştır. Bu yaklaşım, Çetin'in konuşmasının ana aksını oluşturmuştur. Çetin, hükümetin, ekonomik güçlükleri, ulusal güce ağırlık vererek çözmek yerine, dış kaynaklara ümit bağlayarak çözmeye çalışmasının, temel sorunlara çözüm getirmeyeceği gibi, ülkenin dış siyasal ilişkilerini de giderek bağımlı bir duruma getireceğini savunmuştur.(91)

Çetin'in konuşmasındaki en önemli nokta, belki de, dış politikanın belirlenmesi mekanizma ve süreci hakkındadır.

---

89) Ibid., s. 808.
90) Ibid., s. 809.
91) Ibid., s. 812.

Çetin, 714 sayılı Notam'ın kaldırılması kararıyla ilgili olarak, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in, yöneltilen eleştirilere karşı, kendisini «Bu benim kararım değildir, bana bağlanması mümkün olmayan bir karardır; Hükümetin kararıdır. Hükümetin kararı da, Hükümetin tek başına aldığı bir karar değil, Dışişleri Bakanının tazyiki altında alınmış bir karar değil, askeri makamların gördüğü lüzum üzerine ve Milli Güvenlik Kurulunun kararı iledir.»(92) biçiminde savunmasını, son derece sakıncalı ve tehlikeli bir tutum olarak değerlendirilmiştir.(93) Çetin,bu gibi konuların siyasal konulardan ayrılamaz, soyutlanamaz olduğunu, 714 sayılı Notam ile ilgili kararların tümü siyasal nitelikli olduğunu ve siyasal karar alma yetki ve sorumluluğun da hükümetlere ait olduğunu belirtmiştir. Çetin, hükümetlerin yalnızca söz konusu karar konusunda değil, herhangi bir karar alırlarken, ilgili kurum, kuruluş, hatta kişilerin görüşlerini alabileceklerini almaları gerektiğini, fakat karar yetkisinin, varsa sorumluluğun da başka organlara devredilemeyeceğini ve özellikle başka kuruluşlara aktarılarak, sorumluluğun dışına çıkılamayacağını söylemiştir. Çetin aynı konudaki eleştirisi sürdürerek, hükümetin başka konularda da gerektiğinde ve güçlüklerle karşılaştığında, bu tür davranışlar içine girmeyi adet haline getirdiğini, bu çerçevede yasa önerilerinin sorumluluğunu da Milli Güvenlik Kurulu'na bağladığını, bu tutum ve davranışın son derece yanlış, sakıncalı ve tehlikeli olduğunu savunmuştur.(94)

Milli Güvenlik Kurulu, Türk siyasal yaşamında, sistemdeki yeri ve etkisi açısından çok sıkça tartışılan bir kuruluştur. Burada,konu dışında kaldığı için böylesi bir tartışmaya girilmeyecektir. Ancak, Türkiye'de, hükümetlerin zorda kaldıkları kimi zamanlar, uygulamaya koydukları kararların sorumluluğunu ve hatta kimi zaman suçunu Milli Güvenlik Ku-

---

92) loc.cit.
93) loc.cit.
94) Ibid., s. 815

rulu'na yükledikleri bir gerçektir. Kurul'un oluşumunda sayısal ağırlığın sivillerde, daha doğrusu yürütme organında olmasına karşın, kararların daha çok askerlerin bakış açısıyla biçimlenmesinde, sivillerin sorumlu olmadığını düşünmek pek de doğru olmayacaktır. Fakat, Kurul'un etki gücünün, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin arefesinde olunmasından kaynaklandığı düşünülebilirse de, Milli Güvenlik Kurulu'nun Türk siyasal sisteminde 1961 Anayasasıyla yer aldığı tarihten itibaren, söz konusu güce sürekli sahip olduğu da bir başka gerçektir.

Hikmet Çetin'in, partisi adına ortaya koyduğu en net tavır, uygulanması gereken dış politikanın özü hakkındadır. Gensoru karşısında MSP ile aynı tutumu takınan CHP'nin bu konudaki yaklaşımı, MSP ile taban tabana zıttır. Çetin bu konuda şöyle demektedir:

> **«Bölgemizin tüm bu karmaşık sorunları karşısında, Atatürk'ün dış politika anlayışına, laiklik ilkesine ve Atatürk milliyetçiliğine sarılmamız ve bunları uygulamaya aktarmamız şimdi daha da büyük geçerlilik kazanmaktadır. Atatürk'ün dış politika anlayışında hareket noktası, öncelikle kendi bölgemizdeki ülkelerle sağlıklı ilişkiler içinde bulunmakdır(...)**
>
> **«(...)Atatürk'ün dış politikasıyla,Batı ülkeleriyle ve müttefiklerimizle olan ilişkilerimizi zayıflatmaksızın,bölgesel ilişkilerimizi güçlendirebiliriz(..).»(95)**

Çetin, MSP ile partisi arasındaki görüş farklılığını vurgulayarak, MSP'nin verdiği gensoruda katıldıkları, katılmadıkları konular olabileceğini, sorunlarda anlaşılsa bile, bazılarının çözümünde ayrılıklar olabileceğini; ancak CHP için önemli olanın mevcut hükümetin dış politikası ve bu dış politikanın sakatlığı, yanlışlığı olduğunu söylemiştir.(96)

---

95) loc.cit.
96) Ibid., s. 816.

Herşeye karşın, Çetin'in konuşması da, bir Dışişleri Bakanı için verilen gensorunun gerektirdiği düzeyde değildir. En azından, Hükümetin politikası, Dışişleri Bakanı'na bağlanmış, bakanın kişisel politikası olarak görülmüştür.

MHP Grubu adına konuşan Kayseri Milletvekili Mehmet Doğan ise, değişik ve ilginç bir yaklaşımla, hükümetten yana tavır koyarak, Türk dış politikasından bürokrasiyi sorumlu tutmuştur:

«Türk Devleti (...) Cumhuriyetle birlikte bir dış politika tespit etmiştir. Temelleri yurtta sulh, cihanda sulh, ilkesine dayalı, insan haklarına saygılı, kimsenin toprağında gözü olmayan, dostça münasebetleri hedef alan bir politikadır. Bu politikanın bugüne kadar gelip geçen hükümetler elinde, genellikle Türk milli menfaatlerine uygun olarak yürütüldüğünü iddia etmek mümkün değildir. Bilgisiz, liyakatsız, milli hedeflerden habersiz kadrolar elinde Türk dış politikası yer yer çıkmaza itilmiş; Türk milleti beynelminel antlaşmalarla sağladığı haklarını dahi koruyamaz duruma düşmüştür.

«Bunun mesulü falan hükümet veya filan şahıs değildir. Gelen geçen hükümetler, Dışişleri teşkilatında görev alan, yüksek düzeyde görev almış olan tüm bürokratlar derece derece sorumludur. Bu gibi hükümetler, Türkiye Cumhuriyetinin koyduğu dış politikanın felsefesini kavrayamamışlardır; Türk Hariciye teşkilatını organize edememişler, Türk milletini yabancı ülkelerde tam anlamıyla temsil edecek, milli hak ve çıkarlarını koruyabilecek, bilgili, tarih ve kültür şuuruyla dolu, mazbut karakterli, Türk dış politikasını kavramış kadrolar yetiştirememişlerdir. Elçilikler, konsolosluklar, ateşelikler her gelen iktidarca dosta, yarana peşkeş çekilmiş veyahut da Türk dış politikasının ana felsefesine uzak, gününü gün eden bazı kişilerin inhisarına düşmüş; saltanat gibi babadan oğula intikal edip gel-

miştir. İşte, dış politikada bulunduğumuz nokta burasıdır.»(97)

Doğan'ın yaklaşımı, aslında Türkiye'de sıkça rastlanan bir yaklaşımdır. Türkiye'de dış politika, iç politikadan farklı olarak, bir devlet politikası olarak kabul edilmektedir. Bu politikanın başarıları hükümete, başarısızlıkları ise genellikle Dışişleri Bakanlığına mal edilmektedir. Bu, Türkiye'de hem siyasal örgütler, siyaset yapanlar, hem de kitle iletişim bazında sıkça rastlanılan yanlış bir yaklaşımdır. Ancak, daha önce de değinildiği gibi, Türk dış politikasının, Türk diplomasisinin, Osmanlı'dan beri son derece başarılı yürütülmesindeki en önemli unsur, herhalde, Dışişleri örgütüdür.

Mehmet Doğan, yensoruya karşı olan partisinin görüşlerini ortaya koymaktan daha çok, MSP'yi eleştirdiği konuşması boyunca Dışişleri Bakanlığı'nı suçlamayı da sürdürmüştür. «(...) biz ortadoğu ülkesi değil miyiz? Kaderimiz bu coğrafya, beşeri unsurlarla oluşmayacak mı, Türk Hariciyesinden, Türk Devlet geleneğine ve haysiyetine yakışır biçimde menfaatlerimizi kavrayan bir idrakle Ortadoğuya eğilmesini istiyoruz»(98) diyen Doğan, aynı zamanda, partisinin, dış politikada öncelikli gördüğü bölgeyi de açıklamıştır. Türk Hükümetinden, daha aktif bir politika izlemesini beklediklerini söyleyen Doğan, bunun için atılması gereken ilk adımın da, Dışişleri Bakanlığının bir protokol genel müdürlüğü ve dış görev heveskarlığından kurtarılması olduğunu savunmuştur.(99)

Doğan, konuşmasının sonunda, yensorunun «iç politikaya yönelik»(100) olduğunu savunarak, «dış politikada milli ve dini değerler etrafında birlik sağlanması zarureti ile karşı karşıya»(101) bulunulduğunu söylemiştir.

---

97) Ibid. s. 817.
98) loc.cit.
99) Ibid. s. 821.
100) loc.cit.
101) loc.cit.

AP Grubu adına konuşan İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem, konuşmasına, biraz hicivle başlamıştır:

«1980 yılının 3 Eylülünde, acaba Türk Parlamentosunda neler konuşuluyor? Bir gün tarihi yazmak lüzumunu hissedenler bu zabıtlara dönüp baktığında, bu önergenin daha 1 nci satırında, Türkiye'nin Avrupa vilayeti yapılması iddiasını görecekler ve kendi kendilerine Dünya milletleri, Ay'a, Merih'e giderken, bazı insanlar nelerle meşgul oluyormuş diye hayıflanacaklardır.»(102)

Erdem'e göre,

«(...) bu gensoru gerçekte ne aklın, ne de gönül mantığının eseri değildir. Bu, düpedüz ferdi ihtirasların ön plana getirmiş, hükümet olmayı öylesine bir kara sevda haline getirmiş ki, bunun cezbesinden kendisini kurtaramamış olan insanların rastgele muhayyelelerinde yarattıkları bir dünyayı önerge haline getirmenin ötesinde hiçbir yönü gerçekten nasibini alamamıştır»(103)

Erdem'in konuşması karşılıklı laf atmalarla polemiğe dönüşmüş, gensorunun içeriğinden uzak olarak neredeyse, MSP ile AP'nin dünya görüşleri tartışılmıştır. Erdem, konuşmasını, gensoruyu «demagojinin şaheser bir örneği»(104) ve «parlamentoda münakaşa edilmeyecek kadar ciddilikiten uzak»(105) olarak niteleyerek bitirmiştir.

Kişisel olarak söz alan AP Bursa Milletvekili Halil Karaatlı oldukça doğru bir yaklaşımla, Türkiye'deki bir gerçeği ortaya koymuştur. Karaatlı'ya göre;

---

102) loc.cit.
103) Ibid., s. 821.
104) loc.cit.
105) loc.cit.

«(...) Türk Devletinin büyük bir dış politikası vardır. Bu, tarihi bir politikadır. Cumhuriyet Türkiye'si bile bu politikanın bazı unsurlarını muhafaza etmektedir. Cumhuriyet dönemi Türk Devletinin dış politikasına günün şartlarına ve ihtiyaçlarına göre yeni unsurlar getirmiştir. Türkiye'de iktidarlar değişmiştir. Fakat devletin dış politikasının temel prensiplerinde bir değişiklik olmamıştır. Devletlerin dış politikaları parti politikalarıyla değil, uzun vadeli devlet politikalarıyla idare edilir.

«Bu hükümet bu Devletin dış politikasını yürütmektedir. Türkiye'de son yıllarda pek çok iktidar gelip geçmiştir. Fakat Türkiye'nin dış politikasında kayda değer bir değişiklik olmamıştır. Türkiye ne kamp değiştirmiştir, ne herhangi bir devletle münasebetini kesmiştir, ne de bağlı olduğu anlaşmaları feshetmiştir..»(106)

Karaatlı, Dışişleri Bakanı'nın değiştirilmesiyle, değişecek birşey olmadığını savunarak, gensorunun amacı hükümeti düşürmekse, bunun yolunun bu olmadığını söylemiştir. Karaatlı, amacın hükümet düşürmek değil, bakan düşürmekse, bakan düşürmekle dış politikada Türkiye'nin dış ilişkilerini zaafa uğratmanın neye yarayacağını ve kime hizmet edeceğini sormuştur. (107)

Daha sonra, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen söz almıştır. Erkmen, gensoru önergesini verenleri ve destekleyenleri çağdışı bir politikanın savunucusu olmakla suçlamış, kendilerinin çağdaş bir dış politika uyguladıklarını iddia etmiştir:

«(...) Bu önergeyi desteklemeye karar veren Cumhuriyet Halk Partisi Grubu, bizi, Atatürkçü ve çağdaş bir politika uygulamaya çağırıyor. Biz de Atatürkçü ve

---

106) loc.cit.

107) loc.cit.

çağdaş bir dış politika uyguladığımızı vurguluyoruz ve buna inanıyoruz.

«Şimdi, çağdaş bir dış politikanın mensubu olduğunu iddia eden ve hükümette bulundukları zamanlarda o politikayı uygulayan, Atatürkçü politikanın genel çizgilerine sadık kalan ve dikkat eden bir siyasi parti, kalkıyor çağdışı bir dış politikanın saiikleriyle koskomin yapıyor, ittifak ediyor...»(108)

Erkmen'in konuşmasındaki en ilginç yönlerden biri, CHP-yi «Atatürkçü ve çağdaş dış politika» yürüttüğü için savunmasıdır. Fakat bugün, kendilerinin de aynı politikayı yürütmelerine karşın, buna muhalif olmalarından dolayı da suçlamaktadır.

Erkmen, daha sonra, daha önceki görüşmelerde yapmadığı biçimde, oldukça uzun ve teknik olarak, Türkiye'nin Ortak Pazar ile ilişkileri hakkında konuşmuştur. Ortak Pazar hakkında böylesi uzun ve teknik bir konuşma yapmak, gündemi saptırmak dışında başka bir amaç taşımasa gerektir.

Erkmen, 714 sayılı Notam'ın kaldırılması konusunda konuşurken, Dışişleri ve Milli Savunma eski bakanlarından CHP Bursa Milletvekili Hasan Esat Işık'a sürekli yanıt vermek zorunda kalmıştır. Erkmen'in bu davranışında, herhalde, Işık'ın bir milletvekili olmasının ötesinde, aynı görevi daha önce üstlenen biri, eski bir bakan olmasının etkisi büyüktür. Erkmen, bir meslektaşına yanıt vermek gereksinimini, onun kendisini en iyi anlayacak kişi olduğu inancıyla duymuştur denilebilir.

«Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen (Devamla) -714 sayılı Notam'la Türkiye, batıdan gelen uçakların 50 mil mesafede kendisine ihbarda bulunmalarını istemiştir.

---

108) loc.cit.

Bundan da anlaşılacağı gibi bu, bir bildirim hattıdır. Ege Hava Sahasında bir hak iddiasına yönelik değildir. 1974 Kıbrıs Harekâtının sonuna doğru askeri makamlarca görülen lüzum üzerine ilan edilen bu hattın amacı, Ege ve Akdenizde muhtemel bir hava saldırısına karşı bir hava savunma erken hattı kurmaktı.

Hasan Esat Işık (Bursa)-Yunanistan'ın ihlallerine karşı da bir uyarı idi.

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen (Devamla) -Başka bir deyişle, Türkiye'nin bir silahlı çatışmaya girmesi ihtimalinin bulunduğu günlerdeki askeri ihtiyaçlardan kaynaklanmış bir hattı Bu nedenle bu önlemin ne kadar sürdürüleceğinin ve ne zaman bu hafta ihtiyaç kalmayacağının takdiri, şüphesiz konulma maksatlarına göre, güvenlik maksadıyla konduğu için, askeri makamlara ait idi.

Hasan Esat Işık (Bursa) - Yalnız güvenlik yok, başka şeyler de var.

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen (Devamla) - Yok başka şey Hasan Bey, ben biliyorum. Sizin beyanlarınızda var dosyanın içinde, ben biliyorum, fazla gitmek istemiyorum şeye yani.

Hasan Esat Işık (Bursa) - Yalnız askeri makamların dosyasını okumuşsunuz, Dışişleri Bakanlığının dosyasını okumamışsınız.

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen (Devamla)- Hayır efendim, hepsi elinde merak buyurmayın. Benim biraz müdekkik olduğumu zannederim bilirsiniz. Hepsini gürdüm, merak buyurmayın.

(...)

Hasan Esat Işık (Bursa) - 2 nci MC Hükümetleri zamanında neden kaldırılmadı acaba?

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen (Devamla)- Onların kaldırmamış olması hiç kaldırılmamasını mı gerektirir acaba?

Hasan Esat Işık (Bursa) - Merak edip sorsa idiniz? (...)»(109)

Bu biçimde süren karşılıklı konuşma, oturum başkanının çok ilginç bir uyarısıyla son bulmuştur. Erkmen'e hitap eden Başkan, «Sayın Bakan, Sayın Işık'a cevap vermek zorunluluğunuz yok, ben bir anımsatayım dedim efendim» (110) demiştir.

TBMM'de, oturum başkanlarının, genelde, «sataşmada bulunmayınız», «hatibin sözünü kesmeyiniz» ya da «susun» gibi, daha çok azarlayıcı ve emir nitelikli ve kürsüdeki konuşmacıya değil de, «laf atan» milletvekiline yönelik uyarıları söz konusudur. Buradaki gibi, oturum başkanının «laf atan»ı uyarmak yerine konuşmacıyı uyarması biçimindeki istisnai durumun nedeni, herhalde, Dışişleri eski Bakanı ve Büyükelçi olması ve tartışılan konunun teknik yönünün oldukça ağır basmasının oturum başkanı tarafından değerlendirilmesidir. Nitekim, bu tartışmaya, başkan yalnızca bir kez müdahalede bulunmuş, onda da söz konusu anımsatmayı yapmıştır.

Türkiye'de, Türk siyasal yaşamında, bir işi olumlu yapmış olmanın, iyi yapmış olmanın en önemli ölçütlerinden biri «Atatürkçü olmak» kabul edilmektedir, denilebilir. Hatta denilebilir ki, «Atatürkçü olmak», sanki günahlardan, suçlardan arınmak, kurtulmak için bir araçtır. Bu durum dış politika alanında da geçerlidir. Yine her ne olursa olsun, bir eylemin karşısında bulunmak da, «Atatürkçü olmamakla» bağdaştırılır ve hatta özdeşleştirilir. Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen de, konuşmasını, izledikleri dış politikanın «Atatürkçü» bir dış politika olduğunu savunarak ve uyguladıkları dış politikaya, dolayısıyla kendisine güvenoyu vermeyenlerin Atatürkçü olamayacaklarını söyleyerek bitirmiştir:

---

109) Ibid., s. 825.

110) loc.cit.

«(...) biz Atatürk'ün miras bıraktığı çok taraflı, dengeli bir politikanın tatbikatçısı olmaya gayret ettik ve o yoldayız.(...) biz çağdışı bir politikanın, çağdışı bir politika, dış politika, tavsiyelerinin tesiri altında kalacak değiliz. Atatürk'ün gösterdiği istikamette bizimle beraber olanlar ve olmayanlar oylamada belli olacaktır.»(111)

Kişisel söz olan CHP İstanbul Milletvekili Çağlayan Ege ise, çok sık olduğu biçimde, bir dış politika sorunun Parlamentoya getirilmeden, Hükümetçe çözülmesi yoluna gidilmesini eleştirmiştir:

« (...) Türkiye'nin Ege sorunu çok önemli bir sorundur, yüzyıllardan beri devam eden önemli biri sorundur. Bir azınlık Hükümetinin, Ege gibi önemli bir sorunu bu Millet Meclisine getirmeden karar almış olması, son derece sakıncalı, Türkiye'nin çıkarları açısından son derece zararlı bir olaydır.

« (...) bundan sonra özellikle Ege ile ilgili alınacak olan kararların azınlık hükümetleri tarafından Millet Meclisine getirilmesi, Millet Meclisinde anlatılması, izah edilmesi, bu Meclisten karar istihsal ettikten sonra uygulamaya konulması,en azından milli onurumuz açısından önemlidir.»(112)

Ege'nin konuşmasındaki önemli bir nokta da, «Yurtta barış, dünyada barış» kavramına getirdiği ilginç yaklaşımdır:

« (...) Atatürkçü politika,Cihanda sulh yurtta sulh ilkesine dayanır. Yurtta sulhu uygulayamayan (..) iktidar mensupları, her gün ülkemizde kan gölüne dönen memleketimizde evlatlarımız birbirini kırarken, günde en az 20-25 evladımız birbirini öldürürken, içte

111) Ibid., s. 831.
112) loc.cit.

sulhtan bahsetme olanağı yokken, «Cihanda Sulhu» Atatürk'ün istediği barışçı sulhu uygulamaları mümkün müdür? Kesinlikle mümkün değildir. itibarımız onurumuz bu yüzden zedelenmektedir.»(194)

Ege, konuya, ayrıca ekonomik açıdan da yaklaşarak, dış politikadaki başarısızlığı, ülkenin olumsuz ekonomisine bağlamıştır.

«içte itibarımız olmadığına göre, her gün enflasyon hızla devam ettiğine göre, paramızın satın alma gücü her gün düşünüldüğüne göre, dışarıdaki itibarımızın büyük boyutlara ulaşmasını, büyük Türk ulusu diye bize saygı beslenmesini mümkün göremiyorum.»(114)

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında verilen gensoru önergesi üzerindeki görüşmeler tamamlandığı anda, oturum başkanı, görüşmeler sırasında TBMM Başkanlığı'na verilen bir güvensizlik önergesi olduğunu belirterek, bunu Genel Kurul'un bilgisine sunmuştur. Beş MSP Milletvekili, Konya Milletvekili Necmettin Erbakan, İstanbul Milletvekili S.Arif Emre, Adana Milletvekili Hasan Aksoy, Ankara Milletvekili Oğuzhan Asiltürk ve Malatya Milletvekili M.Recai Kutan'ın verdiği önerge şöyledir:

«Millet Meclisi Başkanlığına

Adalet Partisi Azınlık Hükümetinin Dışişleri Bakanı Sayın Hayrettin Erkmen,

1. Türkiye'yi İslam aleminden ayırarak Avrupa'ya vilayet yapmaya müncer olacak Ortak Pazar'a girme gayretleriyle,

2. 714 sayılı Notam'ı milli menfaatlerimize aykırı olarak, Yunanlıların lehine kaldırarak, Ege denizini Yunanistan'a terk etmesi sebebiyle,

---

113) Ibid. s. 834.
114) Ibid. s. 834.

3. Batı Trakya'da zulme uğrayan kardeşlerimize sahip çıkmadığı için,

4. İran'a, Afganistan'a karşı tutumun ve İslam Konferansına bakışı ve buradaki tutumu dolayısıyla milli menfaatlerimize zarar verdiği için,

5. İsrail'in Kudüs'ü başşehir yaptığı ve mütecaviz niyetlerini ve silahlı tecavüzünü her vesile ortaya koyduğu halde İsrail'le münasebetlerimizi kesmemesi; dolayısıyla memleketimizin milli menfaatlerini zedelediği için güvensizlik duyuyoruz.

Dışişleri Bakanı hakkında güven oylaması yapılmasını talep ediyoruz. Saygılarımızla.»(115)

Oturum başkanı, bu güvensizlik önergesinin oylamasının, Anayasanın 89 uncu maddesinin 6 ncı fıkrası uyarınca, 1 tam birleşim geçtikten sonra, yani 5 Eylül 1980 Cuma günü TBMM birleşik toplantısından sonra yapılacağını belirterek birleşimi kapatmıştır.(116)

5 Eylül 1980 Cuma günü yapılan Millet Meclisi'nin 130 uncu birleşiminin 1 inci oturumunda, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında Anayasanın 89 uncu Millet Meclisi içtüzüğünün 107 nci maddeleri uyarınca verilen gensorunun, genel kurulun 3 Eylül 1980 tarihli 128 nci birleşiminde yapılan görüşmeleri sırasında verilen güvensizlik önergesinin oylaması yapılmıştır. Üye tam sayısı 450 olan Millet Meclisinin 233 üyesinin katıldığı oylamada, 231 kabul, 2 red oyu çıkmıştır. Oylamaya 209 milletvekili katılmamıştır. Millet Meclisin'deki açık üyelik sayısı da 8'dir.(117)

Anayasanın 89 uncu maddesinin son fıkrasına göre bir bakanın düşürülebilmesi için, Millet Meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğu, yani 226 ya da daha fazla güvensizlik,

---

115) Ibid. s. 834-835.
116) Ibid. s. 835.
117) Ibid. s. 836.

yani kabul oyu gerekmektedir. Dolayısıyla, oylama sonucuyla, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen düşürülmüştür. (118)

Hayrettin Erkmen, Cumhuriyet döneminde, Türkiye'de hakkında gensoru ve güvensizlik önergesi ile düşürülen ilk ve tek bakandır. Bu durumun, bu özelliğinin ötesinde daha ilginç bir boyutu vardır. Dış politika, Türkiye'de, Türk siyasal yaşamında üzerinde en çok «görüş birliği» bulunan, «aykırı söz»ün en az, hatta, hemen hiç söylenmediği bir alandır. Böylesi bir alanda, Dışişleri Bakanı'nın güvensizlik oylamasıyla düşürülmesi oldukça düşündürücüdür.

5. Meclis Soruşturması

Anayasaya göre, Başbakan ya da bakanlar hakkında TBMM üye tamsayısının en az onda birinin vereceği bir öneryeyle soruşturma açılması istenebilmektedir. Meclis de, bu istemi, en geç bir ay içinde görüşür ve karara bağlar (m. 100).

Soruşturma açılmasına karar verilmesi durumunda, TBMM'deki siyasal partilerin, güçleri oranında komisyona verebilecekleri üye sayısının üç katı olarak göstereceksleri adaylar arasından her parti için ayrı ayrı ad çekme suretiyle kurulacak 15 kişilik bir komisyon tarafından soruşturma yapılır. komisyon, soruşturma sonucunu belirten raporunu iki ay içinde Meclise sunar. Soruşturmanın bu sürüde bitirilememesi durumunda, komisyona iki aylık yeni ve kesin bir süre verilir (m. 100).

Meclis, raporu öncelikle görüşür ve gerek gördüğü takdirde, ilgilinin Yüce Divana sevkine karar verir. Yüce Divana sevkine karar verir. Yüce Divana sevk kararı, ancak üye tamsayısının salt çoğunluğu ile alınabilmektedir (m. 100).

---

118) loc.cit.

Anayasa, TBMM'deki siyasal parti gruplarında meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapılamayacağını ve karar alınmayacağını da hükme bağlamıştır (m. 100). Bu hükmün amacı, yarı-yargısal olarak nitelendirilebilecek bir denetim yolunun partizanca amaçlarla kullanılmasını önlemektir.(119) Buna karşın, meclis soruşturmasının sonucu, parti disiplini» ilkelerine göre belirlenmektedir. Türk siyasal partilerinin oldukça «disiplinli» yapılara sahip oldukları gözönüne alınacak olursa, bu durum daha kolaylıkla görülebilir. Diğer denetleme araçlarına göre daha fazla işletilen bir mekanizma olmasına karşın, hükümetler, bir yandan soruşturma komisyonlarında kendi partilerinin temsilcileri aracılığıyla, diğer yandan da, komisyonun gereksinim duyduğu bilgileri ilgili kurum, kuruluş ve kişilerin esirgemesini sağlayarak, soruşturmaları etkisizleştirmeyi ve verimsizleştirmeyi başarmaktadırlar.(120)

Genel Kurulu, ilgili bakanı Yüce Divana sevk edip etmeme konusunda, soruşturma komisyonunun raporu ve tavsiyesiyle bağlı değildir. Bu konuda son karar Genel Kurulundur.(121) TBMM kararıyla Yüce Divana verilen bir bakan, bakanlıktan düşmektedir. Başbakanın Yüce Divana sevki halinde de hükümet istifa etmiş sayılmaktadır (m. 113).

B. Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması Yoluyla Denetim

Uluslararası antlaşmaları onaylamak, parlamentoların anayasal denetim araçlarından biri olmamakla birlikte, parlamenter sistemde, yaşamanın, dış politika üzerinde gücünü gösterebildiği en önemli yollardan biridir. Ancak buna karşın, hemen tüm parlamentolarda kabul edilen bir kural, parlamentonun, antlaşmaların ancak bütünü üzerinde karar vere-

---

119) Özbudun, op.cit., s. 280.
120) Turan, op.cit., s. 19.
121) Özbudun, loc.cit.

bilmesi ve maddelerini değiştirememesidir. Bu durum, dış politika konularında gücün yalnızca yürütme organı elinde topladığı anlamına mı gelip gelmediği tartışmasını doğurmaktadır. Yasama-yürütme ilişkilerinin düzenlenişi, aslında, tek bir iktidarın kullanışını kademelendirip kolaylaştırmak ve bu arada, muhalefet görevinin yerine getirilmesine de olanak sağlamak amacına yönelmiş bazı çalışma kurallarının saptanmasından başka birşey değildir. İki organ arasındaki görev sınırlarının saptanması, iktidar kaynaklarının farklılığından değil, mekanizmanın işleyişi sürecinde meydana gelebilecek çatışmaları önceden gidermek düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla buradaki sınırlamanın, örneğin, bütçe ya da plan konularındaki parlamenter yetkilerin sınırlanmasından fazlaca bir farkı yoktur. Bütçenin ya da planın bütünlüğünü koruyabilmek ve bu sayede iş görebilmek zorunluluğu, nasıl yasama-yürütme ilişkilerinde bazı özel kurallara uyulmasını gerektiriyorsa, uluslararası antlaşmalar bakımından da, çok uzun ve ayrıntılı bir çalışma süresi sonunda ortaya çıkmış olan metinleri, parlamentonun çatışmacı havasından koruyabilmek için bazı özel hükümlere gereksinim duyulmaktadır. Bu, parlamentonun dış ilişkiler konusunda ve özellikle de uluslararası antlaşmalar alanındaki haklarından, yetkilerinden fedakarlık etmesi biçiminde anlaşılmamalıdır. Sonuçta yürütme organı tarafından sunulan antlaşmanın onaylanmasını uygun bulmamak, hukuksal olarak her zaman için yasama organının yetkileri arasındadır.(122)

Aynı biçimde, yasama organının antlaşma metni ortaya çıktıktan sonra işin içine karıştığı, bu bakımdan yasama organı tarafından son anda yapılacak olan denetlemenin çok büyük bir fiili değer taşımayacağı yolundaki itirazlara da yine yasama-yürütme ilişkilerinin genel çerçevesi içinde yanıt verilebilir. Bütçenin hazırlanmasında ya da dönemsel planların yapılmasında yasama organının doğrudan doğruya fiili bir rolü olmadığı ve bütçe ve planların, biçimsel ola-

122) Sosyal, op.cit., s. 251.

rak en son aşamada parlamento önüne getirilmesi, bunların üzerinde parlamentonun, dolaylı bir biçimde de olsa etkisi olmadığı anlamına gelmez. Herşeyden önce, bütün süreç parlamento içinde gelişmektedir. Komisyon üyeleri parlamenter olduğuna göre, ortaya konan, her neyse, parlamentonun genel tutumuna aykırı olamayacaktır, bu neredeyse olanaksızdır. Ya da, böyle bir durum söz konusu olursa, en son aşamada, parlamento, çalışmaların bütününü reddetmek gücüne sahiptir. (123)

Uluslararası antlaşmaların yapısını da bu genel çerçeveye göre değerlendirmek gerekir. Organlar arasındaki işbölümü dış politika görevinin bu aşamasını, yani yabancı ülkelerin ya da uluslararası kuruluşların temsilcileriyle ilişkiye girmek, antlaşmaların görüşmelerini yapmak ve sonuca ulaştırmak görevini yürütme organına vermiştir. Örneğin, Milli Mücadele sürecinde, TBMM Hükümeti döneminde yaşanan deneyimler, olağanüstü yetkilere sahip parlamentoların bile böyle bir görev bölüşümünü önleyemediğini, bundan vazgeçemediğini göstermiştir. TBMM üyeleri, zaman zaman ellerindeki yetkilerin genişliğine bakarak, dış politikanın yürütülmesine bile egemen olabileceklerini sanmışlardır. Fakat, «gerçekler», dış politikanın genel tutum ve davranış kalıplarını Mustafa Kemal'in saptamasını zorunlu kılmıştır. Parlamentolar, bu gerçekkler karşısında, görevi, yürütme organına tekrar bıraktıktan ya da -sistemlerini tedrici ve tarihsel gelişmelerle tamamlayan ülkelerde- görevin yürütme organında kalmasına razı olduktan sonra, artık böyle bir işbölümünün gerektirdiği «çalışma kuralları»na da uymak zorundadırlar. (124)

Antlaşmaların parlamento tarafından onaylanması, her ne kadar, yasamanın dış politika alanında yürütmeyi denetleme yollarından biri olarak görülse de, Türk parlamentolarında,

---

123) Ibid., s. 257.
124) Ibid., s. 252-253.

bir uluslararası antlaşmanın onaylanmaması durumu, hemen hiç olmamıştır. Dahası, herhangi bir uluslararası antlaşma için, istisnalar dışında, onaylama sürecinde, değil tartışma, eleştiri bile, hemen hemen söz konusu değildir. İstisnaların büyük bir bölümüyse, onaylama görüşmelerinin törensel bir nitelik taşıması istendiği durumlardır. Bu törensel durumlar, Türkiye'nin dış politika tarihinde dönüm noktaları olan Lozan Antlaşması, Birleşmiş Milletler'e, NATO'ya, AET'ye katılmayı sağlayan antlaşmaların onaylanması gibi süreçlerde gerçekleşmiştir. Buradaki temel belirleyici, «sıradan» olarak nitelendirilebilecek olan antlaşmalar konusunda herhangi bir «denetleme» mekanizması işletme gereği duyulmazken, onaylama görüşmeleri törene dönüştürülen «çok önemli» antlaşmalar için de, zaten ulusal bir uzlaşmanın varolmasıdır. Hatta denilebilir ki, bu anlamdaki antlaşmaların hemen hepsi, Cumhuriyetin milli dış politikasının gereği olarak kabul edilmektedir.

Hiç şüphesiz, Türkiye'nin siyasal sistemi ve özellikle dış politikasındaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından en çok önem taşıyan antlaşma, Lozan Antlaşması olmuştur. Herşeyden önce, Saltanat'ın sanıldığından daha çabuk ve daha kolay biçimde kaldırılmasında Lozan'ın payı büyük olmuştur.(125) Mustafa Kemal bunu şöyle ifade etmiştir:

> **«(...) saltanatın lağvı, Lausanne Konferansına İstanbul'dan bir heyet-i murahhasa davet edilmesi ve İstanbul'un, yani Vahdettin ve Tevfik Paşa ve rüfekasının dahi böyle bir daveti, Türk milletinin büyük emeklerle, fedakarlıklarla istihsal eylediği menfaati küçültmek, belki de manasız bir mahiyete düşürmek pahasına olduğu halde, kabul eylemesi yüzünden ileri gelmişti.»(126)**

---

125) Ibid., s. 97.
126) Ibid. s. 97'den Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, s. 421.

Lozan Konferansı'nın açılış tarihi olan 21 Kasım 1922 ile kesintiye uğradığı 4 Şubat 1923 tarihi arasında, TBMM, açık ve kapalı oturumlarda, İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekaleti Vekili Rauf Bey tarafından yapılan açıklamalarla, durumdan sık sık haberli kılınmıştır.(127) Lozan'daki görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine, TBMM'deki görüşmelerin harareti de artmıştır. Rauf Bey'in 3 Ocak 1923'teki demecinden sonra, görüşmeler ertesi gün de sürmüştür. TBMM, ödün verilmemesi için direnirken görüşmeler, aynı zamanda, Rauf Bey'in deyimiyle, «Meclis-i Alinin cihan efkar-ı umumiyesine karşı olan kanaatinin tezahürü»ne(128) yaramaktaydı. Şubat ayında, Lozan konusundaki kapalı oturumların sayısı artmıştır.(129) Görüşmelerin kesilmesi üzerine Ankara'ya dönen İsmet Paşa, önce Heyet-i Vekile'de bilgi vermiş ve yeni talimat istemiştir. Ancak, Heyet-i Vekile, bu aşamada bile, mebuslardan habersiz iş yapmağa cesaret edememekte ve «Meclis'in nokta-i nazarını almayı lüzumlu»(130) görmektedir. 27 Şubat 1923 kapalı oturumunda başlayan görüşmeler, 6 Mart 1923 gününe kadar sürmüştür.(131)

Mebusların ve özellikle muhaliflerin üzerinde ısrarla durdukları nokta, Lozan'daki heyetin kendilerine verilen talimatı aşıp, fazla ödün verip vermemiş olmasıydı. Bu konuda, Mustafa Kemal'in TBMM'de söylediği sözler, meclis hükümeti sisteminin, dış politika konusunda yasama-yürütme ilişkilerinin ulaştığı yeri göstermesi bakımından ilgi çekicidir:

---

127) Soysal, op. cit., s. 97'den TBMM Zabıt Ceridesi, I.Dönem, C.24, s. 523 ; C. 25, s. 112-115 ve 409-417; C. 26, s. 141-171; C.27, s. 71-73.

128) Ibid., C.25, s. 182.

129) Soysal, op. cit., s. 98.

130) Ibid., s.98'den Gazi Mustafa Kemal, ibid., s. 517.

131) Soysal, loc. cit. Tüm görüşmelerse, «24 Şubat saat bir buçukta başlamış, 6 Mart saat 7'de» sona ermiştir. Ali Naci Karacan, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, İstanbul, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:3, Maarif Matbaası, 1943, s. 224.

«(...) Heyet-i Murahhasamızın, Heyet-i Vekile'nin vermiş olduğu talimatın hilafında hareket edip etmediğini söylemek salahiyetinin Meclis'te hazır bulunan Heyet-i Vekile'ye ait olduğunu dermeyan ettim. Nihayet, dedim ki, Heyet-i Murahhasa, Heyet-i Vekile'ye karşı mesuldür. Meclis'e karşı mesul olan Heyet-i Vekile'dir. Meclis, Heyet-i Vekile'ye yeni bir veçhe vermek mecburiyetindedir. Bu veçhe dahilinde,Heyet-i Vekile Heyet-i Murahhasa'ya talimat-ı mahsusa verir. Meclis'in teferruat ile iştigaline mahal ve imkân yoktur...»(132)

Burada da görüldüğü gibi, Mustafa Kemal, Heyet ile Meclis arasına arasına Heyet-i Vekile'yi sokmuş ve görüşme aşamasının yasama organına değil, yürütme organına ait bir iş olduğunu belirtmeğe çalışmıştır. Bu sırada, ikinci Grubun Meclis'teki muhalefeti, artık açıkça «olumsuz» bir nitelik almıştır. İkinci Grup, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasını fırsat bilerek hükümeti yıpratmağa çalışmıştır. Böyle bir meclisle barış görüşmelerini sonuçlandırmanın olanaksız olduğunu anlayan Mustafa Kemalde, seçimlere gitmek gereksinimini bu sırada duymuştur.(133)

23 nisan 1923'te ikinci toplantı dönemine başlayan Lozan Konferansı, 24 Temmuz 1923'te resmen son bulduğu zaman, Ankara'da değişik bir meclis vardı. Seçimlere tek parti olarak katılan «Müdafaa-ı Hukuk Grubu», yani Birinci Grup, bütün mebusluklarını kazanmış, ikinci Grup'tan kimse aday gösterilmemiş ve dolayısıyla Meclis'in ikinci dönemine katılmamıştır.(134) Fakat, bu koşullar içinde, 16 Ağustos 1923 günü, yeni dönemin başlayışından beş gün sonra TBMM'ye gelen(135) Lozan Antlaşmalarının,bütünüyle tartışmasız onaylan-

---

132) Soysal, op.cit., s.98'den Gazi Mustafa Kemal, ibid., s. 518.

133) Soysal, op. cit., s. 99.

134) Ibid., s. 99'dan Tarık. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952, İstanbul, 1952, s. 538.

135) Ibid., s. 99'dan TBMM Zabıt Ceridesi, II.Dönem, C.I (eski harflerle), s. 63.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

dığını sanmak doğru olmaz; çünkü, TBMM'nin ikinci döneminde de, üyelerden çok büyük bir bölümü Birinci TBMM çoğunluk grubunun eski üyeleriydi ve bunlar üyesi oldukları grubun yönetici çevreleri karşısında düşünce bağımsızlığıyla hareket edebiliyorlardı.(136) Nitekim, 21, 22 ve 23 Ağustos 1923 günleri, Meclis'te,birinci dönemdekiler kadar olmamakla birlikte,yine de oldukça hararetli görüşmeler yapılmıştır.(137)

Hariciye Encümeni, Hükümetin çok çeşitli metinler halinde Meclis'e yollamış olduğu «muahedat, mukavelat ve menedat»ı, dört yasa tasarısı halinde toplamıştır. Lozan Antlaşması metinlerini biraraya getiren bu yasalar, 23 Ağustos 1923 günü, İsmet Paşa'nın dört saat süreyle okuduğu; milletvekillerine seslenerek, «Mücadelatı milliyemizin neticesi hasılasını tayin edecek olan reylerinizi izhar ediniz. Millet ve bütün dünya vereceğiniz reye intizar etmektedir»(138) sözleriyle bitirdiği ve sonuçta Antlaşmanın onaylanmasını sağlayan nutkundan(139) sonra,açık oya sunulmuştur. Bu oylama, «1. Kanun: 227 iştirak, 213 kabul, 14 red, 0 müstenkif; 2. Kanun: 230 iştirak, 216 kabul, 14 red, 0 müstenkif; 3. Kanun: 231 iştirak, 218 kabul, 13 red, 0 müstenkif 4. Kanun 225 iştirak, 212 kabul, 13 red, 0 müstenkif»(140) biçiminde sonuçlanınca Antlaşma onaylanmıştır.

Tek parti döneminde, önemli antlaşmaların TBMM tarafın-

---

136) Tahsin Bekir Balta, «Türkiye'de Yasama-Yürütme Münasebeti,» incelemeler, Ankara, SBF yayınları No.100-82, İdari İlimler Enstitüsü Yayınları No.9, 1960, s. 3.

137) Soysal, loc. cit.

138) T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923), b.y.y., t.y., s.155'den C. Bilsel, Lozan, C. II, İstanbul, 1933, s. 530.

139) İsmet Paşa'nın bu nutku,Lozan Konferansı'nın çeşitli yönlerini yansıtması ve aydınlatması bakımından oldukça önemlidir. Nutuk, Meclis kararıyla Türkçe ve Fransızca olarak da basılmıştır. Bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, op.cit., s. 126. Bu nutuk için bkz. ibid., s. 126-155.

140) Ibid., s.100'den TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, C.I (eski harflerle), s.272.

dan «tasdiki» dolayısıyla yapılan görüşmelerde, lehte konuşmalardan ve oybirliğinden başka bir şey bulmak mümkün değildir. örneğin, 1939'da ingiltere ve Fransa ile imzalanan karşılıklı yardım ve garanti antlaşması TBMM'ye geldiğinde, Hariciye ve Milli Müdafaa Encümenlerinden kurulmuş olan «muhtelit encümen»in başkanı kısa bir konuşma yapıp, «müstacelen müzakere» istemiş, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun açıklamalarından sonra, yalnızca dört kişi konuşmuştur. Hepsi lehte olan bu konuşmalardan sonra da açık oylama yapılmış, mevcut 354 mebusun oybirliğiyle antlaşma onaylanmıştır.(141) Yine aynı derecede önemli olan 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman Antlaşması da, imzalanışından bir hafta sonra, yine oybirliğiyle onaylanmıştır. Görüşmelerin başında Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, öncelik ve ivedilik istemiş ve daha sonra da Antlaşma hakkında açıklamada bulunmuştur. TBMM üyeleri, «muahedeyi yalnız tasviple değil, aynı zamanda memnuniyetle» karşılamışlardır. Sonuçta, Türkiye'nin olası bir savaş tehlikesini atlatmasını sağlayan bu Antlaşma, mevcut 302 mebusun oybirliğiyle onaylanmıştır.(142)

Ancak, belirtmek gerekir ki, bu dönemde, sonuçlardaki oybirliğine karşın, TBMM'deki görüşmeler her zaman mutlak bir endişesizlik taşımamış, konulara kuşkuyla yaklaşıldığı durumlar da söz konusu olmuştur. örneğin İtalya-Habeşistan Savaşı dolayısıyla «Akvam Cemiyeti tarafından ittihaz olunan tedbirlerin tatbiki hakkında kanun» görüşülürken, mebuslardan Borç Türker, söz alarak, alınacak önlemlerin Türkiye'nin dış ticaretine zarar verip vermeyeceği, Türkiye'nin bu önlemler yüzünden uğrayacağı zararların nasıl karşılanacağı, bu önlemlere katılmadığı zaman ne gibi sakıncaların ortaya çıkabileceği, katılmayan ülkelerin, Milletler Cemiyeti'ne karşı durumlarının ne olacağı ve son olarak da, önlemlere ka-

---

141) Soysal, op.cit., s.111-112'den TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, C.6, s.17-22.

142) Soysal, op.cit., s. 112'den TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, C.19, s. 164-172.

tılmanın «cebri» olup olmadığı noktalarında endişelerini ifade etmiştir. Türker'in kendisinin de belirttiği gibi, bu konuşma, asla yasa tasarısını geri çevirmek ya da değiştirmek amacını gütmemekte, yalnızca bazı konulara dikkat çekmek çabası taşımaktadır. Nitekim, Hariciye Vekili'nin oldukça yüzeysel açıklamalarından sonra, yasa tasarısı, mevcut 276 mebusun oybirliğiyle kabul edilmiştir.(143) İlginç bir rastlantı olarak, bu olaydan yarım yüzyıldan fazla bir süre sonra, 1990-1991 Körfez Krizi ve Savaşı sürecinde aynı durum ortaya çıkmış, Türkiye, Birleşmiş Milletler kararlarına uyarak, Irak'a ekonomik ambargo uygulamış, 1994'de halen süren bu ambargodan, belki de Irak'tan daha fazla zarar görmüştür.

Türk parlamentosunda, uluslararası antlaşmaların onaylanması süreç ve mekanizmasının önemli örneklerinden biri de Birleşmiş Milletler'e katılmayı sağlayan San Francisco Antlaşmasının onaylanmasıdır. San Francisco Antlaşması, TBMM'de, 15 Ağustos 1945'de, 322 milletvekili tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir.(144)

Antlaşmanın tek partili bir parlementoda onaylanmasıysa, özellikle iki bakımdan önem taşımaktadır. Birincisi uluslararası bir anayasa niteliğini taşıyan antlaşmanın bazı hükümleri dolayısıyla, tek partili bir parlamentodaki disiplin havası içinde bile birtakım itirazlara yol açmış olmasıdır. Antlaşmanın, büyük devletlere üstünlük tanıyan hükümleri, milletvekillerinden bir kısmını endişeye düşürmüş ve bunlar, endişelerini, çok ihtiyatlı olarak da olsa, belirtmekten geri kalmamışlardır.(145) Kütahya Milletvekili Recep Peker,

«(...) Bundan dolayı bünyesinde büyük yara taşıyan böyle bir dünya eserini vücuda getirmek faaliyetine iş-

---

143) Soysal, op.cit., s. 112-113'den TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, C. 6, s. 5 (13 Teşrinisâni 1935).
144) Soysal, op.cit., s. 118
145) Soysal, op.cit., s. 117.

tirak ederken bu mahzura karşı durarak çalışmamız lazımdır. Fakat şimdi Meclis'te reddine taraftar değiliim...»(146)

derken, Manisa Milletvekili Hikmet Bayur, devletlerin, hiç olmazsa nüfuslarına göre oy sahibi olmalarını istemiştir.

İkinci olaraksa, Türk siyasal yaşamında yeni yeni belirmekte olan ve daha sonraları sık sık kullanılacak bir olgunun/temanın bu görüşmeler sırasında ortaya çıkmasıdır. Bu tema, daha önce değinilen «dış dünyadaki özgürlük düzeni ile Türkiye'nin iç rejimi arasındaki bağlantı»dır.

Türkiye'de, dış politika alanında yasama-yürütme/iktidar-muhalefet ilişkileri açısından, ilginç nitelikler taşıyan bir antlaşma da, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında 12 Eylül 1963'de imzalanan Ankara Antlaşması olmuştur.

Ankara Antlaşması TBMM'de «ivedilikle» görüşülmüştür. Bu ivedilikli görüşme, Antlaşmanın Fransız Meclisi tarafından onaylanmış olması ile Türkiye'ye tanınan ayrıcalıklardan bir an önce yararlanma isteğine dayandırılmıştır.(147)

Millet Meclisi'ndeki görüşmelerde, hemen hemen tüm milletvekilleri, Antlaşmayı büyük bir coşku ile onaylamışlardır. CHP adına konuşan Turhan Feyzioğlu, Antlaşmanın, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal geleceği bakımından hayati önemi olan bir belge olduğunu vurgulamıştır.(148) Aynı partiden Şefik İnan ise, «(...) Ortak Pazara dahil ülkeler arasındaki solidarite bu ihtisaslaşma ile çok kuvvetlenmiş olacak ve

---

146) loc.cit.

147) İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu,Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'nın Türkiye'ye Yaklaşımı, 1. Kitap, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993, s. 202.

148) loc. cit.

tek memleket hüviyeti böylece doğmuş olacaktır (..)»(149) diyerek, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na giren her ülkenin topluluk pazarı içinde belirli ekonomik kollarda uzmanlaşacağı olgusunu vurgulamıştır.(150)

Her ne kadar inan, Türkiye'nin böyle bir uzmanlaşmada rolünün ne olabileceğini irdelememiş ve açıklamamışsa da, bunun Tanzimat ile başlayan ve 1923'ten sonra kesin bir yön alan tarihsel oluşumun izlediği yolun,AET'nin izlediği yolla birleşme noktası olacağını da belirtmiştir.(151)

Gerek YTP (Yeni Türkiye Partisi), gerekse CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) grubu adına yapılan konuşmalarda, Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasal nedenlerle AET'ye girmesi gereği vurgulanmış, aksi halde Türkiye'nin «sudan çıkmış balık gibi...» yalnız kalabileceği tehlikesine işaret edilmiştir.(152)

AP adına E. Yılmaz Akçal ise yaptığı konuşmada, Antlaşmanın, Türkiye'nin AET'nin «içerisine girmek manası»nı tam olarak taşımadığına dikkat çektikten sonra,yine de bu hayati kararla,«(...) Türkiye'nin Ortak Pazar sayesinde Batılılaşma hareketinin en önemli adımlarından bir tanesini daha manevi sahada (...)»(153) atmış bulunduğunu belirtmiştir.(154)

CHP milletvekillerinden Coşkun Kırca, başka parti temsilcilerince TBMM kürsüsüne getirilmemiş olmasına karşın, tam üyelik açısından Ankara Antlaşması'nın, Atina Antlaşmasına göre daha uzun bir süre öngörmesiyle ilgili maddelerine bir yorum getirmiştir. Kırca'ya göre azgelişmiş ülkelerle,

---

149) Ibid., s. 203'den TBMM ; Millet Meclisi a.g.e., 14.1.1964, s. 83. (Bu kaynak açık olarak belirtilmemiştir.)
150) Tekeli ve İlkin, op. cit., s. 203.
151) loc. cit.
152) loc. cit.
153) Tekeli ve İlkin, op. cit., s. 203'den TBMM, a.g.e., s. 85.
154) Tekeli ve İlkin, loc. cit.

gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonlarda, teorilerin beklentilerinin tersine, fakir ülkelerin sermaye ve nitelikli işgücünün gelişmiş ülkelere yöneldikleri görülmüştür.(155) «Bunu önlemek, koruyucu gümrük tarifelerine devam edebilmek, planın uygulanması için gerekli vergi, para, kredi, sosyal gibi politikalara uygulayabilmek hakkını, bir süre elimizde tutmak büyük yararlar sağlayacak niteliktedir.»(156) Kırca «(..) antlaşma bize Yunanistan'dan daha fazla menfaatler temin etmektedir.(...) Külfetlerine katlanmayı mümkün mertebe uzağa atan,buna mukabil nimetlerden faydalanmayı şimdiden tahakkuk ettiren bir anlaşma (...)»(157) yorumunu da yapmıştır.

Antlaşma, Cumhuriyet Senatosunun gündemine de «ivedilikle» görüşülmesi istemiyle gelmiştir. Senato gündeminin çok dolu olduğu ve görüşmelerin gece geç vakitlere kadar uzadığı bir oturumda, oturum başkanı senatörlerin «10 dakika daha kalmaları»nı isteyerek, Antlaşmayı gündeme almıştır. Antlaşma burada, üzerinde hiçbir görüşme olmadan onaylanmıştır.(158)

TBMM'deki görüşmeler, Antlaşmanın ayrıntılı görüşülüp tartışılmasından daha çok, «özel mahiyette bir tören»(159) biçiminde olmuştur. Bu tutumda, Antlaşma metninin koalisyonlar sürecinde hazırlanmış ve kabul edilmiş olması, TBMM'deki görüşmelerin Kıbrıs anlaşmazlığının en kritik günlerine rastlaması gibi etkenler yanında, Ankara Antlaşmasının ilk dönemlerinde Türkiye'nin «kendisini AET'ye hazırlamak gibi» büyük bir sorumluluk yüklendiğine dikkat edilmeyişi ve başlangıçta AET'ye karşı, Antlaşmadan doğan yükümlülüklerin sınırlı olması etkin olmuştur denilebilir. Antlaşma, Millet

---

155) loc.cit.
156) loc.cit.
157) Ibid., s. 203'den TBMM, a.g.e., s. 87.
158) Tekeli ve İlkin, op.cit., s. 203'den TBMM, a.g.e., s. 89-90.
159) Tekeli ve İlkin, op.cit., s. 204.

Meclisi'nde bir çekimser ve bir de muhalif oya karşı 267; Cumhuriyet Senatosun'da ise üç çekimser ve bir muhalif oya karşı 100 oyla kabul edilmiştir. Böylece Ankara Antlaşmasının 4 Şubat 1964 tarih ve 397 sayılı yasayla onaylanması TBMM'ce uygun bulunmuştur.

Türkiye'nin AET'ye ortak üye olmasını sağlayan Ankara Antlaşması, yukarıda da belirtildiği gibi, TBMM'de bulunan tüm siyasal partiler tarafından desteklenmiş ve oybirliğine yakın bir çoğunlukla kabul edilmiştir.(160) Bu olumlu yaklaşıma karşın, partilerin, ortaklığa, özünde değilse bile, bakış biçimlerinde farklar görülmektedir. Bu farklılık, özellikle dış politika dışında kalan alanlarda görülmektedir.(161)

İktidardaki koalisyon hükümetinin ana partisi olan CHP, 17. Kurultayına sunulan bir raporda, Antlaşmanın, özellikle, ekonomik açıdan getireceği zorlukları vurgulamıştır. CHP, ekonominin «açık mübadele rejimi»ne geçebilmesi için, ciddi bir program dahilinde çalışılmasını istemiştir.(162) «... Sanayi ve tarım ürünleri ihracatında uluslararası piyasaya uymak, istihsal maliyetlerini düşürmek (...) sanayimizi yabancı rekabete hazırlamak, hülasa bütün iktisadi politikamızı Ortak Pazar açısından gözden geçirmek gerekecektir. (...)»(4) diyen CHP, bütün bu güçlüklere karşın, AET'ye katılmayı, «toprakça iki kıta üzerinde bulunan, fakat medeniyet ve zihniyet olarak Batı alemine dahil olan Türkiye» için kaçınılmaz bir seçim olarak görmüştür.(164)

AP, kısa süreli ikinci koalisyon hükümetine katıldıktan sonra, TBMM'de CHP'den sonra, ikinci büyük parti olarak

---

160) Ibid., s. 206'dan TBMM; Millet Meclisi a.g.e., 14.1.1964, s.87; TBMM; Millet Meclisi, a.g.e., Cumhuriyet Senatosu 4.2.1963, s. 422-423.

161) Tekeli ve İlkin, loc. cit.

162) loc. cit.

163) Ibid., s. 206'dan CHP, 17. Kurultaya Sunulan Parti Meclisi Raporu Ankara, 1964, s. 21-22.

164) Tekeli ve İlkin, loc. cit.

muhalefeti temsil etmiştir. AP'ye göre, Türkiye gibi oldukça dar bir pazara sahip bulunan ve doğal kaynaklardan yeterince yararlanmak açısından henüz kendi kendine yetecek durumda bulunmayan bir ülkenin, «(...) hele bugün dünyada vuku bulan gelişmeler ve gruplaşmalar muvacehesinde, müşterek pazar dışında kalmasına imkan yoktur.(...)» Çünkü, Türkiye ancak AET içinde «dinamizm» kazanacaktır. AP, Türkiye ekonomisinin «geniş bir blok içinde ve normal iktisat kaidelerine tabi olarak daha kuvvetle inkişaf edeceğine ve bu kaidelerin gayretleri kamçılayıcı bir tesir yapacağına»(165) inanmıştır. AP, «normal iktisat kaideleri» deyimiyle,ısrarla vurguladığı «karma ekonomi» yerine, özel girişime ve yabancı sermayeye açık bir ekonominin serbest pazar koşulları altında çalışabileceği bir ortama göndermede bulunmaktaydı. AP, AET ortaklığını, işte özellikle bu özel yerli ya da yabancı girişim rejiminin yerleşebilmesi bakımından önemli görmüştür.(166) AP,bu konudaki görüşlerini «(...) Şu muhakkaktır ki,ekonomik politikamız itibariyle müşterek pazar memleketlerine paralel bir davranışta bulunmaz ve o memlekette de olduğu gibi ekonomimizin temelini hususi sektöre istinat ettirmezsek Müşterek Pazar'a girmemiz bir hayal olarak nesillere intikal edecektir (...)»(167) biçiminde açıklamıştır.

CKMP, 1962 sonrası ikinci ve üçüncü koalisyon hükümetlerinde yer alan bir partidir. Bu parti, AET ortaklığını, özellikle sanayileşme açısından ele almıştır. CKMP'ye göre bu, varolan sanayinin korunması kadar, yeni işbölümünün gerektireceği yeni sanayi dallarının kurulmasını da içerecek bir çaba olmalıdır.(168) CKMP bu düşüncesini,«(...) Sanayiin gelişmiş dallarda gereken yenilemeleri, dış piyasalarda ve bilhassa Avrupa iktisadi camiası içinde mevcut tesislerle

---

165) Ibid., s. 207.
166) Ibid., s. 207'den Adalet Partisi; Adalet Partisinin iktisadi Görüşmeleri, C.1, Ankara, 1963, s. 69.
167) Tekeli ve İlkin, loc. cit.
168) Ibid., s. 207'den Adalet Partisi; op.cit., s. 32.

rekabet şartları altında istihsal yapabilecek yeni sanayi kollarının geliştirilmesini zaruri görmekteyiz.(...) Bu kuruluşlarda evveliyetle iş ve ihtisas gücüne değer vermek mecburiyetindeyiz(...)»(169) biçiminde ortaya koymuştur.CKMP-ye göre, bu yeni sanayilerin kurulmasında, AET'de «başıboş bir enerji kaynağı» halinde çalışarak uzmanlık sahibi olan Türk işçilerinin, Türkiye'ye getirilerek bunlardan yararlanılması önemli bir rol oynayacaktır. CKMP, Türkiye'nin her bakımdan güçlü bir toplum olabilmesine AET ortaklığının büyük yarar sağlayacağı ve bunun sağlanabilmesi için de, Türkiye'nin ekonomisine hızla çeki düzen vermesi gerektiği düşüncesindedir.(170)

YTP'de, ikinci ve üçüncü koalisyon hükümetlerinin ortaklarından biridir. YTP de,diğer partiler gibi, Antlaşmanın dış politika ve ekonomik alanlarda önemli yararlar sağlayacağını savunmuştur. Bu alanlar dışında, ulusal savunma ve özellikle kültürel açıdan da konuya yaklaşarak, tartışmanın perspektifini genişletmiştir. Ayrıntıya girmemekle birlikte, Antlaşmayı, Türkiye'nin Avrupa ile olan kültürel bağlarının sürmesi ve gelişmesinin önkoşullarından biri olarak değerlendirmiştir.(171)

Türkiye'nin AET içerisinde yer almasına karşı çıkan, tek siyasal parti TİP (Türkiye İşçi Partisi) olmuştur. O dönemde henüz TBMM'de temsil edilmeyen TİP, ortaklık antlaşmasının imzalanmasından sonra «Ortak Pazara Hayır...» başlıklı bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride, AET ile ortaklığa karşı çıkış nedenleri, Türkiye'nin bağımsızlığının tehlikeye girmesi ve emekçi halkın aleyhine sonuçlar doğuracak olmasıyla temellendirilmiştir.(172) TİP'e göre «Ortak Pazarın

---

169) Ibid., s. 206'dan TBMM ; Millet Meclisi, a.g.e., 10.1.1963, s. 10-11.

170) loc. cit.

171) Ibid., s. 206'dan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Kalkınan Türkiye, Ankara, CKMP Yayınları No.1, 1965, s. 9.

172) Tekeli ve İlkin, loc. cit.

amacı, sömürgeciliği yeni usullerle devam ettirmektir.»(173) TİP, Türkiye gibi geri kalmış bir toplumun böyle bir ortaklığa katılmasının ve buradan yarar sağlamayı beklemesinin, «kurt ağzındaki kuzunun yaşama hakkından» farklı olmadığını iddia etmiştir.(174) TİP, Ortak Pazar'a girilmesi sonucu, Türkiye'nin ucuz hammadde satan ve pahalı mamul madde satın alan bir duruma geleceğini; bu durumda da Türkiye'nin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini yabancılara kaptıran, emeğini yabancılara sömürten, emekçi fakir halkını borçtan kurtaramayan «bağımlı bir geri ülke» olarak kalacağını savunmuştur.(175)

Bu bildirinin, içeriğinden daha fazla önem taşıyan yanı, TİP'in TBMM'de yer almamasına karşın, parlamentoda gündeme getirilmiş olmasıdır. Sağ eğilimli iki parti, CKMP ve AP, TİP'in bildirisini hem Millet Meclisi'nde, hem de Cumhuriyet Senatosu'nda gündeme getirerek, yaptıkları konuşmalarla eleştirmişlerdir. Bu durum, Türk siyasal yaşamında oldukça ender rastlanan bir olaydır. TBMM'deki siyasal partiler, genellikle parlamento dışı partileri dikkate almamakta, muhatap kabul etmemekte, bunlarla ilişkilerini belli bir düzeyde tutmaya çalışmaktadırlar. Ancak, küçük bir örnek olmasına karşın, bu olay göstermiştir ki muhalefet, parlamento dışında da olsa, gerekli ve yeterli düzeyde yapıldığı zaman,

CKMP adına Seyfi Öztürk, Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, «(...)» tenkit hudutlarının çok ötesinde hususi bir maksat» taşıdığını ileri sürdüğü TİP bildirisinin, «halktan yana görünerek komunist propayandası» yaptığını savunmuştur.(176) Öztürk'e göre, komünizm emperyalizmine karşı hayali

---

173) Tekeli ve İlkin, loc.cit., Ibid.,
174) Tekeli ve İlkin, loc. cit.
175) Tekeli ve İlkin, Ibid., s. 207'den Mehmet Ali Aybar, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1968, s. 288-289.
176) loc. cit.

CKMP adına Seyfi Öztürk, Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, «(...)» tenkit hudutlarının çok ötesinde hususi bir maksat» taşıdığını ileri sürdüğü TİP bildirisinin, «halktan yana görünerek komunist propagandası» yaptığını savunmuştur.(177) öztürk'e göre,komünizm emperyalizmine karşı hayali bir cephe oluşturan AET'ye, kurulduğu günden başlayarak, yalnızca komünist blok üyesi ülkeler karşı çıkmışlardır. TİP'in bildirisini de aynı bağlamda değerlendiren öztürk, bu «tarz faaliyetlerin maskesini düşürüp çehresinin» ortaya çıkarılmasını istemiştir.(178) öztürk,«(..) Milli menfaatleri ihlal eden, memleketimiz için büyük bir tehlike teşkil eden bu tarz faaliyetlerin durdurulması (...) acil ve zecri tedbirler alınması gereklidir(...)» demiştir.(179)

Aynı gün Cumhuriyet Senatosu'nda AP adına konuşan Fethi Tevetoğlu da, TİP bildirisini, «demir perde radyoları bülteni»ne benzetmiştir. Tevetoğlu, AET ülkelerinin demokratik rejime sahip olduklarını ve demokratik rejime sahip olmayan ülkelerin bu birliğe katılamayacaklarını vurgulamıştır. TİP bildirisindeki AET'ye karşı oluşu, demokrasiye karşı oluşla eş anlamlı tutan Tevetoğlu, «(...) cemiyetimizi Batı mantık ve anlayışına aykırı her çeşit muzır düşünce ve temayüllerden kurtararak (...) bir an önce gerçek demokrasi düzenine kavuşturmak vazifesiyle mükellef bulunuyoruz(...)»(180) demiştir. Tevetoğlu, TİP bildirisindeki görüşlerin, demokratik bir hoşgörüyle karşılanmasının mümkün olmadığını vurgulayarak, bildiriyi kınamıştır.(181)

---

177) Tekeli ve İlkin, loc. cit.
178) Ibid., s. 208'den TBMM; Millet Meclisi a.g.e., 17.9.1963, s. 345-346.
179) Tekeli ve İlkin, loc. cit.
180) loc. cit.
181) Ibid., s. 208'den TBMM; Cumhuriyet Senatosu, a.g.e., 17.9.1963, s. 330-332.

Dış politikada milli bir birlik olması anlayışı, bu olayda da gündeme gelmiştir. Tevetoğlu, konuşmasının TİP bildirisiyle ilgili olan bölümlerinin dışında, Ankara Antlaşması'nın genel bir değerlendirmesini yapmıştır. Bu değerlendirme çerçevesinde Tevetoğlu, Türkiye'nin AET'ye katılmasıyla ilgili girişimlerin, genelde dış politika alanında olması nedeniyle, partilerüstü bir politika izlenmesini istemiştir. Bu öneriye Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican da katılmış, «TİP bildirisi gibi azınlıktaki düşüncelerin» bir yana bırakılarak, bu konuda sağlanmış olan «milli birlik havası»nın sürmesini istemiştir.(182)

İki gün sonra, CKMP'den ayrılmış olan ve daha ileri bir tarihte TİP'e katılacak olan bağımsız senatör Niyazi Ağırnaslı, Cumhuriyet Senatosu'nda, Senato Başkanı'nın müdahaleleri ve üyelerin tepkileri altında Fethi Tevetoğlu'nu yanıtlayıcı bir konuşma yapmıştır. Ağırnaslı, Senato'nun «heyecanlı nutuklar»ın etkisi altında kalmayarak,AET ile ortaklık konusunu dikkatle değerlendirmesini istemiştir.(183) Ağırnaslı, bu ortaklığın olumsuz etkilerini«(...) En fazla 10 yıl sürecek olan ilk perioddaki zahiri ve pek cüzi faydaya ve birkaç yüz ithalatçı tüccarın büyük kazançlar sağlamasına mukabil, doğuş halindeki sanayimizin yok olup gitmesi, işsizliğin ve sefaletin daha da artmasıdır(..)»biçiminde belirtmiştir.(184) Bu konuşmaya, tüm partiler tepki göstermişlerdir. Oysa ki, Ağırnaslı'nın söyledikleri, Tevetoğlu'nun konuşmasında değindiği «Türk mucizesi»nin gerçekleşmemesi halinde öngördüğü sonuçlardan, özünde fazlaca farklı değildir. Böyle bir tepki göstermekteki yaklaşım, herhalde AET ile ortaklık ilişkisini (185) ve bu konudaki politikayı partilerüstü bir düzeyde tutma düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

---

182) Tekeli ve İlkin, loc. cit.
183) Ibid., s. 209.
184) loc. cit.
185) Ibid., s. 209'dan TBMM; Cumhuriyet Senatosu, a.g.e., 19.9.1963, s. 386-389.

Türkiye'de, antlaşmaların, kimi zaman, hükümetlerin uyguladıkları dış politikaya destek sağlamak amacına yönelik olarak kullanıldıkları da görülmektedir. Bu anlamda önemli bir örnek, 1960'tan önceki dönemde Kıbrıs konusunda varılan çözümlerin antlaşmalara dönüştürüldükten sonra, TBMM'ye getirilmeleridir. Bu dönemde, antlaşmalar, fakat özellikle Kıbrıs ile ilgili olanlar, bir yasa tasarısı biçiminde «tasdik» edilmek üzere değil, izlenen politikanın tartışılmasına ve destek sağlanmasına yarayacak birer belge olarak TBMM'ye getirilmişlerdir. Bu bağlamda, TBMM Başkanlığı'na hitaben yazılan Hükümet tezkeresinde, «hükümetimizin takip ettiği politikanın Yüksek Meclisin tasvibine sunulmak üzere, bu hususa ait dökümanların bağlı olarak sunulduğu»(186) bildirilmiştir. Sekiz ayrı belgeden oluşan bu metinlerin incelenmesi için muhalefet tarafından istenen iki günlük süre verilmiş ve Zürih ve Londra Antlaşmaları 4 Mart 1959 günü TBMM'de görülmüştür. Muhalefet adına konuşanlar, başta İsmet İnönü olmak üzere, antlaşmalarını noksanlıklarını eleştirmişler ve aleyhte oy vereceklerini önceden belirtmişlerdir. Muhalefetin bu davranışı, iktidar milletvekillerinden bazılarının «milli dış politika»yı gündeme getirmelerine neden olmuştur. Örneğin, Gaziantep Milletvekili Bahadır Dülger, bu anlamda,

> **«(...) Biz dış politikada, şükürler olsun, diğer memleketler gibi değiliz. Muhaliflerimizle aramızda anlaşma vardır... Muhalif arkadaşlarımızın vatanperverliğinin, bu kadar ince bir meselede gerek Batı davasını, gerek NATO, gerek Türkiye'yi bu kadar yakından alakadar eden bir mevzuda bizi zayıf düşürecek bir hattı harekete düşmeğe mani olacağına şahsen kaani bulunuyorum.»(187)**

demiştir.

---

186) Soysal, op.cit., s. 241'den TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, C. 8. s. 9 (2 Mart 1959).
187) Ibid., s. 356.

Muhalefet, oldukça uzun süren görüşmelerden sonra, «görüşme tarzı»nın bir gensorudan farksız olduğunu belirterek, Hükümetin Parlamentonun güvenine sahip olup olmadığını anlamak için, açık oylama önermiştir. Bu önerinin, iktidar tarafından da benimsenmesi üzerine yapılan oylamada, 347 kişi lehte, 138 kişi aleyhte, iki kişi de çekimser oy kullanmıştır. (188)

Türkiye'de, yürütmenin imzalayıp da, yasamanın onaylamadığı antlaşma hemen yok gibidir. Bu konudaki istisnalar da özelliği olan dönemlerde söz konusu olmuştur. Bu anlamda bir örnek, «Kıbrıs» nedeniyle Türk dış politikasının 1964'ün ikinci yarısından sonra yön değiştirmeye, daha doğrusu «çok yönlü» bir nitelik kazanmaya başladığı dönemdedir. Dönemin uluslararası ortamının koşulları gereği, Türkiye, Sovyetler Birliği ile bozulmuş olan ilişkilerini düzeltmek çabasına girişmiştir. Bu amaçla, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Kasım 1964'de Moskova'ya bir ziyaret yapmış, burada, ikili bir kültür antlaşması imzalanmıştır. Üç yıl süre geçerli olmak üzere iki ülke arasında imzalanan bu Antlaşma, bilim adamlarının karşılıklı ziyaretlerini, edebiyat ve dil alanında üniversitelerde karşılıklı kürsülerin kurulmasını ve ortak spor faaliyetlerini öngörmekteydi. (189) Ancak, bu Antlaşma, İnönü'nün Üçüncü Koalisyon, ne de Suat Hayri Ürgüplü'nün Dördüncü Koalisyon Hükümetleri zamanında TBMM tarafından onaylanmamıştır. (190)

C. Hükümetin Parlamentoya Bilgi Vermesi

Türk parlamentolarında, özellikle de çok partili dönemde, hükümet-muhalefet ilişkisinde dış politika konusunda en

---

188) Ibid., s. 54.

189) Nermin Abadan, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara, SBF Yayınları, No:202-184, 1966, s. 115'den Archiv der Gegenwart, Kulturabkommen, 34 Jhrg. Folge 44, s. 11 ve 517.

190) Abadan, loc.cit.

sık rastlanan tema, belki de, «bilgisiz ve habersiz bırakılma» ve bu yöndeki şikayetler olmuştur. Muhalefet partileri, dış politika konusunda kendilerine resmi bilgi verilmediğini hükümetlerin dış politikayla ilgili konuları Parlamentoya getirip açıklama yapmaktan kaçındıklarını, sürekli olarak ileri sürmektedirler. Ayrıca, ilginç bir biçimde, bu yöndeki şikayetlerin, yalnız Parlamento içinde yapılmayıp, Parlamento dışındaki eleştirilerde de bu temanın sıkça kullanıldığı görülmektedir.(191)

1950'den önce, muhalefetin daha çok iç sorunlar üzerinde yoğunlaşması, dış politika konusunda habersiz bırakılma şikayetlerinin fazla şiddetli olmasını önlemiştir. Hatta, iktidar, bu konuda yapılmış birkaç şikayete, muhalefetin dış politika sorunlarındaki genel hareketsizliği ve ilgisizliği hakkındaki karşı suçlamalarla yanıt vermiş, muhalefet de, bu hareketsizliğini ve ilgisizliğini, sorunları ciddiye alma yaklaşımıyla açıklamaya çalışmıştır.(192)

1950'den sonraysa, dış politikada muhalefetin «bilgisiz bırakılma» şikayetleri ile «dış politikanın parlamentoya getirilmemesi ve bu konuda parlamentonun görüşüne başvurulmaması» yönünde yapılan şikayetleri birbirinden ayırmak kolay değildir. Muhalefet, kendisinin ve genel olarak kamuoyunun aydınlatılması için en iyi çare olarak, konuların parlamentonun dış politikaya karışmasını, istenen açıklığın sağlanması bakımından yeterli görmekteydi.(193)

Çok partili dönemin Türk parlamentolarında,dış politika konusunda bilgi alıp verme bakımından, yasama ve yürütme organları, daha doğrusu muhalefet ve iktidar arasında olduk-

---

191) Soysal, op.cit., s. 218-219.
192) Ibid., s. 219.
193) loc.cit.

ça geniş bir görüş ayrılığı varolmuştur. Bir taraf, verilebilecek bütün bilgileri verdiğini iddia ederken, öbür taraf da kendisinin karanlıkta bırakıldığını ileri sürmektedir.(194)

Çok partili dönemde, Parlamentonun zaman zaman dış politikadaki gelişmelerden ve dış olaylar karşısındaki hükümet tutumundan habersiz kaldığı ya da bu konularda verilen bilgilerin bazen çok belirsiz bir nitelik taşıdığı doğrudur. Hatta bazı durumlarda, yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkinin, tek partili dönemdekinden de zayıf göründüğü olmuştur. Dış politika konusundaki yasama-yürütme ilişkileri kuşkusuz yasama ve yürütme organları arasındaki genel tutumun etkisinden kurtulamamıştır. Üstelik, dış politika görevinin niteliğinden doğan bazı sınırlamalar da buna eklenince aradaki uzaklığın oldukça arttığı görülmektedir. Başka bir deyişle, genel olarak yasama-yürütme ilişkilerinin normal bir gidiş göstermemesi ve parlamenter mekanizmada ezici çoğunluklara karşın uyulması gereken bazı asgari koşulların zaman zaman bir yana itilmesi, dış politika gibi önemli nitelik taşıyan bir görev alanında daha kesin çizgilerle belli olmaktadır.(195)

Ancak, habersiz bırakılma şikayetleri bakımından, çok partili dönemdeki yasama-yürütme ilişkilerinin görünümünü bu derece basitleştirmek ve bütün günahı iktidara yüklemek doğru olmasa gerektir. Herşeyden önce, muhalefetin kendisine düşeni gereği gibi yapıp yapmadığını sormak gerekmektedir.(196)

Bu sorunun çözümlenmesinde, iki şeyi birbirinden ayırmağa dikkat etmelidir. Birincisi, «yürütme organı»nın «yasama organı» ile olan ilişkilerinde, dış politika konusundaki bilgileri vermek ya da parlamenter çerçeve içinde hareket etmek bakımından yerine getirmeğe zorunlu olduğu bazı asgari

---

194) Ibid., s. 221-222.
195) Ibid., s. 222.
196) loc.cit.

koşullar vardır. İkincisi, dış politikadaki bilgi alışverişi konusunda, hukuksal ve biçimsel sınırların ötesine geçen «iktidar» ve «muhalefet» ilişkileri vardır. Türkiye'de ileri sürülen eleştiriler bu iki noktanın, yani «yasama-yürütme» ilişkileri ile «iktidar-muhalefet» ilişkilerinin birbirine karıştırılması yüzünden pek açık değildir. Birçok durumda, muhalefet, aslında kendisi tarafından yerine getirilmesi gereken bazı görevler ile hükümetin Parlamentoya bilgi verme görevini aynı şey saymak eğilimini göstermekte ve hatta, bazen böyle bir karıştırmada yarar bulmaktadır. Muhalefetin dış politika ve dış olaylar hakkında bilgi edinmek için güvenebileceği tek kaynak hükümet olmamalıdır. Hükümetten, elbette, bütçe, güven oyu, program oylamaları, antlaşma onaylamalarının uygun bulunması gibi durumlarda, yasama organını aydınlatması istenecektir. Ancak, unutmamak gerekir ki, verilecek bilginin sınırlarını ve genişliğini belirlemek de hükümetin yetkileri arasındadır. Muhalefetin, her zaman, yalnızca kendine verilenle yetinmesi demek, muhalefet görevini ancak hükümetin istediği ölçüler içinde yapmayı kabul etmesi anlamına gelir. Muhalefet, görevini tam olarak yapmak, yani bütün olanaklardan yararlanarak «muhalefet etmek» istiyorsa, hükümetin yaptığı açıklamaları çok iyi incelemek, açıklarından yararlanmak, ipuçlarından bazı sonuçlara varmak ve son olarak da, iç ve dış haber kaynakları bakımından kendi bulacağı yolları kullanmak zorundadır.(197)

Kabul etmek gerekir ki, çok partili dönem Türk parlamentolarının muhalefetleri, böyle bir tutumun gereklerini ve kendilerine düşen sorumluluklarını tam anlamıyla hiçbir zaman yerine getirmiş değillerdir. Partilerde, dış politika konularındaki bilgi ve haber alma kaynaklarından en geniş yarar sağlamayı amaç edinen örgütlenme ve çalışma çabaları noksandır.(198)

---

197) Ibid., s. 222-223

198) Ibid., s. 223

Bazı durumlarda, muhalefetlerin habersiz bırakılma şikayetlerini, dış politika sorunları karşısında kesin tavır almamak ve alternatif ileri sürmeyişini örtbas etmek için, başvurulan taktiklerden biri de saymak mümkündür. «Bilgi verilseydi, görüşümüzü bildirirdik» sözünün meşru bir muhalefet görevinin tam anlamıyla yerine getirilemediğini gösteren bir işaret durumunu alabilir. Hatta, iktidar çevrelerinin, fırsattan yararlanarak, bu konuda kendi aleyhlerine kullanılmak istenen silahı geri çevirip muhalefete karşı kullanmaları da mümkündür.(198)

Hem tek parti döneminde, hem de çok partili dönemde, hükümet programlarında, dış politika konusunda, «hükümetin parlamentoya bilgi vermesi» çok ender rastlanan bir durumdur. Örneğin, programları aynı olan, 3 Nisan 1939'dan 9 Temmuz 1942'ye kadar görev ve Dışişleri Bakanlığını Şükrü Saraçoğlu'nun üstlendiği Birinci ve İkinci Refik Saydam Hükümetinin programında, bu konuda,

> **«Çok tehlikeli, buhranlı ve sık tebeddül eden enternasyonal vaziyet içinde harici siyasetimizin bu ana hatlarını tebarüz ettirmekle iktifa ediyorum. Yeni vaziyetleri umumi sulh ve menfaati ve Türk âli menfaati bakımından daimi bir teyakkuz ve tetkika tabi tutacağız ve Büyük Meclisin murakabe ve karar hakkını daima zamanında ve tam olarak kullanması için lazımgelen ihtimamı dikkatle tatbit edeceğiz.»(199)**

denmektedir. Tek parti döneminin Hükümeti ve Parlamentosu için, aslında oldukça «demokratik» bir nitelik taşıyan bu yaklaşımda, «murakabe»ye muhatap olmaktan daha zahmetsiz ve fazla «demokratik» olmayı gerektirmeyen «bilgi vermek» söz konusu değildir. Böylesi bir hükümet programı, Türk parlamento tarihinde eşine az rastlanır durumdadır. Ay-

---

198) Ibid., s. 223-224.

199) Kemal Girgin, T.C. Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70 Yılın Panoraması) 1923-1993, Ankara, 1993, s. 20.

programın Hükümetinin bir dünya savaşı sırasında görev yaptığı da, gözardı edilemeyecek bir gerçektir. Dış politika konusunda Parlamentoya «bilgi vermek»ten söz eden bir hükümet programına ancak, on yıllar sonra rastlamak mümkündür. Hikmet Çetin'in Dışişleri Bakanlığını üstlendiği ve 25 Haziran 1993'de göreve başlayan Tansu Çiller Hükümetinin programında, milletvekillerine seslenilerek,

> **«(...) dış politikamızın yürütülüşünün her aşamasında Yüce meclise bilgi vereceğiz. Değerli düşünce, uyarı ve katkılarınızdan yararlanma devam edeceğiz. Dış politikanın yürütülmesinde, parlamento desteğinin taşıdığı önemin bilincindeyiz.»**(200)

denmiştir.

Dış politika alanında Hükümetin Parlamentoyu bilgilendirmesi ya da daha geniş bir çerçevede, Hükümet-Parlamento diyaloğunun varolması,dış politikanın çok derinlemesine olmasa da,tüm boyutlarıyla tartışma konusu yapıldığı 1990-1991'-deki Körfez Krizi ve Savaşı sonrası değişen siyasal iktidarın, bu konuya bakışına da yansımıştır. 1991 seçimleriyle kurulan DYP-SHP koalisyon hükümeti, bu konuda oldukça olumlu sayılabilecek yaklaşıma sahiptir. Gerçi bu yaklaşımın samimiyeti ya da gerçekçiliği tartışmaya açıktır. Fakat bunun nedeni de, dış politikanın, doğasından kaynaklanan «gizlilik» niteliğiyle yakından ilgilidir. Yani, bir hükümet ne kadar iddia etse de, şeffaflığın sınırları bu gizlilikle çizilmektedir. Hiçbir siyasal iktidar (hükümet), dış politika konusundaki herşeyi parlamentoda açıklamaz, açıklayamaz. Bu «eşyanın tabiatı»na aykırıdır. Ancak yine de, dış politika konusunda parlamenter denetime en azından «inanan» bir yaklaşımın varlığını,bir gelişme olarak değerlendirmek gerekir.

Bu çerçevede, Koalisyon Hükümetinin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in açıklaması şöyledir:

---

200) Ibid., s. 119.

«Parlamento-Hükümet diyaloğu, Türkiye'nin dış politika hedeflerinin elde edilebilmesi bakımından, ulusal diplomasimizin güç ve esin kaynağı olan temel demokratik süreçtir.

«(...) 1993 yılı boyunca (...), her attığımız adım ve aldığımız her inisiyatif hakkında, Parlamento'nun gereğince ve açık-yüreklilikle bilgilendirilmesini özenle sürdürdük. Bakanlığım yetkililerin, geniş bir konular yelpazesi bağlamında, muhtelif komisyonlara bilgi arzlarının ötesinde, ben Bakan olarak, 13 Kasım 1992 den bugüne, çeşitli vesilelerle, Genel Kurul'a 23 kez bilgi sundum; açıklamalar ve gündem-dışı sunuşlar yaptım. (...) milletvekili arkadaşlarımın, bugüne değin, 2'si sözlü, 47'si yazılı, toplam 49 soru önergelerine yanıt verdim. Bu süreç içinde değerli eleştirilerinizden yararlandık, uyarılarınızı eylem dağarcığımıza kattık.»(201)

«Hükümetimiz, Yüce Meclis'in dış politika konularında sürekli olarak bilgilendirilmesini ve bu yönde Meclis'in değerli katkılarından yararlanmayı kendisine ilke edinmiştir. Parlamento-Hükümet diyaloğunun, Türkiye'nin dış politika hedeflerine ulaşması için zorunlu olduğuna inanıyoruz. Bu bağlamda, 1993 yılı boyunca, (...) Milletvekillerimizden gelen 69 soru önergesine yanıt verdim. Ayrıca, yine Meclis'te çeşitli vesilelerle 4 kez bilgi sundum. Bütçe tasarımızın TBMM Plan ve Bütçe komisyonu'nda görüşüldüğü 17 Kasım tarihinde de dış politikamız hakkında bilgi vermek olanağını elde ettim. Dış politikamıza ilişkin değerli görüş ve uyarınız ve yapıcı katkılarınız daima ilham kaynağı olmuştur.»(202)

---

201) T.C. Dışişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Tarafından Dışişleri Bakanlığı 1994 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Plan ve Bütçe Komisyo'nunda Görüşülmesi Vesilesiyle Yapılacak Konuşma, b.y.y., 17 Kasım 1993, s.1-2.

202) Hikmet Çetin (Dışişleri Bakanı), Dışişleri bakanlığı 1994 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'nda Görüşülmesi Vesilesiyle Dış Politika Etkinliklerimiz ve Bakanlık'la İlgili Mali, İdari ve Personel Konularında Bilgi Notu, b.y.y., 20 Aralık 1993, s. 1.

D. Bütçe Görüşmelerinde Dış Politika

Türk Parlamentolarında, özellikle çok partili dönemde, bütçe görüşmeleri, oldukça önemli bir parlamenter denetleme aracı olarak kabul görmüştür. Hatta, bütçe görüşmelerinin, en usık olmasa da, yoğun olarak kullanılan bir araç olarak, tüm denetleme araçlarının başında ageldiği söylenebilir. Bu durum, başka olanlar için uolduğu kadar dış politika içinde geçerlidir. Gerek komisyon aşamasındaki, gerekse Genel Kuruldaki Bütçe görüşmeleri, herşeyden önce, Dışişleri Bakanına, Hükümetin uygarladığı dış politikanın, -deyim yerindeyse- bir yıllık resmini çizmek ve «hesabını vermek» olanağını sağlamaktadır. Fakat aynı zamanda bu durum, bütçe görüşmelerinin doğası ve amacı gereği bir «zorunlu durum», bir «zorlama»dır. Yine, parlamentodaki muhalefet de, başka zaman ifade etmek, açıklamak fırsat ve olanağını bulamadığı görüşlerini belirtebilmektedir.(203)

Bazen, Plan ve Bütçe Komisyonunun dış politikanın incelenmesi ve eleştirilmesi bakımından kazandığı, Dışişleri Bakanının bu komisyon karşısında çok daha geniş açıklamalara giriştiği görülmektedir. Hatta Plan ve Bütçe Komisyonunun dış politikayla ilgili olarak kapalı oturumlar yaptığı bile olmuştur.(204) Denilebilir ki,Plan ve Bütçe Komisyonu,görüşmelerinin uyandırdığı yankılar, Komisyon dışından katılanların fazlalığı dolayısıyla, başka konularda olduğu gibi, dış politikada da, Genel Kurul öncesindeki denetleme bakımından, Dışişleri Komisyonundan daha fazla önemli ve etkili olabilmektedir.(205)

Plan ve Bütçe komisyonundaki görüşmelerin, bir minyatür Parlamento görüşmesi niteliği taşımasına karşılık, Dışişleri komisyonunun çalışmaları, antlaşma metinlerini inceleme, teknik konular üzerinde durma ve dış politika üzerinde bir

---

203) Soysal, op.cit., s. 227.
204) loc.cit.
205) loc.cit.

genel denetimden çok, dar anlamda bir denetim yapma biçiminde olmaktadır. Bu bakımdan, Türk parlamentolarının Dışişleri komisyonlarını,nüfuz sahibi kabul etmek mümkün değildir.(206)

E. Anayasa Mahkemesi'ne Başvuru Yoluyla Denetim

Anayasa Mahkemesi, Anayasaya göre, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve TBMM içtüzüğünün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetlemektedir (m. 148).

Anayasa Mahkemesi'ne başvuru, TBMM'nin dış politika alanında hemen hiç kullanmadığı bir denetleme aracıdır denilebilir. Bunun en önemli nedeni, Anayasaya göre, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmaların yasa hükmünde olması ve bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurulamamasıdır (m. 90).

Aslında, antlaşma yapmak yetkisini, yürütme organının sahip olduğu tehlikeli bir «silah» saymamak gerekir. Çünkü, yürütme organı, iç hukukta, normal yollardan yapamadığı Anayasa dışı eylemleri, antlaşmalar yoluyla, sürekli bir biçimde yapabilmek bakımından, tam anlamıyla özgür değildir. Bir uluslararası antlaşma, iç hukukta Anayasaya aykırı bir durum oluşturursa, bunu engellemenin yollarından biri, Anayasaya aykırılığı düzelten ve antlaşmanın iç hukuktaki etkilerini değiştiren yeni bir yasa çıkarmaktır. Anayasa, uluslararası antlaşmalara bir Anayasa gücü değil, yalnızca bir yasa gücü kazandırmaktadır. iç hukuk bakımından bunlara aykırı yasalar çıkarmak, her zaman mümkündür. Uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmemesinden doğacak sonuçları gözönünde bulundurmak koşuluyla bu yolu kullanılabilir; çünkü, belli bir konudaki en son yasanın, aynı konuda daha önceki yasaların yerini alması kuralı, burada da geçerlidir. Oysa, bazı ülkelerde olduğu gibi, «dış hukukun iç hukuka üstünlüğü» ilkesi,

---

206) loc.cit.

Türkiye'de de Anayasayla benimsenmiş olsaydı, buna olanak bulunamayacaktı.(207)

Ayrıca, belirtmek gerekir ki, uluslararası antlaşmalar hakkında Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açılamaz, fakat, bunları uygun bulan yasalar için Anayasa Mahkemesi'ne ya da onaylayan kararnameler için de Danıştay'a başvurmak her zaman için mümkündür. Ancak, burada da bu yargı organlarına büyük sorumluluk düşmektedir. Kendilerinin Anayasadaki ilgili hükmü ileri sürüp görevden kaçınmaları, bu alanı bütünüyle başıboş bırakabilir. Oysa yasama organı, Anayasaya açıkça aykırı bir antlaşmayı uygun bulmuşsa ya da Bakanlar Kurulu, Anayasaya ve hatta yasalara açıkça aykırı bir antlaşmayı kararnameyle onaylamışsa, fazla biçimsel davranmamak ve uygun bulma yasasının ya da onaylama kararnamesinin kendilerini dava konuları kabul etmek gerekir. Burada dava konusu olan şey, doğrudan doğruya uluslararası antlaşma değil yasama ya da yürütme organının Anayasaya aykırı bir metni uygun bulmak ya da onaylamak biçimindeki eylemleridir.(208)

II. Dış Politikada Kriz Dönemleri ve TBMM

A. Kriz Dönemleri Dış Politikasının Belirlenmesi

Türkiye'de, dış politika konusunda «anlık» krizler ender yaşanmaktadır. Daha çok yaşananlar, kemikleşmiş/kronik krizlerdir. Bu anlamda, Kıbrıs, Yunanistan ile ilişkiler gibi konular, Türk dış politikasında, «sürekli kriz» niteliği taşımaktadırlar. Ayrıca, kimi on yıllarda da, Avrupa ile bütünleşme süreci, Ermeni sorunu, -son zamanlarda- Suriye gibi unsurlar da bu niteliği taşımaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca en önemli kabul edilebilecek krizler- i, belki, 1974'de gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı ve 1990-1991'deki Körfez Krizi ve Savaşı süreçle-

---

207) Ibid., s. 216.
208) loc.cit.

rinde karşı karşıya kaldığı durumlardır (1939'da Hatay Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye ilhakı ya da 1964'de, Kıbrıs'a müdahalede bulunulmaması yönündeki isteği içeren ABD Başkanı Johnson'ın Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubun yarattığı durumların gerçek bir «kriz» sayılıp sayılmayacağı tartışma konusudurlar).

Türk dış politikasının belirlenmesi açısından denilebilir ki, «normal» dönemler ile «kriz» dönemlerinin belirleyicileri arasında hemen hemen hiçbir fark yoktur. Hatta, bu belirleyici kadro, kriz dönemlerinde biraz daha daralmaktadır, denilebilir. Zaten, kriz dönemlerindeki dış politika, yoğunlukla kendiliğinden/aniden oluşan bir politikadır. Denilebilir ki, kriz dönemleri dış politikasında süreç ve mekanizma daha seri, daha hızlı işlemektedir, yalnızca.

B. Kriz Dönemleri Dış Politikasının TBMM'de Denetimi

Kriz dönemlerindeki Türk dış politikasının, TBMM tarafından denetimi konusunda, bir örnek olmak, burada, 1990-1991 yıllarında seyreden Körfez Krizi ve Savaşı incelenecektir. Böylesi bir inceleme, «tarihsel» boyuta sahip, fakat henüz «ltarih» olmamış bir olayın, nesnel ve sağlıklı olarak değerlendirilebilmesine olanak vermeyen «eksi»lerine karşın yapılacaktır. Bunun nedeni, bu olayın, hem çok «yakın tarih» olması, hem de, Türk dış politikasının, Körfez Krizi ve Savaşı sürecinde uygulanan politikayla, temel ilkelerinden koptuğunu savunan, (209) yine Türk dış politikasının, bu süreçte oldukça «aktif» ve başarılı olduğunu ya da Türkiye'nin, yine bu süreçte uyguladığı dış politikayla tarihsel fırsatlar kaçırdığını iddia eden görüşleri, biraz daha gerçekci, sağlıklı ve doğru değerlendirmek amacına yönelik olunmasıdır.

---

209) Bu konuda bkz. Selim Deringil, Cumhuriyet, 28 Nisan 1991.

Körfez Krizi, Irak'ın 2 Ağustos 1990 günü Kuveyt'i işgal etmesiyle başlamıştır. Bu Kriz, 17 Ocak 1991'de, ABD ve müttefiki olan devletlerin, Irak'a karşı gerçekleştirdikleri askeri harekatla savaşa dönüşmüştür. Bir barış antlaşması imzalanmadığı ve Irak'a uluslararası yaptırımlar (her türlü ambargo v.b.) halen yürürlükte olduğu için, savaşın resmen bittiği de söylenemez.

Körfez Krizi ve Savaşında, Türkiye, ilk andan itibaren Irak'ın karşısında, Kuveyt ve ABD ile müttefiklerinin yanında yer almış ve bu tutumu bütün kriz ve savaş sürecinde sürdürmüştür. Türkiye bugün de halen Irak'a ambargo uygulamasını sürdürmekte, bu ülkeyle diplomatik ilişkilerini belirli bir düzeyde tutmaktadır.

Türk Dışişleri Bakanlığı, Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 2 Ağustos 1990 günü bir açıklama yaparak, Kuveyt'in işgalinin kabul edilemez bir durum olduğunu ve Kuveyt'e egemenlik haklarının geri verilmesi gerektiğini bildirmiştir.(210)

Türkiye'nin böyle bir tepki göstermesi, büyük bir olasılıkla, Irak için sürpriz olmuştu. Çünkü, Irak, Türkiye'nin İran ile yaptığı savaşta (1980-1988) olduğu gibi tarafsız kalacağını sanmıştı denilebilir. Bundan dolayı, Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan 5 Ağustos günü Ankara'ya dört saatlik bir ziyaret yapmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile de görüşen Razaman'a,Türkiye'nin resmi görüşü, Irak'ın Kuveyt'ten hemen ve koşulsuz olarak çekilmesi biçiminde belirtilmiştir.(211) Bunun üzerine Irak,6 Ağustosta Kerkük-Yumurtalık Petrol boru hattının bir borusunu bütünüyle kapatmış, ikincisinin kapasitesini de % 30 düşürmüştür.(212)

---

210) Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990), C.2 (1980-1990), Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1991, s. 60.

211) Ibid., s. 60'dan Tercüman, 4 Eylül 1990.

212) Armaoğlu, loc.cit.

Irak'ın bu davranışa Türkiye'nin yanıtı, daha sert olmuştur. 7 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Özal'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, 6 Ağustos tarihli ve 661 sayılı, Irak'a ekonomik ambargo uygulanmasını öngören kararına uyma kararı almıştır. Bu çerçevede, Türkiye, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını bütünüyle kapatmıştır. Böylece, Irak'ın, Türkiye üzerinden yaptığı petrol ihracatı durdurulmuştur. Ayrıca, yine Bakanlar Kurulu kararıyla, Irak ve Kuveyt'in Türkiye'deki mal varlıkları dondurularak, bu iki ülkeyle ticaret durdurulmuştur.(213)

9 Ağustos'ta ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Ankara'ya gelmesi, İncirlik hava üssünün Irak ve Kuveyt'e yapılacak bir müdahalede kullanılması olasılığını gündeme getirmiştir. Başbakan Yıldırım Akbulut, Baker'ın ziyaretinden sonra, Türkiye'nin savunmasıyla ilgili her türlü önlemin alınmakta olduğunu söylerken,(214) ertesi gün, Brüksel'deki NATO toplantısında, Türk Dışişleri Bakanına, Türkiye'nin bir saldırıya uğramasına karşı garanti verilmiştir.(215)

Aynı gün, 10 Ağustos'ta, Cumhurbaşkanı Özal, TBMM'de grubu bulunan parti liderlerini, Körfez Krizini görüşmek üzere makamına davet etmiştir. Ancak,gerek SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, gerekse DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel bu daveti reddetmiştir.(216) Muhalefetin bu davranışının iki nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi, her iki siyasal parti de, Cumhurbaşkanı Özal'ın meşruiyetini tartışmakta,daha doğrusu, yasal bir seçimle işbaşına gelmiş olmasına karşın, arkasında, kendisine oy veren ANAP'ın kamuoyu desteğinin çok azalmış olmasından dolayı, «milli mutabakat» ile seçilmemiş olduğunu savunmaktadırlar. Gerçekten de, Turgut Özal, Türki-

---

213) loc.cit.
214) Ibid., s. 60'dan Tercüman, 4 Eylül 1990.
215) Armaoğlu, op.cit., s. 60.
216) Ibid., s. 61.

ye'de, böylesine tartışmayla seçilmiş tek Cumhurbaşkanıdır. ilginç olan da seçimin kendisi değil, oy verenlerin, yani ANAP milletvekillerinin arkasındaki kamuoyu desteği tartışma konusudur. Denilebilir ki, Türkiye'de, askeri müdahaleyle gelmiş ya da TBMM'de seçilmiş asker kökenli Devlet Başkanları/Cumhurbaşkanlarının meşruiyetleri bile bu kadar tartışılmamıştır.

İkinci olaraksa, her iki muhalefet partisi de, Türkiyenin, Irak'a karşı ABD safında yer almasına taraftar değillerdir. Bu bağlamda İnönü, Irak'tan «komşumuz ve dostumuz» diye söz ederken, Demirel de, krize bu derece bulaşmanın, Türkiye'nin Irak ile gelecekteki ilişkilerini etkileyeceğini ileri sürmüştür. (217)

Ancak, muhalefetin bu tutumuna karşın, Cumhurbaşkanı Özal, 10 Ağustos'ta yaptığı bir televizyon konuşmasında Hükümetin TBMM'den savaş yetkisi isteyeceğini söylemiştir. (218)

Türkiye'nin sınırında meydana gelen bir kriz söz konusuyken ve bir savaşın olasılığı da çok yüksekken, TBMM'nin, Krizin başlamasından ancak on gün sonra toplanması, dış politikadaki rolünün bir göstergesi olsa gerektir.

TBMM, 12 Ağustos 1990 Pazar günü saat 15'de, SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) Grup Başkanvekilleri, İstanbul Milletvekili Hasan Fehmi Güneş ve Kocaeli Milletvekili Onur Kumbaracıbaşı ile DYP (Doğru Yol Partisi) Grup Başkanvekilleri, Zonguldak Milletvekili Köksal Toptan ve Konya Milletvekili Vefa Tanır ve 129 Milletvekilinin Anayasanın 93 üncü ve TBMM içtüzüğünün 7'nci maddelerine dayanarak yaptıkları istem üzerine TBMM Başkanının çağrısı üzerine toplanmıştır. (219)

---

217) loc.cit.
218) loc.cit.
219) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Toplantı 2, C. 46 (Ağustos 1990), s. 423.

Yine SHP ve DYP Grupları adına, Grup Başkanvekilleri, İstanbul Milletvekili Hasan Fehmi Güneş, Kocaeli Milletvekili Onur Kumbaracıbaşı, Zonguldak Milletvekili Köksal Toptan ve Konya Milletvekili Vefa Tanır, Anayasanın 98 inci, İçtüzüğün 99 uncu ve 100 üncü maddelerine dayanarak, Basra Körfezindeki olaylar ve uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler konusunda genel görüşme açılmasına ilişkin bir önerge vermişlerdir. Önergenin içeriği şöyledir:

«Dünyada ve çevremizde Türkiye'yi yakından ilgilendiren gelişmeler olmaktadır. Basra Körfezindeki olaylar, bu bölgedeki bir devletin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını ortadan kaldıracak düzeye ulaşmıştır. Dünyada yumuşamanın ve barışçı girişimlerin hız kazandığı bu aşamada, bölgedeki dengeyi ve nispi istikrarı sarsan bu saldırının yarattığı bunalım hızla tırmanma eğilimi göstermektedir.

«Körfezdeki olayların Türkiye'yi doğrudan etkilemesi söz konusudur.

«Bu kaygı verici gelişmeler karşısında kamuoyunun bilgilendirilmediği, Hükümetin etkin olamadığı, konunun kapalı diploması ile ve bireysel ilişkiler düzeyinde ele alındığı endişe ile gözlenmektedir.

«Bunun yanısıra uluslararası ilişkilerde ulusal yararlarımızı çok yakından ilgilendiren diğer gelişmelerde siyasal gündemde öncelik kazanmıştır.

«AT'a tam üyelik için yapılan başvurunun reddinden sonra olaylar, Türkiye açısından olumsuz yönde gelişmekte; Kıbrıs konusunda dış etkiler artmakta, sorunun Yunanistan'ın istediği gibi yönde çözümü için baskılar yoğunlaşmaktadır. ABD yönetiminin sözde Ermeni Tasarısı ve Fener Rum Ortadoks Patriği konusundaki tutumları Lozan Antlaşmasını tartışma gündemine getirecek boyutlara ulaşmaktadır. Ayrıca, ABD ile Yunanistan arasında imzalanan Savunma işbirliği Anlaşması ile Yunanistan'a ulusal çıkarlarımızı zedeleyen güvenceler verildiği anlaşılmaktadır.

Bütün bu son derece önemli gelişmeler karşısında hükümet ve Anayasal organlar devre dışında tutulmak istenmektedir. Türkiye için hayati önem taşıyan olaylara TBMM'nin el koyması, bu konularda bilgi alması, oluşturulacak politikaları ve seçenekleri tartışması kaçınılmaz ve ertelenemez bir gereksinme olarak ortaya çıkmıştır. Bunu sağlamak için, Anayasanın 98 ve TBMM İçtüzüğünün 99 ve 100'üncü maddeleri gereğince Genel Görüşme açılmasını Gruplarımız adına arz ve teklif ederiz.»(220)

Genel görüşme önergesinin öngörüşmelerinde ilk olarak Hükümet adına konuşmak üzere Dışişleri Bakanı Ali Bozer söz almıştır.

Bozer, Körfez bölgesindeki olayların gelişimini özetleyerek başladığı konuşmasında, Irak'ın Kuveyt'e saldırdığı günden o güne kadar, kendisinin ve Bakanlığının yaptığı temasları ve girişimleri anlatmıştır:

«Türkiye, Irak'ın uluslararası düzenin norm ve ilkelerini çiğneyerek Kuveyt'e saldırmasını tasvip etmemiş, büyük endişe ve üzüntüyle karşılamıştır. Bu kaygımız ve düşüncemiz, 2 Ağustos günü Bakanlığımca yayınlanan bir açıklama ile dile getirilmiştir. Ülkemize çok yakın bir bölgede ortaya çıkan bu bunalımın, bölgede mevcut gerginliklerin daha da tırmanmasına yol açmadan ve Kuveyt'in egemenlik ve toprak bütünlüğünü ihya edecek şekilde bir an önce giderilmesini ümit ve temenni ettiğimiz açıklanmıştır.

«Sınırlarımızın hemen güneyinde vuku bulan böyle bir gelişmeye kayıtsız kalmamız söz konusu olamaz. Bu çerçevede, Türkiye, durumu ciddiyetle incelemeyi sürdürmüş ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin, işgalin hemen akabinde aldığı, Irak'ın, Kuveyt'ten kayıt-

---

220) Ibid., s. 428.

sız şartsız çekilmesini isteyen 660 Sayılı Kararını desteklediğini açıklamıştır.

«Buna paralel olarak, bunalımın giderilmesini sağlayacak çözüm yollarını araştırmak üzere, gerek bölge ülkeleriyle, gerek Amerika Birleşik Devletleri ve sorunla ilgili diğer ülkelerle yoğun ve sürekli temaslarımız bir düzeyde sürdürülmüştür.

«Bölgede daima bir barış ve istikrar unsuru olan, maceradan uzak politikası ve uluslararası ilişkilerinde ahde vefa ilkesine bağlılığıyla haklı bir saygınlık kazanmış bulunan Türkiye, olayların gelişimiyle beraber tüm dünyanın ilgisinin odağı durumuna gelmiştir.

«Gelişmeler karşısındaki yaklaşım ve değerlendirmelerimizi öğrenmek, istişarelerde bulunmak üzere, gerek bölge ülkeleri, gerek sorunu yakından izleyen diğer ülkeler, bizimle her düzeyde sürekli temas içinde bulunmuşlardır.»(221)

Dışişleri Bakanı Ali Bozer, TBMM'nin, Irak'ın Kuveyt'e saldırısından on gün sonra toplanması konusunda açıklamaya yapmaya çalışıp, çeşitli bahaneler, nedenler ileri sürmüşse de bunlar inandırıcı olmaktan uzaktır. Fakat,Bozer'in muhalefetin Parlamentoyu toplantıya çağırması yönündeki çabaları takdirle karşılamasından dolayı da, iyi niyetle hareket ettiğini kabul etmek gerekir. Ancak yine de, iktidarın/iktidar partisinin bu yöndeki görüşü çok da net değildir:

«İkisi, (...) Sayın Cumhurbaşkanının başkanlığında olmak üzere,Bakanlar Kurulu toplantıları yapılmış; Milli Güvenlik Kurulu da 2 Ağustos günü olağanüstü toplantıya çağrılmış, (...) Cumhurbaşkanının Başkanlığında Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakanının katılımıyla,müteaddit değerlendirme toplantıları yapılmıştır. Ayrıca Hükümet Sözcüsü ve Ba-

---

221) Ibid., s. 430-431.

kanlığım tarafından yapılan açıklamalarla, kamuoyumuza sürekli şekilde bilgi verilmiştir.

«Hükümetimiz, Meclisin toplantıya çağrılmasını da düşünmüştür. Olayların süratle gelişmesi ve sağlıklı değerlendirmeler yapılması, Meclisin yüce huzuruna tam hazırlıklı bir şekilde çıkılmasını teminen, bu toplantı çağrısı bugüne kadar yapılamamıştır.

« (...) Muhalefetin bu konudaki çağrısını da takdirle karşıladığımı ifade ediyorum. (...)

«Bunun dışında, Sayın Cumhurbaşkanımızın, parti liderlerini, gelişen olayları değerlendirmek maksadıyla toplantıya çağırıp, değerli parti liderlerinin bu toplantıya katılmamalarını da üzüntüyle karşıladığımı belirtmek istiyorum.»(222)

Ali Bozer, konuşmasını, genel görüşme açılmasına ilişkin olarak, muhalefet tarafından verilen önergede yer alan diğer konulara değinerek sürdürmüştür. Bozer, Körfez bölgesi ve bölgedeki krizle hiç ilgili olmayan, Türk dış politikasının yıllardır süregelen Kıbrıs, Avrupa Topluluğu ile ilişkiler gibi konular hakkında konuşmuştur. Sınır komşusu bir ülkenin savaşa girdiği bir durumda, Türkiye'nin de,bu komşusunun karşısındaki ittifakta yer aldığı bir ortamda, Dışişleri Bakanının, bu alandaki dış politika gelişmelerinden, Hükümetin uygulamalarından, Parlamentoya bilgi vermemesi ya da vermek istemeyen bir tutum içerisinde görünmesi kabul edilebilir bir durum olmasa gerektir. Bu durum, dış politikanın gizlilik niteliğiyle açıklanabilir bir durum olmaktan çok, Hükümetin, Körfez'deki krize ilişkin olarak, Irak'ın karşısında ve Müttefiklerin yanında yer almanın ötesinde, henüz net ve açık bir politika geliştirememiş olmasından da kaynaklanmaktadır denilebilir. Buna, krizin ilk anından itibaren, Cumhurbaşkanının dış politika yönetimini ele alması ve Hükümeti devre dışı bırakması da bir unsur olarak eklenebilir.Bu

---

222) Ibid., s. 433.

durumda Dışişleri Bakanının, yürütülen dış politikadan habersiz olması ya da en azından politikanın belirlenmesi sürecinde yer almaması gibi, parlamenter bir sistemde kabul edilemez bir sonuç doğmaktadır. Bu da, Türkiye gibi, parlamenter sistemi yüz yıldan fazla bir süredir uygulamasına karşın, bütünüyle kuramamış bir ülke için, hiç de olumlu değildir.

Dışişleri Bakanının bu tutumu, iktidar safında yer almasından dolayı paradoksal bir haklılık taşıyabilir. Fakat, genel görüşme önergesi veren muhalefetin ve Parlamentoyu toplantıya çağıran TBMM Başkanının Bakanın konuşması sırasındaki tutumları anlaşılır gibi değildir. Muhalefet ve TBMM Başkanı, Dışişleri Bakanını, zamanını geçtiği konusunda uyarmışlardır.(223) Elbette burada, içtüzük uyarınca, Danışma Kurulunun önerisiyle belirlenen konuşma süreleri söz konusudur. Ancak savaşa dönüşmek üzere olan bir kriz ortamında, kendisinden bilgi verilmesi istenen ve Parlamentoya bilgi vermeye çalışan Dışişleri Bakanının konuşmasını, süre gerekçesiyle engellemek ve bitirmesini istemek, bu konuda Başkana inisiyatif tanımayan içtüzüğün bir noksanlığı olduğu gibi, herhalde, muhalefetin de genel görüşme isteminde pek de samimi olmadığını gösterir olmaktan başka bir şey ifade etmese gerektir.

Dışişleri Bakanı Ali Bozer, konuşmasını, hemen her Cumhuriyet hükümetinin, hemen her dış olayı fırsat bilerek kullandığı cümlelerle bitirmiştir:

> **«Değerli milletvekilleri, Yüce Atatürk'ün, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" özdeyişinde ifadesini bulan, barışçı, maceradan uzak ve güvenilir bir dış politikamız, bütün cumhuriyet hükümetleri gibi, Hükümetimizce de titizlikle sürdürülmektedir. Hiç kimsenin en küçük bir toprak parçasında gözümüz yoktur; ancak, şehitlerimizin kanıyla**

---

223) Bkz. ibid., s. 436 ve 438.

sulanmış bu aziz vatana yapılmaya tevessül olunabilecek her tecavüzün de aynıyla karşılık göreceği tabiidir.

«(...) Türkiye, dünyamızın ihtilaflarla, hatta sıcak çatışmalarla dolu bu bölgesinde, bir barış ve istikrar unsuru olmaya devam edecektir.»(224)

SHP Grubu adına konuşan İzmir Milletvekili Erdal İnönü, dış politikanın ulusal düzeyde bir olgu olduğunu savunmuştur:

«(...) Dış politika konuları, ulusal çıkarlarımız açısından bir bütün teşkil eder. Çeşitli yerlerde meydana çıkan olumsuz gelişmeleri, bir arada göz önüne alarak ancak, kalıcı çözümlere varabiliriz; ama bunu yaparken, cumhuriyet dış politikasının temel ilkelerinden sapmamak, yetkili organlarda tartışılmamış kararları, olup bitkiler şekilde uygulamaya koymamak, ulusal çıkarlar üzerinde kumar oynamamak şarttır (...).»(225)

İnönü, böylesi bir konunun, ancak geniş bir genel görüşme içinde ele alınabileceğini söylemiştir:

«(...) Yaptığımız öngörüşme içinde bize düşen 35 dakikalık süre, dış politikada son haftalarda ve günlerde karşımıza çıkan olumsuz gelişmelerin tümü hakkında fikirlerimizi açıklamaya hiç şüphesiz yetmez, yetemez. Bunları tartışabilmek için bir genel görüşme açılması ve en geniş şekilde yürütülmesi şarttır.

«(...) Dışişleri Bakanının ne kadar zor bir durumda olduğunu hep beraber gördük. Benim saydığım bütün bu dış politikadaki olumsuz gelişmeleri, büyük bir süratle bize 10 dakikada, 15 dakikada anlatmaya çalışıyordu. Bunun ne faydası var ?(...)?.»(226)

---

224) Ibid., s. 438.
225) Ibid., s. 439.
226) loc. cit.

İnönü, Cumhurbaşkanı Özal'ın, görev ve yetki çerçevesini aştığını söyleyerek, Cumhurbaşkanının, Anayasada belirtilen görev ve yetkilerini anımsatmıştır:

«(...) Anayasanın, Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini belirten 104 üncü maddesi açıktır. En başında, Cumhurbaşkanı, Devletin başıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir diyor; ondan sonra da, birer birer sayıyor.(...).»(227)

İnönü, dış politikanın yönetimi ve denetimi konusundada, çok net olmasa bile, çok kesin olarak düşüncelerini söylemiştir:

«(...) anayasamızda, dış politikanın yönetiminde kimin yetkili, kimin sorumlu olduğu bellidir. Her parlamenter demokratik sistemde olduğu gibi, bizde de bu yetki ve sorumluluk, Hükümettedir. Yetkinin kullanılış şeklini de, en üst düzeyde, Parlamento, Büyük Millet Meclisi denetleyecektir. Anayasa gereği sorumsuz olan Cumhurbaşkanı, dış politikayı fiilen yürütüyorsa, bu politikayı Meclis nasıl denetleyecektir? Tek kişiye dayalı bir dış politika, maceraya açık bir dış politikadır. Anayasaya aykırı, Türkiye'yi maceraya götürecek bu politika ve uygulamalara parlamento el koymalı, Sayın Özal'ı anayasal çizgiye çekmenin yollarını bulmalıdır (...).»(228)

Aslında, zaten olması gerekenlerden farklı birşey söylemeyen İnönü, «milli birlik ve beraberlik» sağlanmasını da, parlamentonun görevlerini yerine getirmesine bağlamıştır:

---

227) Ibid., s. 440.
228) Ibid., s. 442.

«Demokrasilerde, milli birlik beraberlik nasıl sağlanır? Meclisi çalıştırarak, Mecliste, muhalefetin, görüşlerini, önemli kararlar alınmadan belirtmesine fırsat vererek, Cumhurbaşkanı dahil, herkesin Anayasaya saygı göstermesini şart koşarak. Yoksa, birtakım kandırmacalarla, oyunlarla biraraya getirdiğiniz iktidar ve muhalefet sözcülerinin birlikte resimlerini çekerek ya da kapalı kapılar ardında yapılan eleştirileri, halka, tam tersine, Onlar da iktidarı desteklediler, şeklinde duyurarak değil.»(229)

İnönü, iç politika ile dış politikanın birbiriyle uyumlu olması gerektiğini de savunmaktadır. İnönü, bu bağlamda Cumhurbaşkanını suçlamaktadır:

«(...) dış politikamızı, ulusal çıkarlarımız ve olanaklarımızla dengeli götürmek zorundayız. Olanaklarımızın ötesinde yük yüklenemeyiz. Ulusal çıkarlarımızın ötesinde hedeflerle,dış politikamıza yön veremeyiz. Bunlar, yılların deneyiminden geçmiş, (...) geçerliliği kanıtlanmış ilkelerdir. Cumhuriyetten beri başarı ile uygulanan bu ilke ve politikalara (...) eskidi diyenler var; (...) özal gibi, bunlar, çekingen politikalardır imalarını yapanlar var.

«(...) dış politika ve savunma alanları, kişisel heveslere yeni icatlara elverişli alanlar değildir. Bu alanların, acele ile yapılan hatalara hiç tahammülü yoktur. Tarih, bu konudaki yanılgıların örnekleriyle doludur.(...)

«(...) özal'ın kişisel tutumu ve reklam merakı ile ortaya çıkan yeni heveskar politikalar, Batı ülkelerinin çıkarlarına uygun olduğu ölçüde, Batı'da ilgi ve sempati uyandırabilir; bu da doğaldır; ama, bu ilgi ve sempati, politikanın başarısı olarak görülemez. Po-

---

229 1) Ibid., s. 444.

litikanın başarısı, Türkiye için verdiği sonuçla ölçülecektir.»(230)

İnönü, parlamentonun dış politikadaki rolünü, denilebilir ki biraz da abartarak, uluslararası boyutlara taşımıştır:

«Ortadoğu'da sağlam ve istikrarlı bir düzenin, sürekli ve kalıcı bir barışın kurulmasına yardımcı olmak bu yönde gereli katkıyı yapmak; ama bu arada ulusal çıkarlarımızı dikkatle gözetmek, ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu hayati konulara sürekli sahip çıkmasıyla, Hükümetin icraatını yakından izlemesi ve denetlemesiyle mümkün olur. Onun için, şimdi genel görüşme açılmasını istiyoruz ve bütün milletvekillerinin, parti farkı olmaksızın bu görüşmenin açılmasını desteklemelerini diliyoruz.»(231)

DYP Grubu adına söz alan Isparta Milletvekili Süleyman Demirel ise, Hükümetin tavrından şikayet ederek,

«Orta yerde ciddi bir olay varsa, bunu, Hükümetin Türkiye Büyük Millet Meclisine getirmesi, 90 imza bulun Meclisi toplayın gibi bir yükümlülüğün altına muhalefeti sokmaması lazım gelirdi.»(232)

demektedir.

Demirel, Cumhurbaşkanının dış politikadaki yerini de tartışmaktadır:

«(...) Türk dış politikasını sevk ve idare etmek, (...) Özal'ın görevi değildir, yetkisi de değildir.

---

230) Ibid., s. 445.
231) Ibid., s. 448.
232) Ibid., s. 449.

(...) Bu, sizin yetkiniz değildir dendiği zaman, Anayasanın 104 (b) maddesi çıkıyor. Eğer Sayın Özal yetkiliyse, sorumlu da olması lazım .(...) Çünkü, yetki olacak da, sorumluluk olmayacak; olmaz. (...) Yetkiliyse, sorumlu da olması lazım. Kime karşı sorumlu? Bu Meclise şuraya gelip, oturup da, bu konuşmalara cevap verebilir mi?... Veremez. Bu Meclisin denetim vasıtalarından birine tabi olabilir mi?... Olamaz.»(233)

«(...) anayasanın 112'nci maddesindeki, Devletin siyasetini yürütmekle Hükümet Başkanı görevlidir; o görevlidir, o sorumludur şeklindeki bir yetkiyi, ne hakla hiçbir sorumluluğu olmayan (...) Özal'a bırakabiliyorsunuz ve (...) buna ne hakla göz yumabiliyorsunuz, ne hakla? (...).»(232)

«(...) hukuk tekniğinde görevler ya takdiridir ya tadadidir. Kime görev veriliyorsa ya takdiridir ya tadadidir, yani sayılmıştır. Sayılmışsa, münhasıran bunlardır; bunların dışında hiçbir görev kullanamaz. (...) dış politika ile ilgili olarak (...) Özal, elçi kabul edebilir, elçi tayin edebilir; hepsi bundan ibarettir.»(235)

Demirel, Cumhurbaşkanının dış politikanın belirlenmesi sürecindeki yeri konusundaki tartışmayı, örnekler vererek sürdürmüştür:

«(...) 1964 yılında Türkiye'de kriz oldu. 1964 yılında (...) Gürsel Cumhurbaşkanı idi. (...) 1961'de seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisi seçti. Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçtiği (...) Gürsel, hiç bir dış işe muhatap değildi. Nitekim Kıbrıs olayları oldu; o zaman Başbakan merhum İnönü idi, Vaşington'a giden merhum İnönü'dür. Londra'ya giden merhum İnönü'dür ve

233) Ibid., s. 455.
234) loc. cit.
235) Ibid., s. 456.

her şeye muhatap olan da odur; parti başkanlarını çağıran da odur.»(236)

«Anayasada hiçbir fark yoktur, (...) 1967 yılında ben Başbakandım; gene bu çeşit işler oldu; parti başkanlarını, hadisenin anında Başbakanlığa çağırıp düşüncelerini alan benim. O gün (...) Sunay Cumhurbaşkanı idi, (...) Sunay çağırmadı kimseyi; o işlere hiç karışmadı.

«1974'te (...) Korutürk Cumhurbaşkanı idi, (...) Ecevit Başbakan idi ve o olayların içerisinde (...) Korutürk hiç yoktur, bütün işi (...) Ecevit yürütmüştür ve parti başkanlarını Başbakanlığa çağıran (...) Ecevit'tir.»(237)

Demirel, ulusal birlik ve beraberliğin bozulmasında, daha doğrusu sağlanamaması konusunda «birlik ve beraberliği, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına aykırı tutumu ile (...) özal bozmakta»(238) diyerek, Hükümeti de ona rıza göstermekle suçlamıştır.(239)

Demirel'in bu eleştirisine, iktidarın yanıtı, Hükümetin dünya kamuoyunun takdirini kazanmış olduğu iddiasıdır. ANAP Grubu adına konuşan Genel Başkan ve Başbakan Erzincan Milletvekili Yıldırım Akbulut, Hükümetin aldığı kararların ve uygulamalarının, Türkiye'nin bir Birleşmiş Milletler üyesi olmasının sonucu olduğunu savunmuştur:

« (...) Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin (...) olay akabinde vermiş olduğu bir karar var; diyorki: Irak derhal Kuveyt'ten çekilmeli.

«Biz Milli Güvenlik Kurulu aynı gün toplanmak suretiyle bunu müzakere ettik ve ertesi gün Bakanlar Kurulu bu doğrultuda kararını aldı ve açıkladı.

---

236) Ibid., s. 457.
237) Ibid., s. 457.
238) loc. cit.
239) loc. cit.

«(...) Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ekonomik zorlama kararı aldı, ekonomik ambargo kararı aldı.

«Bakanlar Kurulu toplandı, bu karara uydu.(..)»(240)

«(...) Bunların Türkiye'yi riske sokup sokmadığı; her türlü ihtimaller konuşulabilir, hayaller gerçekleşebilir, hayaller üzerine bir takım mizansenler kurulabilir. Biz, Birleşmiş Milletlerin asli, kurucu üyesiyiz ve bütün hareketlerimizde, Birleşmiş Milletler çerçevesinde ve NATÜ çerçevesinde bu işlerin yürütülmesinden yana olduğumuzu ifade ettik ve bu doğrultuda da kararlar aldık.»(241)

Akbulut'un bu ifadesinden çıkan sonuç, Türkiye'nin herhangi bir biçimde bir tehlike içerisinde yer almasının, bir savaşa katılmasının çok önemli olmadığı; önemli olanın uluslararası örgütlere karşı yükümlülüklerini yerine getirmesi olduğu düşüncesidir. Böylesi bir yaklaşım, bir savaş karşısında, uluslararası örgütlere üye bir ülkenin hükümetinin yapmak zorunda kaldığı bir tercih ve bundan kaynaklanan bir sorunu yansıtmaktadır ki, böyle bir sorun söz konusu olmasa gerektir.

Akbulut, Özal'ın dış politikada tek söz sahibi gibi bir duruma gelmesini, «normal» olduğu düşüncesiyle savunmaktadır. Bu bağlamda, uzunca bir dönem tartışma konusu olan «telefon diplomasisi»ni de, Cumhurbaşkanının doğal bir yetkisi olarak görmektedir:

«Anayasanın ilgili maddesi: 98; fıkra 2: Genel görüşme, toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.

---

240) Ibid., s. 460.
241) Ibid., s. 461.

«Devlet faaliyetlerini ilgilendiren...'diyor. Devletin başı da Cumhurbaşkanıdır' diyor Anayasa.

«Şimdi, devlet afaaliyetlerini ilgilendiren bir konuyu konuşuyorsunuz ve devletin başı da Cumhurbaşkanı ve diyorsunuz ki, Cumhurbaşkanı niçin telefon görüşmesi yaptı?'»(242)

«Anayasanın 92'nci maddesinin ikinci fıkrası (...) Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir [diyor].

«Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verme yetkisi olan (...) Cumhurbaşkanına, (...) muhalefet liderleri, diyorlar ki Sen telefon görüşmesi yapamazsın! (...).

«(...) bunun,ne hukuken, ne mantıken, ne de vicdanen izahı yoktur (...).»(243)

Başbakan Akbulut, konuşmasını, uyguladıkları politikanın doğru ve Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda olduğunu bir kez daha vurgulayarak tamamlamıştır.

«(...) Hiçbir zaman Türkiye'nin, hiç kimseye tecavüz niyeti yoktur. Bu maksatla huzurlarınıza gelmiş değiliz.Gerekli tedbirleri almak için bu önergeyi verdik. Şimdiye kadar yürütmüş olduğumuz politikamız müspettir; serinkanlı, milletimizin menfaatlerini düşünecek tarzda yapmış olduğumuz politikalardır. Her ne kadar, kim nasıl hareket ederse etsin, bu politikalardan sapmıyoruz, sapmayacağız. Şimdiye kadar yapmış olduğumuz hareketin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde olduğunu bir kere daha (...) ifade [ederim].»(244)

---

228) loc. cit.
243) Ibid., s. 463.
244) Ibid., s. 463.

TBMM'nin Körfez krizi başladıktan sonraki ilk birleşiminde, «olağanüstü toplanmış bulunan TBMM'nin çalışmalarına devam etmesine ilişkin» olarak önergeler verilmiştir. Söz konusu önergelerden birini ANAP Grup Başkanvekilleri Niğde Milletvekili Raşit Daldal ile Gümüşhane Milletvekili Ülkü Güney, diğerini HEP (Halkın Emek Partisi) Genel Başkanı Bursa Milletvekili Fehmi Işıklar ve dokuz arkadaşı vermiştir. TBMM içtüzüğünün yedinci maddesine göre verilmiş olan öneregeler oylanmadan önce aleyhte söz alan DYP Zonguldak Milletvekili Köksal Toptan, savaşla karşı karşıya bir ülkedeki muhalefet açısından kabul edilemeyecek bir tavır içerisinde, Parlamentonun çalışmasını sürdürmesini bile, denilebilir ki, iyi niyetli olmayan bir yaklaşımla algılamaktadır. Toptan'a göre, «Hükümet, (...) kendisine, Anayasanın 92 nci maddesi gereğince istediği yetkinin verilmesi için Parlamentonun biraz daha çalışmasını istemektedir.»(245) Toptan, bu iddiada bulunurken, bir taraftan da, Parlamentonun neden daha önce toplanmadığını sorarak, aslında, Hükümetin söz konusu yetkiyi alabilmek amacıyla, Genel Kurulu toplamaya çalıştığını savunmaktadır:

> **«Aslında biz, böylesine önemli olayların cereyan ettiği dünyamızda, özellikle bölgemizde, özellikle sınırımızda, Hükümetin, (...) Hükümet Başkanının bu denli önem atfettiği olaylar boyut kazandıkça, Türkiye Büyük Millet Meclisinin nasıl tatil yapabildiğini anlamakta on gündür müşkülat çekmekteyiz.**
>
> **«Bekledik ve beklendi ki, Cumhurbaşkanı yahut Hükümet, böylesine önemli olayların cereyan ettiği bölgenizde, Türkiye Büyük Millet Meclisini, olana bitene kayıtsız kalmaması için olağanüstü toplantıya çağırsın, Meclis toplantıyla da kalmasın, çalışmalarına -ara vermeksizin-devam etsin. (...) Biz, ilke olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, çalışmalarına devam etmesine**

---

245) Ibid., s. 466.

taraftarız; ama, muhalefetin meydana getirdiği bugünkü toplantıyı vesile sayarak, Hükümetin bir kararını, bir isteğini oldubittiyle Yüce Genel Kurulu, bunun için kullanmak anlamına geleceği için bu önergenin aleyhindeyiz.

«Bu tezkereyle Hükümet, Savaş ilan etme yetkisi istiyor, başka bir ülkeye asker gönderme yetkisi istiyor, başka bir ülkenin askerini Türkiye'de bulundurmak için yetki istiyor.

«Bu kadar önemli olaylar oldu, Hükümeti bu denli önemli isteklere sevk eden olaylar oldu da, Hükümet, muhalefet partilerinin istediği bu toplantıyı mı bekliyordu? (...)»(246)

«Türkiye Büyük Millet Meclisinin, hiç kimsenin güveni olmayan, (...) içeride ve dışarıda pek itibarı olduğu söylenemeyecek olan bu Hükümete savaş ilan etme yetkisi verecek bu önergeyi görüşmek için toplanmasına itirazımızın olduğunu ifade ediyorum.»(247)

Köksal Toptan'ın Hükümetin dış politika uygulamaları için getirdiği en önemli eleştirilerden birisi de,«milli dış politika» konusundadır. Bu konuda getirilen eleştiriler, genellikle daha belirsiz, daha havada kalır nitelikteyken, Toptan, oldukça kesin ve net bir ifade kullanmıştır:

«(...) şimdiye kadar, Atatürk'ten beri sadakatla uygulanan billi dış politika terk edildi. Milli dış politika için, siyasi parti liderleri bir araya gelecek, fikir alışverişinde bulunacak tabii, Ama, sizin istediğiniz o değil, sizin istediğiniz, milli dış politika değil; siz, kişisel politikalar için onaylar arıyorsunuz, destekler arıyorsunuz ve (...) kişisel popülaritel için politikalar üretiyorsunuz. Bu şekilde siz, Türkiye'yi harbe sokacak, savaş ilanına sokacak yet-

246) loc.cit.
247) Ibid., s. 468.

kiyi, gelip, Türkiye Büyük Millet Meclisinden istiyorsunuz.(...).»(248)

Önergenin lehinde konuşan Fehmi Işıklar ise, Parlamentonun çalışmasını gerekli gördükleri için önergeyi verdiklerini söylemektedir:

«(...) ağır koşulların yaşandığı, savaş koşullarının yaşandığı bölgemizde, toplumsal koşulların (...) ağırlaştığı Türkiye'de, Meclisin tatile girmeye ve tatil yapmaya hakkı yoktur (...)

«Kuveyt'in Kralı kaçmış, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Buşh tatile çıkmış; ama, sıcak savaş bizim burnumuzun dibinde, Bizim, ne tatil yapmaya hakkımız var, ne de bir dakikamızı boşa harcamaya hakkımız var. Ü bakımdan, Meclisin çalışması gereklidir.»(249)

Işıklar da «yetki» konusuna değinerek,

«(...) bu savaş yetkisini bu Hükümete vermeyelim. Meclis, bu yetkiyi doğrudan eline almalıdır.(...) Yetkiyi, ne Hükümete, ne de Sayın Özal'a vermek gerekiyor; yetkiyi doğrudan Büyük Millet Meclisi kendisi kullanmalıdır.»(250)

demiştir.

Önerge üzerinde söz alan SHP Tunceli Milletvekili Kamer Genç de Parlamentonun tatil edilmemesinden, çalışmalarını sürdürmesinden yanadır:

«(...) Türkiye'nin yığınlarca sorunu varken, Türkiye'de kendisini idareden aciz bir Hükümet ve iktidar Grubu varken, bu Meclisi tatile sokarak, memleketin kaderini, kendini idare edemez insanlara bırakmak, bu memlekete yapılabilecek en büyük ihanettir.

---

248) Ibid., s. 467.
249) Ibid., s. 469.
250) loc.cit.

«Meclisi tatile sokmayalım. Dünya çok kritik anlar yaşamaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi her zaman duruma el koyabilecek bir seviyede bulunmalıdır. Bulunmadığı takdirde, bunun günahı size ait olacaktır.»(251)

TBMM'nin çalışma süresinin uzatılması, daha sonra yapılan oylamayla kabul edilmiştir.(252)

TBMM, 12 Ağustos 1990 günü akşamı bir de gizli oturum yapmıştır. Bu oturumda, Hükümet, «savaş ilanı ve silahlı kuvvet kullanımı» konusunda «yetki» istemiş, ancak parlamento, yalnızca «savaş açma izni» vermiştir. TBMM, yetki vermeyi «yetki devri» olarak kabul ettiği için ve buna taraf olmadığı için «yetki» «izin»e çevrilmiştir. Bir diğer önemli nokta da, savaş açmanın, ancak bir saldırıya uğrama koşuluna bağlanmış olmasıdır. Hükümet açısından doyurucu olmayan bu durum, aslında, Krizdeki gelişmeler değerlendirilerek, olası bir savaşa katılıp bir takım yararlar sağlamayı düşünebilecek bir hükümetin,(253) Parlamento çoğunluğuna sahip olmasına karşın, istediği hareket serbestisine sahip olamadığını göstermesi bakımından ilginç bir olaydır.

Cumhurbaşkanı Özal, TBMM'nin yeni yasama yılının başlaması dolayısıyla 1 Eylül 1990'da TBMM'de yaptığı konuşmada, Anayasanın 92 nci maddesi çerçevesinde, «savaş ilanı hariç» olmak üzere, Hükümete, «Türkiye'de yabancı asker bulundurma ve Türk askerini yabancı ülkelere gönderme» «izni»nin verilmesini, TBMM'ye «tavsiye» etmiştir. Bu yöndeki bir isteğin gerekçesi, Türkiye'nin, Krize bir askeri müdahalede bulunma ve Türkiye'deki hava üslerinin Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin kullanımına açılması olasılığıdır. 3 Eylül 1990 günü yapılan Bakanlar Kurulu toplantısına başkanlık eden Cumhurbaşkanı Özal, Ortadoğu'da haritanın değişeceğini

---

251) Ibid., s. 470.
252) Ibid., s. 472.
253) Bkz. Armaoğlu, op.cit., s. 61.

iddia ederek, Türkiye'nin buna hazır olması gerektiğini söylemiş ve aynı zamanda, TBMM'nin vereceği iznin, hemen kullanılmasının söz konusu olmadığını bildirmiştir.(254)

TBMM, 4 Eylül 1990'da tekrar toplanmıştır. Bu oturumda, önce HEP Genel Başkanı ve Bursa Milletvekili Fehmi Işıklar, Körfez Krizi ve Türkiye'ye etkilerine ilişkin gündem dışı bir konuşma yapmış,daha sonra da Dışişleri Bakanı Ali Bozer, bu konuşmayı yanıtlamıştır.

Işıklar'ın konuşmasındaki en önemli nokta, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin ekonomik yaptırım kararını yeterli bulduklarını belirterek, bunun bütünüyle uygulanmasını ve bu uygulamanın denetlenmesini istemiş olmasıdır.

> «Bize göre, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı (ekonomik yaptırım kararı) yeterlidir; yeter ki, bu karar denetlenebilsin. Ama, büyük kuşku duymaktayız-ki, bu kararlar yeteri kadar denetlememekte ve delinmektedir (...).
>
> «Türkiye, başından beri, bu ekonomik kararları,büyük riske girerek, büyük ekonomik sıkıntıları göze alarak uygulamıştır. Bu, Birleşmiş Milletler kararı açısından da, ülkemizin barışa verdiği önemden dolayı da, övgüye değer bir tutumdur.
>
> «Bunu sürdürürken, kimi devlet başkanları ve başbakanları da, "Bu ambargodan dolayı Türkiye büyük zarar görüyor" diyorlar. O zaman, bu zararı Batılı ülkelerin büyük ölçüde karşılaması ve Birleşmiş Milletler çerçevesinde, krizden zarar görenler için bir fon kurulması gerekiyor. Türkiye'nin bu konuda aktif görev yapmak suretiyle girişimde bulunması; bu nedenle de, kriz fonu-

---

254) Armağlu, op.cit., s. 62 ve Ibid., s. 62'den Milliyet, 5 Eylül 1990.

nun oluşturulmasına yardımcı olması, hatta sağlamaya çalışması gerekli.»(255)

Işıklar, partisinin bir savaşa karşı olduğunu söylemiş, ancak Saddam Hüseyin'in durdurulmasının gerekliliğini de ifade etmiştir:

«Değerli milletvekilleri, biz, barışseveriz. Halkımız savaş istemiyor ve burada sevinçle görüyor ve duyuyoruz ki, yetkililer barışı savunduklarını ve barıştan yana olduklarını ifade ediyorlar. Bu, korkaklıktan ileri gelmiyor. Yani, Türkiye'de ya da dünyada bana göre en büyük cesaret, barışı savunma cesaretidir. Savaşı savunmak kolay; ama, savaşı savunmak cesaret değildir. Kanımca barışı savunmak büyük bir cesarettir.

«Yalnız, burada bir hususun altını çizmek istiyorum. Saddam Hüseyin'i onaylamak mümkün değildir. Saddam Hüseyin, gittikçe, biraz da çaresizliğin verdiği, aldığı yaraların verdiği hırçınlık ve saldırganlık içindedir. "Biz savaş istemiyoruz" dediğimiz zaman, Arap halklarından bir tek masum Arap'ın bile kanının dökülmesini istemediğimizdendir. Yoksa, Saddam Hüseyin'in bu azgınlığı durdurulmalı ve gerekli ders verilmelidir. Biz bunu savunuyoruz ve yayın organlarımızın Saddam Hüseyinin tehditlerine yer veren, onu olduğundan güçlü gösteren tutumunu da terk etmesi gerekir diye düşünüyoruz. Çünkü, halkımız, istediği kadar güçlü gösterilsin, gerek Irak'a, gerekse onun gücüne karşı duracak, onun saldırısını göğüsleyecek durumdadır. (...)

«Değerli milletvekilileri, o zaman, biz, barışı savunan barışçı politikamızı mutlaka sürdürmeliyiz; barışa katkıda bulunmalıyız.»(256)

---

255) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Toplantı 4, C. 47 (Eylül 1990), s. 64.

256) loc. cit.

Fehmi Işıklar'ın konuşmasında üzerinde durduğu noktalardan biri de, hemen her dış politika tartışmasında olduğu biçimde, Hükümetin, Parlamento önündeki tavrı hakkındadır. Işıklar bu konuda,

> **«Türkiye Büyük Millet Meclisinin savaşla ilgili yetkisi çok tartışma konusu yapılmamalıdır.**
>
> **Türkiye Büyük Millet Meclisine, Hükümet, güvenmek durumundadır. Kritik bir zamanda, savaşı gerektiren bir durumda, ülkemizin bağımsızlığı, güvenliği söz konusu olduğu bir durumda, gecenin herhangi bir saatinde, sabahın erken bir saatinde de toplanır ve gerekli kararı, bilinçle güçler nereye gönderilecekse ona göre verebiliriz. Bundan kuşku duymamalı ; Büyük Millet Meclisinin bu kararlılığına, bu sağduyusuna Hükümet güvenmelidir.»**(257)

demektedir.

Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in, Işıklar'ın konuşmasına yanıt vermesine neden olan konu, Işıklar'ın «Çok sayıda İsrail uçağının ülkemizde üstlendiği ya da ülkemizde barındığı yolunda haberler var; dünya basında çıkıyor. Bu, ne ölçüde doğrudur? Bu konuda Meclise açıklayıcı bilgiler verilmesinde yarar var.»(258) biçimindeki konuşmasıdır. Işıklar'ın bu soruyla bitirdiği konuşmasından sonra Bozer, yalnızca bu soruyu yanıtlamak için söz almıştır. Bozer'in yanıtı oldukça kısa ve açık olmasına karşın, pek açıklayıcı olduğu söylenemez. Bozer, «(...) ülkemizde İsrail uçaklarının bulunması diye bir konu yoktur. Bunu bir cümleyle ifade ediyorum.» (259) diyerek, Işıklar'ı yanıtlamıştır.

---

257) Ibid., s. 65.
258) Ibid., s. 65.
259) loc. cit.

Aynı oturumda DYP Adana Milletvekili Orhan Şendağ da, Körfez krizi ve Türkiye'ye etkileriyle doğabilecek sonuçlara ilişkin olarak gündem dışı bir konuşma yapmıştır.

Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelerden söz ederek konuşmasına başlayan Şendağ, Irak yönetiminin Kuveyt'e karşı giriştiği hareketi, «çağdışı, insani değerlere ve uluslararası hukuka asgari ölçüde saygı göstermeyen, 21'inci yüzyılın eşiğinde, kaba kuvvete dayanan, kabulü mümkün olmayan,ortaçağlara özgü, zorba bir hareket»(260) olarak değerlendirmiştir. Şendağ, bu hareketin uluslararası düzeyde bir tehlike olduğunu savunarak,

> **«(...) uluslararası camia için hem moral değerler, hem de uluslararası ilişkilerin sağlıklı düzenlenmesi ve kalıcılığının sağlanması bakımından, böyle bir zihniyete sahip kişilerin ve yönetimlerin gelecekte izleyeceği tehlikeli yolların komşu ülkelere getirebileceği sıkıntıları bakımından, Saddam Hüseyin'in yaptığının yanına bırakılmaması gerektiğinin inancını da taşıdığımı belirtmek isterim.»(261)**

demiştir. Ancak, Şendağ, bu yapılırken, belli ölçülerin olması gerektiğini de söylemiştir:

> **«Ancak, sözde Batılı ve diğer dostlarımızın Kuveyt krizi nedeniyle bizden istedikleri bedel, dış politikamızın atatürkçü, barışçı ve hukukun üstünlüğüne dayanan özelliğinden ve coğrafi durumumuzdan kaynaklanan fonksiyonel Doğu Akdeniz ve ortadoğu'daki etkin ve kararlı konumumuz ile, NATO üyeliği gerçeğinden uzaklaşmak biçiminde olmamalıdır.»(262)**

---

260) Ibid., s. 70.
261) Ibid., s. 70-71.
262) Ibid., s. 71.

Şendağ da, savaşa karşı olduğu ifade etmekte, ancak bu konuda biraz daha ihtiyatlı düşünmektedir:

«Körfezdeki sıcak savaş, Türkiye için kaçınılmaz değildir; Türkiye, kendisine direkt yönelik bir saldırı olmadıkça herhangi bir askeri girişime başvurmamalıdır.

Türkiye, Birleşmiş Milletler kararları çerçevesinde kalmalı, Batı'nın övgülerine, açık veya kapalı çıkar vaatlerine kapılıp, Batı'nın jandarmalık adaylığını kabul etmemeli, hatta bu izlenimi bile vermemelidir.»(263)

TBMM, 5 Eylül 1990 akşamı yaptığı gizli oturumda, Hükümetin istemi üzerine, Hükümete «Türkiye'ye yabancı asker kabul etme ve yabancı ülkelere asker gönderme izni» vermiştir.(264) 136 red,246 kabul oyuyla alınan kararla verilen bu iznin oylamasına 28 ANAP milletvekilinin katılmamasıysa, (265) herhalde, Hükümetin, izlediği politikaya, kendi partisinden de muhalefet olduğunun göstergesidir. SHP, Hükümete verilen bu iznin Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesine, iptal istemiyle başvurmuş, ancak, Anayasa Mahkemesi, TBMM kararının Anayasaya aykırı olmadığı sonucuna varmıştır.(266)

Türkiye'nin Körfez Krizine karşı tutumu, Cumhurbaşkanı Özal'ın 24 Eylül 1990'da Washington'da ABD Başkanı George Bush ile yaptığı görüşmeden sonra, tavsamaya başlamıştır. Oysa ki, Özal'ın ABD'ye gitmesinden önce, Türkiye'nin Körfez'deki herhangi bir çatışmaya ya da savaşa katılma olasılığı yönünde görüşler söz konusuydu.(267) Bundan sonra,Türkiye'nin tutumu, krizi izlemek yönünde olmuştur. Türkiye'nin «aktif» tutumunu terketmeye başladığı bu dönemde, Cumhurbaş-

---

263) Ibid., s. 72.
264) Armaoğlu, op.cit., s. 62.
265) loc.cit.
266) Ibid., s. 63.
267) loc.cit.

kanı Özal'ın 13-18 Ekim 1990 tarihlerinde Suudi Arabistan Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Mısır ve Suriye'ye yaptığı ziyaretler de Türkiye'nin aktiflikten ayrılan tutumuna bir değişiklik getirmemiştir.(268)

Körfez Krizi, TBMM'de tekrar ilk kez, tam bir ay sonra, 4 Ekim 1990'da gündeme gelmiştir. SHP Hatay Milletvekili Öner Miski, Körfez krizi ve bölgede gelişen son olaylar hakkında gündem dışı bir konuşma yapmıştır. Miski, ambargonun uygulanmasını ve bunun desteklenmesini, Birleşmiş Milletler kararı çerçevesinde desteklediklerini söyleyerek, bunun, Irak'ın hatalarını düzeltmede etkili olabilecek tek yöntem olduğunu da savunmuştur.(269) Miski'nin konuşmasının esas konusunu, Cumhurbaşkanı oluşturmuştur:

> «(...) 1 Eylül 1990 öncesi,Başbakan (...) Akbulut, Dışişleri Bakanı (...) Bozer ve Milli Savunma Bakanı (...) Giray'ın, Türkiye Büyük Millet Meclisinden yetki istenmeyeceğine dair, basında, devamlı demeçleri çıktı; (...) Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış konuşmasında, Meclisten yetki istemeyi tavsiye etmesinden sonra bu yetki Hükümete verildi. Bu kararın, Hükümette bir uzlaşma sonucu alındığını da sanıyorum. Bizim muhalefetimize rağmen, Meclisin, kendi yetkisini Hükümete verme kararı,esas yönünden Anayasaya aykırıdır. Anayasa Mahkemesine müracaatımızın reddi ise, bir usul meselesine dayanmaktadır.
>
> Bizim muhalefetimizin ne kadar haklı olduğunu,(..) Cumhurbaşkanımızın Amerika'yı ziyaretindeki davranışlarında da görüyoruz. (...) Cumhurbaşkanı, Anayasaya göre, Hükümetin ve Meclisin yetkilerini kullanamaz. Yoksa, bu, Anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırıdır, görevlerini belirleyen maddelerinin açıkça ihlalidir.»(270)

---

268) loc.cit.
269) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Toplantı 4, C. 49 (Ekim 1990), s. 146.
270) Ibid., s. 147.

Miski konuşmasını bitirirken de, yine Cumhurbaşkanını suçlamıştır:

«Demokrasi, açıklık rejimidir, anayasalarla verilen görevlerin hukuk içinde kullanıldığı bir rejimdir. Türkiye, başkanlık sistemiyle yönetilmediğine göre, (...) Cumhurbaşkanının, Anayasanın sınırlarını zorlamaması, Hükümetin yetkilerini kullanmaması gerekir. Türk halkı, parasını ödediği bir gezide, Cumhurbaşkanının, Amerika Birleşik Devletleri Başkanıyla ilgili görüşmelerde neler görüştüğünü ve konuştuğunu öğrenmek istiyor. Ben, halkımızın bir temsilcisi olarak soruyorum: Kapalı kapılar ardında neler konuşuldu, ne sözler verildi? Esas yetkili olan Hükümetten, bunu hemen açıklanmasını istiyorum.»

Miski'nin konuşmasına, Hükümet adına yanıt vermek üzere, Milli Savunma Bakanı Safa Giray söz almıştır. Giray, önce, Miski'nin Irak'a karşı uygulanan ekonomik yaptırım konusunda Hükümeti desteklediklerini ifade etmesinden dolayı teşekkür etmiştir.(271)

Giray, Miski'nin, Hükümete verilen yetkinin Anayasaya aykırı olduğu iddiasını, «Hükümet, Yüce Meclisten yetki değil, izin almıştır» biçiminde yanıtlamıştır. Bu cümle, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ABD Başkanı George Bush ile yaptığı görüşme üzerine yapılan yorumları da içeren bir tartışma başlatmıştır.(272)

TBMM, tekrar 11 Aralık 1990'da toplandığında, SHP Diyarbakır Milletvekili Hikmet Çetin ve 23 arkadaşının, 6 Aralık 1990 tarihinde «Körfez krizi ile ilgili yeni gelişmeler ve bu konuda izlenen politika konusunda» genel görüşme açılmasına ilişkin olarak verdikleri bir önerge, TBMM Başkanı ta-

---

271) loc. cit.
272) Bkz. Ibid., s. 148-149.

rafından okutturulmuş, ancak önergenin öngörüşmeleri yapılmamıştır. Bu önerge şöyledir:

«Türkiye Büyük Millet Meçlisi Başkanlığına

«Körfez krizi ile ilgili gelişmeler,Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı son kararla yeni bir boyut kazanmıştır. Güvenlik Konseyi, 15 Ocak 1991 tarihine kadar Irak'a Kuveyt'ten tamamıyla çekilmesi için süre tanımış, aksi takdirde Birleşmiş Milletler üyesi ülkelerin, bu yönde uygun görecekleri, her türlü yola başvurmasını isteyen bir karar almıştır.

«Bu durum, konuyu Türkiye açısından son derece önemli ve öncelikli bir noktaya getirmiştir. Söz konusu kararın olası sonuçları düşünüldüğünde,Türkiye'nin Körfez'e askeri birlik göndermesine ve Türkiye'de yabancı ülke kuvvetlerini bulundurmasına olanak sağlayan TBMM kararlarının, bu çok ciddi gelişmeler karşısında, gerek ülke çıkarları, gerek yasal yönlerden TBMM'de yeniden ve ivedilikle görüşülmesinin kaçınılmaz olduğu kesindir.

«Hükümetin, TBMM tarafından kendisine verilen yetkiyi fiilen Sayın özal'a devretmiş olması da konunun önemli bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Çünkü, Anayasaya göre sorumsuz ve yetkisiz olan Cumhurbaşkanının hukuk dışı yürüttüğü Körfez politikası, toplumun her kesiminde büyük tedirginlik ve giderek derinleşen güvensizlik ortamı yaratmıştır. Körfez politikası Sayın özal tarafından Parlamento, Hükümet ve tüm kamuoyu dışlanarak bireysel, keyfi, dayatmacı ve her türlü maceraya açık bir noktaya getirilmiştir.

«Önümüzdeki bir aylık süre, ülkemizin geleceği,toplumumuzun güvenliği ve yararları açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, konunun tüm boyutlarıyla ve ivedilikle TBMM Genel Kurulunda ele alınması amacıyla, Anayasanın 98'inci ve içtüzüğün 100 ve 101'inci maddeleri uyarınca bir genel görüşme açılmasını saygıyla arz ederiz.»(273)

---

273) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Toplantı 4, C. 52 (Aralık 1990), s. 151.

TBMM'nin 15 Ocak 1991 tarihli birleşiminde, Körfez krizi konusunda, içtüzüğün 60'ıncı maddesinin ikinci fıkrasına dayanarak, Hükümet adına Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin açıklamada bulunmuştur. (274) Bu birleşimde Pakistan İslam Cumhuriyeti Millet Meclisi Başkanı ve beraberindeki Parlamento Heyeti'nin de konuk olarak bulunması ve birleşimi izlemeleri (275) ilginç bir durumdur. Türk Parlamentosu, oldukça kritik bir dış politika krizi sürecinde, yabancı bir parlamento heyeti önünde tartışma yapabilmektedir. Fakat, bu konuk heyetin Pakistan'dan başka bir ülkeden olması olasılığının oldukça zayıf olduğu kabul edilmelidir. Türkiye'nin Pakistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Banglades gibi bazı ülkelerle pek de kolay açıklanamayacak dostluk ve hatta resmi ifadelerde de yer aldığı biçimde kardeşlik ilişkileri vardır. Söz konusu durum, bu ilişki çerçevesinde değerlendirilmelidir. Yoksa, Pakistan Heyeti yerine Batılı bir müttefik ülke heyeti için bile böyle bir durumun söz konusu olamayacağı söylenebilir.

Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, Körfez krizi hakkındaki mevcut durumu özetleyerek başladığı konuşmasında, Hükümetin konuyla ilgili olarak aldığı kararlar sürecinde Türkiye'ye gelen yabancı devlet adamlarını anımsatarak, uygulanan dış politika için destek aramıştır. Alptemoçin, bu devlet adamları arasında ABD Dışişleri Bakanı, İngiltere Dışişleri Bakanı, İrlanda Dışişleri Bakanı, Tunus Dışişleri Bakanı, İran Dışişleri Bakanı, SSCB Dışişleri Bakanı, NATO Genel Sekreteri, Batı Avrupa Birliği Genel Sekreteri'ni saymıştır. (276)

Alptemoçin, alınan dış politika kararlarını Birleşmiş Milletler çerçevesinden çok NATO çerçevesine oturtmaya çalışmıştır:

---

274) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Toplantı 4, C. 55 (Ocak 1991), s. 191.
275) loc. cit.
276) Ibid., s. 193.

«NATO'da işlemlerin belli bir gizlilik içinde sürdürülmesi, kararlar alındıktan sonra bunların kamuoyuna açıklanması gerekir. Maalesef, Türkiye, hakkı olan bu kuvvet istemini yaptıktan sonra, mesele, konuşulup, karar mercileri tarafından karara bağlanmadan basına sızmış ve sanki, Hükümet bunu ilan etmiyor, Hükümet saklı bir iş yapıyormuşcasına kamuoyuna yansıtılmak istenmiş ve bu konuda haksız bir tartışma başlatılmıştır. Ancak, hepinizin malumlarıdır. NATO, yıllar önce kurulmuş bir ittifaktır, dünya barışının idamesi için başarılı rolü olan bir ittifaktır. Bu ittifakın nasıl çalışacağı, Taleplerin kim tarafından, ne zaman, nasıl yapılacağı, böyle bir talep olduğunda hangi organların toplanıp, karar alacağı, bu kararların ne zaman, kimler tarafından kamuoyuna ilan edileceği yazılmış, çizilmiş, NATO dökümanları halinde istif edilmiştir.»(277)

«(...) bu normal akış sırasında meydana gelen bir basına sızma, meseleyi, Türk Hükümetinin sanki bir yanlışı gibi, kamuoyuna yansıtma fırsatını, maalesef, bazı kimselere, bazı kuruluşlara vermiştir; ama, hep beraber gördük, mesele, o dökümanlarda yazıldığı gibi devam etti; müracaat, yetkili kurullarda incelendi ve kararlar alındı,NATO'nun çevik kuvvetine ait hava unsurunun belli bir bölümü Türkiye'ye geldi ve konuşlandırıldı.»(278)

Alptemoçin, TBMM'nin aldığı kararlar hakkında da açıklamada bulunmuştur:

«Hükümetimiz, aldığı kararlar çerçevesinde, Büyük Millet Meclisimize de müracaat etmiştir. Büyük Millet Meclisimize müracatından sonra, Anayasa gereği, gelişmeleri takip etmek, Türkiye'nin âli menfaatlarının icap ettirdiği hallerde, bazı yetkileri kullanmak için müracaat etmiş ve bunun sonucunda, (...) 107 ve 108 sayılı

277) Ibid., s. 194-195.
278) Ibid., s. 195-196.

Türkiye Büyük Millet Meclisi kararları istihsal edilmiştir.

«(...) Olayların gelişmesi paralelinde, Çevik Kuvvetin hava unsurunun belli bir bölümünün Türkiye'ye davetini müteakip, Türk savunmasının pekiştirilmesi için, gene, NATO üyesi ülkelerden, füzelere karşı kullanılan Patriot füzelerinin getirilmesi için talepkâr olunmuştur. Havada füzeleri vurmak için geliştirilmiş olan Patriot sistemlerinin Türkiye'ye gelmesi kabul edilmiş; bu sefer, kaideler titizlikle uygulanarak, karar istihsal edildikten sonra, Türkiye'ye füze gönderecek ülkeler ile Türkiye, aynı anda açıklamaları yapmışlar ve bu füzelerin Türkiye'ye intikali için gereken kararlar alınmıştır. Bu füzelerin de Türkiye'ye gelmesi, gene, Türk savunma gücünün artırılması ve caydırıcı niteliği haiz oldukları içindir.»(279)

Alptemoçin, Çevik Kuvvetin Türkiye'ye yerleşmesi hakkında yaptığı açıklamada, sanki, Çevik Kuvvet'in Türk ordusunun yerine ikame edildiği gibi bir düşünce içindedir. Hatta, Türk askerinin zarar görmemesi için Çevik Kuvvet bir çözüm olarak görülmektedir sanki:

«(...) bütün bunları aşmak için Türk Silahlı Kuvvetlerinin gücü yok muydu? Türk Silahlı Kuvvetlerinin gücü vardır. Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin savunması ve güvenliği için gereken her türlü tedbiri alır; ama, Türk Hükümeti, bu tedbirlerin yanına ilave tedbirler almak özenini ve gayretini de göstermektedir. Hiçbirimizin arzusu, orada bir Türk insanının, Türk askerinin, Türk evladının burnunun kanaması değildir; meselenin, bizim dışımızda bir yerlerde ve inşallah barışçı bir şekilde çözülmesi arzumuzdur.»(280)

---

279) Ibid., s. 196.
280) Ibid., s. 197.

Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, Türkiye'deki hemen tüm siyasi kişilerin üzerinde görüş birliğinde olduğu, «geleneksel dış politika»ya da değinerek, yine hemen her zaman yapıldığı gibi uygulanan dış politikanın, bu politikaya uygun olduğu savunmasını yaparak, meşruiyeti sağlamaya çalışmıştır:

«(...) Türkiye'nin bir geleneksel politikası var. Bu geleneksel politika, Türkiye'ye yönelik tehditler olduğu takdirde, Türkiye'nin, dışarıdan bir problemle, bir meseleyle karşı karşıya kaldığı takdirde, ulusal birliği hemen oluşturuvermesidir. Ben, bu ulusal birlik ve beraberliğin, bu ulusal ittifakın, bugün de mevcut olduğuna inanıyorum; hiçbir arkadaşımın bunun aksini düşündüğünü asla zannetmiyorum.

Eğer, Türkiye'yi tehdit eden bir problem var ise, bir tehdit var ise; o ittifak mevcuttur ve hepimiz, memleketimizin güvenliğini, çoluğumuzun çocuğumuzun yarınını temin etmek, bu ülkede huzur ve barışın devamını sağlamak için, gerekeni elbet hep birlikte yaparız.»(281)

Alptemoçin'in konuşması bu biçimde son bulmuştur. «Açıklama», bilinmeyen bilgileri sunma olarak kabul edilirse, ki öyle olmalıdır, Dışişleri Bakanının yaptığı, bir «açıklama»dan uzaktır. Bakan, mevcut durumu özetlemiş, uygulanan politikalara meşruiyet arama çabası içinde savunmalarda bulunmuştur.

Dışişleri Bakanının konuşmasından sonra, DYP Genel Başkanı Isparta Milletvekili Süleyman Demirel söz almıştır. Demirel, öncelikle, TRT tarafından televizyon yayını yapılmamasını eleştirmiştir:

«(...) Böylesine önemli bir konuda Türkiye Büyük Millet Meclisinde ne konuşulduğunu halktan gizlemenin,

---

281) loc. cit.

asgariden, ulaştırmamanın anlamını çözmek mümkün değildir.

«Bizim sesimizi veya sizin sesinizi veya başka birinin sesini milletin duymasında ne zarar var? Televizyon o kadar abur cubur şeylerle dolduruluyor ki, böylesine önemli bir konuyu, sanki Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletten kaçırıyormuş gibi bir duruma düştüğü vakit, bunu, "Televizyonun zamanı olmadığı gerekçesiyle izah etmek mümkün değildir. İşte, böyle böyle, Meclisi halktan koparmışızdır. Meclis, halkın sorunlarını hangi ölçüde takip ediyor, halkın kafasında bu hususta şüpheler vardır; halk, şüpheye düşürülmüştür.»(282)

Demirel'in konuşmasındaki en ilginç bölüm, ABD Kongresi ile ilgilidir. Demirel, buna değinme gereğini, Türkiye'deki durumla ilgili olarak duymuştur:

«(...) Amerika Birleşik Devletlerinde bugün yapılan anketlere göre, halkın yüzde 62'si, Başkan Bush'un silah kullanmasını tasvip ediyor. Yalnız, bu yüzde 62'nin, yüzde 49'u tereddütlü; birtakım rezervleri var. Binaenaleyh, tereddütsüz olanlar, ancak halkın üçtebiridir. Halkın üçtebiri kesinlikle savaş istemiyor, halkın üçtebiri kesinlikle savaş istiyor, üçtebiri de, ortada, tereddütlüdür. Böyle bir manzara vardır. Amerika Birleşik devletleri Kongresinde yapılan oylamalar dikkat çekicidir; buna göre, demokrasi bakımından da çok anlamlıdır. Böyle, Amerika Birleşik Devletlerinin Cumhurbaşkanı, "Benim, savaş ilan etmeden, Amerika Birleşik Devletlerinin güçlerini kullanma yetkim vardır" diyor; ama, bütün buna rağmen, kullanma yetkisi tartışmasız olduğu halde, Kongresine gidiyor, Kongresinden karar alınıyor.

«Üç karar tasarısı tartışılmıştır. Bu karar tasarılarından bir tanesinde, "Barış için bir süre daha ve-

---

282) Ibid., s. 199.

relim mi?.. "Yani, "15 Ocak'ta biten müddeti uzatalım; barışçıl imkânları deneyelim mi?.." Birincisi budur.

«(...) Amerika Birleşik Devletleri Kongresinin yapmış bulunduğu oylamada, Senatonun yapmış bulunduğu oylamada, 52'ye 47'dir; yani 52 oyla, bunu reddetmişlerdir. Bakınız, kimse, ne "parçalıyız" diyor, ne "bölündük" diyor, ne "bölündünüz" diyor; 47 kişi geliyor diyor ki, "Müsaade edin, müddet verin" ve 52 kişi de, "Hayır, vermeyelim" diyor; 4 kişi bu tarafa geçse, mesele, 15 Ocak tarihi suya düşer.

«Şimdi, ikinci olay Amerika Birleşik Devletleri Kongresinde oylanmıştır. Yapılan oylamada, "Savaş ilanı yetkisi cumhurbaşkanının mıdır, değil midir?" Onların anayasasında da aynen bizimkinde olduğu gibi, savaş ilanının Kongreye ait olduğu yazılı; nasıl ki, bizimkinde savaş ilanının Meclise ait olduğu yazılı ise.... Oyluyorlar; 303 kişi "Savaş ilanı Kongreye aittir" diyor ki; bunun içerisinde iktidar partisinin milletvekillerinin çoğu da var. Ancak, 133 kişi, "Varsın Cumhurbaşkanı ilan etsin" diyor. Burada da kimsenin birbirini suçladığı, kötülediği falan yok. Bu da böyle.

«Üçüncü bir husus, "Kuvvet kullansın mı, kullanmasın mı? Cumhurbaşkanı bu olayı bastırmak için kuvvet kullansın mı, kullanmasın mı?" meselesidir. Bu oylamada da, bilhassa Kongrede yapılan bu oylamada, 238 "kullansın", 178 "Hayır, kullanmasın" oyu verilmiştir. Binaenaleyh, Amerika Birleşik Devletleri, yarın sabahleyin, başlaması muhtemel, başlayabilmesi muhtemel, çok büyük bir ihtimalle nasıl cereyan edeceği, nasıl, nereye varacağı belli olmayan bir savaşta, Kongresinin kararını böyle alıyor.»(283)

Demirel, konuşmasında birkaç cümleyle de «etkin dış politika», «dinamik dış politika» temalarına değinmiştir.

---

283) Ibid., s. 199-200.

Demirel, oldukça doğru bir saptamayla, «(...) etkin dış politika, dinamik dış politika, amaç değildir, bunlar, araçtır. Binaenaleyh, araç için tedbir almaya gerek yoktur. Bu araçları hangi amaç için kullanacaksınız?»(284) demektedir. «Etkin dış politika», «dinamik dış politika», «aktif dış politika», 1983'ten itibaren, yoğun olarak da Körfez krizi ve savaşı sürecinde ve sonrasında bir süre, ANAP, daha doğrusu, lideri Turgut Özal tarafından sıkça kullanılan deyimler olmuşlardır. Güdülmesiyle birlikte, Türk dış politikasının yeni bir döneme girmesini sağladığı savunması yapılan «aktif dış politika»nın en olumsuz ve en çok eleştiri getirilen yanı, herhalde, karar alma sürecinde karar alıcıların sayısının neredeyse «bir»e inmesi; bunun da, statüsü değişmesine (önce Başbakan, sonra da Cumhurbaşkanı olmasına) karşın, Turgut Özal olmasıdır. Ancak, aynı deyimleri, Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra, diğer ANAP Hükümetlerinin Başbakanları da (Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz) kullanmış, savunmuş ve uyguladıkları dış politikanın «aktif» olduğunu iddia etmişlerdir. Aktif dış politikanın ne olup, ne olmadığı ve olumlu ve olumsuz yanları konusunda getirilecek eleştiriler, bu çalışmanın sınırlarını aşacak bir tartışmayı gerektirecek boyuttadır. Ancak, tekrar denilebilir ki, dış politika alanında yasama-yürütme, yani parlamento-hükümet ilişkisi açısından önemli olan nokta, «aktif dış politika» anlayışında, TBMM'nin, hükümet tarafından, karar alma süreci dışında bırakılmış olması, ya da en azından böylesi bir görünüme neden olmuş olmasıdır.

Süleyman Demirel, konuşmasında TBMM kararlarına da değinmiştir:

«Bu 107 ve 108 sayılı Kararlar daha önce de söyledik, bugün gene tekrarlayalım-Anayasaya aykırıdır. Türkiye Cumhuriyetinin bir Anayasası vardır; bu Anayasanın

---

284) Ibid., s. 204.

92'nci maddesi de gayet sarihtir: Bu yetkileri Meclis kendisi kullanır, bunları devredemez. Siz, bunları devrolmuş sayıyorsanız ve bunları kullanmaya kalkarsanız, Anayasaya aykırı bir iş yapmış olursunuz. Biz, bunu burada tekrarlayalım. 12 Ağustosta ve 5 Eylülde bu kararları çıkarırken de biz bunları söyledik. Meselenin Anayasa Mahkemesine gitmiş olması, olayı Anayasaya uygun hale getirmez. Neden? Anayasa Mahkemesi, "Bunlar Anayasaya uygundur" dememiş ki.. Anayasa Mahkemesi, "148'nci madde içerisinde, benim bakabileceğim olaylar sayılıdır; binaenaleyh, benim bakacağım olaylardan değildir bu, onun için bakmıyorum" demiş. Anayasa Mahkemesinin, "ben buna bakmıyorum" demiş olması, mutlaka, Anayasa Mahkemesinin bunu kabul etmiş olduğu anlamına gelmez. O itibarla, dinamik, etkin politika vesaire derken, Türkiye, savaşın eşiğine getirilmiştir. Savaş bizim eşiğimize gelmiş değildir., savaşın eşiğine Türkiye getirilmiştir.»(285)

Demirel konuşmasını bitirirken de, Türk dış politikasının belirleyicilerinin tartışmalı olduğu düşüncesini ifade ederek,

«Türkiye'de (...) siyaseti kim yürütüyor? Bu hükümetin işidir. Anayasa gereği, bunu, Hükümetin yürütmesi lazım; fakat, Türkiye'nin sıkıntısı şu: Halkın yüzde 80 inin reddettiği bir Meclis çoğunluğu, ona dayanan bir Hükümet ve ona dayanan bir Çankaya, Türkiye'nin böyle bir meselesini çözmekte ...»(285).

demiştir.

Demirel'den sonra, Grubu adına konuşan SHP Genel Başkanı İzmir Milletvekili Erdal İnönü de, konuşmasının hemen

285) Ibid., s. 206.
286) Ibid., s. 208.

başında, dış politikanın belirlenmesi, yürütülmesi ve denetlenmesi sürecinde yasamanın, yani TBMM'nin, yürütme, yani hükümet tarafından devre dışı bırakıldığını söylemiştir. İnönü'ye göre, «Büyük Millet Meclisinde ele alınabilecek konuların herhalde en önemlisi, savaş karşısındaki durumu gözden geçirmektir.»(287) İnönü, savaş karşısındaki kararların da parlamentoda alınması ve bu konuda görüşmelerin de yine Parlamentoda yapılması gerektiğini söylemiştir.(288)

İnönü, iktidarın tutumununsa, Parlamentodan hep kaçmak muhalefet denetimine girmemek yönünde olduğunu söyleyerek, iktidarı suçlamıştır:

> **«Şimdi, böyle bir görüşmeyi biz bir gündem dışı konuşmaya cevap olarak yapıyoruz... Bu, anlaşılır bir şey değildir; Meclisin çalışması bakımından kabul edilebilecek bir şey olamaz.**
>
> **«Körfez krizi başladığından beri, bu konunun Büyük Millet Meclisinde görüşülmesinden, iktidarın hep kaçtığını gördük. İlk öngörüşme ki, bir genel görüşmeye götürülmeden, burada çoğunluğunuzun oylarıyla kapatıldı. Muhalefet partilerine mensup milletvekillerinin tek tek imzaları alınarak burada gerçekleştirilebilmişti. Bu defa, savaş olasılığı kapımıza gelmişken, askeri müdahale için ilan edilen 15 Ocak tarihinden önce toplantı yapılmasını gene bütün muhalefet milletvekilleri ve bağımsızlar olarak hep beraber istedik. Bir genel görüşmeyle ele alınmasını istedik, gündem dışı konuşmayla değil; ama, "Meclisin usulleri elvermiyor" diye bunu yapamadık ve şimdi, ancak bir gündem dışı görüşme etrafında fikirlerimizi söylüyoruz; televizyon da naklen yayınlamıyor...**

---

287) Ibid., s. 209.
288) loc. cit.

«Amerika Birleşik Devletlerinde, Başkanlık sistemi vardır. Cumhurbaşkanının, orada, Meclise sormadan askerlerini savaşa göndereme yetkisi vardır. Ona rağmen, Kongreden, Temsilciler Meclisinden; ayrıca kendisine yetki verecek karar çıkmasını istedi. özel toplantı yaptılar. Orası, demokrasinin çok iyi işlediği bir yer. Demokrasinin hiç işlemediği başka bir yer Irak'ta, Cumhurbaşkanı, fiilen, her şeye kendi yetkisi varmış gibi davranıyor, bunu herkes görüyor ve biliyor. Ona rağmen, orada da, ülkesinin savaşla karşı karşıya kalması karşısında, Irak Meclisi toplandı ve savaş için karar aldı Bizde ise, Cumhurbaşkanının, anayasaya göre, dış politikayı yürütme, hükümet adına yabancı ülkelere taahhütler yapma gibi yetkileri yokken, Sayın özal, aylardır, dış politikayı fiilen yürütüyor; Meclisi toplantıya çağırıp, Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için, Türkiye'nin niye savaşa girmesi gerektiğini hiçbir Hükümet yetkilisi Mecliste bize anlatmıyor...»(289)

İnönü de, Türk parlamentolarında, muhalefetin hep yaptığı biçimde «milli dış politika» silahına sarılarak, hükümetin uyguladığı dış politikanın, üzerinde ulusal uzlaşma sağlanabilecek bir politika olmadığını söylemiştir:

«(...) böyle hayati bir konuda Mecliste etraflı bir görüşme yapılmasını istememek sadece bir nedene bağlanabilir; güdülen politika, gerçekten, ülkenin çıkarlarına uygun bir politika değildir, burada onun için anlatılamıyor.(...) Çünkü, burada anlatılarak,etrafında birlik sağlanabilecek bir politika değildir, onun için burada anlatılamıyor. Onun için bu politikayı burada anlatmadan, açıklamadan, kapalı kapılar ardında yapılan tertiplerle, adım adım yürütmeye çalışılıyor. Bugün gördüğümüz manzara, işte tamamen budur.»(290)

---

289) Ibid., s. 209.

290) loc. cit.

«Milli birlik ve beraberliği sağlamanın birinci şartı, Cumhurbaşkanının, Anayasaya saygı göstermesidir. (...) Cumhurbaşkanının, ettiği tarafsızlık yeminine sadık kalmasıdır. Bunları yapmayan Sayın Özal'ın etrafında milli birlik, beraberlik olamaz (...). Ülkeyi, başkalarının çıkarı için savaşa sokmak isteyen bir politikanın etrafında milli birlik, beraberlik olamaz; eğer olsa, felaket olur (...). Ülkenin kaderi ile, vatandaşların hayatı ile kumar oynayan bir politikanın etrafında milli birlik beraberlik olamaz.»(291)

İnönü'den sonra, ANAP Grubu adına Başbakan Yıldırım Akbulut konuşmuştur. Akbulut'un konuşması diğer konuşmacıların yaptıklarından daha kısadır. Akbulut, Türk parlamentolarında, zor durumda kalan iktidarların sıkça yaptıkları gibi, konunun «milli» olduğunu söylemiştir.(292) Akbulut'un, konuyu iç politika malzemesi yapılmamasını isteyerek konuşmasına başlamasıysa, zaten, muhalefetin denetim mekanizmalarını kullanmasına, iktidarın sıcak bakmadığının bir göstergesidir.(293)

Aynı gün, yani 15 Ocak 1991'de, SHP Kocaeli Milletvekili Onur Kumbaracıbaşı ve 56 arkadaşının 12 Ocak 1991 tarihinde, Hükümetin Körfez krizine ilişkin politikası ve yaklaşımları konusunda genel görüşme yapılmasına ilişkin olarak verdikleri önerge, gündemde yerini almak üzere, Parlamentonun bilgisine sunulmuştur. Yasamanın, yani TBMM'nin dış politika sürecinde gereken yerinin almasının sağlanmasının istendiği önerge şöyledir:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na
«Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez krizi

---

291) Ibid., s. 216.
292) Ibid., s. 217.
293) loc. cit.

giderek tırmanmış, ülkemizi de etkileyecek ciddi bir savaş tehlikesi olasılığı büyük ölçüde artmıştır.

«Soruna, henüz bütün çabalara karşın, barışçı bir çözüm bulunamamış olması, olayın önemini ve ciddiyetini artırmaktadır. Körfezde çıkabilecek bir savaşın Türkiye'yi doğrudan veya dolaylı biçimde etkilemesi söz konusudur.

«Son derece kaygı verici bu gelişmeler karşısında, kamuoyumuz yeterince bilgilendirilmemiş, Hükümetin Körfez krizine ilişkin politikası, ne yazık ki, bugüne kadar olması gereken açıklıkla ulusumuza duyurulamamıştır. öte yandan, Hükümetin, Körfez politikası ile ilgili gerekli etkinliği gösteremediği, bu çok önemli ve ulusumuz açısından yaşamsal boyutu olan konunun kapalı diplomasi ve bireysel ilişkiler düzeyinde ele alındığı endişe ile izlenmektedir.

«Kuşkusuz, Körfez krizi ile ilgili olarak yakın ve Ortadoğu'da meydana gelecek gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin tutum ve davranışları ülkemizin dış politikasını tümüyle etkileyebilecek boyutlara da ulaşabilecektir.

«Türkiye için yaşamsal önem taşıyan bu gelişmelere, Türkiye Büyük Millet Meclisinin zaman kaybetmeksizin, bir an önce el koyması, kesinlikle ülkemize bir saldırı olmaksızın, savaşa karşı olduğunu bildiğimiz halkımıza yeterince bilgi ve güvence verilmesi, konuya ilişkin politika ve seçeneklerin tartışılması kaçınılmaz ve ertelenemez bir gereksinmedir. Böyle bir gereksinmeye karşı Hükümet ve anayasal organların devre dışında tutulmak istenmesini anlamak mümkün değildir. Son derece kritik günlerin, hatta saatlerin yaşanmakta olduğu bir sırada, Hükümetin, asla kaçamayacağı sorumluluğunun bilincine vararak, uzun süredir içinde bulunduğu suskunluktan sıyrılması ve tüm demokratik yönetimlerin bütün dünyada yaptığı gibi, Körfez krizine ilişkin politika ve yaklaşımlarını bütün açıklığı ile Tür-

kiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda tartışması ve kamuoyumuzu bilgilendirmesi zorunludur.

«Bu nedenle; Anayasanın 98 ve TBMM içtüzüğünün 99 ve 100'üncü maddeleri gereğince genel görüşme açılmasını arz ve teklif ederiz.»(294)

TBMM, 15 Ocak 1991'de, aslında daha önceleri alınması gereken bir karar almıştır. Bunun nedeni herhalde, savaşın yaklaşmakta olduğunun görülmesidir. TBMM Danışma Kurulunun 14 Ocak tarihli önerisiyle, «Körfez krizi nedeniyle içinde bulunulan koşullarda ortaya çıkabilecek gelişmeler karşısında ve bu konuya münhasır olmak üzere, TBMM Genel Kurulunun toplantı gün ve saatinden önce hemen toplanabilmesi için gerekli çağrının TBMM Başkanlığınca yapılabilmesi» Genel Kurul kararıyla kabul edilmiştir.(295)

Körfez krizi sürecinde, savaşın başlamasının da etkisiyle, yasamanın dış politikadaki rolünü arttırmak amacına yönelik olarak, biraz geç de olsa bir adım da 17 Ocak 1991'de atılmıştır. TBMM Danışma Kurulunun 16 Ocak tarihinde aldığı öneri doğrultusunda, «Körfez krizi ile ilgili gelişmeler hakkında içtüzüğün 60'ıncı maddesinin 2'nci fıkrasına göre Hükümetin açıklamada bulunmasına ve gerekli kararların alınmasına imkan vermek üzere, Genel Kurulun Cuma, Cumartesi Pazar, Pazartesi günlerinde de toplanması; görüşmeler tamamlandıktan sonra veya Hükümetin söz istemi olmadığı takdirde, gündemdeki diğer konulara geçilmeksizin, varsa, Başkanlık sunuşları yapıldıktan sonra birleşimin sona ermesi» Genel Kurul tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir.(296)

Aynı gün, Başbakanlık, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin kullanılmasına ilişkin olarak, TBMM'den «izin» istemiştir.

---

294) Ibid., s. 227-228.
295) Ibid., s. 230.
296) Ibid., s. 292.

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

«Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez sebebiyle, öncelikle Ortadoğu'da barışın ve istikrarın yeniden tesisi için 678 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararını desteklemek ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak, kriz süresince ve sonrasında hasıl olabilecek gelişmeler istikametinde Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde korumak ve kollamak, hadiselerin seyrine göre ileride telafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere; lüzum, hudut, şümul ve zamanı Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına, bu kuvvetlerin kullanılmalarına Anayasanın 92'nci maddesi uyarınca izin verilmesini takdir ve tensiplerine arz ederim.»(297)

biçimindeki Başbakanlık tezkeresi üzerinde Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin açıklamada bulunmuştur.

Alptemoçin, bu kararın çıkarılmasını, dolayısıyla izin verilmesini, «(...) savaşta taraf olmak için veya ikinci cephe açılması için veya bir başka maksatla»(298) değil, fakat «bölgede istikrarın muhafaza edilmesi, bölgede kalıcı bir barışın sonsuza dek sürdürülmesine yardımcı olunması ve gelişmelerin dikkatle takip edilerek; lüzumu, hududu, şümulu ve zamanı Hükümetçe takdir ve tayin edilecek bir şekilde alınacak tedbirlerin son bir halkasını oluşturmak üzere» (299) istediklerini belirtmiştir.

---

297) Ibid., s. 293.
298) Ibid., s. 294-295.
299) loc. cit.

Dışişleri Bakanından sonra Grubu adına söz alan SHP Genel Başkanı İzmir Milletvekili Erdal İnönü, Türk Parlamentolarının, dış politikadaki neredeyse olmazsa olmaz malzemesi olan «milli» kavramını, konuşmasının temalarından biri yapmıştır. İnönü bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

> «Milli politika, milli birlik, beraberlik» konusuna gelince; Bir savaş olasılığı karşısındayız. Böyle bir durumda, milli birlik, beraberlik göstermek gerekmez mi? (...) Milli birlik beraberlik nasıl sağlanır? (...) Milli birlik, beraberlik; vatanımızı korumak için vatanımıza bir saldırı olursa-Allah korusun ona karşı bütün gücümüzle ortaya çıkarak sağlanır. Vatanımıza bir saldırı olursa, kimse şüphe etmesin, hepimiz, hangi partiden olursak olalım; bağımsız olalım, olmayalım; çocuk olalım, büyük olalım; kadın olalım; hepimiz vatanımızı korumak için, değişmez, bozulmaz bir milli birlik, beraberlik içindeyiz. Bugün böyledir, yarın da böyle olacaktır. (...) Milli birlik ve beraberlik, bir saldırı karşısında, vardır. Bunu kurmak için, bizim, Sayın Özal'ın yanına, onun politikasını destekler bir tavır göstererek gitmemize hiç gerek yoktur.
>
> «Milli birlik, beraberlik, böyle bir ulusal amaç için olur, böyle bir ulusal konuda olur. Milli birlik bize anlatılmayan amaçlar için, askerlerimizi başkalarının çıkarları için savaşa götürecek bir politika etrafında olur mu?. (...) Bir kumar politikası etrafında, vatandaşımızın hayatıyla kumar oynayan bir politika etrafında milli birlik, beraberlikmi olur? (...) Sayın Özal'ın Anayasaya aykırı davranışları etrafında milli birlik, beraberlik olur mu?.. Olmaz. (...) Onun için, sözlerimi kimse yanlış anlamasın; milli birlik, beraberlik düşman karşısında gerektiği zaman, biz, herkesten çok bu beraberliği sağlarız; ama, şimdi bize geti-

rilen tezkereye bakalım; bu tezkere etrafında, nasıl birlik beraberlik olur?.»(300)

İnönü, konuşmasını, hükümetin yürüttüğü politikayı onaylamadıklarını, bu politikanın, içeriği ve uygulanışı itibariyle Türkiye Cumhuriyetinin bütün geleneksel politikalarına aykırı olduğunu, belirsiz bir çıkarcı ve oportürist bir yaklaşımla uygulanan bir politika olduğunu savunarak bitirmiş ve Başbakanlık tezkeresine «hayır» diyeceklerini ifade etmiştir.(301)

DYP Grubu adına konuşan Isparta Milletvekili Süleyman Demirel de, konuya, «Ülkemizin bir saldırıya maruz kalması karşısında, bu saldırının karşısına hep beraber çıkarız, bütün millet çıkar» biçiminde duygusal bir yaklaşımda bulunmaktan kendisini alamamıştır. Demirel, Türk siyasal yaşamında, kendine özgü olan demagojik söylemle bir konuşma yapmış, bu konuşmayı da;

> **«Meclisin toplanması bir sorun değil; Meclis, iki saat içinde toplanabiliyor. Binaenaleyh, gerçekten böyle bir şeyi kullanacaksanız, yani, Anayasanın 92'nci maddesine göre, Türkiye'nin güçlerini başka bir yere göndereceksiniz veya Türkiye'nin topraklarını başka bir gücün kullanmasına müsaade edeceksiniz, o hali buraya getirin, burada söyleyin gereğini anlatın ve buradan tasvip alın.»**(302)

diyerek bağlamıştır.

ANAP Grubu adına Devlet Bakanı Bitlis Milletvekili Kamran İnan söz almıştır. «Devletçi» kimliği ağır basan bir siyasi kişi olarak tanınan İnan, kendisinden beklenildiği biçimde milli dış politikayı gündeme getirmiştir:

---

300) Ibid., s. 300.
301) Ibid., s. 303.
302) Ibid., s. 309.

«(...) Türk Milleti ve bu Yüce Meclis, 1974 yılının 17 ve 19 Temmuz tarihlerinde, yani 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Harekatından önceki tarihiten bu yana, ilk defa, değişik şartlar içerisinde olmakla beraber, millet ve devlet bakımından çok önemli bir durumla karşı karşıya bulunmaktadır. O günkü şartlarda milli birlik ve beraberliğimiz tamdı ve o günkü şartların, bu birlik ve beraberliği ortaya koyan iki siyasi ana unsurunun ikisi de, başka isimler altında, bugün, Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsil edilmektedir. Gönül isterdi ki, aynı ruhla, aynı hassasiyetle, bugün, Türk Milleti önünde ve dolayısıyla bütün dünyaya, aynı birlik ve beraberliğin devam etmekte bulunduğu ortaya konsun.»(303)

Fakat, inan, Cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk kez milli dış politikanın zedelendiğini de savunarak, «üzülerek arz edeyim ki, Cumhuriyetimizin son 67 yılı içerisinde milli bir dış politika karakterinde ve yapısında ilk defa bir kırıklık ortaya konulmaktadır...»(304) demiştir.

inan, ilginç bir yaklaşımla da, yasamanın, yani TBMM'nin dış politikada karar alma sürecinde devre dışı bırakıldığı iddialarına yanıt vermiştir:

«(...) 12 Ağustos 1990'da, daha hiçbir devlet, hiçbir hükümet, kendi parlamentosunun önüne gitmemişken, Cumhuriyet Hükümeti konuyu buraya getirdi; muhtemel gelişmelerin icap ettireceği kolaylığı sağlamak ve tedbirleri almak babında, Yüce Meclisten (..) yetki aldı.»(305)

inan, Fransa, ABD ve ingiltere Parlamentolarının davranışlarını da örnek göstererek, Hükümetin politikasına meşruiyet kazandırma çabasını sürdürmüştür.(306)

---

303) Ibid., s. 310.
304) Ibid., s. 311.
305) loc. cit.
306) Ibid., s. 312-313. Ayrıca bkz. loc.cit.

Hükümet adına konuşan Başbakan Yıldırım Akbulut da, açık bir politika izlediklerini savunmuştur. Akbulut, «Yüce Meclise iki kere geldik; bir olağanüstü toplantı yapıldı, bir de Salı günü toplantı yapıldı; bu konuları Yüce Meclisimizde konuştuk; kalktınız, "Kapalı kapılar arkasında politikalar üretiliyor" dediniz»(307) demiş, «Hangi ülkede bu konu 4 kere meclisin huzuruna geldi de konuşuldu?»(308) biçiminde bir soruyla, TBMM'nin dış politika sürecinde devre dışı bırakılmasının gerçek olmadığını savunmuştur. Akbulut, muhalefeti, seçenek olarak bir politika üretmemekle de suçlayarak «(...) Bu işlerde, muhalefet partileri tarafından, Allah rızası için, üretilmiş bir politika, önerilmiş bir usul, bir davranış var mıdır?»(309) demiştir.

Akbulut,

> **«Yüce Meclise 4 kere gelindi; sadece, yaptıklarımız tenkit edilmek ve ülkeyi savaşa sokacağız noktasından hareket edilmek suretiyle vatandaşlarımızın zihni çelinmeye; yani, politika yapılmaya çalışıldı; ülkenin ali menfaatları nerededir diye bir öneride bulunulmadı; acaba biz bu meseleyi bir iç politika meselesi nasıl yaparız da kendimize puan getiririz, puan toplarız noktasından hareket edildi.»(310)**

diyerek, muhalefeti suçlamayı sürdürmüştür.

Akbulut, Genel Kurula sunulan Başbakanlık tezkeresinin açık olmadığına ilişkin olarak muhalefetin getirdiği eleştiriye karşılık, söz konusu tezkerenin geçmişten örnek alınarak hazırlandığını söylemiştir. Akbulut'un örnek alındığını belirttiği, Başbakan Süleyman Demirel'in sunduğu,

---

307) Ibid., s. 318.
308) loc. cit.
309) loc. cit.
310) Ibid., s. 319.

«Meri milletlerarası anlaşmaların verdiği hakka istinaden 16.3.1964 tarih ve 93 sayılı Kararla Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Hükümete verilen yetkinin kullanılmasından doğacak muhtemel inkişaf ve ihtilaflar karşısında, lüzum, hudut ve şümulü Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine izin verilmesi, Anayasanın 66'ncı maddesi gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.11.1967 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.»(311)

biçimindeki 17 Kasım 1967 tarihinde 148 sayılı TBMM kararı olarak kabul edilen tezkeredir.

Başbakanlık tezkeresi üzerinde kişisel olarak TBMM içtüzüğünün 73'ncü maddesi uyarınca, yalnızca iki milletvekiline söz hakkı verilmiştir. Oysa söz isteyen milletvekili sayısı yedidir. Bir savaşa girme tehlikesinin, dahası olasılığının yüksek düzeyde belirdiği bir ortamda bile, içtüzük gerekçe gösterilerek de olsa, milletvekillerinin görüş ve düşüncelerini açıklamalarına olanak sağlanmaması, yasamanın, hem politikanın belirlenmesi sürecine katılmasını, hem de dolaylı yoldan olsa da denetleme mekanizmasının özellikle muhalefet tarafından çalıştırmasını engellemektedir. Böyle bir durumun parlamenter sistemin gerekleriyle bağdaştığını söylemek kolay değildir.

Kişisel görüş ve düşüncelerini açıklayanlardan SHP İzmir Milletvekili K. Kemal Anadol, Türk dış politikasının sürekliliğine değinerek, bu niteliğin darbe yediğini iddia etmiştir:

«(...) Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, hangisi olursa olsun, hangi dönemde olursa olsun, bir istikrarlı politika izlemişlerdir. Bu politika şudur: Atatürk-

---

311) Ibid., s. 320.

ün, "Harp hayati ve zaruri olmalıdır, aksi halde bir cinayettir" diyen, "Yurtta barış, dünyada barış" diyen, "Kimsenin bir karış toprağında gözümüz yok, kimseye bir karış toprak vermeyiz" diyen bu politikası, istikrarlı biçimde, Kore'ye asker gönderme hariç-parantez içinde söylüyorum ve onu da burada marifet gibi söylemek iş değil, o Kore'de yaralanan, gözünü kaybeden, kolunu, bacağını kaybeden gazilerin, Kıbrıs ambargosundan sonra Amerikan Başkanına gönderdikleri o teneke madalyaları hatırlatmak istiyorum size-sağcı solcu koalisyon tek başına iktidar ne olursa olsun bütün hükümetler döneminde uygulanmıştır.»(312)

Anadol, siyasal parti grupları adına konuşanların pek değinmediği bir konuya, ikili antlaşmalara da dikkat çekmiştir:

«Anayasanın 90'ıncı maddesi açık: "Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır."»

«Bu ülkede siyasal yelpazenin solunda bulunanlar, hatta kulakları çınlasın Osman Bölükbaşı gibi, sağında bulunanlar, yıllardır, bu ikili antlaşmalara karşı çıkmışlardır; Türkiye'nin aleyhine olduğunu söylemişlerdir ABD ile imzalanan, bir gün bile Yüce Meclisin onayından geçmeyen, kapalı kapılar arkasında düzenlenen, memleketin ali menfaatlarına değil, şimdi hangi menfaata hizmet ettiği belli olan bu ikili antlaşmalara ve üslere karşı çıkmışlardır. Karşı çıkanların başları belaya girmiştir, hapislere girmişlerdir. Onların ne kadar haklı olduğu, bugünkü oturumda bir daha belirleniyor, bir daha tescil ediliyor.»(313)

---

312) Ibid., s. 322.
313) Ibid., s. 323.

Kişisel söz alan ANAP Kayseri Milletvekili Nuh Mehmet Kaşıkçı da, dış politikada olabildiğince hızlı karar alınması zorunluluğuna dikkat çekerek, «(...) Gerektiğinde, kararların hızlı alınması mecburiyeti vardır. Gerektiğinde Meclisi toplayıp karar almak, pratik olmayabilir. 29 ülkenin meclislerinin hükümetlerine verdiği yetkiyi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, daha önceki hükümetlere verdiği yetkiyi, bizim, Hükümetimizden esirgememiz doğru olmaz ve olmayacaktır»(314) demiştir.

Sonuçta, Başbakanlık tezkeresi, 250 kabul, 148 ret ve 1 çekimser oyla kabul edilmiştir.(315)

Bu arada, Hollanda Atlantik Komisyonu tarafından Hollanda Dışişleri Bakanının girişimi ve Hollanda Birinci ve ikinci Meclis Başkanlarının gözetiminde 22-23 Mayıs 1991 tarihinde, Lahey'de düzenlenecek olan «Parlamenter Demokrasi ve Uluslararası Güvenlik Politikası»konulu konferansa TBMM'yi temsilen davet edilen iki parlamenterin, TBMM'nin Dış ilişkilerinin Düzenlenmesi Hakkındaki 3620 Sayılı Yasanın 9'uncu maddesi uyarınca, davete icabet etmeleri hakkındaki TBMM Başkanlığı tezkeresi de Genel kurul tarafından, aynı birleşimde kabul edilmiştir.(316) Kendi ülkesinin parlamentosunda, bir savaş ortamında, görüş ve düşüncelerini açıklamasına olanak tanınmayan parlamenterlerin, uluslararası düzeyde böylesi bir toplantıya TBMM'yi temsilen gönderilmeleri bir çelişki olsa gerektir. Kendi ülkesindeki parlamentoda iç tüzük hükümleri gerekçesiyle söz söyleyemeyen kişilerin, uluslararası bir platformda verimli ve yararlı olmalarını beklemek fazlaca anlamlı olmayacaktır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, Körfez savaşı konusundaki son gelişmeler hakkında bilgi vermek üzere bir gündem dışı açıklama da,20 Ocak 1991'de yapmıştır. Ancak

---

314) Ibid., s. 326.
315) Ibid., s. 331-332.
316) Ibid., s. 331.

Alptemoçin'in konuşması, sınırlarında savaş süren bir ülkenin Dışişleri Bakanının yapması gereken bir «açıklama»dan oldukça uzaktır. Alptemoçin, konuşmasını da, «silahlı ihtilaf»ın bir an önce sona erdirilmesini dileyerek bitirmiştir.(317)

DYP Grubu adına söz alan Zonguldak Milletvekili Köksal Toptan'da, Türk parlamento yaşamında muhalefetin sürekli yaptığı biçimde, iktidarı, «millet»e bilgi vermemekle suçlamıştır:

> **«Bilgi istiyor millet ; bilgi vermeye mecbursunuz (...).**
>
> **«(...) Hükümetin, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, meydana gelen olaylar konusunda, ülkemizi, milletimizi ilgilendiren olaylar konusunda izahat vermesi, bilgi vermesi, lütuf değildir. Bu onun görevidir... Bu görevini yerine getirmeye mecburdur.»(318)**

SHP Grubu adına konuşan Diyarbakır Milletvekili Hikmet Çetin ise, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı «(...) başından beri, Türkiye'yi savaşa götürmek için elinden gelen herşeyi yapmış»(319) bir kişi olması dolayısıyla suçlayarak, Türk parlamento tarihi açısından dönüm noktası olan bir döneme dikkat çekmiştir:

> **«Hepinizden, Kurtuluş Savaşı sırasında, çok partili dönemin olmadığı yıllardaki tutanakları ibretle okumanızı diliyor ve istiyorum. O yıllarda, Büyük Atatürk, İsmet İnönü, savaş meydanlarında iken bile, Meclis, böylesine-çok özür dileyerek söylüyorum-konuşturmayarak, hükümetlere, hükümetin sorumlu olduğu kişilerine ve tek kişiye, ANAP Grubunun bugün yaptığı**

---

317) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Toplantı 4, C. 55, s. 361.
318) Ibid., s. 362.
319) Ibid., s. 369.

gibi, parmak kaldırarak yetki vermemiştir. Bunun vebali büyüktür, bunun sorumluluğu büyüktür ve gerçekten bunun hesabı da, sorumluluğu da sonradan ortaya çıkacaktır.»(320)

ANAP Grubu adına söz alan İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı da, hükümetin, parlamentoyu, dolayısıyla kamuoyunu bilgisiz bırakmasını kabul etmeyerek,

«böylesine önemli günlerde, karşılıklı diyalog kapılarını kapatmayalım. (...) Diyalog, yalnız bu Meclis kürsüsünden verilecek bilgilerle kısıtlı kalamaz. Tam tersine, parlamenter demokratik bir rejim içerisinde, alınacak, verilecek bilgilerin çok çeşitli yolları vardır; Hükümetim de bütün bu yollara açıktır. Yeter ki sözler talep edin...»(321)

demiştir.

Hükümetin muhalefete ve kamuoyuna bilgi vermemesi yönündeki eleştiriler süreklidir. Örneğin, 22 Ocak 1991'de Körfez krizinin toplum üzerindeki etkilerine ilişkin olarak bir konuşma yapan Bursa Milletvekili Fehmi Işıklar da «Hükümet, hem kamuoyunu hem Parlamentoyu bilgilendirmek ve ona göre hareket etmek zorundadır»(322) diyerek, aynı yönde bir eleştiri getirmiştir.

Işıklar'dan sonra söz alan ANAP Sivas Milletvekili Mükerrem Taşçıoğlu ise, genel olarak, fakat özellikle de muhalefete seslenerek, «Bırakın, bunu, iç politika malzemesi yapmaktan çıkaralım, istirham ediyorum, elele verelim; bu memleketin menfaati budur. Elinizde başka fırsatlar var, onlardan istifade edin»(323) diyerek, denilebilir ki, Parlamentoda dış politika konusundaki bir tartışmaya sıcak bakmayan bir yaklaşım göstermiştir.

---

320) Ibid., s. 376.
321) Ibid., s. 392.
322) Ibid., s. 396.
323) loc.cit. s. 396.

Gündem dışı konuşmalara yanıt veren Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin ise, savaşın ve uygulanan dış politikanın Parlamentoda fazlasıyla tartışıldığını söyleyerek, bunun bir yararı olmadığı gibi, konuyu, iç toplumsal gelişmelere bağlayarak zararının da olacağını savunmuştur:

«Şimdi, bütün bunlar herkesin gözü önünde cereyan ederken, "Acaba, Hükümet, böyle bir ihtimali düşünerekmi bir politika yaratıyor; grevleri birdenbire yasaklayıp, işçilerin haklı taleplerini bastırmak için bir politika mı izliyor?" diye bir fantezi yaratmak ve şu Yüce Meclisin çatısı altında bunları söylemek, acaba kime, hangi menfaati getirecektir; bunu yüce takdirlerinize arz ediyorum.

« (...) Türkiye, bölgeye asker göndermemiş bir ülkedir, Türkiye, topraklarında savaş yoktur. Halkımızın bir paniğe kapılması, karışıklıkların çıkması, hiçbirimize fayda getirmez. Biz, Parlamentoda, konuyu, fiilen harekâta iştirak etmiş ülkelerden daha çok konuşuyoruz; meseleyi, o ülkelerden daha çok, müspet veya menfi taraflarıyla kamuoyunun önüne getiriyoruz, tartışıyoruz ve bazen isteyerek bazen de istemeyerek, hakikaten, bir panik olmasına bizler sebep oluyoruz.»(324)

23 Ocak 1991 tarihli birleşimde söz alan DYP Adana Milletvekili Mehmet Halit Dağlı da konuşmasında, Parlamentodaki birliğe değinmiştir. Dağlı, dış politikada birlik sağlanamamasında, iktidarı suçlamıştır:

«(...) zaman zaman, bu Mecliste, geçmiş dönemlerde de, bundan önceki siyasi partiler devirlerinde de, bunalımlar, sıkıntılar yaşandı. örneğin; 1974'teki Kıbrıs Harekatı... Kıbrıs harekatında, Parlamento, tek bilek, tek yürek oldu. Neden oldu biliyor musunuz?...

---

324) Ibid., s. 397.

Sebebi gayet sarih: O dönemdeki hükümet, ana muhalefet partisini bilgilendirdi ve doğrudan doğruya Türkiye'nin takip ettiği bir milli dış politika vardı ve o milli dış politika çerçevesinde, ana muhalefetle ve muhalefet partileriyle hükümet aynı noktada birleşti ve aynı şekilde hareket etti. Şayet, Irak meselesinde, Kuveyt meselesinde ve Körfez meselesinde iktidarla muhalefet aynı noktada birleşmemişse, bunun vebali ve günahını muhalefette değil, kusura bakmayın Hükümette aramak lazımdır. Bu işin müsebbibi Hükümettir. (...) Bütün bunlara rağmen, herkes şunu iyi bilmelidir ki, Hükümetimizin takip ettiği yanlış politika neticesinde Türkiye bir saldırıya uğrarsa, cepheye en önce gidecek gruplardan birisi Doğru Yol Partisi Grubudur.»(325)

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın dış politikadaki ağırlığının iktidar partisi milletvekilleri tarafından savunulmasının örnekleri, bu dönemde sıkça görülmüştür. Örneğin, ANAP Erzurum Milletvekili Mehmet Kahraman, 31 Ocak 1991 tarihli birleşimde, Körfez krizi ve Türkiye'nin tutumuna ilişkin olarak yaptığı gündem dışı konuşmada, böylesi bir yaklaşım içindedir:

«Yüce Meclisimiz bütün gelişmelere hakimdir. Cumhuriyet Hükümeti, yetkisini, Meclisten aldığı çerçevede icra etmektedir. Bunun aksini iddia edebilecek hiçbir sebep orta yerde yoktur.

« (...) Körfez krizinin başlangıcından bu yana başarılı bir politika takip eden (...) Cumhurbaşkanına yöneltilen haksız tenkitlere de burada değinmek istiyorum. Özellikle Yunanistan Başbakanının, (...) Cumhurbaşkanımızın başarılı politikasını kıskanan ve Türkiye'nin, bu politika nedeniyle Yunanistan'ın önüne geçtiğini ve gelecekte de böyle olacağını belirten ifade-

---

325) Ibid., s. 445.

lerinden sonra, (...) Cumhurbaşkanını takdir etmemek mümkün değildir.

«Türkiye, ilk defa dünya kamuoyunda bu ölçüde konuşulur ve tanınır, ehemmiyetine inanılır olmuştur. Ürdün Kralı Hüseyin'in dünyada tanındığı ölçülerin bile aşılamadığı dönemler geride kalmıştır. Telefon diplomasisi olarak tarihe geçecek olan telefon görüşmeleri, ülkemizde belki ilk defa gündeme geldiği için, alışık olmadığımızdan dolayı yadırganmaktadır; ama, cidden iftihar edilmesi gereken bir hadise olduğunu da kimsenin unutmaması gerekir. Eskiden, bir Amerika bakanıyla görüşme zorluğu yaşanan devirler geride kalmıştır. Bizzat Amerika Birleşik Devletleri Başkanının, [Türkiye] Cumhurbaşkanına bilgi vermesine gurur duymak yerine tepki göstermek, tenkitler yöneltmek, izahı mümkün olmayan bir şeydir.

«(...) asrımızın en büyük savaşını yaşadığımız şu günümüzde, Cumhurbaşkanı (...) Özal'ın şahsıyla kavgalıymış gibi bir atmosfere girerek, milli birliği zedelemekten şiddetle kaçınmamız gerektiği inancındayım. Fransız, İngiliz ve Amerikan parlamentolarının birlik kararları karşısında, bizim ihtilafa düşmemiz veya öyle gösterilmemiz, milli menfaatlarımıza hiç de uygun düşmemektedir.»(326)

Kahraman da, durumu, bu noktadan «milli birlik ve beraberlik» olgusuna getirerek, bir savaş karşısında bu olgunun zorunluluğunu vurgulamıştır.

«Milli sorumluluk altında olan Meclisimizin, tüm kaygıların dışında, birlik içinde olması gerekir. Özellikle, dünya kamuoyunda, Türkiye Büyük Millet Meclisinde birlik ve beraberlik olmadığı anlamına gelecek olan ifade ve tavırlardan kaçınmak, ülkemizin yüksek menfaatlarıyla yakından alakalıdır.

---

326) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18. Toplantı 4, C. 56 (Ocak 1991), s. 124.

«(...) Yani başımızda ortaya çıkan, dünya ve bölge sulhünü tehdit eden Körfez hadisesi karşısında, politik kaygılarımızı atarak, birlik içinde, tek vücut olmamızın milli karakterimiz ve milli menfaatlerimizin gereği olduğu kanaatinde olduğumu Yüce Meclise saygıyla arz ediyorum.»(327)

Cumhurbaşkanının, dış politika sürecinde, anayasal konumundan ve siyasal yaşamın geleneklerinden ileri bir derecede yer alma isteği ve yer alması; bunu muhalefetin olabildiğince sert eleştirmesi, iktidarın da savunması, yasama-yürütme ilişkilerini çok ilginç bir duruma getirmiştir. Yasama-yürütme ilişkisinin, dış politika alanından kaynaklanarak siyasal sistemin kendisinin tartışıldığı bir biçime dönüşmesi, durumu, iç politika dış politika ilişkisi çerçevesine de taşımıştır. TBMM'deki tartışmalar, bu durumu açıkça sergilemektedir:

«İlhan Aşkın (Bursa)- Acaba Sayın muhalefet partilerimiz, bu inatçılıktan, bu bunalım yaratma sevdasından ne zaman vazgeçecek diye de, milletimiz, merakla sizi izlemektedir. Anayasamızın ve içtüzüğümüzün doğrultusunda seçilen bir Cumhurbaşkanını, 26 Mart 1989 yerel seçimlerinden sonra, Cumhuriyet geleneklerini zorlayarak, tek parti seçiciliği içinde Cumhurbaşkanı olan ANAP Genel Başkanı olarak yorumlayan zihniyete hatırlatmak istiyorum: 1946 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde, merhum İsmet İnönü 388 oy alarak, sadece Cumhuriyet Halk Partililerin oylarıyla Cumhurbaşkanı seçilmemiş miydi? 1950-1960 yılları arasında merhum Celal Bayar, sadece Demokrat Partililerin oylarıyla, üç defa Cumhurbaşkanı seçilmemiş miydi? O sıralarda 1946-1950 yılları arasındaki Demokrat Partiler, acaba merhum İsmet İnönü'ye oy vermişler miydi? 1950-1960 yılları arasında da acaba Cumhuriyet Halk Partililer, merhum

---

327) Ibid., s. 125.

Celal Bayar'a oy verebilmişler miydi? Hangi Cumhuriyet geleneklerinden bahsediliyor, anlamak çok zordur; hem de Sosyaldemokrat Halkçı Parti ve Doğru Yol Partisinin ortak bildirilerinde kaleme alınan Cumhuriyet gelenekleri ortada iken.

Hasan Namal (Antalya) - Sayın Başkan, doğru dürüst konuşsun; susturun şu Bursalıyı...

Başkan - Efendim yeri gelince, Başkanlık görevini yapar, merak etmeyin.

İlhan Aşkın (Devamla) - Diğer taraftan, acaba, ikinci Dünya Harbinde 3 Ocak-30 Ocak 1943 ve 1 Şubat 1943 tarihlerinde, Adana Konferansı esnasında, Churchill ile merhum İnönü'nün buluşması gibi tarihi gerçekler, Cumhurbaşkanlarının meselelere nasıl müdahale olduğunu anlatmak bakımından, sizlere bir şeyler hatırlatmıyor mu?

Başkan - Sayın Aşkın, Başkanlığa, gündem dışı konuşma için verdiğiniz dilekçenizde bunlardan bahsetmediniz, Körfez krizi ile ilgili konuşacağınızı söylediniz

İlhan Aşkın (Devamla) - Türkiye'nin durumunu anlatıyorum; tarihten de bahsedeceğiz canım.

Başkan - Lütfen müdahale etmeyin.

Bahsettiklerinizin gündem dışı konunuzla alakası yoktur; ayrıca, sürenizi de ikiye katlamış bulunuyorsunuz. Lütfen konuşmanızı toparlayın.

İlhan Aşkın (Devamla) - Müsaade ederseniz, iki üç dakikada toparlıyorum.

Bugünkü muhalefet partileri ve onların sayın liderlerine de sormak lazım: Acaba, o devrin Cumhurbaşkanı kimdi ve toplantılara Cumhurbaşkanı katıldı da, o devrin Başbakanı niye katılmadı?

Gürcan Ersin (Kırklareli) - Sistem değişik. O zaman demokrasi yoktu...

İlhan Aşkın (Devamla) - O devirde Başbakan yok muydu? Merhum Saraçoğlu Başbakan değil miydi?

Şinasi Altıner (Zonguldak)- Körfez krizine gelelim

İlhan Aşkın (Devamla) - Bir de, her vesile ile Cumhurbaşkanı seçimine takılan ve Türkiye Büyük Millet

Meclisi içinde tek parti tarafından seçildiği ifade edilen Cumhurbaşkanımızı adeta boykot eden muhalefet partilerimizin, demokrasi ve hukuk anlayışlarını da anlamak mümkün değil. O nasıl bir mantıktır, o nasıl bir hukuk anlayışıdır, anlamak çok zor.

Bakınız, Sayın Süleyman Demirel, bütçe üzerindeki son konuşmasında, "Milletvekili sayısı 600'e çıkmalı.."

Başkan - Sayın Aşkın, bunlarla ilgili gündem dışı söz talebinde bulunmadınız, Körfez ile ilgili gündem dışı söz talebinde bulundunuz...

İlhan Aşkın (Devamla) - Efendim, Körfez savaşı ve Türkiye...

Başkan - Bunların Körfez savaşı ile ne alakası var efendim?

İlhan Aşkın (Devamla) - Efendim, Körfez savaşı ve Türkiye ile irtibatlandırıyorum efendim.

Başkan - Gündem dışı konuşmanızın konusu bu değil.

İlhan Aşkın (Devamla) - Körfez savaşı esnasında Sayın Cumhurbaşkanının müdahil olması eleştiriliyor.

Başkan - 1943'lerin, diğer muhalefet partilerinin, Cumhurbaşkanlığı seçiminin, Körfez ile ne alakası var efendim?

İlhan Aşkın (Devamla) - Efendim, Cumhurbaşkanı eleştiriliyor; onu anlatmak istiyorum.

Başkan - Efendim, bir başka gün, "Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili düşüncelerimi açıklamak istiyorum" diye söz isteyin, söz verelim size.

İlhan Aşkın (Devamla) - Müsaade ederseniz tamamlıyorum Sayın Başkanım.

Bakınız, Sayın Demirel, "Milletvekili sayısı 600'e çıkmalı, seçmen sayısı 18'e inmeli ve Cumhurbaşkanını halk seçmeli. Bunları yapacak Anayasa değişikliği için yetersayınız yok, öyle mi? İşte, 60 arkadaşımla ben kabul ediyoruz; işte eksiğinizi tamamlıyoruz. Geliniz, Anayasayı değiştirelim. Gelin, bugün bütçeyi çıkarır çıkarmaz, bir iki saat daha çalışalım ve bir seçim kararı alalım" diyor.

İşte bütün bunlar, Sayın Demirel'in hukuk anlayışı üzerindeki çifte standardını gösteren en güzel örneklerdir.

Vefa Tanır (Konya) - Anlayamadıktan sonra!...

İlhan Aşkın (Devamla) - Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Cumhurbaşkanı seçiminde çıkardığı bir iradeyi kabul etmeyeceksiniz, aynı Meclis çoğunluğunun iradesiyle Anayasayı değiştirmek isteyeceksiniz, aynı Meclis çoğunluğuyla erken seçim kararı alacaksınız, bunlar geçerli olacak!... (...).»(328)

İlhan Aşkın'ın konuşmasında partilerine sataşma olduğu gerekçesiyle söz alan SHP Grup Başkanvekili İstanbul Milletvekili Hasan Fehmi Güneş de, «milli birlik ve beraberlik» sağlanamaması konusunda iktidarı suçlamaktadır:

«(...) böyle zamanlarda, ulusal birliğe, milli birlik ve beraberliğe çok ihtiyaç vardır ve mutlaka da kurulmalıdır. Bunu kurmak görevi de kayıtsız iktidarındır. Bu Mecliste daha önce de görev yapan arkadaşlarımız bilir, iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilerin daha sert olduğu dönemlerde, böyle konular oldu mu, iktidardaki sorumlular hemen muhalefettekileri çağırır, ya da onlara gider anlatırlardı, "Durumumuz şu, ulusal çıkarlarımız açısından şu sıkıntıyla, şu tehlikeyle, şu sorunla karşı karşıyayız. Şöyle yapmayı, şunları geliştirmeyi, şu kararları almayı düşünüyoruz" derlerdi ve bu Mecliste o kararlar oy birliğiyle alınırdı ve hiç bozulmazdı. Kıbrıs olayı onlardan biridir.. Niye kıbrıs olayında hiç farklı düşünmüyoruz? Çünkü,Kıbrıs sorununa yaklaşımda, o zamanki iktidar ve muhalefet partileri, birliği baştan sağladılar. O zamanki iktidarlar (bazen Cumhuriyet Halk Partisi oldu,bazen Adalet Partisi oldu) oy birliği, o bütünlüğü sağlamak için özen gösterdiler, dikkat gösterdiler; muhalefetle, oturdular konuştular,

328) Ibid., s. 124-125.

onlara anlattılar, onları dinlediler ve karar, beraber oluştu. Karar ortak olduğu için, ona,hiçbir zaman kimse karşı çıkmıyor. Onu oluşturmak gerekirdi ve bunu iktidar yapmalıydı.»(329)

Körfez krizi ve savaşı sürecinde, TBMM, dış politikayı denetleme görevini, parlamenter usullerle yerine getirmeğe çalışmıştır. Ancak, TBMM'de, muhalefetin iktidarı denetleme çabası savaşın bitiminden sonra da sürmüştür. Bu anlamda,DYP Isparta Milletvekili Süleyman Demirel ve 59 arkadaşı 21 Mayıs 1991'de, «Türkiye'yi yakından ilgilendiren son derece önemli gelişmeler karşısında etkin olmadıkları, konuları kapalı diplomasi ve kişisel ilişkiler düzeyinde ele alarak Türkiye Büyük Millet Meclisini devre dışı bıraktıkları ve dış politika konusunda ülkemizi yalnızlığa ve çaresizliğe ittikleri iddialarıyla bakanlar Kurulu üyeleri hakkında gensoru açılmasına ilişkin» olarak bir önerge vermişlerdir.

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

«Çevremizde Türkiye'yi yakından ilgilendiren son derece önemli gelişmeler olmaktadır.

«Ülkemiz için kaygı verici bu gelişmeler karşısında; Hükümetin etkin olmadığı, konuların kapalı diplomasi ile ve kişisel ilişkiler düzeyinde ele alındığı endişesi gözlenmektedir.

«Kısacası, dış ilişkilerimiz bir çıkmazdadır. Komşularımızla dostane ilişkilerimiz ve dünya milletleri arasındaki itibarımız sarsıntı geçirmektedir.

«ANAP Hükümeti,dış politikada Türkiye'yi yalnızlığa ve çaresizliğe itmiştir. Hatta etrafımızda bir düşman halkası yaratılmasına sebep olmuştur.

«Dış politika Yüce Meclisin desteğinden kaçırılmış; Dışişleri bürokrasisinin elinden alınmıştır.

«Türkiye Büyük Millet Meclisinin devre dışı bırakılması yetmemiş, hükümet de dışlanmıştır.

---

329) Ibid., s. 228.

«Bulgar göçmenleri olayı,

«Yunanistan'la aramızdaki sayısız ihtilaflar,

«AT eşiğinde bekleme,

«Azerbaycan olayları,

«Körfez'deki sıcak savaş sonrası,

«Iraklı sığınmacıların dünyaya akisleri, ülkemizdeki yabancıların durumu; Türkiye'nin dış politikasında önemli yanlışlıklar ve tutarsızlıklar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

«Beş aydan beri de Yüce Meclisimiz dış politikadan habersiz hale getirilmiş, ne Başbakan, ne Dışişleri Bakanı, gündem dışı da olsa, bilgi verme ihtiyacını duymamışlardır.

«Bu nedenlerle, Anayasamızın 99 ve içtüzüğün 107'nci maddeleri gereğince, Hükümet hakkında gensoru açılmasını saygılarımızla arz ederiz.»(330)

biçimindeki önerge, Danışma kurulunun önerisi doğrultusunda, Genel Kurul kararıyla, gündemin «özel Gündemde Yer Alacak İşler» kısmının birinci sırasında yer almıştır.(331)

Gensoru önergesinin öngörüşmeleri sırasında, hem önerge sahipleri, hem de Parti Grubu adına konuşan DYP Samsun Milletvekili İrfan Demiralp, dış politikanın, Türkiye'de taşıdığı anlamın çok özgün olduğunu gözönünde bulunduran bir yaklaşımla, iç politikada kullanılmasını ve TBMM'nin ve hatta Hükümetin de devre dışı bırakılmasını eleştirmiştir:

«(...) Cumhuriyet tarihi süresince, iktidar değişikliklerinden en az etkilenen husus dış politika konularıdır. Hiçbir dönemde, dış politika konuları, bu Hü-

---

330) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Toplantı 4, C. 61, s. 21.

331) Ibid., s. 23.

kümetin döneminde olduğu kadar iç politikaya alet edilmemiştir.»(332)

«(...) Hükümet ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tam anlamı ile devre dışıdır. Türkiye'nin dış politikasını baştan aşağı değiştirecek böyle bir adım, Türkiye Büyük Millet Meclisinin gündemine getirilmeden atılamaz. Atılırsa, bunun adı "parlamenter demokrasi" olmaz; Türkiye'deki gibi, bugünkü gibi, nevi şahsına münhasır bir dikta olur.»(333)

SHP Grubu adına konuşan Ankara Milletvekili Erol Ağagil de, «(...) Hükümetin kendi haklarını hukuken devrettiği ve şu anda Cumhurbaşkanlığı makamını fiilen işgal eden Özal, dış politikada tek yetkilidir»(334) diyerek, parlamentonun devre dışı bırakıldığını söylemiştir. Ağagil, dış politika için, ulusal düzeyde bir desteğin zorunlu olduğunu da savunmuştur:

«Dış politikasında parlamentosunu ve ülkesinin kamuoyunu, dolayısıyla tüm milletini arkasına almayan, yalnız kalan bir politikaya itilen hükümetler, arkalarında kamuoyları ve parlamentoları olmadığından dolayı güçsüz oldukları için, mücadelelerinde ve sıkışık durumlarda daima yalnız ve zayıf kalırlar. Onun için, parlamentonuzu, özellikle dış politikanızda yanınıza alınız, başını beraberinizde bulundurunuz ve Türk toplumunu, önemli dış politika konularında, mutlaka ve mutlaka yanınızda ve arkanızda bulunduracak şekilde bilinçlendiriniz, bilgilendiriniz, Türk toplumunu dış politikaya ilgilendiriniz demiştik; hala da diyoruz.»(335)

---

332) Ibid., s. 23.
333) Ibid., s. 26.
334) Ibid., s. 29.
335) Ibid., s. 35.

Ağagil, parlamenter sistem-başkanlık sistemi tartışmasına da,

> «Aylardır, Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak, dış politikanın dışındasınız. Dünyanın kalbi,nabzı bölgemizde atıyor, ülkemiz, onuru kırılır bir şekilde, haysiyeti kırılır bir şekilde, egemenliği tehdide düşer bir şekilde yabancı ordu askerleri tarafından işgal ediliyor, kaymakamlarımız dövülüyor, askerlerimiz taşlanıyor ve Türkiye'deki bu olaylardan ne Parlamento ne kamuoyu hatta ne de Hükümet haberdar... Neden? Her şeyi benden daha iyi bilen bir kişi var; o yapsın, olsun.... O zaman, bu rejimin adı demokratik parlamenter sistem olmaz. Çoğulcu demokratik parlamenter sistemin içeriğinde bu yoktur. Bu, fiilen, Türkiye'de, sizlerin, milletten aldığınız yetkileri devrettiğiniz fiili bir başkanlık sistemine göz yummanızdır. Bunun sebepleri de ondan kaynaklanmaktadır.»(336)

diyerek katılmıştır. Ağagil, sorunların çözümünü de, parlamentonun devre dışı bırakılmamasına bağlamıştır:

> «(...) Ulusça, hep birlikte, hiçbir ayırıma gitmeden ve yanaşmadan haklarımızın ve milli çıkarlarımızın bilincinde olmalı ve ona sahip çıkmalıyız. İç politika malzemesi yapılmayacak kadar çok ciddidir bu sorun. Üstesinden gelinebilmesi için mutlaka milli mutabakat gereken bir politika olmalı ve ulusça, parlamentoca ve hükümetçe uygulanmalı, bir kişinin hegemonyasından ve sultasından kurtarılmalıdır.»(337)

Ağagil'in söylediklerine karşılık olarak, ANAP Ankara Milletvekili Hüseyin Barlas Doğu ise, TBMM'nin, dış politikada etkin olduğunu, bu sayede de Türk dış politikasının

---

336) Ibid., s. 35-36.
337) Ibid., s. 40.

«ilerlemeler» gösterdiğini savunmaktadır. Dış politikada «ilerleme» kavramının ne anlama geldiği tartışılır bir durumdur. Dış politika da, diğer hükümet politikaları gibi belli bir plan ve program çerçevesinde yönetilir ve uygulanır. Ya da en azından öyle olması gerekir. Bu bağlamda normal sürecin işlemesi ve hedeflenen amaçlara varılması bir «ilerleme» olarak kabul edilmese gerektir. Dolayısıyla, böylesi bir «ilerleme», ancak plansız-programsız bir ortamdaki başarıyı tanımlayabilir. Fakat Doğu, farklı bir görüşte olup dış politikadaki başarıyı da, TBMM'ye bağlamaktadır:

> **«Türkiye Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu ve dışişleriyle ilgili gruplar, meclisimizi temsilen, Avrupa'da ve dünyada giderek etkinliklerini arttırmaktadırlar. Dış politikada, 1980 öncesine göre, tarif edilemeyecek kadar büyük ilerlemeler kaydedilmektedir. Bu etkinlikler, sadece Anavatan Partisinin değil; fakat, Anavatan Partisi iktidarında, Türkiye Büyük Millet Meclisinin tüm üyelerinin özverileriyle gerçekleşmektedir.**
>
> **«(...) Ülkemizde eğitim düzeyinin gelişmesi, etrafında cereyan eden olayların demokratik bir tartışma ortamı içinde teşhis edilmesi, analizinin ve sentezinin yapılması sonucunu doğurmaktadır ki, Anavatan iktidarı olarak toplumumuzun bu katkılarına memnuniyetimizi ifade etmek istiyoruz ve bu tartışmalardan, fikir ve önerilerden yararlanmayı amaçlıyoruz. Dolayısıyla, kamuoyunun ve Yüce Meclisin, dış politika konularında aydınlatılmasında büyük önem olduğunu, altını çizerek ifade ediyoruz.»(338)**

Hükümet adına konuşan Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, gensoru önergesi karşısında bir çeşit savunma durumundadır. Alptemoçin, bu savunmayı da, Hükümetinin ve Bakanlığının, dolayısıyla da kendisinin Bakan olarak, TBMM'yi bilgilendirmesini ölçüt alarak yapmıştır:

---

338) Ibid., s. 36.

«Diplomasi, prensipleri, hedefleri açık; ancak uygulama metodları, bu prensip ve hedeflerin gerçekleştirilmesini mümkün kılacak ölçüde mahremiyet unsurunu da içeren bir temas ve ilişkiler örgüsü demektir. Hükümetimizin dış politikaya ve bu politika çerçevesinde beher somut konu ve meseleye hangi prensiplerden hareket ederek yaklaştığı ve hangi hedefler doğrultusunda sonuç almaya öncelik verdiği, Yüce Meclisinizin ve Türk kamuoyunun malumudur. Zira, bütün bu konu ve meseleler hakkında gerek Umumi Heyette, gerekse Dışişleri Komisyonunda ve gerekse sayın milletvekillerinin yazılı ve sözlü önergelerine cevap verirken, her vesileyle bilgi sunulmuş; ayrıca, bütün bu konu ve meselelerin ayrıntıları hakkında, Parlamento heyetlerine üye milletvekillerimize Bakanlığımca brifingler verilmiş, dosyalar tanzim edilmiş ve kendilerinin her yönden bilgilendirilmesine özen ve ihtimam gösterilmiştir.

«Ben şahsen önergede bahsedilen beş aylık dönem zarfında, Yüce Meclise, çeşitli dış politika konularında 7 kere, Dışişleri Komisyonuna 2 kere, sayın muhalefet liderlerine de 2 kere bilgi verdim. Aynı dönem zarfında, sayın milletvekillerimizin muhtelif sorularına 14 kere cevap verdim.

« (...) bahsettiğimiz dönem içerisinde yabancı devlet adamları ve meslektaşlarımla,51 resmi görüşme ve teması kapsayan 16 seyahat yaptım; Ankara'da, beni ziyaret eden 8 meslektaşımla görüştüm. Bu temas ve ziyaretlerimin tümü hakkında, her aşamada kamuoyuna, aylık basın toplantıları ve mülakatlarla, durum değerlendirmeleri arz ettim, huzurlarınızda bilgi verdim ve ayrıca, Bakanlığım sözcüsü, talimatım çerçevesinde kamuoyuna 16 kere açıklamalarda bulundu.»(339)

---

339) Ibid., s. 50.

Alptemoçin, Türkiye'den ve Türkiye'ye yapılan diplomatik ziyaretleri de, başarılı dış politikanın ölçütü olarak değerlendirmiştir:

«(...) 1980 öncesindeki iki yıl zarfında, programlı, olağan uluslararası temaslar dışında, iki yıl içinde Türkiye'ye ve Türkiye'den yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları ve Dışişleri Bakanları düzeyindeki karşılıklı temasların toplamı sadece 18. Hükümetimizin hizmet döneminin son iki yılı, yani Mayıs 1989 ve Mayıs 1991 tarihleri itibariyle gerçekleşen aynı mahiyetteki ziyaretler, Türkiye'ye gelenler, Türkiye'den gidenler, Cumhurbaşkanları,Hükümet Başkanları ve Dışişleri Bakanları seviyesinde yapılan ziyaretler toplam 98. (...) Bu 98-in sadece 38'i geçen beş aylık döneme münhasır kalıyor.(...)»(340)

Yapılan açık oylama sonucu, gensoru önergesinin gündeme alınması kabul edilmemiştir.(341)

---

340) Ibid., s. 51.

341) Ibid., s. 57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : DIŞ POLİTİKADA PARLAMENTER AYRILIK VE BİRLİK

Birinci Ayrım : Dış Politikanın Parlamenter Ayrılık ve Birlik Bağlamında Kazandığı Nitelik: Milli Dış Politika

I. «Milli Dış Politika»nın Anlamı

«Milli dış politika» için, kesin çizgilerle ve üzerinde uzlaşılmış bir tanımlama yapmak pek mümkün değildir. Fakat, hiç olmazsa denilebilir ki, «milli» olmak, «milli egemenlik» kavramındaki anlamla özdeş olarak düşünülüyorsa, yürütülen dış politika, zaten doğal olarak «milli»dir. Çünkü, halk çoğunluğuna dayanan bir iktidarın her türlü alanda yürüttüğü politika «milli» kabul edilecek olursa,(1) dış politika da, bu niteliği taşıyacaktır. Aslında çift taraflı bir gerektirlilikle, dış politika «milli» niteliğini taşıdığı zaman, yürütmenin tüm politikaları da aynı niteliğe sahip olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda, bir hükümetin, örneğin eğitim politikası, sağlık politikası, ulaştırma politikası ne derece «milli» ise, dış politikası da aynı derecede «milli» dir.(2)

Herşeye karşın, bir tanımlama yapılmaya çalışılacak olursa, «milli tutum» ya da «milli politika» gibi bir deyime verilebilecek tek anlam, devletin resmi organları tarafından belirlenen ve bu organların ait oldukları iktidarın araçları tarafından uygulanan anlamı olabilir. Politika, idealizm yada çıkarcılık kavramlarından bir ya da her ikisinin sentezi olarak algılansa da, söz konusu anlamdaki millilik niteliği aynı derecede varolacaktır.(3)

---

1) Soysal, op.cit., s. 266.
2) Ibid., s. 265-266.
3) Max Beloff, Foreign Policy and the Democratic Process, Baltimore, The John Hopkins Press, 1955, s. 18

II. Dış Politikanın Milliliği

Milli dış politikanın temel koşullarından biri, hatta birincisi, ulusal düzeyde bir uzlaşmanın varlığıdır. Böylesi bir uzlaşmanın varlığı söz konusu olduğu zaman da, uygulanan dış politikanın «milli» olması, sanki bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu zorunluluk, ulusal uzlaşmanın bir çeşit «meşruiyet» olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Meşru nitelik taşımayan politikaların, bunları uygulayan hükümetleri, parlamento ve kamuoyu önünde zor durumda bırakacağı düşüncesi/endişesi, hükümetleri, diğer politikalar için olmasa da, dış politikada bir ulusal birlik, ulusal uzlaşma arayışına götürmektedir.

Milli dış politika, daha çok «hükümetlerüstü» hatta kulağa hoş gelmese de, denilebilir ki, «siyasetüstü» bir politikadır. Böylesi bir yaklaşımın temel iki nedeni vardır. Birincisi, dış politikanın «devlet politikası» olması nedeniyle süreklilik niteliği taşımasından dolayı, hükümetlerle değişmeyen bir politika olduğu düşüncesidir. İkincisi, dış politikanın uzun süreli/dönemli olarak düşünülmesi gerektiği düşüncesidir.

Ulusal düzeydeki siyasal güçlerin dış politika üzerinde birleşememeleri, yani, bir ulusal uzlaşma olmaması, dış politikanın «milli» sayılmaması sonucu doğurmaktadır. Ancak, genel olarak, demokratik sistemlerde, böyle bir sorunun olmadığı görülmektedir. Demokratik olmayan sistemlerdeyse, zaten herhangi bir meşruiyet, bir ulusal uzlaşma sağlama gereği duyulmamaktadır.

Toplumların yaşamında bazen, «ölüm-kalım meselesi» denilebilecek olağanüstü durumların ortaya çıktığı ve bu durumlarda iktidar-muhalefet ayrılığının ortadan kalktığı görülebilir. Bu durumlarda artık «alternatif gösterme» görevinin önemi azalmaktadır. Temel alternatif/politika belli olduğundan, muhalefetin görevi, olsa olsa buna uygun hareket edilip

edilmediğini denetlemekten ibaret olacaktır. Ayrıca, bu politikanın doğruluğunu tartışmak için zaman da yoktur. Zaten bunun zamanı da değildir. Böyle olunca, dış politikada gerçek bir birlik sağlayabilmekten çok, içeride, bütün gücün tek amaca yönelmesini kolaylaştırmak için, bir iktidar-muhalefet yakınlaşmasını doğal karşılamak gerekir. Böyle bir durumda muhalefet de iktidarın kullanılmasına katılmakta, iktidar-muhalefet ikiliğinin yerini, bütünleşen iktidarın kendi kendini denetlemek amacıyla bulabileceği başka çareler ve yollar almaktadır.(4)

İşte, «milli dış politika» kavramının sık sık kullanılması, ancak olağanüstü ölüm-kalım durumlarında uygulanmasına gerek görülebilecek olan böyle bir yöntemi, bütün dış politika konularına yaymak sonucu doğurabilir, doğurmaktadır. Doğal olarak, dış politikada muhalefetten tedirgin olan iktidarlar, «olağanüstü durum» kavramını olabildiğince sık kullanmak eğilimini göstereceklerdir. Her önemli dış politika konusu, dış ilişkilerde rastlanan en küçük bir kriz, bir «olağanüstü durum» sayılacak, muhalefetin eleştirilerini durdurması ve «milli tutum»un belirlenmesine yardımcı olması istenecektir. Hatta böyle dönemlerde normal olarak muhalefet çevrelerine kapalı tutulan bilgi kaynaklarının açıldığı görülmektedir. Muhalefetin, bu çağrılar karşısında kendi temel görevini unutabilmesi, gerçek bir olağanüstü durum doğmadan iktidarın kullanılmasına, hem de yalnız dış politika alanında kullanılmasına katılması mümkündür.(5)

III. Türk Dış Politikasının Milliliği

«Milli dış politika», Türkiye'de dış politikaya ilişkin olarak, iç politikada en sık kullanılan kavramlardan biridir. öyle ki, Cumhurbaşkanından sokaktaki vatandaşa kadar her kesim, herkes, milli dış politikadan söz edebilmekte, onu savunabilmekte, ülkenin her türlü dış politika uygulamasının

---

4) Soysal, op.cit., s. 268-269.
5) Ibid., s. 269.

«milli» olması gerekliliğine inanmakta, uygulamaları da (hükümet politikaları) «milli olma» çerçevesinde, onun ölçütleriyle değerlendirmektedir.

Milli dış politika kavramının Türkiye'deki kullanımında iki önemli nokta söz konusudur. Birincisi, kavramın kullanımının tekelde bulunmaması; dış politikayla yetkili olmasa bile ilgili hemen herkes, her kesim tarafından, oldukça rahat bir biçimde, herhangi bir çekince konulmaksızın «kullanılmasi»dır. Herkes, her kesim, bir biçimde, milli dış politikadan söz edebilmektedir. Söylenen her şey de, «milli dış politika» adınadır. İkinci bir nokta, milli dış politika kavramının, kamuoyu tarafından çok farklı biçimlerde algılanması ve anlaşılmasıdır. Bu farklı algılanma ve anlaşılma sürecinin belirleyicileriyse, öncelikle ve yoğunlukla, siyasal kullanıcılar olmaktadır. Hedef kitlenin, yani kamuoyunun, nasıl algılaması ve anlaması isteniyorsa, o biçimde bir «mesaj vermek» bu kullanıcıların eylemlerinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. İktidar ya da muhalefet partisi, siyasal yelpazede sahip olduğu yerin gereği yada ideolojisinin doğrultusunda, milli dış politika kavramına bakış açısını ortaya koymakta; kavrama, hedef kitlesinin de bu açıdan bakmasını sağlamak için çaba harcamaktadır.

Kavramın kullanımındaki bu iki önemli olgudan kaynaklanan bir sonuç/durum, milli dış politikanın hemen tüm dış olaylar ve kimi iç olaylarda «kullanılması»dır. Dış politikada, yürütmeye atfedilen bir hataya düşüldüğü ya da bir kriz durumuyla karşı karşıya kalındığı zaman, «milli» kavramı eleştirilerden kaçınmak için bir koruyucu, bir kalkan gibi kullanılabilmekte; sorunların içinden çıkabilmek için de bir «sihirli değnek» gibi görülebilmektedir. Hükümetler, dış politikadaki her türlü eylemlerini, «milli» nitelemesi yaparak savunabilmektedirler. Cumhuriyet tarihinin tüm hükümetleri, her dış politika eyleminde, ya «milli menfaatler doğrultusunda» işe girişmişler; ya da «milli dış politikanın gereğini» yapmışlardır. Ancak, uygulanan dış politikaların «milli»

olup olmamasının, tartışılmasından öte ilginç olan boyutu, iç politikada, daha önce belirtilen genel çerçeve içerisinde bir malzeme olarak kullanılmasıdır. örneğin, hiçbir biçimde acilliği yokken, bir «Avrupa Topluluğu» ya da «Kıbrıs» konuları gündeme getirilebilmektedir. Bunların bazılarının «milli dava» niteliğinde olmalarından dolayı «dokunulmazlık» zırhları bir kat daha kalındır ve bu da gündeme getirilmelerinde meşruiyet sağlayacağı önemli bir unsur olmaktadır.

Milli dış politika kavramındaki sınırsızlık ve bunun muhalefet davranışlarına getirdiği belirsizlik, en açık biçimde Kıbrıs sorununda görülmüştür. Kıbrıs sorununda hükümetin önerdiği ya da uyguladığı politikaların, eleştirilebilir yanlarına karşın hemen birer «milli dış politika tutumu» durumuna gelmesinde muhalefetin de büyük sorumluluğu vardır. Muhalefet, Türkiye dışındaki Türklerle ilgili bir sorunda, resmi dış politikadan farklı bir tutum takınmanın sakıncalarından çekindiğinden, ister istemez her aşamada hükümet politikasını izlemek zorunda kalmıştır. Ancak, belirtmek gerekirki, ortaya konan argümanlarda ve çözümlerde hükümetle birlikte olmak, muhalefetin, başvurulan bazı yöntemleri eleştirmesine engel olmamıştır. (6)

Kıbrıs sorunu örneği bağlamında dikkat edilmesi gereken nokta, Türkiye'de «milli dış politika» düşüncesinin bazen tehlikeli bir biçimde genişlemekte olmasıdır. Zaman zaman bütün dış politika kararlarının «milli kararlar» olması gerektiği, dış politika konusundaki eleştirilerin ya da anlaşmazlıkların zararlı olabileceği ve son olarak, dış politikanın bütün öbür hükümet görevlerinden farklı olarak, özel bir iktidar-muhalefet ilişkisine gerek gösteren bir alan sayılabileceği biçiminde düşüncelere rastlanmaktadır. Böyle bir anlayış, ulusal çıkar sezgisiyle ulaşılan asgari ortak zemini aşmakta, dış politikanın yürütülüş tarzını, yani yöntemlerini de içine almaktadır. (7)

---

6) Ibid., s. 240.
7) Ibid., s. 237.

Ancak, asıl tehlike, ilkeler ve yöntemler arasındaki ayrımın tam olarak yapılabilmesindeki güçlükten doğmaktadır. Bu anlamda, çok partili Türk parlamentolarında genel bir eğilim görülmektedir. İktidar çevreleri, milli dış politikanın çerçevesini olabildiğince geniş tutmağa, bütün uygulama kararlarını bu ilkelerin doğal sonuçları olarak göstermeğe uğraşmaktadırlar. Muhalefet çevreleriyse, bazen bu tutuma kendilerini kaptırmakta, bazen alınan kararları temel ilkelerin ışığında eleştirel bir gözle değerlendirmeğe çalışmaktadırlar. (8)

Türk dış politikasının «milli» niteliği taşımasını, herşeyden önce, doğal ve normal; olması gereken bir olgu olarak karşılamak gerekir. En azından, ülkedeki siyasal görüşler, ulusal çıkarlar konusunda, genel olarak görüş birliğindeyseler, milli bir dış politikanın varlığından sözetmek mümkündür. Böylesi bir yaklaşım, yani milli dış politikayı ulusal uzlaşma ile eşit sayan gören bir görüş, tüm ülkeler için geçerlidir ve genel olarak da doğrudur. Bu bağlamda, Türk dış politikasının milli olması da olağandır.

Ancak, Türkiye'de, bir «milli dış politika»nın varolmasında, özgün nedenlerin etkisi de oldukça fazladır. Bu nedenlerin büyük bir bölümü de, Milli Mücadele sırasında ortaya çıkmış ya da etkisini göstermiştir.

Türkiye'deki «milli dış politika»nın fantezi ya da bütünüyle hatalı bir tutum olmadığını öncelikle kabul etmek gerekir. Osmanlı imparatorluğu döneminde, siyasal sistem de, toplumsal yapı da (halkın entellektüel düzeyi) dış politikanın/dış sorunların kamuoyunda tartışılmasına olanak sağlayacak nitelikte ve düzeyde değildi. Milli Mücadele sürecinde kurulan TBMM, yabancı devletlere karşı izlenecek politikanın ayrıntılı ve etraflı bir biçimde tartışıldığı ilk meşru ve resmi taban olmuş; çok partili yaşama seçilmesine kadar,

---

8) Ibid., s. 237-238.

dış politikayı yönlendirmede de söz sahibi, yürütme olmuştur. Bu durum da, milli dış politikası olgusunun, Türkiye'de yerleşmesine uygun bir ortam hazırlamıştır. (9)

1946'da çok partili sisteme geçilmesiyle, Türk siyasal yaşamında, özellikle 1950'den sonra belirli bir hareketlilik söz konusudur. Yine de 1950-1960 yılları arasında, iktidardaki Demokrat Parti ve muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'nden oluşan ılımlı iki partili sistemde, siyasal rekabetin dış politika konularına yansımadığı, bu alana geçmediği görülmektedir. Bu dönemde, dış politikanın «milli» bir karaktere sahip olduğu, dolayısıyla gündelik siyasal tartışmaların üzerinde/dışında tutulması gerektiği yaygın bir düşünce olarak benimsenmiştir. Bu tutumda, bir yandan söz konusu iki parti arasında ideolojik farklılaşma olmamasının, diğer yandan, özellikle muhalefet lideri İsmet İnönü'nün dış politikayı partilerarası rekabetin dışında tutma çabalarının önemli rolü olmuştur. İki partili sistemin doğası gereği, iktidar alternatifi olan muhalefet partisi, ilerde kendisi için bağlayıcı olabilecek radikal dış politika eleştirilerinden kaçınırken, Türkiye'de dış politikanın siyasal partilerden daha çok, devletin dış politikası olduğu düşüncesi iyice yerleşmiş, benimsenmiştir. Bu tutumun çarpıcı bir örneği, Türkiye'nin, Batı ile sıkı ittifak bağları kurmasının en önemli adımı olan NATO'ya katılma kararının, TBMM'de oybirliğiyle alınmasıdır. (10) öyle ki, muhalefet bile, bu konuda, «bu eser milli politikanın sağladığı milli bir eserdir» diyerek, hükümeti tebrik etmiştir. (11)

Türk dış politikasının tarihsel belirleyicilerinin en önemlilerinden birisi, bizzat Atatürk'tür. Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasının yönünün ve içeriğinin belirlenmesindeki en etkili unsurlardan biri olan Atatürk'ün kişisel gö-

---

9) Gönlübol et al., op.cit., s.514.

10) Gök, op.cit., s. 59'dan G.S. Harris, Troubled Alliance, Washington D.C., 1972, s. 44.

11) Cem Eroğul, Demokrat Parti (Tarihi ve ideolojisi), Ankara, Yayınları No.294, 1970, s.79'dan Ulus, 19 Şubat 1952.

rüşleri, milli dış politika konusuna da katkıda bulunmakta ve açıklık getirmektedir. Atatürk'e göre, devletin, bütünüyle «milli bir siyaset» izlemesi zorunludur:

> **«Milletimizin kuvvetli, mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin, iç teşkilatımıza tamamen uyması ve dayanması lazımdır. Milli siyaset dediğim zaman, kastettiğim mana ve muhteva şudur: Milli sınırlarımız içinde, herşeyden önce kendi kuvvetimize dayanarak varlığımızı korumakla, millet ve memleketin hakiki saadet ve refahına çalışmak. (...) Genel olarak aşırı ihtiraslar peşinde milleti oyalamamak ve ona zarar vermemek. (...) Medeni dünyadan, medeni ve insani muamele ve karşılıklı dostluk beklemektir.»**(12)

Atatürk'ün, milli bir siyaset uygulanmasına taraf olmasının bir nedeni de, böyle bir politikanın, göreceli uygulanabilir olmasındandır:

> **«Bizim, kendisinde açıklık ve tatbik kabiliyeti gördüğümüz siyasi prensip, milli siyasettir. Dünyanın bugünkü umumi şartları ve yüzyılların dimağlarda ve karakterlerde biriktirdiği hakikatlar karşısında hayalci olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.»**(13)

Atatürk, milli bir siyasetin temel niteliğini de, dış politikanın, iç yapıyla uyumlu olması biçiminde ortaya koymuştur :

> **«(...) dış siyasetin, en çok ilgili olduğu ve dayandığı husus devletin iç teşkilatıdır. Dış siyasetin, iç teşkilata uygun olması lazımdır. Batıda ve Doğuda başka başka karaktere ve kültüre ve gayeye sahip birbi-**

---

12) Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, C. 2, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, t.y., s. 6-7.
13) Ibid., s. 6.

rinden farklı unsurları içinde toplayan bir devletin iç teşkilatı, elbette temelsiz ve çürük olur. O halde, dış siyaseti de esaslı ve sağlam olamaz. Buna göre, Osmanlı Devletinin siyaseti, milli değil, fakat belirsiz ve istikrarsızdı.»(14)

Türk dış politikasının «milli» olduğu Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren her hükümet tarafından savunulmuştur. Türk dış politikasının «milli» olduğu konusundaki sav/gerçek, hemen her hükümet programında yer almıştır.

Hükümet programları genellikle, ülkenin güncel olan sorunları ile temel konularda öngörülebilen bir geleceğe yönelik niyet ve politikalara yer veren açıklamaları içermektedir. Bu, dış politika alanında da geçerlidir. Ancak, bazı beklenmedik uluslararası ya da bölgesel durumlar, hükümetlerin bazı yeni politikalar saptamasını ve uygulamasını gerektirebilmektedir. Bu gibi durumlar da, hükümet programlarında yer almayan yeni tutumlar ya da yükümlülükler ortaya çıkarabilmektedir. Dolayısıyla, fiili durum açısından, ülkenin dış politikası, uygulanması öngörülmüş ve planlanmış eylemlerin yanısıra, bütünüyle sürpriz niteliğindeki yeni durumları ve eylemleri de içerir niteliktedir.(15) Hükümet programları böylesi sürpriz durumlara yer vermez. Ancak, dış politikanın genel felsefesi,yönü ve çerçevesi programlarda bulunmaktadır. Bunlar, hükümet olanların yaklaşımlarına göre, ayrıntılarıyla belirtilebileceği gibi, oldukça kısa ve özlü olarak da yer alır, hatta, kimi zaman geçiştirilebilir. Bunlara karşın, yine de, hükümet programları, hükümetlerin anayasaları olarak kabul edilebilirler. Anayasa hukuku bakımından da, hükümet programları, yalnızca bir parlamenter gelenek olsa da, parlamentoda onaylanmadığı takdirde, hükümetin görevden çekilmesine neden olmaktadır. Bu ne-

---

14) Ibid., s. 5.
15) Girgin, op.cit., s. 2.

denle, aslında, hükümetin dış politika alanındaki uygulamaları, diğer politikaları gibi parlamentonun desteğini ve onayını almış olmaktadır. Dolayısıyla, hükümet programları, hem kuramsal açıdan, hem de uygulama bakımından, hükümetleri değerlendirmede bir ölçüt olabilmektedirler.

Cumhuriyet dönemi Türk hükümetlerinin, dış politika açısından, programlarındaki ortak noktaların en önemlisi, herhalde, Türk dış politikasının «milli» olduğudur.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde iktidara gelen ve Dışişleri Bakanı olarak Numan Menemencioğlu ve Hasan Saka ile çalışan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 9 Mart 1943'den 7 Ağustos 1946'ya kadar görev yapan İkinci Hükümetinin programında, dış politikayı ulusa ait olarak görmektedir:

> **«(...) hariciyemiz bugüne kadar çok parlak neticeler elde ettiği gibi, bugünden sonra da Türk'ün topraklarını Türk'ün haklarını ve Türk'ün menfaatlerini tamamen koruyacaktır.**
>
> **«Bu politika artık yalnız hariciyenin, hükümetin ve hatta meclisin politikası değil, tamamen Türk milletinin ve Türk çocuklarının malıdır.»(16)**

Saraçoğlu'nun «milletin malı» olarak kabul ettiği dış politikayı, Hasan Saka, daha özele indirgeyerek, «hükümetin ve partilerin ortak malı» olarak kabul etmiştir. 10 Eylül 1947-den 10 Haziran 1948'e kadar görev yapan İlk Hükümetinin programında, Başbakan Saka şöyle demektedir:

> **«Hükümetlerin ve partilerin müşterek malı olarak bir milli siyaset halini almış olan dış politikamız devam edecektir.»(17)**

---

16) Ibid., s. 21.
17) Ibid., s. 25.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

1946'da tek partili siyasal yaşamdan çok partili siyasal yaşama geçen Türkiye'de ilk zamanlar için de olsa, değişen fazlaca bir şey yoktur. Ya da,hükümet programına da yansıdığı biçimde, hızlı ve büyük bir değişikliğe hazır olmayan bir siyasal ve toplumsal yapının varolduğu düşüncesiyle, neredeyse kraldan çok kralcı bir yaklaşım söz konusudur. Demokrat Parti'nin 1950'de iktidar olmasıyla,tek parti dönemi sona ermiştir. Çeyrek yüzyıldan fazla süren bir dönemin sona ermesi sırasındaki «siyasal halet-i ruhiye»nin izdüşümünün, Hükümet programındaki dış politika bölümü olmaması gerekir. Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı olarak Prof.Dr. Fuat Köprülü ile çalıştığı, 22 Mayıs 1950'den 9 Mart 1951'e kadar görev yapan ilk Hükümetinin programında, dış politika hakkında «fazla bir şey» söylemeye gerek görmemiştir:

> **«Bugün herhangi bir partinin değil bütün milletin müşterek kanaatının bir ifadesi olan dış siyasetimiz hakkında fazla bir şey söylemeye (...) lüzum görmüyoruz.»(18)**

İkinci Dünya savaşı sırasında Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak görev yapan, yine Türkiye'de en fazla hükümet kurmuş ve Başbakanlık yapmış kişi olan İsmet İnönü de Türk dış politikasının milli olduğunu kabul etmektedir. Dahası, İnönü, bunun böyle olması gerektiğini savunmakta ve bu niteliğin de korunmasından yana tutum almaktadır. Aslında, İnönü, kişi olarak, Türk dış politikasının «milli» bir nitelik kazanmasında etkisi olan en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmelidir. Çünkü, İsmet İnönü,hem Türk dış politikasının biri Misak-ı Milli kabul edilirse- iki temel belgesinden biri olan Lozan Antlaşması'nın mimarı, hem Cumhuriyetin ilk Dışişleri Bakanı,(19) hem de Türkiye'nin dış politika tarihinin en önemli kilometre taşlarından biri olan İkinci

---

18) Ibid., s. 26.

19) İnönü, Cumhuriyetin ilk Başbakanıdır ve bunu Dışişleri Bakanlığı göreviyle birlikte yürütmüştür.

Dünya Savaşı sırasında, Cumhurbaşkanı olarak dış politikanın tek belirleyicisidir.

27 Mayıs 1960'taki askeri müdahaleden sonra, 1961'de yapılan genel seçimler sonucu, ancak koalisyon hükümetleri kurulabilmiştir. CHP ile YTP ve CKMP oluşturduğu ve 25 Haziran 1961'den 25 Aralık 1963'e kadar görev yapan hükümetin programında Başbakan İsmet İnönü, dış politikanın «milli» kimliğinin korunacağını söylemektedir:

> **«Dış politikamız, esası Büyük Millet Meclisindeki bütün siyasi partilerce benimsenmiş milli politika hüviyetini muhafaza edecektir.»(20)**

İnönü, bu düşüncesini, seçimlerin arefesinde de «Türkiye'nin dış siyaseti uzun senelerden beri hemen hemen aynı istikamettedir. Milli bir politika halindedir. CHP ileride aynı istikameti takip edecektir. Diğer partiler ile dış politikada bir değişiklik olmaz»(21) biçiminde ifade ederek, yalnızca CHP adına değil, diğer partiler adına da, dış politika açısından bir çeşit taahhütte bulunuyordu.

İnönü, aynı dönemde kurduğu, CHP ile bağımsızlardan oluşan ve 4 Ocak 1964'den 20 Şubat 1965'e kadar görev yapan hükümetinin programında, Türk dış politikasının «milli» niteliğini, bu kez Atatürk'ün «Yurtta barış, dünyada barış» ilkesiyle güçlendirmiştir:

> **«Milli hüviyeti bütün Partilerimizce benimsenmiş dış politikamız ilhamını, dün olduğu gibi bugün de, büyük Atatürk'ün Yurtta sulh, cihanda sulh ilkesinden almaktadır.»(22)**

---

20) Ibid., s. 39.

21) Ali Halil, Atatürkçü Dış Politika ve Nato ve Türkiye, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1968, s. 158'den Ulus, 20 Temmuz 1961.

22) Ibid., s. 43.

«Dış politikamızla ilgili (...) gayret ve faaliyetlerimizin milletlerle verimli ve yapıcı dostane münasebetler üzerinde teksif edilmiş olduğuna bilhassa işaret etmek isterim. Dış siyasette milletçe benimsediğimiz bu esas, bütün siyasi partiler ve umumi efkarımızın müşterek amacını teşkil etmektedir. Böylece sözlerimin başında bahsettiğim gibi, dış politikamızın millilik vasfı, tatbikattaki tezahürleri ile de teyid ve devamlılık ifade etmektedir. Hükümetimiz, bu istikamette aralıksız çalışacaktır.»(23)

---

23) Ibid., s. 46. Bu dönemde «siyasi ağızlar» her ne kadar bu ve benzeri ifadelerde bulunmuşlarsada, basının yaklaşımı farklıdır. Tercüman gazetesi yazarlarından Ahmet Kabaklı «milli dış politika» deyimine kuşkulu bakmakta ve,

> «iktidar ve muhalefet sıkıştıkça dış siyasette milli görüş'ten bahsediyor (...) Oysa dış politikanın milli'si, gayrimilli'si olmaz. Politikaya bu sıfatlar yakışmaz, olsa olsa "gerçek" veya "gerçek olmayan" bir dış politikadan söz edilebilir (...) Muhalefet ile iktidarın dış politikada birlik olması şart değildir(...) Bu demokrasiye de, fikir hürriyetine, parti haysiyetine parti haysiyetine de aykırıdır. Dış politikada birlik ancak şeflerin hüküm sürdüğü totaliter rejimlerden beklenir (...)»

demektedir. Sezer, op.cit., s. 215-216'dan Ahmet Kabaklı, «Dış Siyaset,» Tercüman, 31 Mayıs 1964. Cumhuriyet gazetesinde Ecvet Güresin de, Kabaklı'ya yakın bir görüşe sahiptir. Güresin,

> «(...) sözüm ona çok partili refimdeyiz (...) Oysa işleyiş hala eski işleyiştir. Mesela bir parti hala dış politikada "benim yönüm, benim tutumum şudur" demeğe çekinir, Türkiye'de ve nedense dış politikada beraber olmak bir vatanseverlik işareti olarak kabul edilir Türkiye'de»

demektedir. Sezer, op. cit., s. 216'dan Ecvet Güresin, «Bu kaçıncı Bahar?,» Cumhuriyet, 12 Mayıs 1964.

Türk dış politikasının «milli» olduğuna ve bundan vazgeçilmemesi yönündeki düşünceye, hükümet programlarında daha sonra da rastlanmaktadır. 20 Şubat 1965'den 27 Ekim 1965'e kadar görev yapan Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti, programında dış politikaya, bir de, «kişilikli» olmanın önemini eklemiştir:

> **«Büyük Atatürk'ün dış politikamıza verdiği millilik vasfına, bu politikanın şahsiyetli olmasına atfettiğimiz ehemmiyet büyüktür.»(24)**

Türk dış politikasında çok yönlü bir açılımın başladığı bir dönem olan 1960'lı yılların ikinci yarısında iktidarda bulunan AP de, dış politikanın milli olduğu ve olması gerektiği konusunda, önceki Cumhuriyet hükümetlerinin yaklaşımlarını sürdürmektedir. 27 Kasım 1965'den 3 Kasım 1969'a kadar iktidarda kalan ilk Süleyman Demirel Hükümetinin programında,

> **«Dış siyasetimizin hedefi Türkiye'nin bir kül halinde uzun vadeli milli menfaatlerini korumak olduğuna göre, bu siyasetin bütün milletin desteğine mazhar olacak bir nitelik taşıması lüzumuna inanıyoruz. Bu siyasetin ancak, milli birlik ve dayanışmaya istinad ettiği takdirde başarılı olabileceğini müdrik bulunan Hükümetimiz, icraatında bu temel görüşe daima ve titizlikle bağlı kalacaktır.»(25)**

denmektedir.

Partilerüstü olarak kabul edilen hükümetler de, programlarında dış politikaya yer verirlerken, «milli» niteliğini gözardı etmemişler, hatta özellikle vurgulamışlardır. 12 Mart

---

24) Girgin, op. cit., s. 47.
25) Ibid., s. 50.

1971'de Türk Silahlı Kuvvetlerinin, AP Hükümetine verdiği muhtıradan sonra kurulan ve kompozisyonu itibariyle partilerüstü ya da teknokrat olan hükümetlerden biri de, 15 Nisan 1973'den 26 Ocak 1974'e kadar işbaşında bulunan Naim Talu Hükümetidir. Talu Hükümetinin programının dış politikaya ilişkin bölümünde, henüz ilk cümlede,

> **«Milli hüviyeti dolayısıyla milletimizce bir bütün olarak benimsenen dış politikamıza Atatürk ilkeleri ilham vermeğe devam edecektir.»(26)**

ifadesi yer almaktadır.

Cumhuriyet döneminde, Türkiye'nin dış politikasının «milli» niteliği hakkında, hükümet programlarında yer alan görüşlerin en ilginçlerinden biri belki de, 21 Haziran 1977-21 Temmuz 1977 tarihleri arasında görev yapan, fakat güvenoyu alamadığı için düşen ikinci Bülent Ecevit Hükümetidir. Ecevit Hükümetinin programında, dış politikanın milli olması, ülkede milli birlik olması koşuluna bağlanmış, dolayısıyla, «yurtta barış, dünyada barış» ilkesine göndermede bulunularak, iç ve dış politika arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur:

> **«Türkiye'de ikibuçuk yıl süren siyasal bunalım yalnızca bir iç sorunumuz olmaktan çıkmış, uluslararası ilişkilerimizi de olumsuz yönde etkileyici bir nitelik edinmiştir.**
>
> **«Her geçen gün çözümleri güçleşen Kıbrıs Sorunu, Ortak Pazar sorunu, hatta ulusal güvenlik sorunumuz, ikibuçuk yıl gibi uzun bir süre askıya alınmıştır.**
>
> **«Dört partiden oluşan geçmiş Hükümet, en hayati milli davalarda ikibuçuk yıl bir milli politika oluşturamadığı gibi; bu dönem, milletimizin kendi içinde**

---

26) Ibid., s. 71.

cephelere bölündüğü bir dönem olmuş-tur. Dünya gözünde milli birliğimize gölge düşürülmüştür.

«Milli birliğinden aldığı güçle Türk Milletinin en çetin engelleri aşabildiği, en zor sorunları çözebildiği tarih boyunca kanıtlanmıştır. Bunun en son örneği, 1974'te Kıbrıs'ta sağlanan başarılardır. Hükümetimiz, dünyada Türk Milletinin haklarını savunurken yine milli birliğimizden güç alacaktır. Bir partinin veya cephenin değil, bütün Milletin Hükümeti olarak görev yapacaktır.

«Milli birliğin başta gelen koşulu iç barıştır. Hükümetimiz, iç barışı sağlamayı, yalnız insanlık ve demokrasi anlayışının değil, milliyetçiliğinin de gereği sayacaktır.

«Önder Atatürk'ün şaşmaz ilkesi uyarınca, cihanda barış içinde yaşayabilmemiz, yurtta barışı için de yaşayabilmemiz, yurtta barışı gerçekleştirmemize bağlıdır« (27).

Türk dış politikasının «milli» olduğu yönünde Türk siyasal yaşamının hemen tüm unsurları, özellikle de siyasal partileri uygulamanın ötesinde, kuramsal olarak da görüş birliğindedirler. Ancak, bir istisna da olsa farklı yaklaşımların varlığı da söz konusudur. 1961 Anayasanın getirdiği özgürlükçü ortamda örgütlenen TiP, ilk kez katıldığı 1965 genel seçimlerinde TBMM'ye 15 milletvekilini sokmayı başarmıştır. TiP, dış politika anlayışının genel çerçevesini, «T.i.P. tam bağımsız ve yüzde yüz milli bir dış politika izleyecektir. Bu, Kurtuluş Savaşının Atatürk politikasına dönüştür» (28) biçiminde çizmiştir.

TiP'e göre, tam bağımsız olabilmek için, herşeyden önce Türkiye, emperyalizmin etki ve hareket alanı içinden çekilip

---

27) Ibid., s. 86

28) Sezer, op. cit., s. 341'den Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1965 ve Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi, İstanbul, Çınar Matbaası, 1969.

çıkarılmalı ve Türkiye'nin emperyalistlerle ilişkilerine son verilmelidir, yoksa, Türkiye emperyalist kampta kaldıkça tam bağımsız olması olanaksızdır. Yine TİP, dünyadaki emperyalist güçlerin önderinin Amerika Birleşik Devletleri olduğunu, dolayısıyla, Türkiye'nin bağımsızlığı için ilk ve en büyük tehlike kaynağının Amerika Birleşik Devletleri ve son olarak Vietnam ve Dominik müdahalesinde örnekleri görülen dünya egemenliğine özenen emperyalist dış politika olduğunu savunmuştur. TİP'e göre, Türkiye, tam bağımsız bir dış politikayı da aynı zamanda elde etmiş olacaktır; çünkü Amerikan emperyalizminden kurtulduğunda, ona dayanarak güçlenen milli niteliklerini kaybetmiş yerli işbirlikçilerinin egemenliğinden de kurtulmuş olacaktır. O zaman da, kökü dışarıda olan yerli sömürücülerin egemenliğinin yerine, Türk halkının gerçekten milli olan egemenliği kurulacak ve bağımsız ve milli bir dış politika izlemek mümkün olacaktır.(29)

Milli dış politika kavramına yaklaşımı bağlamında, TİP'in, belli bir dönemde de olsa dış politikayı, iç politikadan daha öncelikli tutmuş olması ve bu tutumunu Parlamentoya da taşıması, bir siyasal parti açısından, Türk siyasal tarihinde belki de tek örnektir. Denilebilir ki, 1964 yılına kadar varlığının nedenini ve amacını iç düzeni değiştirmekte görmüş olan ve bu hedefi doğrudan doğruya elde etmek üzere faaliyet göstermiş olan TİP, özellikle Kıbrıs sorunundan kaynaklanan 1964'deki dış politika gelişmelerinden sonra, dış politikayı bir numaralı sorun ve hedef yapmış ve dış politika sorununu iç düzen değişikliğinin önde gelen bir aracı olarak değerlendirmiştir. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar bunu,

«TİP, bağımsız dış politikayı, kalkınma ve ilerleme çabalarımızın da başarı şartı sayıyor. Gerçekten de

---

29) Sezer, op. cit., s. 341-342.

toprak ağalarının, kapkaççı sermaye çevrelerinin ulusal yaşayıştaki zararlı nüfuz ve hakimiyetine son vermenin ilk şartı, Türkiye'nin gerçekten bağımsız bir dış politikaya dönmesidir.»(30)

biçiminde dile getirmiştir.

Osmanlı imparatorluğu döneminden itibaren, Türkiye'de merkezi politikalar (hükümet politikaları) arasında, görece-li en istikrarlı ve en gerçekçi/akılcı politika, dış politikadır. Türkiye'de dış politika, diğer hemen hiçbir hükümet politikasının olmadığı bir sürekliliğe sahiptir (Elbette bunda öncelikle,dış politikanın,hükümet politikasının ötesinde, devlete ait, bir devlet politikası olarak kabul edilmesinin etkisi büyüktür). Hiçbir bakanlığın sahip olmadığı böylesi bir sürekliliği olan dış politikayı yürüten Dışişleri Bakanlığını, aynı siyasal partinin kurdukları da dahil olmak üzere, hemen her hükümet değişiminde yeniden yapılanan (ya da çabasına girişilen) örneğin, Milli Eğitim Bakanlığına göre daha «milli» saymak gerekir.(31)

Süreklilik açısından bakıldığında, Türk dış politikasında, öncelikle devletin sürekliliği esasına, sonra da «Ahde Vefa» ilkesine ve özel olarak da Atatürkçü çizgiye oturtulan ya da özellikle Atatürkçü çizgi açısından olmak üzere oturtulmaya çalışılan bir uyaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşım, yine, Cumhuriyet döneminin hemen tüm hükümetlerinin programlarında yer almıştır. 2 Mart 1925'den 1 Kasım 1927'ye

---

30) Ibid., s. 344'den Mehmet Ali Aybar, Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm, İstanbul,Gerçek Yayınevi, 1967, s.350.

31) Türkiye'de «milli» sıfatını resmi olarak taşıyan yalnızca iki bakanlık vardır. Bunlardan birisi Milli Eğitim Bakanlığı, diğeri Milli Savunma Bakanlığıdır. Milli Savunma Bakanlığı, kendi özgü niteliklerinden dolayı, burada karşılaştırma amacıyla alınmamaktadır.

kadar işbaşında kalan üçüncü İsmet Paşa Hükümetinin programında,

«Hükümetin siyaseti umumiyesi malumdur. Hariciyede ecnebi devletlerle hüsnü münasebetin muhafazası, ahden muğlak bulunan mesailin hüsnü intacı...»(32)

denilerek, Milli Mücadele'den beri süregelen dış politikanın sürdürüleceği ifade edilmektedir.

1 Kasım 1937'den 11 Kasım 1938'e kadar görev yapan Birinci Celal Bayar Hükümetinin programında,

«Cumhuriyetin hiç değişmeyen dış politikası meçhulünüz değildir.»(33)

biçimindeki ifadeyle, dış politikanın aynen sürdürüleceği açıklanmıştır.

Yine, dış politikanın değiştirilmeden sürdürüleceği biçimindeki ifade, 11 Kasım 1938'den 25 Ocak 1939'a kadar görev yapan ikinci Celal Bayar Hükümetinin programında da yer almaktadır:

«Size programımızın harfiyen ve olduğu gibi tatbik olunacağını söylerken, harici siyasetimize de bir nebze temas etmek ihtiyacını duyuyorum.

«Harici siyasetimizde değişecek hiçbir şey yoktur. Anlaşmalarımıza, dostluklarımıza, ittifaklarımıza bütün sadakatımızla bağlıyız.

«Bunları büyük bir azimle yürüteceğiz. Bu sedam size olduğu kadar bütün dostlarımıza ve müttefiklerimize de bir itimat ve muhabbet sedasıdır.»(34)

Bayar Hükümetinin programında dış politikaya ayrılan bölüm yalnızca bu kadardır. İkinci Dünya Savaşının gelişinin

---

32) Girgin, op. cit., s. 14.
33) Ibid, s. 18.
34) Ibid., s. 19.

görüldüğü bir ortamda, Hükümetin, programında dış politikaya bu kadar az yer vermesi, olsa olsa, Atatürk'ün ölümünün ertesi günü göreve başlamak zorunda kalışından dolayı,hazırlıksız olmakla açıklanabilir.

Türk dış politikasının sürekli(35) olduğu,bu sürekliliğin sürdürüleceği,hemen her hükümetin programın çeşitli ifadelerle yer almıştır. Bu noktada dikkat çeken bir durum, sürekliliğin, tek parti dönemine ait olmaması, çok partili dönemde,askeri müdahale dönemlerinde de bulunması, kabul edilmesidir. Dış politikadaki konjonktür açısından da,sürekliliğin, Türk dış politikasındaki çok yönlü açılımlara gidildiği ve uluslararası ortamın bütünüyle değiştiği dönemlerde de varolduğu görülmektedir.

10 Haziran 1948'den 16 Ocak 1949'a kadar görev yapan ikinci Hasan Saka Hükümetinin programında;

> **«Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin dış siyasetinin değişmeyeceğini (...) bir kere daha teyid etmek isteriz.»(36)**

ifadesi, 16 Ocak 1949'dan 22 Mayıs 1950'ye kadar görev yapan Şemsettin Günaltay Hükümetinin programında da,

> **«Türkiye Cumhuriyetinin yüksek heyetinizce bilinmekte olan ve devam edegelen dış politikası aynı yolda yürüyecektir». (37)**

ifadesi yer almaktadır.

---

35) Türk dış politikasının sürekliliği, gerçekten «varolan» bir durumdur. Bu konuda bkz. Oral Sander, «Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri,» SBFD, C. 37, No: 3-4 (Eylül-Aralık 1982), s. 105-124.

36) Girgin, op.cit., s. 26.

37) loc. cit.

Türk dış politikasında, süreklilik açısından otuz yıl sonra da değişen bir şey yoktur. Yalnızca, ilk andan itibaren «milli» kabul edilen dış politika, artık bir de «geleneksel» sıfatını kazanmıştır. 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke yönetimine el koymasından sonra oluşturulan, partilerüstü kurulu Bülend Ulusu Hükümeti 20 Eylül 1980'den 13 Aralık 1983'e kadar görev yapmıştır. Ulusu Hükümetinin programında,

> **«Dış politikada Hükümetimiz, temelleri Büyük Atatürk tarafından atılmış olan Cumhuriyetimizin geleneksel barışçı tutumunu sürdürecektir». (38)**

denilmiştir.

Türkiye'nin, «geleneksel» dış politikasından ayrıldığı, yakın zamanda, özellikle ve en yoğun olarak, 1990-1991'deki Körfez Krizi ve Savaşı sürecinde iddia edilmiştir. Örneğin, 20 Şubat 1991'de, TBMM Genel Kurul'unda, Türkiye'nin izlediği dış politikaya ilişkin olarak gündem dışı bir konuşma yapan DYP Antalya Milletvekili İbrahim Demir, Türkiye'nin, gelenekselleşmiş, kurumsallaşmış dış politikasından ayrıldığını, böyle yapmakla da Ortadoğu'daki geleceğini tehlikeye attığını söylemiştir:

> **«(...) Türkiye, bu savaş karşısındaki tavrıyla, biraz ihtiyatsız ve Ortadoğu'da öteden beri sürdürdüğü gelenekselleşmiş, müesseseleşmiş tarafsızlık politikasını aşar şekilde hareket etmiştir. Gerçekten, Türkiye, yetmiş yıldır (kuruluşundan beri) Ortadoğu ülkeleri arasındaki, Müslüman ülkeler arasındaki, hatta bütünüyle üçüncü dünya ülkeleri arasındaki uyuşmazlıkların dışında kalmaya özen göstermiş ve bu politikasında da bugüne kadar başarılı olmuştur, bu politikanın bugüne kadar faydasını görmüştür; ama, ne var**

---

38) Ibid., s. 95.

ki, Körfez krizi sebebiyle, Türkiye, gelenekselleşmiş, müesseseleşmiş bu politikasından ani bir şekilde ayrılmış, Ortadoğu krizinde, uç bir şekilde taraf olmuştur ve bu tavrıyla, Türkiye, Ortadoğu'daki geleceğini, Müslüman ülkelerle olan ilişkilerinin istikbalini, kanaatimce tehlikeye atmıştır.»(39)

6 Kasım 1983'de yapılan genel seçimlerle, tekrar Parlamento açılmıştır. Seçimlerden birinci parti olarak çıkan Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal'ın kurduğu ilk hükümet 13 Aralık 1983'den 21 Aralık 1987'ye, ikinci Hükümet de 22 Aralık 1987'den 10 Kasım 1989'a kadar görev yapmıştır. Döneminde «aktif dış politika» uyguladığı savunulan Özal'ın Birinci Hükümetinin programında, dış politikaya verilen yer çok fazla ve ayrıntılı değildir.

« (...) Hükümetimiz, Türkiye'nin haklarını ve yüksek menfaatlerini ısrarla takip etmeye, geleneksel Atatürkçü dış politikamızı devam ettirmeye ve milletimizin yararına daha da ileri götürmeye kararlıdır.»(40)

II. Özal Hükümetinin programında, dış politikanın önemi biraz daha fazla kavranmış gibidir:

«Dış politikamızın esası, Büyük Atatürk'ün tesis ettiği temel ilkeler istikametinde milli menfaatlerimizin en etkili şekilde korunması, bölgemizde ve dünyada barışın teminidir. Devletin devamlılığı dış politika felsefemizin temelini teşkil eder. Siyasi hayatta hassasiyet gösterilmesi zorunlu hususların başında dış politikanın bulunduğuna inanırız.»(41)

---

39) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Toplantı 4, C. 57 (Şubat 1991), s. 12.
40) Ibid., s. 96.
41) Ibid., s. 98,

İkinci Ayrım : Ayrılık ve Birlik

I. Dış Politikada Parlamenter Muhalefet

Dış politika, yürütmenin görevlerinden biridir; yürütmenin görev alanındadır. «Görev» ile, genel olarak, politikanın belirlenip uygulanması kastedilmektedir. Bu nedenle, yani, dış politikanın da hükümetler tarafından belirlenip uygulanması, kısacası bir yürütme eylemi olması nedeniyle, ilk anda, dış politikaya karşı muhalefetin , diğer alanlardaki muhalefetten bir farklılık taşımayacağı ve taşımaması gerektiği düşünülebilir. Fakat, dış politikanın etki alanı gözönüne alındığında, bu düşüncenin pek de gerçekçi olmadığı görülmektedir. Dış politikada alınacak her karar, takınılacak her tutum, toplumun tümünü bağlayıcı olmaktadır. Hatta, kimi zaman bu bağlayıcılık, toplumun gelecek kuşakları içinde söz konusu olmaktadır. Yani, güncellik, geniş bir tarihsel sürece dönüşmektedir. İmzalanan bir antlaşma, -devlette süreklilik ilkesinin gereği olarak dabirkaç kuşağı bağlayıcı olup, etkileyebilmektedir. Böylesi bir özellik taşıyan, böylesi duyarlı olan bir konuda, muhalefetin, muhalefet ettiği diğer konulardan farklı olarak,bu konuyu ayrı bir sorumluluk ve anlayış içinde, «milli dış politika» çerçevesinde değerlendirilmesi, «muhalefet görevi»ni bu yaklaşımla yerine getirmesi beklenmektedir. Bunun tersi bir tutum, kimi zaman «vatan hainliği» olarak bile değerlendirilebilmektedir. Hatta, aynı partinin üyeleri, sempatizanları bile bu tutumdan tedirgin ve rahatsız olmaktadırlar.

Ancak, dış politikaya yönelik muhalefetin iç politikaya yönelik olandan farklı olmaması gerektiği biçimdeki paradoksal durumdan, fiili durumun gerektirdiği gerçekçiliğe geçişte, bir çelişki de doğmaktadır. Muhalefet, hem milli dış politika olgusuyla kendisini sınırlayacak, hem de muhalefet olmanın gereğini, yani muhalefet görevini yerine getirecektir.

Dış politika alanındaki siyasal muhalefet/muhalefet görevi,diğer alanlarda olduğundan çok daha fazla önem kazanmaktadır. Çünkü bu alandaki sorumluluk, olayları, iktidardan farklı bir açıya göre yorumlamakla kalmamakta, bir dış olayın ya da dış politika kararının gerçek anlamını ortaya koymaya,onu aydınlatmaya kadar varmaktadır. Muhalefet,dış olayları ya da dış politika kararlarını yorumlarken, bunların toplum yaşamı üzerindeki etkilerini, bütün yönleriyle (siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve hatta varasa askeri yönleri) belirtebilmelidir, belirtmek zorundadır.(42)

Bazı parlamentolarda ve özellikle çok partili Türk parlamentolarında, dış politika eleştirilerinin daha temkinli, daha ölçülü yapılması, ve muhalefetin, bu konuda «muhalefet» sıfatından sıyrılıp, daha büyük bir sorumlulukla hareket etmesi gerektiği biçimindeki inanç oldukça yaygındır. Bu, yasama organının ve bu organ içinde muhalefet gruplarının rolünü yanlış anlamaktan kaynaklanmaktadır. Yasama organının, yürütme organına ve genel olarak bütün ülkenin kamuoyuna sağladığı en büyük yarar, gerçek bir tartışma zemini/ortamı olabilmekse, dış politika alanındaki davranışların da, bu temel yarara göre ayarlanması gerekecektir. Yasama organına sahip olmadığı birtakım sorumluluklar ve görevler tanımak, sonra da, bu organ içindeki muhalif grupların aynı sorumluluklara sahip olmasını istemek, siyasal sistemdeki organlar mekanizmasını değiştirmek anlamına gelecektir. Eğer, yürütme organı tarafından kullanılan iktidara, yasama organının fiilen bir katılması varsa, bu, aslında yasama organı içindeki çoğunluk grubunun ya da gruplarının kendi parti mekanizmaları yoluyla olmaktadır. Bu katılma da, ya hükümetin davranış kalıplarını belirlemek ya da hükümetin almış olduğu kararların hukuksal noksanlıklarını tamamlamak, daha doğrusu, bu kararları yasal tabana oturtmak biçiminde gerçekleştirilmektedir. Fakat yine de, yasama organını tam bir karar organı saymak mümkün değildir. Parti mekanizmaları, bazan,ikti-

---

42) Bkz. Soysal, op.cit., s. 262.

dar kararlarının alınmasını yasama ve yürütme organlarının artık işi haline getirse bile, muhalefet, aslında bu ortaklığa dahil olmadığını anımsamak zorundadır. Muhalefetin karar sorumluluğu yoktur ve öbür konularda olduğu gibi, dış politika konusunda da, muhalefet, yasama-yürütme bütünlüğünün değil, iktidar-muhalefet ikiliğinin unsurlarından biridir. (43)

Bu durumda, muhalefetin sorumluluğu, bu ikiliğin verimli bir biçimde işleyebilmesinde odaklanmalıdır. Yasama organının ve bu organ içinde muhalefet gruplarının rolünü daha geniş bir biçimde algılamak ve tartışma ilkelerinden uzaklaşmak, bu ikiliğin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Oysa diyalogun kesilmemesi, dış politika konularında, başka konularda olduğundan da daha önemlidir; çünkü, dış politika kararları, yalnızca ülkenin dış durumunu belirlemekle kalmamakta, dış ilişkilerin, özellikle son yüzyılda kazandığı hacim genişlemesinden ve yeni boyutlardan dolayı, toplum yaşamının her safhasını etkilemektedir. (44)

Çok partili dönem Türk parlamentolarında dış politika alanında yapılan muhalefetin başlıca niteliklerinden ya da bu alanda yapılan muhalefete getirilebilecek eleştirilerin başlıcalarından biri de, görüşlerin açıklanmasındaki, ifadesindeki belirsizliktir. (45) iktidar ve muhalefet arasındaki ayrılıkların varlığı hemen hiçbir zaman kesin bir biçimde ortaya konmadığı ve özellikle bunların nitelikleri açıkca belirtilmediği içindir ki, Türkiye'de milli dış politika kavramının sınırları da bir türlü çizilememiştir. Fiilen varolan asgari ortak zeminin, olduğundan daha geniş gösterilmesinde ve dolayısıyla tartışma alanının daralışında muhalefetin de suçunun olduğu bir gerçektir. Aslında, muhalefet ile iktidar arasında, kimi zaman yöntem değişikliğini aşan ayrılıkların, farkların varlığı söz konusudur. Fakat

---

43) Ibid., s. 262-263.
44) Ibid., s. 263.
45) Ibid., s. 237.

bunlar, muhalefet tarafından tam bir kesinlikle ve netlikle ortaya konmadığı için, kamuoyu da bunlar hakkında bilgi sahibi, hatta haberdar bile olamamaktadır.(46)

Dış politika konusunda, muhalefetin, iktidarın her türlü düşünce ve eylemine katılmak zorunluluğundan sıyrılması ve başka konulardakinden farklı bir sorumluluk ölçüsünden kaçılması, yalnız denetlemenin iyi yapılmasını değil, alternatiflerin daha kesin ve belirli biçimde ortaya konmasını sağlayabilir. İktidar kendi kontrolünden en fazla uzak olan bir alanda, dış politika alanında, olayların gelişmesine, uluslararası ortamın gerçeklerine ve ortaya çıkan sorunların özelliğine göre belli bir tutumu sürdürmeye çalışmakta ve birçok durumda, olabildiğince «pragmatik» davranmak zorunda kalmaktadır. Muhalefet aynı durumlar içinde olmadığına göre, sorunları ilkeler açısından görebilmek olanağına daha fazla sahiptir. Dolayısıyla da, daha sağlam düşünce temellerine dayanan «alternatifler» ortaya koyabilir.

Muhalefetin bu alternatifleri, uluslararası ortamın gerçekleriyle karşılaşınca, doğal olarak, bir dereceye kadar değişikliğe uğrayacaktır. Fakat bu durumdan kaynaklanan bir endişe, muhalefeti fazla hareketsiz kılmamalıdır. Çünkü muhalefetten beklenen şey iktidarın sahip olduğu sorumluluk duygusuyla hareket etmek değil, yasama organındaki diyaloğu yararlı ve verimli bir biçimde sürdürmektir. Muhalefetin yapacağı eleştirilerde, ortaya koyacağı alternatiflerde, sürekli olarak olası iktidar dönemini düşünmesi ve iktidarda olduğunda kendisinin gerçekleştiremeyeceği, yadsıyacağı düşünce ve tutumlardan uzak durmak istemesi doğaldır. Ancak, böyle bir uzak duruşun sınırlarını fazlaca geniş tutmak, muhalefet sorumluluğundan sıyrılmak, daha doğrusu sorumsuzca hareket etmek olur. Kaldı ki, dış politika gibi, değişen koşullara son derece açık bir alanda, ilerideki sorumlulukları düşünerek fazla temkinli ve kapalı davranmak, «gerçekçi» bir

---

46) Ibid., s.239-240.

tutum da değildir. Koşulların değişmesi, bugün mümkün olanın olanaksızlaşmasını, olanaksızın mümkün olabilmesini gerektirebilir. Zaten, kamuoyunun yasama organındaki muhalefetten alternatif beklerken istediği şey, iktidara gelindiği zaman ne yapılacağının hergün ortaya konması değildir. Bu, yalnızca, seçim zamanlarında söz konusu olabilir. Kamuoyu, muhalefeti, muhalefette temsil edilen düşünceleri ve kadroyu, belli konulardaki davranışlarıyla değerlendirmekte ve bu davranışların kendi içindeki özlemlere uygunluğuna karar vermektedir. Başka bir deyişle, iktidar ve muhalefet sürekli bir yarışma durumundadırlar. Bu yarışın nedeni/amacı, ortaya çıkan durumlara en iyi çözümleri bulabilmektir. Dış politika konusunda belli bir karar alındığı zaman, muhalefet yalnız bu kararı eleştiri mekanizmasını çalıştırmakla yetinmemeli, o anda iktidarda olsaydı, aynı konuda nasıl bir karar alabileceğini de, ortaya koymaya çalışmalıdır. Burada, ortaya konan alternatiflerin, hükümet kararlarındaki kesinliği ve genişliği taşıması zorunluluğu yoktur. Kamuoyu,temel tutumla ilgilidir. Bu temel tutumu kendi özlemlerine uygun bulanlar, bunda kendi endişelerinin, duygularının ve çıkarlarının yansımasını görenler, muhalefetle aralarında bir yakınlığın doğduğunu duyacaklardır.(47)

II. Dış Politikada Parlamenter Birlik

Dış politikada birlik sağlamak, yürütme organındaki sorumlular ile diğer siyasal güçlerin liderleri arasında sürekli danışmaların yapılmasını, kararların alınmasına muhalefetin de katılmasını, bazı konuların tartışma dışında bırakılmasını, uzlaşılarak oluşturulan politikaların sürekli olarak desteklenmesini ve dış politika sorunlarında parti çıkarlarının gözardı edilmesini gerektirecektir. Böylece dış politika alanındaki iktidar ve sorumluluklar yalnız yasama ve yürütme organları arasında değil, başlıca siyasal partiler arasında da paylaşılmakta, dış politikada asgari bir

---

47) Ibid., s. 264-265.

uyum, birlik ve süreklilik sağlama amacı güdülecektir. Uyumun, birliğin ve sürekliliğin temelini de, esas ilkelerde ve varılacak sonuçlarda uzlaşılmış olması oluşturacaktır.(48)

Dış politikada birlik sağlamak için başvurulan yöntemlerin, yasama organındaki diyaloğu sınırlayıcı bir nitelik taşıdığı ve bu organın siyasal forum niteliklerini dış politika açısından ortadan kaldırdığı açıktır. Yasama organının temel kimliğini oluşturan bu özellik ortadan kalkınca, özelliğin sağladığı yararlardan da vazgeçmek gerekecektir. Yani, dış politika eleştirel bir gözle incelenemeyecek, hükümet, eleştirilebilme ve tutumunu eleştirilere göre ayarlayabilme olanağını kaybedecek, dış politikanın toplum yaşamındaki yankıları açıkça değerlendirilemeyecek ve son olarak belli sorunlar karşısında değişik seçenekler ortaya konamayacaktır. Bu kayıplara karşılık, elde edilen kazancın gerçek değeri üzerinde de yanılmamak gerekiyor. Dış politika konusunda oybirliğini normal bir çoğunluğa tercih etmek, oybirliğini sağlayacak «ortak payda»yı aramak demektir. Üzerinde anlaşılabilecek ortak zeminin, verilecek karşılıklı ödünler yüzünden, «en düşük ortak payda» olması da mümkündür. Böylece, belki de daha akılcı/gerçekçi, toplum çoğunluğunun özlemlerine daha uygun ve uzun dönemli amaçlara daha yakın bir dış politika gütmek olasılığı, yüzeydeki siyasal güçlerce benimsenmiş, sürekli ve istikrarlı bir dış politika sağlamak amacına feda edilebilecektir.(49)

Toplumun çoğunluğu için neyin iyi, neyin kötü olduğu, başka konularda olduğu gibi, dış politika konusunda da toplumun özlemlerini yansıtan yolların tam olarak işleyebilmesine bağlıdır. Bu, ya çok partili sistemlerde farklı görüşlerin çatışması ve çoğunluk kazanan görüşün egemen olması biçiminde olacaktır; ya da tek partili sistemlerde sorumlu-

---

48) Soysal, op.cit., s. 266-267'den Richard C. Snyder ve edgar S. Furniss Jr., American Foreign Policy, New York, Rinehart and Co., 1954, s.501.

49) Soysal, op.cit., s. 267.

ların, toplumun çoğunluğunun yararına olduğu düşünülen resmi doktrine göre hareket edip etmediklerini denetlemek yoluyla yerine getirilecektir. Eğer dış politikaya süreklilik kazandırmak, vatandaşların dış politikayla daha az ilgilenmeleri sonucunu doğuracaksa ya da vatandaşların dış politikayla az ilgilenmeleri,dış politikaya süreklilik sağladığı için «iyi» bir şey sayılacaksa, bunun, -özellikle son yıllarda dış ilişkilerin niteliğinde görülen gelişmeler karşısında- son derece tehlikeli bir tutum olduğunu belirtmek gerekir. Dış politika, yalnızca dramatik sonuçları bakımından vatandaşın günlük yaşamına bağlı bulunan bir görev olarak kalsaydı, ilgisizliğin, ancak uzun dönemde tehlikeli olacağı söylenebilirdi. Fakat, dış politikanın etkileri, toplumsal yaşamın her aşamasında kendisini göstermektir. Vatandaşın, hem kendi günlük kaderiyle yakından ilgilenmesini kabul ve teşvik etmek, hem de günlük yaşam üzerinde türlü yollardan etki gösteren bir göreve karşı ilgisiz kalmasını istemek ya da ummak en azından siyasal dürüstlüğe uygun düşmeyecektir.(50)

Dış politikanın önemli bir alan olması, bu konuda,eleştiri ve tartışma yapılmamasına, parlamentonun siyasal forum niteliğini yitirmesine, yürütmenin/hükümetin hatalı tutum ve davranışlarını görmemezlikten gelme gibi durumlara değil, tersine, bu konuda, diğer konulara göre daha fazla «muhalefet» olmasına gerekçe oluşturmalıdır. Dış politikanın, yalnızca ülkenin dış durumunu belirlemekle kalmayıp, toplum yaşamının hemen her yönünü etkilemesi, muhalefetin yapılmamasını değil, ulusal çıkarların korunması için, üstelik diğer sorunlarda olduğundan çok daha sorumlu, tutarlı ve etkin bir biçimde yerine getirilmesini zorunlu kılmaktadır.(51) Daha önce de vurgulandığı gibi, muhalefet, bunları yaparken, kendi temel seçeneğini de ana çizgileriyle açıklamaya çalışmalıdır. Böyle bir tutum, onun sorumluluğunun bilincinde ha-

---

50) Ibid., s. 268.

51) Turgut, Nükhet Turgut, Siyasal Muhalefet (Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye), Ankara, Birey-Toplum Yayınları, 1984, s. 122 ve Soysal, op.cit., s. 262.

reket ettiğinin ve yapıcı bir muhalefet örneğini sergilediğinin belirtisi sayılır. Kuşkusuz, muhalefetin hükümetin ilgili kararını açığa çıkarabilmesi, eleştirebilmesi, öncelikle ondan haberdar olmasına bağlıdır. Bu yüzden, muhalefetin hükümetten kendisine bilgi verilmesini isteme hakkı, burada da çok önem kazanmaktadır. Fakat, uygulamada hükümetlerin istemedikleri sorunlar hakkında bilgi vermekten kaçındıkları ya da kaçamak, doyurucu olmayan yanıtlar verdikleri de çoğunlukla gözlenen bir durumdur. Dolayısıyla muhalefete düşen iş artmakta olup, bir takım taktiklerle hükümetten bilgi almaya çalışmanın yanı sıra kendi özel kaynaklarını da geliştirerek bunlardan yararlanmak durumundadır.(52) Böylelikle, dış politikada eleştiri yapmanın, anlaşmazlık çıkarmanın ulusal çıkarlara zararlı olacağı düşüncesi, bütünüyle ters sonuçlara ulaşmış olacaktır. Bir yandan hükümetin karar ve uygulamaları kontrol edilerek, ona yönetiminde yalnız olmadığı ve dikkatli davranması gerektiği anımsatılırken, diğer yandan kamuoyunun beklentilerine karşılık verilmiş ve parlamento dışında oluşabilecek olumsuz tepkilere zemin hazırlanması engellenmiş olacaktır.(53)

---

52) Turgut, op.cit., s. 122-123 ve ayrıca bkz. Soysal, op.cit., s. 223.

53) Turgut, op.cit., s. 123.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BEŞİNCİ BÖLÜM : TÜRK DIŞ POLİTİKASININ BELİRLENMESİ SÜRECİNİN YENİDEN YAPILANMASI

Birinci Ayrım : «Yeni Dünya Düzeni» ve Türkiye

I. «Yeni Dünya Düzeni»

Dünyada, bir «yeniden yapılanma» yaşanmakta. Ancak, bu yeniden yapılanma, gerçekte «yeni» unsurlar taşımıyor. Uluslararası ortamda yaşananlar, herhalde, yalnızca, bir sistem değişikliği; yoksa, ortaya konan yeni bir sistem, bir kuram, bir ideoloji söz konusu değil. Fakat, bu uluslararası sistem değişikliğinin de sağlıklı olduğu söylenemez. Çünkü sistemler, 50-100 yıllık değişim süreci yaşarlar. Bugün, «eski» uluslararası sistemin (gevşek iki kutuplu uluslararası sistem) yerini, «yenisi»nin (adı henüz konmamış olan uluslararası sistem) aldığı iddia ediliyor ve bunun, iki-üç yılda olduğu da bir «gerçek» ise, burada bir yanlışlık vardır. Bu nedenle de, bunun sonu «kaos»tur. Bugünkü dünyanın da (uluslararası ortam) «Soğuk Savaş» döneminde bile görülmedik bir «kaos» yaşadığı, yadsınamaz bir gerçektir.

«Yeni dünya düzeni», uluslararası düzeydeki ilk damgasını, 1990-1991'deki Körfez Krizi ve Savaşı'na, çevresine «Müttefik» toplamak suretiyle vuran «Pax-Americana»nın («Amerikan Barışı), uluslararası terminolojiye, özellikle de «medya»ya ve medya tarafından kazandırılan bir versiyonu olsa gerektir. Herhalde, iyi niyetli bir yaklaşımla kabul edilecek olursa, «düzensizlik» de, bir biçimde «düzen» olarak algılandığında, bugünkü uluslararası ortama, «yeni dünya düzeni» denilmesi, haklılık taşıyabilir.

«Yeni dünya düzeni»nin en önemli niteliği ve özelliği, herhalde, uluslararası kamuoyunun büyük çoğunluğunun beklediğinin tersine ya da beklemediği sonuçlar vermiş olmasıdır. «Berlin Duvarı»nı yıkan «yeni dünya düzeni», her nedense,

yüzbinlerce insanın, Somali'de açlıktan, Bosna-Hersek'te katledilerek ölmesini engelleyememekte, daha doğrusu engellememektedir. «Yeni dünya düzeni»nin en belirgin niteliklerinden biri de, herhalde, «demokrasi» imajıyla lanse edilmesine karşılık, daha fazla, «otoriter»/«baskıcı» yöntemleri ve yönetimleri, bir garip biçimde, bir «çelişki» olarak taşımasıdır. Bu olgu, belki, özellikle, «Batı tipi demokrasi»lere geçmeye öykünen ve çalışan eski «Doğu Bloku» ülkeleri için «geçerlilik» taşıyabilir. Bu olgunun «yanlış» yansımasıysa, Türkiye gibi ülkelerde, oldukça zamansız bir biçimde «Başkanlık -Hükümeti- Sistemi» için tartışma başlatmasıdır.

II. «Yeni Dünya Düzeni»nde Türkiye

Türkiye, «yeni dünya düzeni»nde istenmeyen, fakat yer alan bir ülke Oluşması beklenen çok kutuplu uluslararası sistemin aktörlerinden biri de, Türkiye olacaktır. Bu hiç abartmadan söylenebilir.

«Yeni dünya düzeni», «Doğu-Batı» ayrımı ya da bloklaşmasının, «Kuzey-Güney» olarak biçimlenmesiyse, Türkiye, Güney'de kalmamalı. Çalışma konusuyla ilgili olarak denilebilir ki, Kuzey'de yer almanın koşulu da, herhalde siyasal sistem arayışında yatmamaktadır.

Her ne kadar içerik ve düzeyleri, hiçbir biçimde Türkiye'nin demokrasisine yakın olmasa da, hemen tüm Doğu Bloku ülkeleri «demokrasi» tercih etmişlerdir. Her ne kadar kendi içinde çelişikse de, «demokrasi» «yeni dünya düzeni»nin unsurlarından, argümanlarından biridir. Bu demokrasinin temel kurumu da parlamentodur. Sistem tercihleri de özüne uygun işlese de işlemese de, Parlamenter Sistemdir. Bu bağlamda, Türkiye'de sistem tartışması ve Başkanlık Sisteminden yana tavır konulması, «yeni dünya düzeni»ne bile ters düşecektir.

İkinci Ayrım : Türk Dış Politikasının Belirlenmesi Sürecinin Tartışılması

I. Türkiye'de Yasama-Yürütme İlişkisinin Gerçek Durumu ve Siyasal Sistem Tartışması

Yasama ile yürütme arasındaki ilişkiler, Türkiye'de, her zaman tartışılmıştır. Bu tartışmanın, belki de en önemli nedeni, tarihsel boyutta olarak, bir monarşiden bir cumhuriyete, daha sonra da bir demokrasiye, oldukça da hızlı bir biçimde geçilmiş olmalıdır. Siyasal kararlar oluşturmada her alanda tartışma konusu olan «yasama-yürütme» ilişkilerinin, Türkiye'de algılanışı denilebilirki, -özellikle de çok partili asama geçildikten sonra- «muhalefet-iktidar» ilişkisi/ikiliği biçimindedir. Türkiye'de yürütme, yasama organın içinden çıkmasına karşın, «iktidar» olduktan sonra Parlamentoyu, -kimi zaman kendi parti grubu da dahil olmak üzere- bir taraf, bir rakip olarak görmektedir, neredeyse.

Parlamenter demokrasinin uygulandığı hemen hemen tüm ülkelerde, iktidardaki partiler, yasama ve yürütme gücünü kullanan organları kendi bünyelerinde birleştirmekte, bu organlar arasındaki ayrılığı açık bir biçimde ortadan kaldırmaktadırlar. Türk siyasal sisteminin de bu niteliği taşıdığı söylenebilir. Muhalefetin karar alma/politika belirleme süreç ve mekanizmasındaki rolü ve önemi azalırken, yürütme gücüne sahip ve aynı zamanda yürütme organı olan ve yasama organında çoğunluğu elinde bulunduran siyasal partinin Meclis Grubunun, iç politikada olduğu gibi dış politikada da egemen konumu artmıştır.

Ancak, Türkiye'de özellikle, 1990-1991'deki Körfez Krizi ve Savaşı sürecinde oldukça ciddi biçimde bir «rejim» tartışması başlamıştır. Özellikle, dönemin Cumhurbaşkanının dış politikada tek söz sahibi olmak istemesi ve bunu meşru kılmak için de, Anayasal düzenlemeler yapılmasını istemesi, Türkiye'de bir Başkanlık Sistemi-Parlamenter Sistem tartış-

ması başlatmıştır. Bu «tartışma», bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmakla birlikte, bizatihi kendisi, burada tartışılmayacaktır. Fakat, şunu da belirtmek gerekir ki, özellikle dış politika alanında, «dar» çevrelerde alınan kararlar daha «seri» olmakla birlikte, daha «geniş» çevrelerde alınan kararların, tartışılmış olmaktan dolayı «risk» ei en aza indirilmiş olduğu, dolayısıyla daha «sağlıklı» olduğu da bir gerçektir.

Denilebilir ki, Türkiye açısından Başkanlık -Hükümeti- sistemi, antidemokratik ve keyfi yönetime zemin hazırlayan kurumsal bir yapıya; «şiddet»i bir değişim yöntemi olarak meşrulaştıran teknik yetersizliklere ve «ulus-devlet» modelinin yerini tutabilecek yeni toplumsal formasyonların henüz gelişmediği bir dünyada, ulusal birliği yok ederek, ülkeyi uluslararası kapitalist çıkarların denetimsiz yönetimine sokmaya elverişli özelliklere sahiptir. Bu nedenle, anayasal sistemi bu yönde değişmeye zorlayan tüm girişimler, kapitalizmin, doğası gereği işlediği «emperyalist günahları» yinelemesini engelleyecek değişmelerin mümkün olabileceğinin henüz kanıtlanamadığı da gözönüne alınarak, -biraz hamasi de olsa, tam deyimiyle- sınırları «kan» ile çizilmiş olan Türkiye'de kuşkuyla karşılanıyorsa, bu, «hakettiği» ve doğru bir tepkidir. Modası geçmiş görünse de, benzer bir uluslararası konjoktürde, Türk devriminin oluşturduğu, uluslararası toplum içinde onurlu, bağımsız bir ulus-devlet olarak varolma ideali yeniden düşünülmeli ve bu idealin çağdaş anayasal sistemi aranmalıdır. (1)

---

1) Günsev Evcimen, «Başkanlık Hükümeti Sistemi: Ratio Politica'sı ve Türkiye,» SBFD, C. 47, No: 1-2 (Ocak-Haziran 1992), s. 332. «Başkanlık Sistemi-Parlamenter Sistem» tartışmaları için ayrıca bkz. Ergun Özbudun, Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 138-151; Mustafa Erdoğan, Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993, s. 25-118; Mehmet Turhan, «Parliamentarism or Presidentialism? "Constitutional Choices for Turkey",» SBFD, C. 47, No: 1-2 (Ocak-Haziran 1992), s. 153-168 ve Necip Bilge, «Başkanlık Rejimi Türkiye'yi Kurtarır mı?,» Cumhuriyet, 28 Mart 1993.

II. Türk Dış Politikasının Belirlenmesi Sürecinin Yeniden Yapılanması

Türk dış politikasının «pasif» ve «başarısız» olduğu gerekçesiyle, fiili durumun da etkisiyle bir siyasal sistem tartışmasına/tercih arayışına dönüşen bir ortamda, dış politikanın «başarısı» için de siyasal sistem değişikliği zorunlu görülecektir. Oysa ki, böylesi bir «yeniden yapılanma» sistem değişikliğine gerek duymadan da gerçekleştirilebilir.

Bu çerçevede, dış politika, ulusal düzeyde ve bir devlet politikası olarak belirlenmelidir. Bu belirleyicilik, orta ve uzun dönem için, en azından ana çizgilerini çizmek göreviyle, Dışişleri Komisyonunda olabilir. Dışişleri Komisyonu, yalnızca uluslararası antlaşmaları TBMM'nin onayına sunmak üzere hazır duruma getirmekten daha işlevsel olmalıdır. Kısa dönemli politikalar, zaten Hükümet uygulaması olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu politikalar da, orta ve uzun dönemli politikaların genel çerçevesi ve doğrultusu dışında yer almamalıdır.

TBMM'de yer alan dış ilişkiler ile ilgili birimler de daha işlevsel yapıya kavuşturulmalı ve ilgili oldukları alanda «otorite»leri kabul edilmelidir. Bu anlamda oluşturulan komisyon ve gruplar, yalnızca belli temasları gerçekleştirmek için değil, alanlarındaki dış ilişkileri, Türk dış politikasının genel çerçevesinde yürütmeye yardımcı olmak üzere faaliyette bulunmalıdırlar.

Cumhurbaşkanları ya da Devlet Başkanlarının, dış politikada, dolayısıyla uluslararası ilişkilerde/politikada aldıkları yer, artık yadsınamaz biçimde belirgin ve önemlidir. özellikle de, teknolojik gelişmeler doğrultusunda kullanılan telekomünikasyon araçları, doğrudan iletişimi son derece kolaylaştırmıştır. Bunun, uluslararası alanda birçok sorunun çözülmesimdeki payı, yadsınamaz bir gerçektir. Ancak, Cumhurbaşkanının konumu, Türkiye'de, dış politikayı belirlemek

değil, belki yalnızca, belirlenmiş dış politikayı uygulamak, daha doğrusu uygulamaya katılmak, bir biçimde yardımcı olmak biçiminde olmalıdır.

özellikle kriz dönemleri içinse, yeni bir yapılanma çok daha önemlidir. Bu çerçevede de, MGK'nin daha işlevsel bir duruma getirilerek, yürütmenin sürekli başvurduğu bir «danışma» birimine dönüştürülmesi, herhalde gereklidir.

S O N U Ç

S O N U Ç

Siyasal sistemlerin işleyişindeki süreç farklı olsa da, her ülkede, işlev yönünden büyük oranda benzerlikler gösteren siyasal kurumlar mevcuttur. Bu kurumların temel işlevi, ulusal ve -devlet adına- uluslararası düzeyde «karar olmak» tır. Genellikle bu kurumlardan herbiri, yalnızca, bir alanda «karar alıcı» olmadıkları gibi, bir alandaki karar alıcı sayısı da birden fazla olabilmektedir. «Dış politika», karar alıcı sayısının birden fazla olduğu bir alandır. «Parlamento» da, hem ulusal ve uluslararası düzeyde karar alan, ülkedeki en büyük kurum, hem de dış politika alanındaki söz konusu karar alıcılardan biridir.

Uluslararası ortamda yaşanan olaylar ve uluslararası sistemin girdiği değişim süreci, hemen tüm siyasal kurumları etkilemektedir. Uluslararası konjonktürün bu kurumlara etkisi, hemen hep aynı yönde olmaktadır. Genellikle, yürütmenin, yani hükümetin, anayasal olmasa bile, fiili işlev ve rolü artmaktadır. Hemen hemen bütün ülkelerde, dış politika alanında, yürütme, yasamanın «görevleri»ni üstlenmiş durumdadır. Burada, yasamanın «gönüllülüğü» söz konusu olduğu gibi, kimi zaman, yürütmenin «iktidar»ını kullanarak bu el değiştirmeyi gerçekleştirdiği de görülmektedir.

Türkiye'de de, aslında, Parlamentonun ilk kurulduğu andan başlamak üzere var olan «yasama» -«yürütme» ilişkisindeki ağırlığın yasamadan yürütmeye kayması süreci, son yıllarda daha da hız kazanmıştır. Bu hız, dış politika alanında daha da yüksektir. Bu durumun nedenleri, toplumsal/siyasal dinamiklerin Anayasal çerçeveyi zorlaması olduğu kadar ve hatta onun önünde, uluslararası ortamın gerçekleridir. Bütün ülkeler için geçerli olduğu biçimde, dış politika öylesine hızlı «girdi»lere sahiptir ki, Türkiye'de, bunlara karşılık en hızlı -ve en optimal- «çıktı»ları oluşturmak için, yürütme, yasamanın, dış politika alanında, denilebilir ki zaten olmayan görev ve yetkilerini de üstlenmiştir.

TBMM'nin özgün niteliklerinden biri de, kuruluşuyla ilgilidir. Devletler, -genel adlandırmalarıyla- parlamentolara, gerek duyduklarında sahip olmuşlardır. Yani, parlamentolar, tarihsel sürecin doğal akışında, toplumsal gereksinimleri karşılamak için «devlet»ce oluşturulmuşlardır. Oysa TBMM, herhangi bir siyasal iktidarın olmadığı bir iktidar boşluğunda oluşmuş, daha sonra da bir devlet kurulmuştur. Kurumsal yönü açısından denilebilir ki, bir devlet kurulması sürecinde de rol alan TBMM'nin -siyasal- işlevleri ile anayasal görev ve yetkileri de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Elbette, dış politika da bu çerçevenin içindedir.

TBMM'nin temel kuruluş nedeni savaştır, dolayısıyla «dış»tır. Kuruluş nedeni bir dış olaya, bir dış nedene dayanan bir siyasal kurumun dış politika ile ilişkisinin kendine özgü ve sistemin/ülkenin diğer kurumlarının sahip olduğu ilişkilerden farklı olması, doğal olsa gerektir.

Bu ilişkinin değerlendirilmesi, bir açıdan, ülkenin siyasal olmayan ve fakat siyasal sistemdeki rolü ve etkisi ve deyim yerindeyse sisteme koyduğu «ipotek» tartışılamayacak kadar açık ve net olan «Ordu» ile karşılaştırılarak yapılabilir.

Kimi tersi görüşler olmasına karşın, denilebilir ki, Türkiye Cumhuriyeti'ni askerler kurmuşlardır. Böylesine tarihsel bir işlev gerçekleştirmiş olan; devlet kurma görevini üstlenen ve yerine getiren «Ordu»nun, siyasal sistem ve bunun işleyişi sürecinde/üzerinde, kimi zaman, ülke yönetiminde fiilen bulunmak derecesine varan etkisi/ağırlığı vardır. Bu, Türkiye'deki «Ordu gerçeği»dir.

Bu doğrultuda Parlamento açısından varolan «gerçek» ise Milli Mücadele'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının temelleri ile ilke ve amaçlarının yoğunlukla, «Misak-ı Milli» çerçevesinde, Meclis-i Mebusan tarafından belirlenmiş olmasıdır. Bu belirlenme, Meclis-i Mebusan'ın devamı olan

TBMM'de, Cumhuriyet'i kuran ve ilk on yıllarında yöneten «kadro»nun karar alma sürecindeki yerini almasıyla daha da pekişmiştir. Bu belirleyicilik «tekel»i, Parlamento bazında oluşan ve bugün de uygulanan «milli dış politika»yı oluşturmuştur.

Denilebilir ki, Ordunun iç politikaya koyduğu ağırlığı, TBMM, dış politikaya koymuştur. Ancak, ağırlık koyma biçimleri farklıdır.

Ordu, iç politikaya yönlendirme ve müdahale derecesinde ve işi yalnızca politikacılara bırakmama düşüncesiyle ilgi duymaktadır. Ordunun iç politikayla ilişkisi, onun içinde bulunarak gerçekleşmektedir.

TBMM ise, dış politikanın dışında kalarak, geleneksel milli dış politikanın korunacağı yönünde bir düşünceye sahiptir, denilebilir. TBMM, hem kendi bünyesinde dış politikaya muhalefeti -otokontrol ile belli- bir düzeyde tutarken, yine bünyesinde yer alan siyasal partiler dolayısıyla ve aracılığıyla, kamuoyunda da hemen hemen istediği derecede bir muhalefeti sağlayabilmektedir.

Yukarıdaki belirleyicilik tekelinin, var olmasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan sonucu, yani milli dış politika, varlığını, bugün de sürdürmekle birlikte, söz konusu «tekel»in varlığı söz konusu değildir. Daha doğrusu tekelin sahibi değişmiştir. Türkiye'de dış politikanın belirleyicisi ya da belirleyicileri hakkında, çok fazla bir netlik söz konusu değilse de, Parlamentonun bir belirleyici konumundan uzak olduğu da, görmezlikten gelinemeyecek bir gerçektir.

Dış politika ile Parlamento arasındaki ilişkinin, genel olarak, üç sacayağı olduğu söylenebilir. Bunlar, «çözüm», «üretim» ve «denetim»dir. Dış politika ile ilişkisi bunlar açısından değerlendirildiğinde, TBMM'nin, sağlam temeller üzerinde bulunduğunu söylemek kolay değildir.

Parlamento, «ulusal düzeydeki» (ya da daha geniş kapsamlı olarak «ulusal») sorunların çözüldüğü bir forumdur, dolayısıyla «çözüm» üretir. Ancak, burada çözüm üretimini, seçenekler arasından tercih yapmayı sağlayacak bir tartışma sürecinin sonucu olarak algılamak gerekmektedir. Dış politika da, bir yürütme eylemi ve diğer ulusal politikalar gibi parlamentonun bir ürünüyse, ki son kalemde öyledir, bu alanda ortaya çıkan sorunların da parlamento zemininde çözülmesi beklenir. Fakat, dış politika öylesine kendine özgü nitelikler (özellikler ve ayrıcalıklar) taşımaktadır ki, bu beklenti, uygulamada gerçekleşememektedir. özellikle de Türkiye açısından, bu özgün niteliklerin fazlasıyla olması ve bunların, Parlamentonun, yani TBMM'nin tarihsel ve yapısal kimliğiyle birleşmesiyle ortaya çıkan «kompozisyon» dış politikada ortaya çıkan sorunların çözülmesinde, TBMM'nin, bir zemin, bir ortam olmasına olanak tanımamaktadır.

Politika üretimi açısından bakıldığında da, Türkiye'de Parlamentonun, son derece cılız, yetersiz kaldığı söylenebilir. TBMM, dış politika alanında kurumsallaşmış bir yapıya/organa/örgütlenmeye sahip değildir. (Bu olguyu, elbette, TBMM'nin genel olarak kurumsallaşmasını tamamlaması çerçevesinde ve, onun etkisinde olmak üzere değerlendirmek gerekir). En azından, yasal olarak bile, «dış politika yapımı» ile görevlendirilmiş ya da kendisine böyle bir işlev yüklenilmiş herhangi bir birim, TBMM'de yoktur. TBMM Dışişleri Komisyonu diğer parlamento komisyonlarından yasal açıdan hiçbir farkı olmayan, fiili açıdan da, komisyonlar arasında, belki de, en alt düzeyde işleve ve verime sahip bir komisyon durumundadır. Eğer, Parlamentonun, dış politika sürecine katılması, «iyi» ve «doğru» bir dış politika için, hatta demokrasi açısından zorunlu görülüyorsa ve bu isteniyorsa, Parlamentoda, dış politika alanında tam anlamıyla bir uzmanlık birimi oluşturulması; buna «politika yapımı» biçiminde bir işlev ve görev yüklenilmesi, bunun için bu konuda yetkiler de verilmesi gereklidir. Bu yöndeki çalışmalar, Dışişleri Komisyonunun, yukarıdaki nitelikleri taşıyacak biçimde yapılanması

merkezli olarak gerçekleştirilebilir. Dış politika yapımını üstelenen bir birimin ürünleri, yani oluşturduğu politikalar, «hükümet» değil, «devlet» politikası olarak algılanmalı, -resmi olarak da- kabul edilmeli ve bu yaklaşım çerçeve ve doğrultusunda uygulanmalıdır. Bu nedenle, söz konusu politikalar da, günlük ve/veya kısa dönemli değil, en azından orta ve/veya kısa dönemli olarak oluşturulmalıdırlar. Belirtmek gerekir ki, «milli dış politika» da gerçek anlamını bu süreçte bulacaktır.

Bütün tarihi sürecinde, Türk Parlamentolarının, dış politika alanında görece en etkili oldukları konu, «denetim» dir. TBMM, dış politika alanında denetim konusunda, Anayasal olarak bir ayrıcalığa sahip olmamasına karşın, yine denetim konusundaki genel Anayasal araçları ve yolları -görece- iyi kullanmaktadır. Özellikle de, doğrudan denetim yolu olmayan antlaşmaların onaylanması ve bütçe görüşmeleri süreçleri, dış politikanın tartışılması açısından parlamento bazında oldukça uygun birer ortam olmaktadırlar.

Türk siyasal yaşamında/tarihinde, kimi zaman Parlamentoların (yasama meclisleri), özellikle de dış politika konusunda, oldukça etkili oldukları görülmüştür. Ancak, bunun nedeni, bizatihi Parlamento değil, var olan siyasal sistem, siyasal iklimdir. Bu anlamda, Birinci TBMM'nin dış politikadaki ağırlığının nedeni, «güçler birliği»nin uygulanmasıdır. Eğer, güçler birliği uygulaması olmasaydı, «savaş» gibi, «yürütme»nin doğal olarak -daha fazla- ön planda olması gereken bir ortamda, «yasama»nın varlığı bile, yürütme için «rahatsız edici» olabilirdi. Nitekim, bu durumun örnekleri, «güçler ayrılığı»na geçildikten sonra, bütün Cumhuriyet tarihi boyunca görülmüştür.

Türkiye'de yasama-yürütme ilişkisi açısından, dış politika alanında «esas» («öz») itibariyle hemen hiçbir zaman sorun çıkmamakta, özellikle, Parlamento bazındaki hemen tüm sorunlar, «usul» («biçim») yönünden kaynaklanmaktadır. Ancak

buna karşın, usul yönünden bu sorunların tartışılması bile, en az, esas üzerine tartışmalar kadar kapsamlı olmaktadır.

Son olarak denilebilir ki, aslında, Türkiye'de Parlamento ve parlamenter sistem olmasaydı da, dış politika var olandan farklı olmazdı. Çünkü, Türk dış politikasını belirleyen temel unsurlar, öncelikli ve ağırlıklı olarak, kişi ve kurumlar olmadığı gibi, siyasal sistem de değildir. Bu anlamda, -örnek olmak üzere de- bir saptama yapmak gerekirse, Türkiye'nin tek partili dönemi ile çok partili dönemi arasında, dış politikanın genel çizgisi ve yönü, hemen hiçbir farklılık taşımamaktadır. Hatta, çok partili dönemde TBMM'de oluşan çoğulculuğun da, kimi küçük oynamalar dışında, Türk dış politikasının yönlendirilmesi, belirlenmesi ve biçimlenmesinde etkisi olmadığı da söylenebilir. Kısacası Türkiye'de -nüanslar dışında- değişen siyasal iktidarlarla, yani hükümetlerle değişmeyen bir «devlet» dış politikası vardır.

Bunun en önemli nedeni Türk dış politikasının, esas olarak, uluslararası konjoktür (uluslararası sistem/uluslararası ortam), jeopolitik ve ulusal çıkarlara bağlı olarak belirlenmesi; hatta denilebilir ki, kendiliğinden «oluşmasıdır».

K A Y N A K Ç A

Bu kaynakçada, çalışmada, birincil kaynak olmayan, yani dipnotlarda yer almayan, fakat çalışmanın gerçekleştirilmesi için gözden geçirilmiş, yararlanılmış kitaplar, makaleler ve belgeler de yer almaktadır.

KİTAPLAR

1. Milli Egemenlik Sempozyumu, Ankara, TBMM Basımevi, 1985.

12 Mart Sonrası Hükümet Faaliyetleri, (12 Mart 1971-12 Mart 1973), Ankara, Başbakanlık Yayınları, 1973.

Abadan, Nermin, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara, SBF Yayınları No: 202-184, 1966.

Adonis, Andrew, Parliament Today, [Great Britain], Manchester University Press, 1990.

Ahmad, Feroz, The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975, London, The Royal Institute of International Affairs, C. Hurst and Company, 1977.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976.

Akşin, Aptülahat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mülkiyete Dönüş (1918-1919), C.1, 2.b., İstanbul, Cem Yayınları, 1992.

Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920), C.2, İstanbul, Cem Yayınları, 1992.

Arcayürek, Cüneyt, Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1984.

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, 2. b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1980-1990, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.

Ataöv, Türkkaya, Turkish Foreign Policy 1939-1945, Ankara, SBF Yayınları, 1965.

Ateş, Toktamış, Türk Devrim Tarihi, İstanbul, Der. Yayınları, 1984.

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, C. 3, 2. b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966.

Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam, C. 2, 3. b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975.

Bağcı, Hüseyin, Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1990.

Barchard, David, Turkey and The West, London, Chatham House Papers: 27, The Royal Institute of International Affairs, Routledge and Kegan Paul, 1985.

Bekata, Hıfzı Oğuz, Dış Politika ve Türkiye, Ankara, Kardeş Matbaası, 1975.

Beloff, Max, Foreign Policy and the Democratic Process, Baltimore, The John Hopkins Press, 1955.

Bianchi, Robert, Interest Groups and Political Development in Turkey, New Jersey, Princeton University Press, 1984.

Bilge, A. Suat, Milletlerarası Politika, Ankara, SBF Yayınları No: 207-189, 1966.

Bilge, A. Suat, Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği 1920-1964, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

Birand, Mehmet Ali, Bir Pazar Hikayesi, Türkiye-AET ilişkileri, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.

Birand, Mehmet Ali, Diyet, Türkiye Üzerine Uluslararası Pazarlıklar 1974-1980, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1980.

Birand, Mehmet Ali, 30 Sıcak Gün, 8. b., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1984.

Birand, Mehmet Ali, Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası (1959-1985), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985.

Bozkurt, Veysel, Türkiye ve Avrupa Topluluğu, İstanbul Ağaç yayıncılık, Alternatif Üniversite: 20, 1992.

Bruce-Gardyne, Jack ve Nigel Lawson, The Power Game, An Examination of Decision-Making in Goverment, [Great Britain], The Mac Millan Press, Ltd., 1976.

Bolat, Ömer, Geleceğin Avrupası ve Türkiye'nin Konumu (Değişen Dengeler ve Yeni Oluşumlar, Senaryolar), İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 1991.

Buck, Philip W. ve Martin B. Travis, Jr., der., Control of Foreign Relations in Modern Nations, New York, W. W. Norton and Co., Inc., 1957.

Butt, Ronald, A History of Parliament, The Middle Ages, London, St. Edmundsburg Press. 1989.

Carter, Gwendolen M. ve John H. Herz, Goverment and Politics in Twentieth Century, 3. b., New York, Praeger Publishers, 1973.

Carstairs, Charles ve Richard Ware der., Parliament and International Relations, b.y.y., Open Press University, 1991.

Cem, İsmail, Siyaset Yazıları, İstanbul, Cem Yayınevi, 1980.

CHP'nin Rejim Konusundaki Sosyal Konulardaki, Dış Politika ve Savunma Konularındaki Görüşleri, Ankara, CHP Yayını, 1966.

Çam, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul, İ.Ü. Yayın No: 2700 İktisat Fakültesi No:457, t.y.

Çam, Esat, Devlet Sistemleri, İstanbul, İ.Ü. Yayın No: 2990 İktisat Fakültesi No: 486, 1982.

Çamlı, İbrahim, Dünya Olayları ve Dış Politikamız, Ankara, Töyko Matbaası, 1969.

Çelik, Edip, Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, 100 Soruda Dizisi, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969.

Dal, Kemal, Türk Esas Teşkilat Hukuku, 2. b., Ankara, Bilim Yayınları, 1986.

Davison, Roderic H., Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923, The Impact of the West, b.y.y., University of Texas Press, 1990.

Deering, Christopher J.,Congressional Politics, Chicago The Dorsey Press, 1989.

Demirel, Ahmet, Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

Deniz, Selahattin, Dünya Siyasetinde Türkiye'nin Yeri ve NATO, Ankara, Doğuş Matbaası, 1973.

Deringil, Selim, Turkish Foreign Policy During the Second World an «Active» Neutrality, Wiltshire, Cambridge University Press, 1989.

Deutsch, Karl W., The Analysis of International Relations, 3. b., [The United States of America], Prentice-Hall International, Inc., 1988.

Dodd, C. H., Politics and Goverment in Turkey, [Great Britain], University of California Press, 1969.

Dodd, C. H., The Crisis of Turkish Democracy, [Great Britain], The Eothen Press, 1983.

Duran, Lütfi, Türkiye Yönetiminde Karmaşa, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1988.

Duverger, Maurice, Politikaya Giriş, 3.b., çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık yayınları, 1978.

Erdoğan, Mustafa, Anayasacılık, Parlamenterizm ve Silahlı Kuvvetler, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.

Ergin, Feridun, Uluslararası Politika Stratejileri, İstanbul, İ.Ü. Yayın No: 3207 İktisat Fakültesi No: 499, t.y.

Ergül, Teoman, Anayasal Düzenimizin Geçirdiği Aşamalar, Ankara, Olgaç Basımevi, 1981.

Erkin, Feridun Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl,Anılar-Yorumlar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.

Eroğul, Cem, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara, SBF Yayınları No: 294, 1970.

Eroğul, Cem, Türk Anayasa Sisteminde Cumhuriyet Senatosunun Yeri, Ankara, SBF Yayınları No: 398, 1977.

Ersöz, Ali Muzaffer, Milli Strateji, Ulusal İlkeler,Ülküler ve Kavramlarla Genel Strateji Hakkında Bir İnceleme, Ankara, Akın Matbaası, 1965.

Fisher, Louis, Constitutional Conflicts Between Congrees and the President, New Jersey, Princeton University Press, 1985.

Franck, Thomas M., Political Questions/Judicial Answers Does the Rule of law Apply to Foreign Affairs, New Jers, Princeton University Press, 1992.

Frankel, Joseph, The Making of Foreign Policy, Analysis of Decision Making, London, Oxford University Press, 1963.

Frankel, Joseph, International Relations in a Changing World, Oxford, Oxford University Press, 1979.

Frey, Fredrick W., The Turkish Political Elite, Massachusetts, M.I.T., 1965.

Gençkaya, Ömer Faruk, The Impact of Organizational Attributes on Legislative Performance: A Structural Functional Analysis of the Grand National Assembly of Turkey, 1983-1987, (Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1990).

Gerger, Haluk, «Mayınlı Tarla"da Dış Politika, İstanbul, Hil Yayınları, 1983.

Gerger, Haluk, O Yıllar, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1987.

Girgin, Kemal, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

Girgin, Kemal, T.C. Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70 Yılın Panoraması) 1923-1993, Ankara, 1993.

Giritli, İsmet, Fifty Years of Turkish Political Development 1919-1969, İ.Ü. Yayınları No: 154, Hukuk Fakültesi No: 320, 1969.

Goloğlu, Mahmut, Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Dördüncü Kitap, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1971.

Gönlübol, Mehmet, Dış Politika, İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969.

Gönlübol, Mehmet, Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar, 2. b., Ankara, S. yayınları, t.y.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.

Gönlübol, Mehmet ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası,.I (1919-1973)-C.II (1973-1983) 6. b., Ankara, SBF Yayınları No: 558, 1987.

Griffth, J.A.G. ve Michael Ryle, Parliament, Functions, Practice and Procedures, London, Sweet and Maxwell, 1989.

Güldemir, Ufuk, Kanat Operasyonu, 2. b.,İstanbul, Tekin Yayınevi, 1986.

Güneş, Turan, Parlamenter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, İstanbul, İ.Ü. Yayınları No: 661, Hukuk Fakültesi No. 137, 1956.

Günver, Semih, Kızgın Dam Üzerinde Diploması, Avrupalı Olabilmenin Bedeli, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1989.

Günver, Semih, Tanınmayan Meslek, Ankara, SBF ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1984.

Gürbüz, Yaşar, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, 2.b., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1987.

Gürün,Kamuran, Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar), Ankara, SBF Yayınları No : 531, 1983.

Gürün, Kamuran, Savaşan Dünya ve Türkiye, Ankara, Bilgi Yayınları, 1986.

Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Halil, Ali, Atatürkçü Dış Politika ve Nato ve Türkiye İstanbul, Gerçek Yayınları, 1968.

Hargrove, Erwin C. ve Michael Nelson, President, Politics and Policy, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1984.

Harris, George S., Troubled Alliance, Turkish-American Problem in Historical Perspective, 1945-1971, Washington D.C., American Enterprise Institute For Public Policy Research, 1972.

Harris, George S., Turkey, Coping With Crisis, Colorado, Westview Press, 1985.

Henkin, Louis, Foreign Affairs and the Constitution, New York, The Norton Library, 1975.

Heper, Metin, The State Tradition in Turkey, Beverly, The Norton Library, 1975.

Heper, Metin ve Ahmet Evin, der., State, Democracy and the Military, Turkey in 1980 S, Berlin, Walter de Gruyter and Co., 1988.

Howard, Harry N., Turkey, the Straits and U.S. Policy, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1974.

Huntington, Samuel P. ve Jorgel, Domingues, Siyasal Gelişme, çev. Ergun özbudun, Ankara, Siyasi ilimler Derneği Yayınları, t.y.

Huntington, Samuel P., Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma, çev. Ergun özbudun, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.

inan, Kamran, Dış Politika, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1993.

İslam, Nadir Latif, Türkiye'de Gensoru ve Meclis Tahkikatı, Ankara, 1966.

Kalaycıoğlu, Ersin, Çağdaş Siyasal Bilim, Teori, Olgu ve Süreçler, İstanbul, Beta Basım Dağıtım A.Ş., 1984.

Karpat, Kemal H., Turkey's Politics, The Transition to a Multi Party System, New Jersey, Princeton University Press, 1959.

Karpat, Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 1960.

Karpat, Kemal H. et al., Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950-1974, [Netherlands], E. J. Brill, 1975.

Kışlalı, Ahmet Taner, Siyaset Bilimi, Ankara, A.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları No: 9, 1987.

Kili, Suna, Turkey: A Case Study of Political Development, İstanbul, School of Business Administration and Economics, Robert College, 1968.

Kannapin, Hans-Eckhardt, Hilal-Kırat-Altıok, Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi (1950-1970), Birinci Kitap, Altın Yıllar, çev. Nihat Ülkekul, b.y.y., Beyda Basımevi, t.y.

Koçak, Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Ankara, Yurt Yayınları, 1986.

Koçak, Cemil, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Kongar, Emre, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, C. I, 5. b., İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1985.

Kousoulas, D. George, On Government: A Comparative Introduction, California, Wadsworth Publishing Company, Inc., 1968.

Kültür Bakanlığı, haz., Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), (1919-1923), C.I, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Kültür Bakanlığı, haz., Atütürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge); (1923-1938), C.II, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Kürkçüoğlu, Ömer, Türk-ingiliz ilişkileri (1919-1926), Ankara, SBF Yayınları No: 412, 1978.

Lamare, James W., der., International Crisis and Domestic Politics, Major Political Conflict in 1980 S, New-York, Praeger Publishers, 1991.

Levi, Werner, International Politics, Foundation of the System, Minnesota, University of Minnesota Press, 1974.

Liebert, Ulrike ve Maurizio Cotta, der., Parliament and Democratic Consolidation in Southern Europe: Greece, Italy, Portugal, Spain and Turkey, London, Pinter Publishers, 1990.

Lindblom, Charles E., The Policy-Making Process, 2.b., New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1980.

Lijphart, Arend et al., Çağdaş Demokrasiler, Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim örgütleri, çev. Ergun özbudun ve Ersin Onulduran, b.y.y., Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi ilimler Derneği Ortak Yayını, t.y.

Lipson, Leslie, The Great Issues of Politics, An Introduction to Political Science, 4. b., New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1970.

Lipson, Leslie, Politika Biliminin Temel Sorunları, Siyasal Bilime Giriş, çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 332, Kamu Hukuku ve Siyasal Bilimler Enstitüsü Yayınları No: 3, 1973.

Melek, Kemal, Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası, İstanbul, Der Yayınları, 1985.

Miceli, Vincenzo, Modern Parlamentolar, çev.Atıf Akgüç, Parlamento Hukuk ve Siyaseti Etüdlerinden, Ulus Basımevi, 1946.

Milletlerarası Politika öğretimi Syposiumu (Ankara, 31 Mart-1 Nisan 1961), Ankara, SBF Yayınları No: 138/120, Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları No. 15, 1962.

Morgenthau, H. J., Uluslararası Politika, 2 C., çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.

Okandan, Recai Galip, Amme Hukukumuzda II. Meşrutiyet Devri, İstanbul, İ.Ü. Yayınları No: 326 Hukuk Fakültesi No: 71, 1947.

Okandan, Recai Galip, Amme Hukukumuzda Ana Hatları, Birinci Kitap, İstanabul, İ.Ü. Yayınları No: 369 Hukuk Fakültesi No: 83, 1957.

Onar, Erdal, Meclis Araştırması, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No. 419, 1977.

Oneal, John R.,Foreign Policy Making in Times of Crisis Colombus, Ohio State University Press, 1982.

Önen, Mesut, Uluslararası İlişkiler Dersleri, 2. b., İstanbul, Beta Yayınları, 1988.

özbudun, Ergun, Parlamenter Rejimde Parlamentonun Murakebe Vasıtaları, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No.171, 1962.

özbudun, Ergun, Social Change and Political Participation in Turkey, New Jersey, Princeton University Press, 1976.

özbudun, Ergun, Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı, Ankara, Bilgi Yayınları, 1993.

özer, Attila, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Yönetimin Kuruluş Yöntemleri, Ankara,Ankara iktisadi ve Ticari ilimler Akademisi Yayınları No. 143, 1981.

Padelford, Norman J. ve George A. Lincoln, International Politics, Foudation of International Relations, Nev York, The MacMillan Company, 1954.

Pantül, Mehmet ve Bekir Sıtkı Yalçın, Türk Parlamento Hukukunda ikinci Meclisler, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları, 1980.

Parla, Taha, Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989, 2.b., İstanbul, iletişim Yayınları, 1993.

Plischke, Elmer, Foreign Relations, Analysis of Its Anatomy, Connecticut, Greenwood Press, Inc., 1988.

Polsby, Nelson W., Congress and the Presidency,New Jersey, Prentice-Hall, Foundations of Modern Political Science Series, 1986.

Purvis, Hoyt ve Steven J.Baker, Legislating Foreign Policy, Colorado, Westview Press, 1984.

Robinson, Richard,D., The First Turkish Republic,A Case Study in National Development, Massachusetts, Harvard University Press, 1963.

Roos, Jr., Leslie ve Noralou P. Roos, Managers of Modernization, Organizations and Elites in Turkey (1950-1969) Massachusetts, Harvard University Press, 1971.

Rosenthal, Alan, Governors and Legislatures: Contending Powers, Washington, D.C., Congressional Quarterly Inc., 1990.

Rustow, Dankwart A., Turkey, America's Forgotten Ally, New York, Council on Foreign Relations, 1987.

Sağlamer, Kayhan, Kıbrıs Harekatı, Ecevit Olayı, Bir Başbakanın Doğuşu, C. 3, 3. b., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1977.

Sander, Oral, Siyasi Tarih 1918-1990, 2.b., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1991.

Sartori, Giovanni, Demokrasi Kuramı, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği, t.y.

Schubert, Glendon A., Constitutional Politics,The Political Behavior of Supreme Court Justices and the Constitutional Policies That They Make, New York, Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1964.

Sezer, Duygu, Kamuoyu ve Dış Politika, Ankara, SBF Yayınları No: 339, 1972.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, C.2 (Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1908-1975), b. y.y., Cambridge Universitiy Press, 1977.

Silk, Paul, How Parliament Works, London, Longman, 1987

Smith, Steve S. ve Christopher J. Deering, Committess in Congress, Washington, D.C., Congressional Quarterly, Inc., 1984.

Snyder, Richard C., H. W.Bruck ve Burton Sapin, Foreign Policy Decision-Making, An Approach to the Study of International Politics, New York, The Free Press of Glencoe, 1962.

Sonyel, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

Sonyel, Salahi Ramsdan, Turkish Diplomacy 1918-1923, Mustafa Kemal and the Turkish National Movement, C.3, b.y.y., SAGE Publications, SAGE Studies in 20th Century History, 1975.

Sonyel, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

Soysal, Mümtaz, Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme ilişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir inceleme, Ankara, SBF Yayınları No: 183-165, 1964.

Soysal, Mümtaz, Anayasanın Anlamı, 100 Soruda Dizisi, 7. b., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1987.

Sönmezoğlu, Faruk, Uluslararası Politika ve Dış politika Analizi, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989.

Söylemez, Yüksel, Foreign Policy of Turkey at the United Nations Between the Years 1966-1972, C.I, Political and Legal Questions, Ankara, Ministry of Foreign Affairs Press, 1973.

Şen, Sabahattin der., Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, 2.b., İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992.

Tamkoç, Metin, The Warrior Diplomats, Guardians of the National Security and Modernization of Turkey, Texas, University of Utah Press, 1976.

Tamkoç, Metin, Inconsistency Between the Form and Essence of Turkish Political System, Utah, Middle East Center, University of Utah, Research Monograph No: 8, 1983.

Tanilli, Server, Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş, 3. b., İstanbul, Say Yayınları, 1982.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'nın Türkiye'ye Yaklaşımı, 1. Kitap, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'nın Türkiye'ye Yaklaşımı, 2. Kitap, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993.

Teziç, Erdoğan, Anayasa Hukuku, İstanbul, Beta Yayınları, 1986.

Teziç, Erdoğan, Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları, İstanbul, İ.Ü. Yayınları No: 2726, Hukuk Fakültesi No: 614, 1980.

Tocqueville, Alexis de, Democracy in America, çev. George Lawrence, der. J.P.Mayer ve Max Lerner, New York, Harper and Row Publishers, 1966.

Toker, Metin, Tek Partiden Çok Partiye, İstanbul Milliyet Yayınları, 1970.

Topkaya, Erkin, Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu, Program ve Tüzükleriyle Türkiye'de Başlıca Partiler, Ankara Ulusal Basımevi, 1969.

Tunaya, Tarık Zafer, Hürriyetin ilanı: II. Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, İstanbul, Beha Matbaası, 1959

Tunaya, Tarık Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1975.

Tunçkanat, Haydar, İkili Anlaşmaların İçyüzü, Ankara, Ekim Yayınları, 1970.

Turan, İlter, Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, 3.b., İstanbul, Der Yayınları, 1986.

Turhan, Mehmet, Hükümet Sistemleri, 2. b., Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993.

Turgut, Nükhet, Siyasal Muhalefet (Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye), Ankara, Birey-Toplum Yayınları, 1984.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), b.y.y., T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, t.y.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yılı, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), b.y.y., T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, t.y.

Uçarol, Rıfat, Siyasi Tarih Ders Notları, 2. b., İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1977.

Uncular, Betül, Dünden Bugüne «Laci»liler, Ankara, Ümit Yayınları, 1993.

Üçok, Çoşkun, Siyasal Tarih 1789-1950, 5. b., b.y.y., Ajans-Türk Matbaası, t.y.

Vali, Ferenc, Bridge Across the Bosporus: The Foreign Policy of Turkey, Baltimore, The John Hopkins Press, 1971.

Wallace, William, Foreign Policy and the Political Process, Essex, Anchor Press, 1971.

Weiker, Walter F., The Modernization of Turkey, From Atatürk to the Prensent Day, New York, Holmes and Meier Publishers, Inc., 1981.

Weisband, Edward, Turkish Foreign Policy 1943-1945, Small State Diplomacy and Great Power Politics, b.y.y., Princeton University Press, 1973.

Weisband, Edward, İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası, çev. M. A. Kayabal, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1974.

Wendzel, Robert L., International Politics,Policymakers and Policymaking, Toronto, John Wiley and Sons, 1981.

Whalen, Charles W., Jr., The House and Foreign Policy, The Irony of Congressional Reform, Chapel Hill, The University of North California Press, 1982.

Yavuz, Ünsal, Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Yeni Uluslararası Gelişmeler Açısından Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Sempozyumu, 16-17 Mart 1993, İstanbul Hava Harp Okulu Yayınları, 1993.

Yetkin, Murat, Ateş Hattında Aktif Politika, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu Üçgeninde Türkiye, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1992.

Yücekök, Ahmet N., Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi, Ankara, SBF Yayınları No: 553, 1983.

Yücekök, Ahmet N., Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi), Ankara, SBF Yayınları No: 565, 1987.

MAKALELER

Ahmad, Feroz, «The Late Ottoman Empire,» The Great Powers and the End of the Ottoman Empire, der. Marian Kent, London, George Allen and Unwin, 1984, s. 5-30.

Akşin, Sina, «Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 25, No:1 (Ocak 1970), s. 19-39.

Ambrose, Stemhen E., «The Presidency and Foreign Policy,» Foreign Affairs, C. 70, No.5 (Winter 1991-92), s. 120-137.

Armaoğlu, Fahir, «Türk Dış Politikasındaki Son Gelişmeler,» Dış Politika, C. 1, No: 1 (Mart 1971), s. 7-15.

Armaoğlu, Fahir, «Kriz ve Meclis,» Tercüman, 14 Ağustos 1990.

Ataöv, Türkkaya, «Turkish Foreign Policy, 1923-1938,» Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, C. 2 (1961), s. 103-142.

Ataöv, Türkkaya, «Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 24, No.1 (Mart 1969), s. 95-121.

Ateş, Toktamış, «Son Yüzyılın Türk Dış Politikası Konusunda Genel Bazı Görüşler,» iktisat Dergisi, t.y., s.3-6.

Balta, Tahsin Bekir, «Türkiye'de Yasama-Yürütme Münasebeti,» incelemeler, Ankara, SBF Yayınları No: 100-82, idari ilimler Enstitüsü Yayınları No: 9, 1960, s. 1-55.

Batum, Süheyl, «By-pass yasaları ve parlamenter rejim,» Cumhuriyet, 29 Mart 1993.

Bayülken, Ümit Haluk, «Türkiye'nin Dış Politikası,» Dış Politika, C. 3 (Mart 1973), s. 3-19.

Bilge, Necip, «Başkanlık rejimi Türkiye'yi kurtarır mı?,» Cumhuriyet, 28 Mart 1993.

Clinton, W. David, «The national interest: normative foundations,» Perspectives on World Politics, 2. b., der. Richard Little ve Michael Smith, London, Routledge, 1991, s. 47-58.

Çoşkun, Alev, «Özal ve Başkanlık Sistemi,» Cumhuriyet, 27 Aralık 1992.

Crick, Bernard, «The Reform of Parliament,» Legislatures, der. Philip Norton, Oxford, Oxford University Press, 1990, s. 275-285.

Çam, Esat, «Foreign Policy Preferences of Turkey,» Dış Politika, C. 7, No: 3-4, s. 77-96.

Çam, Esat, «Uluslararası Politik Sistem ve Dış Politikamız,» İ.Ü. İktisat Fakültesi Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977, s. 61-76.

Çelik, Edip F., «1961 Anayasasının Milletlerarası Antlaşmalarla İlgili Hükümleri,» İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 28, No: 2, s. 335-348.

Deringil, Selim, «İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası,» Tarih ve Toplum, No: 35 (Kasım 1986), s. 23-24.

Doğan, İzzettin, «Atatürk Dış politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı,» Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Ömer Celal Sarc et al., İstanbul, Dr.Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983, s. 131-205.

Eren, Nuri, «The Foreign Policy of Turkey,» Foreign Policies in the World of Change, der. Joseph E. Black ve Kenneth W. Thompson, New York, Harper and Row Publichers, 1963, s. 285-316.

Eroğlu, Hamza, «La Constitution Turque de 1961 et les Relations internationales,» Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, C. 2, (1961), s. 62-90.

Esmer, Ahmet Şükrü, «Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası,» Mülkiyeliler Birliği Dergisi, No: 32, s. 61-68.

Evcimen, Günsev, «Başkanlık Hükümeti Sistemi: Ratio Politica'sı ve Türkiye,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 47, No: 1-2 (Ocak-Haziran 1992), s. 317-334.

Gençkaya, Ömer Faruk, «TBMM'nin Onuru,» Milliyet, 19 Ağustos 1993.

Gerger, Haluk, «Türk Dış Politikası (1946-1980),» Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, s. 537-548.

Giritli, İsmet, «Fifty Years of Turkish-Soviet Relations, 1920-1979,» Annales de la Faculte'de Droit d'istanbul, C. 27, No: 43 (1980), s. 429-447.

Gök, Mehmet, «Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları,» Atatürk Türkiyesinde (1923-1938) Dış Politika Sempozyumu (23 Ekim 1983), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1984, s. 49-67.

Gönlübol, Mehmet, «Atatürk Devrinde Türkiye'nin Dış Politikası,» Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, C.2 (1961), s.197-226.

Gönlübol, Mehmet, «A Short Appraisal of the Foreign Policy of the Turkish Republic,» Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, C. 14 (1974), s. 1-19.

Gönlübol, Mehmet, «Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve ilkeler,» Atatürk Yolu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1987, s. 235-277.

Gönlübol, Mehmet ve Haluk Ülman, «Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1945-1965,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 21, No: 1 (Mart 1966), s. 143-182.

Gürel, Şükrü S., «Türk Dış Politikası (1919-1945),» Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.2, s.520-536.

Hill, Christopher, «Theories of Foreign Policy Making for the Developing Countries,» Foreign Policy Making in Developing States, A Comparative Approach, der. Christopher Clapham, Hampshire, Saxon House, t.y., s. 1-16.

Kalaycıoğlu, Ersin, «Türk Yasama Sistemi ve Siyasal Temsil,» Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Beta Yayınları, 1986, s. 313-332.

Kalaycıoğlu, Ersin, «The 1983 Parliament in Turkey: Changes and Continuites,» State, Democracy and the Military, Turkey in 1980 S, der. Metin Heper ve Ahmet Evin, Berlin, Walter de Gruyter and Co., 1988, s. 37-45.

Kalaycıoğlu, Ersin, «Cylical breakdown, redesign and nascent institutionalization: the Turkish Grand National Assembly,» Parliament and Democratic Consolidation in Southern Europe : Greece, Italy, Portugal, Spain and Turkey, der. Ulrike Liebert ve Maurizio Cotta, London, Pinter Publishers, 1990, s. 184-222.

Karaosmanoğlu, Ali, «Türkiye'de Dış Politika Araştırmaları,» Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1985, s. 117-128.

Karaosmanoğlu, Ali L., «The international context of democratic transition in Turkey,» Encouraging Democracy The International Context of Regime Transition in Southern Europe, der. Geoffrey Pridham, London, Leicester University Press (In association with The Centre for Mediterrianean Studies University of Bristol), 1991, s. 159-174.

Kırca, Çoşkun, «Resmi Cumhurbaşkanı ve Dış Politika,» Milliyet, 16 Eylül 1991.

Kurat, Yuluğ Tekin, «Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973,» Belleten, C. 39, No: 154 (Nisan 1975), s. 265-308.

Kuzu, Burhan, «Demokrasi-Resmi ideoloji-Sivil Toplum,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 47, No: 1-2 (Ocak-Haziran 1992), s. 335-369.

Kuzu, Burhan, «Yeni Bir Anayasaya Doğru,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 47, No: 3-4 (Haziran-Aralık 1992, Profesör Bedri Gürsoy'a Armağan), s. 215-235.

Kürkçüoğlu, ömer, «Türk Demokrasisinin Kuruluş ve işleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana),» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 23, No: 1-2 (Mart-Haziran 1978), s. 213-247.

Kürkçüoğlu, ömer, «Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 35, No: 1-4 (Ocak-Aralık 1980), s. 309-335.

Kürkçüoğlu, ömer, «An Analysis of Atatürk's Foreign Policy 1919-1938,» Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, C. 20 (1980-1981), s. 133-187.

Kürkçüoğlu, ömer, «ingiliz Parlamentosu'nda Türkiye Üzerine Tartışmalar (1919-1923),» Seha L. Meray'a Armağan, C. 2, Ankara, SBF Yayınları No: 500, 1982, s. 429-486.

Loğoğlu, Faruk, «Türkiye'nin Devlet Yönetim Stili,» Dış Politika, C. 2, No: 1 (Mart 1972), s. 11-28.

Lowi, Theodore, J., «National Politics and Foreign Policy,» Domestic Sources of Foreign Policy, der. James N. Rosenau, New York, The Free Press, 1967, s. 295-331.

Meray, Seha L., «Türk Anayasa Sisteminde Andlaşmaların Görüşülmesi,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 19, No: 1 (Mart 1964), s. 75-84.

Mezey, Michael, «Classifying Legislatures,» Legislatures, der. Philip Norton, Oxford, Oxford University Press, 1990, s. 149-176.

Onulduran, Ersin, «An Application of the Decision Making Model: The 1964 Cyprus Crisis,» Seha L. Meray'a Armağan, C. 2, Ankara, SBF Yayınları No: 500, 1982, s. 491-500.

özbudun, Ergun, «1961 T.C. Anayasasına Göre Andlaşmaların Onaylanması,» Prof.Dr.Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan, Ankara, SBF Yayınları No: 468, 1981, s. 209-228.

özbudun, Ergun, «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hukuki Niteliği,» Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C. 1, No: 2 (Mart 1985), s. 475-503.

özbudun, Ergun, «The Status of the President of the Republic Under the Turkish Constitution of 1982: Presidentialism or Parliamentarism?,» State, Democracy and the Military, Turkey'in 1980 S, der. Metin Heper ve Ahmet Evin, Berlin, Walter de Gruyter and Co., 1988, s. 37-45.

özbudun, Ergun, «Development of Democratic Government in Turkey: Crises, Interruption and reequilibrations,» Perspectives on Democracy in Turkey, der. Ergun özbudun Ankara, Turkish Political Science Association, 1988, s. 1-58.

özdemir, Hikmet, «Kıbrıs ve iç Politika,» Cumhuriyet, 27 Ağustos 1988.

özdemir, Hikmet, «Siyasal Tarih (1960-1980),» Türkiye Tarihi, C.4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980), der. Sina Akşin istanbul, Cem Yayınevi, 1989, s. 191-261.

Pachauri, P. S., «General Principles of Parliamentary Procedure,» Journal of Constitutional and Parliamentary Studies, C. 15, No: 1-4 (January-December), s. 21-41.

Palma, Giuseppe Di, «Parliament, consolidation, institutionalization: a minimalist view,» Parliament and Democratic Consolidation in Southern Europe: Greece, italy, Portugal, Spain and Turkey, der. Ulrike Liebert ve Maurizio Cotta, London, Pinter Publishers, 1990, s. 31-51.

Polsby, Nelson W., «Legislatures,» Legislatures, der. Philip Norton, Oxford, Oxford University Press, 1990, s. 129-148.

Porter, Brian, «Foreign Policy and the Domestic Factor,» The Condition of States, A Study in International Political Theory, der. Cornelia Navari, b.y.y., Open University Press, 1991, s. 61-84.

Sander, Oral, «Türkiye'nin Batı Bağlantısı: ABD ve Türkiye,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.34, No.1-4 (Ocak-Aralık 1979), s.63-86.

Sander, Oral, «Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 37, No: 3-4 (Eylül-Aralık 1982), s. 105-124.

Savcı, Bahri, «Türkiye'de Meclis-Hükümet Münasebetlerine Bir Bakış,» incelemeler, Ankara, SBF Yayınları No:100/82, İdari İlimler Enstitüsü Yayınları No: 9,1960, s. 57-82.

Sayarı, Sabri, «Turkey: The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis,» Middle East Journal, C. 46, No: 1 (Winter 1992), s. 9-21.

Sezer, Duygu Bazoğlu, «Turkey's Security Policies,» Greece and Turkey, Adversity and Alliance, der. Jonathan Alford, London, International Institute for Strategic Studies, 1984, s. 43-89.

Shaw, Malcolm, «Committees in Legislatures,» Legislatures, der. Philip Norton, Oxford, Oxford University Press, 1990, s. 237-267.

Shaw, Stanford, «The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reforms Movement Before 1876,» International Journal of Middle East Studies, C. 1, No: 1 (January 1970), s. 57-62.

Snyder, Richard C., H. W. Bruch ve Burton Sapin, «The Decision Making Approach to the Study of International Politics,» International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research, der. James N. Rosenau, New York, The Free Press, 1969, s. 199-231.

Tachau, Frank, «Political Leadership in Turkey: Continuity and Change,» State, Democracy and the Military, Turkey in 1980 S, s. 103-117.

Tamkoç, Metin, «Modern Türk Diplomatlarının Geleneksel Diplomasisi,» Dış Politika, C. 1, No: 4 (Aralık 1971), s. 18-37.

Tanör, Bülent, «The Place of Parliament in Turkey,» Turkish State, Turkish Society, der. Andrew Finkel ve Nükhet Sırman, London, Routledge, 1990, s. 139-158.

Tunaya, Tarık Z., «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri,» İ.Ü.Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın C. 23, No: 3-4 (1957) sayısından ayrı b., İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1958.

Tunaya, Tarık Zafer, «Hakimiyet-i Siyasiye ve Milli Egemenlik: Türkiye'de Siyasal Rejimin Meşruluğunun Dayandığı Temeller,» Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Beta Yayınları, 1986, s. 209-211.

Tunaya, Tarık Zafer, «Osmanlı imparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş,» Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Beta Yayınları, 1986, s. 297-311.

Tunçay, Mete, «Hatay Sorunu ve TBMM,» Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976 (Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu 9-11 Nisan 1976), haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, t.y., s. 249-269.

Turan, İlter, «Stages of Political Development in the Turkish Republic,» Perspectives on Democracy in Turkey, der. Ergun Özbudun, Ankara, Turkish Political Sciences Association, 1988, s. 59-112.

Turan, Şerafettin, «II. Meşrutiyet Dönemi Parlamentosu ve Dış Politika,» Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976 (Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu 9-11 Nisan 1976), haz. Siyasi İlimler Derneği, Ankara, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, t.y., s. 209-244.

Turhan, Mehmet, «Parliamentarism or Presidentialism?,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 47, No: 1-2 (Ocak-Haziran 1992), s. 153-168.

Ülman, A. Haluk, «Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 21, No: 4 (Aralık 1966), s. 197-225.

Ülman, Haluk, «NATO ve Türkiye,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 22, No: 4 (Aralık 1967), s. 143-167.

Ülman, Haluk, «Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 23, No: 3 (Eylül 1968), s. 241-273.

Ülman, A. Haluk ve R. H. Dekmejian, «Changing Patterns in Turkish Foreign Policy, 1956-1967,» Orbis, C. 2, No: 3 (1967), s. 772-785.

Ülman, Haluk ve Oral Sander, «Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II,» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 27, No: 1 (Mart 1972), s. 1-24.

Weinbaum, Marvin G., «Classification and Change in Legislative Systems: With Particular Application to Iran, Turkey and afghanistan,» Legislative Systems in Developing Countries, der., G.R. Boynton ve Chong, Lim Kim, North Carolina, Duke University Press, 1975, s. 31-68.